

KISEBB UTIRAJZOK.

IRTA

MASZLAGHY FERENCZ.

MÁSODIK BŐVITETT KIADÁS.

I.

HARMADIK KÖTET.

Jakab Gyulaffi

Folytatása a már megjelent két kötetnek.

ESZTERGOM.

1886.

A TAVAK ORSZÁGÁBAN.

900868

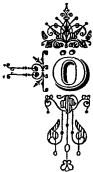

A tavak országában.

Ha éltető vizet az Ég a tónak ád,
Mosolygó tükrében úgy látja meg magát.

Tompa.

I.

 örök ifjuság, örök szépség után már a legrégebbi kor embereinek is legyőzhetetlen vágya volt. Erre gondoltak Memphis misztikus papjai, midőn merész kezekkel nyultak be a természet titkaiba s kerestek óvszert a végzetes enyészet ellen; erre utalt a lobrok sir-alagaiban égő örökös mécs, amely évezredekken keresztül lángolt önmagában s kialudt, midőn a fürkésző szem megpillantá; erre mutat az ó-kor bámulatos vegyészete, amely az emberi tetemet pácba vette, összefőzte, göm-

böcczé göngyölitette, ragyogó szinekkel kifestette és így hagyta hátra a késő kor muzeumainak; erre mutat a lét első pillanatától a mai napig tartó folytonos küzdelem a hervadás, a mulandóság, a teljes megsemmisülés ellen, kezdve az őshinduk gondosan rejtegetett titkos tudományától le egészen doktor Marini nagyszerű találmányáig, aki az emberi testet olyan bámulatos ügyességgel tudja petrifikálni, hogy faragni lehet, mint a szalonnakövet és amely találmány már abban is felülmulja a régiek minden nagyszerűségét, mert általa a sok faragatlan ember, aki csak azért van a világon, hogy másnak türelmét próbára tegye, legalább holt után faragható állapotba jut, és ha talán életében a 3-ik számú „városi targonczás“ volt, halála után lehet belőle — Talleyrand.

Az alchymia és vegytan csodákat teremtett, titkokat fődözött fel. A mai kor már ismer praeparált aranyat, gyémántot, csinált rubinokat; igaz, hogy az egész nem sokat ér, de legalább helyét pótolja a valódinak. — Csak egyet nem birt még felfödözni, az örök ifjuságot, az örök szép-

séget. Mesmer és Balsamo tüznél hevített göregekben, lombikokban főzik az életelixyrt, de csak arra az eredményre jutottak, hogy rossz regényeket irjanak róluk. Paracelsusnak minden baj ellen volt gyógyszere, csak a haladó kor ellen nem. A csodadoktor visszaadta az elvesztett egészséget, de nem adhatta vissza az elvesztett napokat, kilátást nyújtott biztos öregségre, de nem ifjuságra. Csak Bulver Zanoni-ja olyan boldog, hogy a marathoni katasztrófát lord Raleighnek mint szemtanu beszélheti el. Ezen hős ott volt Marathonnál, Philippinél, a salamisi csatában, ahol midőn kialudt pipáját meggyujtaná, ellőtték a lábát, hanem azért az abukiri ütközetben Nelson oldala mellett ő verte az öreg dobot, amig elvégre a lipcsei csatában igazán elesett. Így képzei ezt a regényíró. Egy embert, a ki örökké ifju, szép, hatalmas és erős. Az olvasóra nézve csak az bosszantó, hogy a világhírű regényíró regényt irt és nem történelmet.

Amig a világ áll, virághervadás, csilloghullás mindig lesz. Az ember születik, él és meghal. Csak husz év a föld keblé-

ben és az ember maroknyi porrá válik, parányi atomokká oszlik föl. A lángész, a becsvágy, rang, hatalom, tudomány, szenvedély, mind elfér a tenyeremen. Yorick koponyájából meríti világbölcészetét Hamlet.

Csak egy van, a mi örökké szép, nagy és fönséges ezerféle változataiban, — a legnagyobb alchymista és vegyész remekműve, amely isteni szerzőjére mutat úgy óriási jelenségeiben, mint az utolsó jegeczben, — és ez a *természet*.

E nekünk meghagyott örökszép édenkertben, ez óriási, magasztos szentegyházban, e ritkasággal, csodákkal telt örökös muzeumban, e valódi világkiállításban az egyetlen, igazi művész köszönt. Itt nem kell fizetni bemenetdíjt, mint a bajor muzeumokban, nem kell kérni permessót, mint az olasz magángyűjtemények szemléleténél, nem kell keresni ajánló levelet, mint az angol főurak elzárt és féltékenyen őrzött mükincseinél, nem kell kimutatni okmányilag, hogy valaki becsületes ember és lopni nem akar, még ódondászati dühében sem, mint az orosz herczegek gazdag lomtárában. Az örökszép, ifju termé-

szetet mindnyájunknak ingyen adta a jó Isten. A szügies, szép Natura nem elkényeztetett delhölgy; lehet őt bámulni, salonöltözetben, vagy a sarktól fejig meztláb. Az eszkimó teljesen fóka bőrbe varrva csak orra hegyével szimatol szét a nagyszerű jeges világban, míg a kaplandi pőrén áldja a napot.

Nehogy azt higgye valaki, hogy elragadtatásom ezen kifejezéseit a Niagara vizesésénél, vagy a Fingalbarlang hulló vizcsöppjeinek csodás zenéjénél, vagy éppen Aetna kitörésénél irom s elnyomatva a természet nagyságának és szépségének hatalma által, átkozom az órát, amelyben a költészet muzsája elmene mellettem, anélkül, hogy a lantpengetés titkaiba beavatott volna, — megvallom, hogy nagyon messze vagyok mindezekről, és ha ki az előzmények után azt vélné, hogy legalább is az atlanti óceán közepén szemlélem a szelek s habok nagyszerű játékait, annak megmondom, hogy itt heverészek egy párányi kis csolnakban — a gmundeni tón.

A nap még csak kevéssel ezelőtt kelt föl, hanem azért már fölöttem mosolyg és

amint sugarai áttörnek a tejszinü ködön, lenge szellő támad s a tó hullámai csöndesen inogni kezdenek. Csak úgy dajkálják a csónakot, amely nesztelen tévelyeg ide s tova. Az enyhe, nedves köd sokáig küzd a napsugárral, nem könnyen adja meg magát; minden fénysugár egy dőfés, amely eloltja a párák életét. Oly tündéralomra ringató érzés futja át ereimet, midőn a két elem, a tűz és lég lassu küzdelmét szemlélem. Köröskörül tejszinben uszik a táj; csak lassan olvad át kékes szürkébe; a sűrű lég tisztulni kezd, a tó habjai, midőn a hiu nap reggeli pompájában tükrét keresi, szépen elsimulnak. Egyszerre, mintegy varázskéznek rántására, szétszakad a ködfátyol, — és e pillanatban előttem áll az örökké ifju, örökké szép természet az ő búbajos reggeli pongyolájában.

A nap kelte a trauni tón az, amit a görög mythosz képzelemgazdag költői teremtettek Aphrodite születésénél. A viz habjaiból felmagasló istennő, vakító szépségében. A csöndes tó közepéről tekintve, köröskörül más és más szépséget mutat.

Ragyogó panoráma minden oldalról. Csak háttérében ütközik meg a gáncsot kereső szépész; ott a szürke, komor Traun-hegy emelkedik ki, daczos sziklarovátkáival, a természet anyaszeretetét vadul visszautasító csupasz, kopár ormaival, aki is e fontos, ez életet és szerelmet lehelő körben nagy lomhán végig fekszik, s durva alakjában gyönyörködve hiven képviseli a mivelte társadalmi élet azon otromba hősét, aki szellem és érzés hiányában tömegének nagyságával akar imponálni.

Pedig a Traun-hegy, a viz hullámaiból kiemelkedve, megkövült eszméje egy nagy küzdelem gyászos hősének. Nem csak emberek emelnek apró szobrokat nagy embereknek és nagy emlékeket a törpéknek. Az a sötét sziklatömeg már messze, messze, mértföldekre terjedő távolságról, fenső rovátkáiban egy fekvő ember arczképét mutatja. És ezen ember kicsiny szerepet játszott az életben, de óriásit halálában. A Traun-hegy, e komor, hideg sziklatömeg a legszabályosabb vonásokban mutatja arczélét a szerencsétlen és vértanu XVI. Lajos franczia királynak. Azt hin-

nők sajátos játéka a természetnek! Pedig talán az emberekéinél hatalmasb kezek emelték ezen emléket annak a fejedeleme- nek, aki midőn Rheimsben a népek fö- lötti hatalmatképviselőkoronátfején érezné, indulatosan veté el magától. „E korona súlyával véresre nyomja fejemet!“ mondá. És alig két évtized múlva nem csak hom- lokát, hanem nyakát kelle meghajtania a nadrágtalan népfelség és hóhérbárd előtt. A párisi nép szétrombolta a Bastillet, le- döntötte XVI. és XV. Lajos szobrait s azontul egyetlen királynak sem emelt szob- rot. Ezt az emléket más hatalmak emel- ték. Tessék a forradalmár hangyaseregnek ezt is ledönteni!

Ott, a kies tájon, ahol minden élet- örömben látszik uszni, üdén zöldelő he- gyek s halmok között, a tó ezüst tükré- ből egymagán emelkedik ki a gigászi sziklatömeg, nem álló, hanem fekvő szob- rot képezve. Ugy tűnik föl, mintha ott aludná álmait a nagy természet magas- tos templomában, a felhők honában az a király, akinek ősei büneiért legendaszerű halált kelle elszenvednie. Tulnan szemben

áll egy fejedelmi nyári palota; ablakai-
ból egyenesen a sötét sziklára látni. Ta-
lán az sem sajátos véletlen, hogy ama
palotát XVI. Lajos egyenes utódja, Cham-
bord gróf lakja, akinek atyját Louvel
tőre dőfte le, és akinek ősei dicsőségéből
nem maradt egyebe, mint fájó emlékek.
Valahányszor ablakán kitekint, ott lát-
hatja családjának legszomorubb emlékét,
s a történelem legkeserőbb tanuságát. Ez
a koronák tragikuma.

De ily gondolatok tán nem illenek
ama gyönyörű tájhoz, ama szép reggel-
hez, amely a trauni tón üdvözölt. Az üde
természet ébredése és népek ébredése
közt ha van is valamely hasonlóság, de
annál óriásibb köztük az ellentét. Mert
mint a lángelméjű Pitt mondá: „Az egyes
népnek győzelme a másiknak vesztesége
és a történelem kevés politikai harczot
mutat föl, amely hasznára vált volna ugy
a győzőknek, mint a legyőzöttnek.“ A
francia nép nagyszerű ébredése nem a
nép erkölcsileg kifejlett nemes, nemzeti
öntudatában, de D’Alembert s Voltaire
rideg, maró bölcseletében találta indokát

s azért oda jutott, hogy a szabadság felkelő napját, amelyet önmaga hívott elő a százados szolgaság felhőiből, önmaga először dobálta meg vérrel és sárral.

Köröskörül a tó mentében feltűnő halmokon szebbnél szebb nyári paloták és villák látszanak. Megannyi bizarr, keresett, és tán itt-ott izléstelen stylben építve. Az egész városka elnyomatva látszik lenni a zöld hegyeken, a lombos háttérből büszkén előtűnő magánpaloták, kertek, villák, gloriettek sat. által. A város régibb izlés és felfogás szülötte; ódon és modernizált házaival, keskeny és itt-ott meredek menetű utczáival és azokon csöndesen és megfontolva haladó békés polgáraival egyikét mutatja ama régi német kis városoknak, amelyekben az egyszerűség, a polgári erény becsületes együgyűséggel párosulva, a zavartalan földi boldogságnak legirigylendőbb állapotával kínálkozik. Kevés ilyen pontja van a mivelt világnak. Cincinnatus visszament az ekéhez, amely-nél annyi nagy jellem fejlődött; a számkivetett vagy menekülő magyarok közül egy Jósika báró csipkekereskedő lett Brüs-

selben, egy másik nagynevű politikus szivaráros New-Yorkban, egy harmadik, kiváló egyházi férfiú, nyelvmester Londonban, egy negyedik — pedig művész, hordár Konstantinápolyban, és valamennyi megtanulta azt, hogy a földi boldogsághoz véghetlenül kevés kell. Hanem a béke és nyugalom megkivántatik. Ha Caesar dicsvágytól feszülő szive inkább kivánt lenni Galliában első, mint Rómában második, azt hiszem velem együtt akárhány lesz, aki inkább lenne egy ismeretlen kis városban boltos, mint a fényes portánál — török basa. Ez a vágy a kicsinység, a semmi után annál természetesebb, mert a mai korban minden ember nagyra tör és szerepet kér a társas életben. A mai humanismus aegise alatt még az akasztófának is vannak irigyei.

Csolnakosom egyre-másra szelte a habokat és beszélt mindenről, a mi érdekelhet és untathat. Nagyszerű, művészies kanyargásokat tön a tó sima tükcrén és mivel lenge szellő támadt, hajlandó volt csolnaka parányi árboczát felállítani, hogy vitorláját kifeszítse. A tó hosszában imitt-amott feltűntek egyes csónakok, kifeszített vi-

torlakkal. De mielőtt erre került volna a sor, a jármű elérte Ort szigetét, amelyen egy ódon épület áll, elfoglalva az egész sziget teriméjét. Ott vagyon egy kicsiny kápolna is. Mondtam csolnakosomnak, hogy itt kössön ki.

A szigeten épült kastélynak sajátos, ódonszerű jellegét benseje, nyitott csarnokkal ellátott udvara még inkább feltűn-teti. De itt is a modern kor barbár mesze-lőjének nyomait találjuk, amely a régi századok tiszteletre indító barnaságát, a kificzamodott jobb izlés parancsára csuful befehéřítette és most az udvar, amely a nürnbergi oligarchák fényes palotáit mu-tathatná be en miniature, otrombán fe-hérre meszelt falaival, össze-vissza cson-kitott ivezeteivel, és stylszerű formájából kivetkeztetett kapuival éppen beillik an-nak, a mire használtatik. Az uradalom tisztjei laknak benne. A falakon igen egy-szerűen jelezték a víz magasságai a kü-lönbözö idökbén beállott áradásokkor. Van jegyzés a tizenhatodik és tizenhetedik szá-zadból is. Volt eset, a mikor a trauni tó, amelyet a Traun folyam táplál, annyira

feldagadt, hogy az Ort szigeten levő kastélynak csak felső emelete látszék ki a habok közül. A szomszédban levő óriási hegyekből a hó-olvadáskor olyan mennyiségben hömpölyög a víz a tóba, hogy az nem képes azt hirtelen levezetni. Az ár, a víz haragja az ember és a természet ellen koronként megjelen s bemutatja hatalmát.

Jó, hogy ritkán történik, mert eddig még nem akadt részvénytársulat, hogy azt szabályozza. A természet segít magamagán s nem türi, hogy tudós emberek belekotnyeleskedjenek az ő törvényeibe, veszély nélkül. A sivatagok büszke királyát, az oroszánt lehet megfékezni, de a vizet nem; a villámot elfogni lehet röptében, mint a madarat, de a vizet nem. A viz daczos, büszke kényur marad, minél szűkebb börtönbe szoritják, -- s mint a jelen mutatja, évenként rendszeren széttöri börtöne zárait, előtör égből-földből s ugy szétfujja a nagyokosságu ember műveit, mint a kártyavárat. Tüzzel az Isten csak néhány istentelen várost pusztított el, de vízzel az egész emberiséget. Ennek a hatalomnak

ember ellent nem állhat. Egyetlen ura van, aki parancsol neki s akinek szavára elcsönnesült bős haragja s lágy hullámai kemény talajjá változtak. Az emberi erőlködéseknek fügét mutat.

Körüljártam a régi épület udvarán, azután beléptem a kápolnába, amely szük, kicsiny és szegényes. Egy pap éppen misézett s az egyszerű fapadokban néhány vén anyóka foglalt helyet. Az oltárhoz legközelebb eső padok egyikében egy gyászöltözetbe burkolt hölgy ült. Háta mögött egy másik padban szintén egy. Meghallgatám a misét s midőn annak vége volt, a gyászos hölgy, egy már idősb, de fejedelmi tekintetű szép nő, elhagyá padját, imakönyvét a háta mögött álló nőnek nyujtá, aki azt mély hódolattal vette át. A jelenlevők tiszteletteljesen felállottak, midőn a gyászos hölgy közöttök elhaladt. Midőn mellettem ellépett, önkénytelen meghajoltam előtte. Egy pillanatra reám veté tekintetét, s legott felismervén bennem a papot, szivélyes mosolylyal üdvözölt. Azután követve a másik hölgytől, kilépett a kápolnából s a szigetről a szárazra vezető

hosszu hidon áthaladva, a szemközti palota kapuján eltűnt.

A kastély kapuja alatt néhány vén anyóka megállapodott. Az már rendes szokás, hogy az ex professo templomi alakok, egy kis barátságos tere-fere végett a templomon kívül megállanak. Oda fordultam egyikhez.

— Ki ez a hölgy ?

A vén asszony reám nézett meglehetősen apprehensio kifejezésével arczán, amely azt mutatta, hogy igen járatlannak kellennem, mivel ezt a hölgyet nem ismerem.

— Ez? Hát egy angyal!

A felelet nem lepett meg. Gyorsan válaszoltam :

— Azon nem kételkedem. Láttam a templomban. S ez elég. Templomban sok embert lehet megismerni, akit másutt csak alig ismerhetünk meg. Szeretném tudni ezen angyalnak a nevét.

— * királynő !

S megmondta a nevet, amelyet itt sükségtelen megmondanom. Egy királyi hölgyé az, aki elveszté koronáját, s aki

helyette maga font homloka körül más koronát, szebbet, ragyogóbbat, a legtisztább emberbaráti szeretet örökké fényes koronáját. Egy királyi hölgyé, akinek elvették trónját, s aki emelt magának egyet, amely az emberi szivekből felszálló hálát bírja alapul. Aki emelt fővel járhat körül a világban, s büszkén nézhet szemébe koronás fosztogatójának, mert míg az remegő szívvel szemléli szeretett alattvalóit, nem tudván, melyik, mikor s hol küldi hozzá egy postagolyóban jobbágyi hódolatát, addig ez a tróntól megfosztott királyi nő nyugodtan hajthatja fejét a szegények kebelére, ahol magának biztos helyet szerzett. Az a népek vérén, a családok szétdult boldogságának árán, az özvegyek és árvák siralmain szerezte roppant, de ingadozó hatalmát s mégis oly szegény, hogy nagyító üvegen sem láthatja a fejedelmek trónjának egyetlen biztos alapját, népe szerelmét; ez vigasztalást keresett az emberiség legszebb feladatában, az özvegyek, árvák és szegények ápolásában, és tróntalan gazdag, mert imázó ajkakon lakik neve, marad emléke.

Ne higyjük, hogy a történelem nem szolgáltat igazságot. Az erőszaknak hatalmaskodása a jog ellen öröktől fogva létezik. Mily nagyszerűen szól Angers szerepny polgára János és Fülöp királyokhoz: „Egy szót királyok! Méltóztassatok kissé maradni, és én megmutatom a békét, a fehérarczu frigyet; egy kardcsapás, egy seb nélkül tietek e város . . . engedjete szavamnak, nagy királyok,“ — s mily jellemző a büszke Richard válasza:

Ez hát az a gát, mely a vén halál
 Rohadt dögét kirázza rongya közül!
 Ez egy nagy száj, valóban, mely halált,
 Hegyet, sziklákat és tengert okád;
 Siró oroszlány oly kis szó neki,
 Mint egy növendék lánynak ölebe.
 Miféle pattantyus porontya ez,
 Hogy álgyu, tűz, füst, puff minden szava? —
 Szent ucscse! szó így meg nem vert, mióta
 Öcsém apját úgy hittam, hogy: tata!

Hanem „szegény ember panasza felhallik az éghez, de nem hallik föl a — generálishoz,“ mondá nagy Frigyes katonája, mikor tiz évi nehéz csaták alatt mindig a „Vorwärts“ szót hallotta, de midőn előregedett, sebhelyekkel telten a ki-

rályi palota ajtajánál lézengvén és alalmaznáért esdekelvén, nem hallott mást, mint e szót: „Zurück!“ De hát „igy bocsátják el a vén katonát; a hosszú szolgálat jutalma egy érdemjegy és koldusöltözet,“ — mondja Petőfi. Az orosz, porosz és olasz fejedelmek elég naivak csodálkozni azon, hogy a hü alattvalók őket — nem szeretik.

Traun és vidéke leszálló helye a hatalom légköréből leüzött potetánatoknak, akik százados traditiók bilincselő eszmekörében élve, dicsteljes de rövid mámor után ébredtek ama gondviselés erejének és hatalmának eszméjére, amely a királyi jogart kiütötte a kézből s oda dobta a mezitlábás népnek, amely megtanította a társadalmat a csillagok bukásának teoriájára, s a trónrabló fejedelmeknek arczába csapta a történelmi elégtételt. Mert igaz az, hogy e vigasztalan, zordon korban türnie, szenvednie kell a jónak, az igaznak, — *fent a trónon úgy mint lent a földön.*

Sajátos eszmék lehetnek ezek, de legalább a mai napok alatt talán helyén van-

nak. Örömet eltemetnők a természetnek, az emberi alkotó erő műveinek, a mult emlékeinek visszás benyomásait; ha az élet, a jelen, vadul fel nem hívná a gondolkozó elmét azokra. Nyugodtan nézte Maria Antoinette is Cagliostro poharát, mert csak víz volt abban; de midőn mélyen és mélyen szemlélné, a még tiszta vízben megpillantá jövő gyász sorsát. Talán ide vonatkoznak Smiles szavai: „Csak a természet nem — csal.”

Borongós kedélylyel, amely éppen nem illett a fönséges regghez, hagytam el a szigetet, hogy azután rövid sétát tegyek az árnyas parkban, amely a trauni tó partját disziti. Éppen tegnap volt királyunk születése napja. A felállított diadalkapuk, a lombokból készített ivek, zászlók, lampionok, diszes feliratokkal ékesítve, még láthatók valának. A kis város, és obligát vendégközönsége tegnap fényes ünnepet ült. A közönség és mulattatói valószínűleg még javában szunnyadtak, mert, habár a nap már fenragyogott, alig vala néhány ember a sétányon. Az is magamfajta keresztülutazó, vándormadár, aki, mint

Brehms mondja, hosszú zarándoklásában kiválasztja utja legszebb helyeit, hogy ott leszállván, pihenjen, de helyben nem marad. Gmunden antichambreje Ischlnek. Itt a fényt ismerő, de arról lemondott úri nép lakik; a kis városka becsületes polgárainak barátságos körében, akik még nagyon hátra vannak a világtól s engednek magukkal alkudni, mint a Sahara sivatag kóbor seikjei. Az ember, aki oda téved, lefizeti a taksát, azután nem bántják.

Egy rövid sétát tettem az Altmünsterhez, a vidék legrégibb templomához. Onnét tekintve a tájat, olyan az, mint egy nyitott imakönyv. Kedves, vigasztaló, elragadó, éghez emelő minden sora. Megálltam annak ajtajában és sokáig benső éldelettel legeltetem szemeimet a természet szépségein. A templomból kilépve új templomba lépünk. Ott az Isten maga, itt az ő műveiben. Tegye meg más ezt és érezni fogja, mint én, hogy ama tiszta, derült eszményi vágy az emberi szivben, a melyet a mindennapi száraz élet annyiszor elfojt a valódi szépség iránt, itt újra feltör s jobb jövők derüje mosolyg alá a

sugárfényes napból, a mely e szép vidékre veti sugarait. „A természet arczán nem látni a könnyek nyomait“ — mondja Longfellow. Innét csak a — boldogságot látjuk.

Sokszor voltam már e helyt, s mindig más és más szemmel néztem azt. Ugy voltam vele, mint egy nagyszerű, műremek festménynyel, a melyet éveken át mindig rossz világításban láttam. Most azonban jó világítás mellett szemlélhetem meg s ezentul nem csodálom, hogy annyi méltánylója van. Amint azt alkalmam volt kifejtteni egy derék uri embernek, ki másnap velem tette meg az utat — Langbathig.

Költői merengések az érző kedély számára egy nemét képezik a nemesb élvezetnek. S én részemről szeretem is azokat és nem is. Szeretem, ha önkénytelen a sziv mélységéből jönnek, nem mint Faust parancsszavára a szellem, hanem előhiva a természetes, egyszerű benyomások alatt; és nem szeretem, ha rosszul hangolt gitár hamis hangjain szól és csinált lelkesedésben ágál. Ritkán párosul a valódi költészet nemes realismussal, a mely nélkül műtökély nem képzelhető. Derék utitár-

sam eleinte az előbbiről győzött meg és csak azután az utóbbiról.

— Ismeri ön Heró és Leander történetét? szolt, midőn a Traunkirchen előtt elhaladtunk.

— Ismerem, a kialudt élet és kialudt fáklya történetét.

— S nem talál ön benne — tragikumot?

— Azt ugyan nem. Sőt ha nyiltan szabad szólanom, a komikum több részt követel benne, mint az, a mit tragikumnak neveznek. Mert megengedjen, hogy valaki mindennap átuszsza a Dardanellákat, ez igen szép bravour lehet, hanem sok Leandernél forróbb lelkü, nem lévén egyuttal jó uszó, aligha hozhatna ilyen áldozatot az imádott Herónak. Előttem elfajult s gyöngge költői szárnyalás az egész; sőt nevetséges, mert nagy dolgot ad elő pongyolában.

Társamnak nem volt inyére e megjegyzés. Ugy látszik költő volt hivatásból, vagy dilettantismusból. Legalább külseje azt mutatta, mert arczszínét a holdvilágtól kölcsönözte s ruházatán a nagy szellemek

ismert kinismusa volt észrevehető. Sokáig hallgatott, csak azután szólalt meg.

— Uram! Mindennap átuszni a tavat!

— Huszonöt foknyi hideg mellett. Biz ahhoz jó bőr kell.

— Elhatározás uram! Lelkesülés, az érzelmek forrósága s hozzá a kor költészetének meleg lüktetése. Ezt kellett volna mondania. Ne legyünk igaztalanok ama szép és nemes példák iránt, amelyeket nekünk a költészet és történelem nyújt.

— Oh legkevésbé sem. Szereti ön az osztrigát, kaviárt?

— Nem mondhatnám!

— Én sem. Lássa nekem az a furcsa felfogásom van, hogy sok, a messze múltból hátramaradt örökmécs előttem olyan, hogy a szivaromat sem gyujtanám meg mellette, annál kevésbé elmémet, szívemet. Minden kornak voltak kisszerű bohóságai s azoknak dicsőítő, sőt egész a mai korig létező bámulói. Barátai a — kaviárnak. Nem bánom, ha valakinek jól izlik, de ne disputálja rá másra, hogy az jó.

Derék utitársam, akinek beszédéből már eleve kivevém, hogy valamely osztrák

provincziális fővárosban tanár, az előbb elmondottakra igen haragos arczot mutatott; belefogózkodott kabátom szélébe mint egy rendőr, aki a törvény nevében teszen gorombaságot s ajkpitytyesztve mondá:

— Fölöttébb izetlen és prózai felfogás!

Előbb kiszabadítám kabátomat a költői raptus védelmére kelt ifju ember kezei közül s csak azután mondám nevetve: — Uram! Ez a mez tán kevésbé oly prózai, mint én, kérem bocsássa el! Bernardotte sem szeretett vitatkozni Napoleon lovagsizmaival, én sem kedvelem, ha valaki kabátommal érezteti haragját, ha magam abban még — benne vagyok. Inkább szeretem, ha valaki érvekre támaszkodik, mint kabátomra. Kérem markolászson elő valamely argumentumot a kathedrai lelkesülés védelmére, mert megvallom, távol áll tőlem fejet hajtani a hellespontok hősei előtt.

— Mily igaztalan, milyen helytelen önnek véleménye, — szólt erősen szemembe nézve, hát nem látja ön a kapcsot a mult klasszicitása s a jelenkor nemes lelkesülése között, nem látja ön a viszonyt

a régi világ magasb eszmeköre s a jelen szellemi haladás és kultura processzusa között?

— De igen, mondám halkán, mert társam kezdett olyan emelkedett hangon beszélni, hogy a körülállók figyelmét is felébreszté, — igen, azt a kapcsot megtalálom a mai gyakorlati életben. A mai Leanderek átusszák az erkölcsi posvány iszapját, hogy oda juthassanak, ahová indulataik vezérlik. A szenvedélyek tengerén usznak s mondhatom önnek igen sárosak, mocskosak akkor, mikor a Heróhoz jutnak. S mikor Herónak lámpája kialszik, értem alatta a női erényt, akkor mindketten szépen elmerülnek. Ez Heró s Leander meséje mai kiadásban.

A tudós férfiu valamely erőteljes válaszra készült, hanem egyszerre figyelmét más dolog vette igénybe. A hajó pinczére, a mint az a trauni tón rendszeren történni szokott, egy terjedelmes fatálczán mindenféle frissítőket horda körül. Volt azon limonade, konyak, likőr, sör, bor, narancs, piskota, kétszersült, berdó és tormás kolbász. Demokratikus vegyülékben

együtt volt ott minden, válogathatott belőle grófné, vagy hordár: mindegyik talált abban magának valót. Ez volt szerencsém, mert elmés utitársam, amint a felszolgáló pinczért megpillantotta, abba hagyta a klaszszikai kor bohóságainak védelmét s legyőzve a jelen csalogató realizmusa által, első volt, aki ellátta magát frissítővel. Midőn ismét megjelent mellettem, egyik kezében egy korsó sört, a másikban egy még párolgó „hosszudad nyulánk, disznóhussal elegy apródad vagdalyányostolongványt“ tartva tormátlan mivoltában, hóna alól egy gyöngéden odaszoritott garasos czipó mosolygván elő, nagy kaczerán.

— Most folytassuk — mondá irigylendő ügyességgel csattogtatván állkapczáit, — tehát önnek az a véleménye, hogy ezen idyll nem bir a költészet idealismusaival, hogy abban nincs valami megkapó, elragadó, legfeljebb egy rossz tanulság és száraz moralis hasonlat?

Nem feleltem erre a kérdésre. Megvallom, hogy komoly dolgokról vitatkozni és mellette enni, előttem mindig nevetségesnek tünt föl. Ki nem mosolyogna, lát-

ván valakit, aki Kant theoriáit, vagy Vischer szépiészeti tételeit tele szájjal, kezében egy pulykaczombbal magyarázná, vagy aminek magam valék tanuja a Provence egyik vendéglőjében, társas ebédnél, midőn egy hatalmas étvágyu ember, kését és villáját föl-fölemelgetve, rengeteg eloquentiával ecsetelé a párisiak éhszükségét a kommün uralma alatt. Társam, különben sem látszék magán hordani stampigliáit ama gyárnak, amelyből a német professorok kikerülnek, de így felfegyverkezve még kevésbé igazolá azt, hogy neki hivatása másokat tanítani. Tréfásan oda-mondám:

— Uram! ön igen erősen felfegyverkezve van s magát szemlátomást erősítgeti s én megvallom, fegyveres ember elől szeretek kitérni. Nem várom be, míg ön érveinek ágyuját elsüti, hanem követem a józan Fallstaff tanácsát, amelyet Pistoznak adott, — én csappantom el magamat társaságától.

Nem vette rossz néven, mert nem értette szavaimat. Én pedig örvendtem, hogy megmenekülve a tudákosság birkaöklelései

elől, átmehettem a hajó tulsó oldalára, s még egyszer végig tekinthetém a vidéket. A trauni tó Ausztria legszebb tava, legalább innét tekintve páratlan szép képet mutat. A Kranabitshügel s a Höllengebirge előfutárai a megszorult völgynek dómszerű méltóságot adnak. A tó déli végénél, hol a zajos Traun folyó nagy arroganciával s hetykén szétvetve bodros habjait, fut a tóba, fekszik Langbath, — csinos, kicsiny falu, amely barátságos, hívogató házaival már messziről mosolyog a közeledőre s amelynek apró nemzedéke, mint zsákmányra váró verébhád, ott állott a parton egytől-egyig tornyos kalapban, harisnyában végződő, de a térdet meztelen hagyó rövid nadrágban. Hofer András népe kicsinyben. A hajó kikötvén, az volt közülök a legboldogabb, aki valamelyik utasnak a málháját elkaphatta.

II.

Merőben merő álmos, rosszkedvű emberek látunk magunk körül. Mindeniknek fáj valamije, nem tudja miye, minde-

niknek nem tetszik valami, nem tudja, hogy mi. Az egyik nagy vizes korsót czipel magával s borzadalmas savanyu arcot vág, midőn innia kell belőle; a másik huzavona léptekkel megyen egy kolossalis épület fényes csarnokán át, ahol már ismerős fürdőszolga fogadja s nógatja befelé. A harmadik már megáztatta tagjait s a kura második periodusában van; hatalmas és markos legény dörzsöli őt kemény falóczán s olyan barbár kegyetlenséggel ropogtatja meg csontjait, hogy ilyen bántalmat más ember el nem tűrne — párbaj nélkül. A negyedik lőt-fut eszeveszetten, mint a kinek napszámban kell az uj csizmát kijárni. Az ötödiknek ép most huzzák fejére a zuhanyt, lökik, verik, lepedővel lefülelik s amikor a gyötrelmes páczból kikerül, becsavarják lópokróczba úgy, hogy szuszogni sem bir, azután ott hagyják magára, hadd gondolkozzék egy kissé; ha diplomata, valamely nagy politikai műveletről, ha bankár, valamely uj vasuti vállalatról, ha poeta, valamely rémdrámáról, amelyben az emberek mind meghalnak. — Ektelen élénkség jelensége mindenfelé. A roppant

„Kursalonban“, a csarnokokban, a teras-
sokon, a termekben, az árnyas sétányon,
a fényes esplanadon. Mindenütt duzzogó,
kedvetlen arcz.

— Ah, ez kiállhatlan!

— Ön ma rossz színben van.

— Tegnap éjfélig nem tudtam aludni.

— Jifin hol vagy?

— Ez a víz, ez a fürdés bágyaszt!

— Herczegnő! ma igen sápadt!

— Migrainem van.

— A grófnő tegnap oly pompásan
megülte a lovat és ma...

— Hagyjon békét.

— Csókolom kezeit, nagysád!

— Ugyan menjen.

— Tegnap annyi sóban fürödtem,
hogy a délutáni kiránduláson minden kecske
kezet csókolt.

— Ez a doktor Mauz bolond, — nem
tudja mi bajom.

— Kegyetlenség, amit ma velem a
Johann elkövetett, kevés hiba, hogy ki nem
csavarta a nyakamat.

— Ah menjen, nincs kedvem most
az ön udvarlásait hallgatni.

— Enfin! Csak haszna legyen.

— Csak étvágyom volna.

— Goddam — a lépem egészséges.

— Kutya viz ez — inná meg a béka.

Ily szólamok röpkednek szét a légben. Ami természetes, ha az embernek reggel föl kell kelnie, amikor ugy szeretne még szunnyadni, azután neki állni és inni a vizet, sós lében áztatni tagjait, hordármarku legények, vagy széles tenyerű cseh amazonok által kell meggyomroztatnia magát, ez bizony nem igen alkalmas eszköz arra, hogy valaki reggeli természetes rossz kedvéből kiábránduljon. Hanem ezek mind betegek, nagyon betegek, — minél gazdagabbak, magasb ranguak, annál betegbek. Nem tünnének el egy tétova pillantást, neheztelés nélkül, de eltürnek merényletet gyomor és agy ellen, goromba kezek érintését, páczot és mángolást saját magukon, mert ezt előírja a kura, a kura nemét a fürdő, a fürdőt a divat. Azután nem csodálatos, ha az emberek, akik a salonokban az elegáncia, finomság, kedély és szellem hősei, ilyenkor olyan basilisk szemekkel néznek egymásra, olyan türel-

metlen, apprehensiv, szeszélyes és veszedő kedvben vannak, hogy aki nem használ kurát s csak úgy messziről nézi őket, azt hiszi, hogy ez a nap nem fog elmúlni emberhalál nélkül. Az a roppant uri seereg, minden vallás-, nyelv- s nemzetiségből összetódulva, csak annak köszönheti a szerencsét, hogy reggeli és kuraszülte dühében föl nem falja egymást, mert az elővigyázó doktorok a tortura után rögtön megengedik a reggelizést. Mikor a szegény beteg megitta a csésze kávéját, arcza lassan kigömbölyödik és észre veszi, hogy már nap süt és a madarak énekelnek. Kibékül szomorú sorsával.

Ez a reggel — Ischlben.

Istenem! Milyen szép és boldog idők voltak azok, amikor az emberek még nem jártak messze országokba — fürödni. Ha valaki érezte, hogy itt az ideje, hogy mosakodjék, elvégezte szépen otthon; — senki sem tudta. Akkoron tán még egészségesebb volt az emberek szive, kedélye, jelleme, valamint lép, máj, tüdő, gége és agy nem álmodtak arról, hogy hetedhét országban bugygyanjon elő valamely cso-

daforrás, amelyhez vándorolni kell, különben nincs menedék. Mert annyi tény, hogy amióta kezd a sziv rongyolódni, a jellem piszkossá lenni, az agy homályosodni, azóta az emberek nagyon kezdenek mosakodni. A divat és üzleti szellem sohasem tett oly hódítást, mint a mikor befészkelte magát az emberek organismusába. Azóta az ember kétéltű lett mint a béka; szárazon él és vízben. Nem látszik meg rajta. Legalább nem lett egészségesebb mint volt; ellenkezőleg, amióta több mint háromezer hires látogatott fürdőhelyet ismer a világ, azóta nem tudom, hány perczenttel több a betegek száma.

De ime, a nap már tulment függőleges álláspontján; délután van. A betegek nemcsak reggeliztek már, de villásreggeliztek is. Ez fontos időpont a nagyok napi életében. Nincs többé beteg a napfényen. Csupa életet s pedig vidám, könnyelmű, kaczer, divatos életet mutat mindenik. A nagy fürdőház csarnokai üresek, legfeljebb a markos Johannok s nem kevésbé izmos más nembeli kollégáik üldögélnek ott szalmaszékeken s ásítognak egymásra. A csar-

nok előtti téren a kevésbé aristokratikus népség foglal helyet s hallgatja nagy figyelemmel huszonnégy cseh muzsikus pompás zenéjét. A klarinet, bombardon s öreg dob olyan zajt csapnak, hogy az egészséges ember is lázat kapna hallatára, hanem az ott lévő betegeknek éppen nem árt. A sétány előtti paloták ablakai nyitva vannak, a sima porondon fényes fogatok vágatnak fel s alá, gazdagon diszitett egyenruhás inasok, lovászok, vadászok ülnek a bakon, benn pedig a kényelmes, lapos hintókban elegáns delnők, urak vidám beszélgetésbe merülve; ott magas rangú katonák, közöttük nem egy tábornok s híres ember pompás lovakon ügetnek tova, hátuk mögött komolyarczu kiberetváltképű istálló-chefek és ló-tani tekintélyek ficzánkoltatják paripáikat. Mindenfelé fényes uri nép, gyalog, kocsin, lóháton. Néha átiramlik az utczákon egy egyszerű, de elegáns fogat, vén parókás kocsis ül a magas bakon, pofoncsapott kalappal a fején. A hintóban szelid, jóképű öreg ur ül, aki be sem várja hogy a járók-kelek üdvözöljék; barátságosan előre ő köszönt mindenkit, alig

győzi kalapját emelni, amig hátul a hintó szijjaiba kapaszkodó tollas fővegü vadász büszkén néz le a magasból. Oka és joga van rá; ő a hintóban ülő urnak, a fenséges főherczegnek leibjägerje. A hintók repülnek tova egymás után; egyszerre csak megjelen a magas halmokról alá kigyózó pompás fehér uton egy másik udvari fogat; vakító szépségü hölgy ül benne, az élet boldog mosolyával gyönyörű arczán. S aki látja, aki közelébe jut, annak kalapja a légbe emelkedik s feje meghajol. Ez a királynő, — aki legalább itt, csak boldogságtól sugárzó arczokat lát maga körül, — de látja a nép őszinte szerelmét, igaz hódolatát. Pedig itt nem ragyog homlokán a földi hatalom fényes koronája, itt a királyi hölgy csak nő és anya. De ezen két korona még szebben ragyog a fején, mint az, a melyet őseitől örökölt. Ő a fényes nap, amely körül keringenek az apró csillagok. E hely az ősi arisztokratia leszálló helye. A világ minden művelt, gazdag embere megfordul itt, mert a saison idejében nem is tanácsos másnak itt lábatlankodni, mint aki kék vérrel di-

csekszik. Itt minden különös, nagyszerű és bizarr. Mintha a lég is eau de Cologne-nyal volna áthintve s a természet e völgyet tánczteremmé alakította volna át. Semmi sem történik kicsinyben, közönségesen. Például, éppen ott megyen a főutonyalag egy közönséges vitorlavászon zubbonyba burkolt, tiszteletreméltó öreg ur. Fején akkora szalmakalap van, hogy alatta bátran ellakhatna egy cigánycsalád. Az öreg ur neve fényesebb, mint akárhány ujkori fejedelemé. Ősei már II. Richard alatt verekedtek Skótia fenyérein s orosz-lánszivü Richarddal komáznak a történelemben. Az a jámbor öreg ur, akit két oldalt két fiatal leányka kísér, — valószínűleg leányai vagy éppen unokái, — elhítené a nézővel, hogy valamely Rió-Janeiróból idefutamodott czukornádültetvényes, pedig az ember nem vehet kezébe ujságot, hogy ne olvassa nevét. Háta mögött nagy buzgósággal lépked egy szerencsenykölyök, aki, amíg gazdája vándorló kucsébernek van öltözve, maga világoskék frakkba, feszes sárga nadrágba van bujtatva, s lábikráin hófehér harisnya ragyog. A

becsületes kaffer két kezében hálókat, horgokat, halászeszközöket czepelel és éppen nem látszik örülni a hivatalának. Pompás kordoványfeketeségü arczáról le lehet olvasni, hogy inkább szeretne heverészni a georgtowni pálmafák alatt, a puha homokban szép meztelen, ahogy Isten megteremté, mint hogy ő lordsága kegyelméből kemény járdán sétáljon szűk lakksizmákban. Hanem hát nem csak majmot, papagályt, kolibrit számlálnak a nagyok a főuri disz kellékei közé, hanem embert is, ha a bőre fekete. Ez a szegény ember-faj — inasnak született. Az ember soha sem látja őket elpirulni, elsápadni, nem tudja róluk, mikor betegek, mikor egészségesek; mindig jó színben maradnak, — feketében. S itt föl sem veszik őket. Az üzött, hajtott élet divatos bohóságai között nem marad erre idő. Különben is itt egyik kép a másikat váltja föl. Minduntalan változik, mint a kaleidoskopban.

Ez Ischl — délután.

A főuri nép a zárt völgy katlanában zavartalan tölthetné el az időt s talán a mindennapiaktól való távollét, az üde le-

vegő, a gondok számüzése jótékonyan hatna a testi szervezetre is, ha az őrült divat czifraságos sátánai nem fészkeltek volna magukat e helyre s a rang gögje nem rontotta volna meg az egészséges légkört. Ha a vér és vas herczegének testi állapotára a kissingeni viznek van hatása, az ő testi állapota pedig döntő befolyással bir az európai állapotokra, akkor ezt a fürdőhelyet, amelyet annyi európai nevezetességü diplomata s államférfi látogat, a világtörténelem egyik tényezőjének kell elismernünk. Richelieuról tudjuk, hogy midőn a köszvény bántotta, akkor teremtette legmerészebb terveit Franciaország hegemóniájára s míg a vad fájdalom hasogatta csontjait, a börtöntől és bakótól sem riadt vissza, hogy céljait elérje; de ha fájdalmai szüntek, akkor Európa békéjéről álmodozott s gyűlölt mindent, mit generálisnak hívnak. A fürdőknek nagy hatása van a vérkeringésre, ennek az agyra, az agy pedig nagyon fontos, legalább az államférfiaknál. Nemcsak poeták, drámairók, lapszerkesztőknek jönnek nagy gondolataik fürdés közben, hanem azoknak is, kik a

világtörténelmet csinálják. Ischl csak annyiban különbözik a többi világhírű gyógyhelyektől, hogy ide csak tiszteletbeli betegek járnak, vagyis olyanok, akik nem vérbőségben, hanem pénzbőségben szenvednek, akik eret vágatnak nem becses tagjaikon, hanem erszényükön, akik a fürdői élet kellemeit élvezni akarják anélkül, hogy minden lépten-nyomon száraz, kehes, sápadt, vagy izléstelenségig elhizott alakokkal találkozzanak, akik is a crémhez tartozván, nem akarnak a kanaillel érintkezni s akik iszonyu kegyetlenségeket hagynak elkövetni magukon, midőn ép gyomorral pintszámra isznak vizet, és sóoldatban fürödnek s mindezt azért, mert ez divat, ez ugy van előírva. Akinek nem izlik ez a tortura, jele, hogy nem porcellánból, hanem agyagból van gyurva. A philistert meg lehet ismerni arról, hogy undorodik az osztrigától. S azért van olyan, aki utána eped, — hanem a nyavalya kerülgeti, mikor meg kell ennie. Ilyen a kura, — itten.

De hogy az alig hatvan év előtt ismeretlen völgy, s akkoriban még csak

igénytelen sóbánya jelenben már európai hirrel bír s hogy, ha valaki azt mondhatja, miszerint a saiont Ischlben tölté, sokat mond, annak egyedüli oka, hogy a legmagasb udvar örömetst időz e természetáldotta helyen. III. Napoleon divatba hozta Vichyt, valamint az aristokratia Spaat, Ostendet, Gasteint, sat. Divat azt a kurát használni, amelynek a kék vérre van hatása. S ezt mutatja az itteni élet.

Ischlben kettő okoz feltünést. Az eső, ha valamely napon nem jő, s a póstakocsi, mikor megjő. Soha és sehol sem oly udvarias az a Jupiter pluvius, mint itt. Amikor legszebben mosolyg a nap s kaczer sugarai olyan csábitólag tolakodnak be a termékbe, egyszerre csak egy kis felhő támad; öt percz alatt a völgy elsötétül s olyan barátságos zápor keletkezik, hogy ha tiz percznél tovább tartana, kétségbe ejtene minden vendéget. De nem tart tovább. Amig az ember egy kávéházba, szivarboltba beugrik s az emelvényen ülő pénztárnoknének néhány olcsó bókot mond, a zivatarnak vége van. A másik, ami a vendéget érdekli, az uj vendégek megérke-

zése. Napjában négyszer jön a pósta- s magánkocsi. Aki az omnibusban ül s úgy jön ide, arra rá nem néz senki; még a fogadó kapusa sem áll vele szóba, tudván, hogy ez csak azért jött ide, hogy mielőbb elhordja magát. Hanem ha magánkocsi jő, nagy málhákkal megrakva, egyenruhás inassal a bakon, akkor a fogadós frakkot ölt, nyolcz legényével vár a kapu alatt, s öt percze olyan barátságos, mintha egész életében Saskut, vagy Knigget tanulmányozta volna.

Olyannak, aki filléreit okos dolgokra szereti pazarolni, elég itt néhány nap. A középosztály különben is a szellem s derült világnézetért rajong, s nem azért megy világot nézni, hogy kezelábára kesztyüt huzzon s a természetes jó kedvét rámba erőszakolja. Mert ha valaki unatkozni akar, csak abba a körbe emelkedjék, amely nem azt keresi, kinek mi van szivében, fejében, hanem kinek ki és mi volt az — apja. A lelki nyomoruság, már régóta aranyban jár. A mai kor gyakorlati embere, aki az excellentiás uraknál is megnézi, mije marad meg a nagy urnak, ha elveszik tőle

azt, amit ugyis potomban kapott, igen természetesen nem érzi magát otthon azok között, akik a burgonyatermesztés elméletét képviselik. A java a földben van. Mig ismét azok, akiknél rang, vagyon s itt-ott történelmi hirnév az egyetlen ajánlólevél s más nincs, nem igen szeretnek érintkezni azokkal, akikről matematikai bizonyossággal nem tudják, hogy naponkint szokták fésülni — szakállukat. S ez igen jól van így. Legalább Ischlben nagyon jól van. Mert amint az értelem, a tisztos ipar s a polgári becsületnek aristokrátiája tartózkodik attól, hogy ide tolakodjék, s nem tudott találni közeget, amelylyel a főúri körök leereszkedését elfogadhatta, épúgy talált egy más elem igen alkalmas tért arra, hogy itt is szerepet vigyen. A semita faj; amely igen helyén gondolkozik, midőn azt tartja, hogy ha az urisághoz nem kívántatik más, mint ösiség és pénz, akkor nincsen régibb és gazdagabb aristokratia a zsidónál. Ösisége a világ teremtésénél kezdődik, pénze pedig azóta, hogy — üldözik őket. És sajátságos, hogy az egykori választott nép soha sem tud a

polgári elembe beforni, mert annak állapotában is elkülönözve van, de igenis be tud forni az arisztokráciába. Hét évvel ezelőtt, valamint a világ minden híres fürdőhelye, úgy Ischl is tele volt millionárius zsidókkal. Minden lépten-nyomon ott találta őket az ember, mint a forró nyár elején a cserebogarat. A vendégek sorozatíven nem lehetett mást olvasni, mint Jákob tizenkét törzsének neveit új kiadásban. Köztük nem egy bankár, pénzbáró, kupecz és börzecsizár. Természetes, hogy ezen idő alatt volt a fürdőhelyen a legjobb — üzlet. A zsidó vagy fukar, vagy tékozló. Középutat nem ismer. Itt valóságos hódítást vittek véghez. A pénz hatalmával mindent megtehettek, amire a gens electa képes. Egyszerre csak beütött az az infámis rotty, a jóllakott, buja cserebogarak lehullottak a földre, a krach iszapjába belefulladt néhány száz körülczirkalmazott Ergerberger tekintély s a levegő megint tiszta lett — Ischlben.

E divat- és pénzcserében megmaradtak az ősök Hermann, a primoresek, a skót thánok, sat. utódai győztesen; Lévi fiai

pedig elmentek újra gyapjura alkudni. A haszon s tanulság csak annak maradt, aki egyikhez sem közeledett.

En többször voltam e helyütt, de mindig csak néhány napig. Eppen annyi ideig, hogy nem lettem kötelezve magamat az orvosnál jelenteni a kura miatt. Hanem azért élveztem azt, amit ily helyen élvezni lehet; amit nem doktor ír elő, hanem az egyéni felfogás, a világnézlet, a vágy tapasztalatok után. S mondhatom, a természet s társadalom többet adott, mint amennyire a fakultás diplomája jogot ad.

De soha sem voltam itt anélkül, hogy az okos Böttiger eszembe nem jutott volna. Az a Böttiger, akit „ein Muster von deutscher Pedanterie, Hochmuth und Einfalt“-nak, a német egyoldalúság, felfuvalkodottság s együgyűség példányának neveznek. Vannak nagy emberek, akiknek kiváló dicsőségük, hogy tudós komolysággal mondanak nagy ostobaságot. Ha az olyan magamfajta kétnapos vendég végig sétál a Traun partján, az árnyas sétányok alatt megpillant egy érczből öntött Hygieiát, amely inkább beillik morva szakácsnénak

mint annak, aminek készítve van. Az ércszobor talapzatán ezen komoly s talány-szerű szavak olvashatók:

Man nennt als grösstes Glück auf Erden

Gesund zu sein.

Ich sage, nein!

Ein grösseres ist, gesund zu werden!

Az ifju-kor játszi csapongásai között meg lehetne engedni, hogy valaki emez elmés felirat mellett elmegyjen anélkül, hogy a tudós Böttigere gondolna. De eszmélkedő embernek hasonlókon nem nevetni, csak boszankodni lehet. Mit magyarázzon ki ezen feliratból az olvasó? Az egészség becsét, vagy az ügyes orvosok becsét. Csak azt kérdem, ki tartaná maga részére nagyobb szerencsének, ha nyolczvan éven át mindig egészséges és ép maradna, vagy ugyannyi év alatt nyolczvan betegségből szerencsésen kigyógyulna? Már hiszen tisztelet, becsület a tudós orvosi karnak, „a szükségesség miatt is becsüljük őket” — mint az irás mondja, hanem részemről inkább költekezem étvágyamra, mint patikára, s inkább akarok egészséges *maradni*, mint *meggyógyulni*.

Ha már tehát a német felfogás szerint nagyobb szerencse százezer forintot véletlenül nyerni a nagy lotterián, mint százezer forintot birni a bölcsőtől kezdve, akkor a megfizethetlen egészség kincsét el kell pazarolni, hogy megint visszanyerhessük. Én inkább irtam volna ezt a verset oda:

Lebet einfach und fromm,
Meidet Weib und Trank,
Und im Lebens grossen Strom
Wird keiner Euer krank.

A vers rossz, de legalább igazat mond. Különben is az életszabályokat hiábavaló dolog kőbe, érczbe bevésni; ez mitsem használ, ha nincsenek azok bevésve a szivbe. Eppen a mai kor embereinél fontos ez, akiknél nemcsak az agy, sziv, tüdő, máj s a t. beteg, hanem a lélek, a jellem. Mert amit a haldokló Lancaster az ifju büszke II. Richardnak mond: „Én csak beteg vagyok, de te haldokolsz“ — azt elmondani lehetne sokaknak, akik szép érett gyümölcsként szerepelnek, hanem belülről megromolvák, akiknél az ősök neve, az újabb idők fényes hivatalai, a rang és hatalom

talán nagy sebeket takarnak. Fontos ez a mai korban, amely sportot csinált a becsületből, s amely eltekint a szennyessellemről csak a kesztyű legyen tiszta. Az ilyen hősöknek természetesen nagyobb szerencse ismét visszanyerni az eljátszott erkölcsi hírnevet, mint birni azt sértetlen; s miután a víz, bárminő híres csodafürdő vize legyen is, csak testi bajt gyógyít, s külső piszkot mos le, nem marad más hátra, mint lemosni a szennyet — vérrel. Az ilyenek soha sem olvasták Seumét, a ki mondja: „A fegyverrel kezemben bebizonyíthatom azt, hogy bátor vagyok, de nem azt, hogy becsületes vagyok; bebizonyíthatom hidegvéremet, de nem erényemet.“ Amiből a tanulság az, hogy midőn kompromittált embereknek azon gyógytanácsot adják, hogy menjenek fürdőkre, s ott a távolban s az idővel igen tisztességesen megmosakodhatnak, ez még mindig jobb tanács és mód, mint mikor a becsületre kényes gonosztevők husz, huszonöt lépésnyiről pisztolylyal a kézben bizonyítgatják egymásnak, hogy ők nem piszkosak.

A fürdői élet sok és hasznos tanul-

ságot nyujthat a társadalom buvárának. Aki a mai divatos élet minden elemei között megfordult, de nem volt egy világhírű fürdőhelyen, nem alkothat magának teljes képzetet arról, hogy hová fajult el az ugynevezett társas élet. Akárhány ilyen társadalmi közhely, a természetgyógyerejének valamely ünnevelt forrása nem más, mint a divat sátánja, az örületes gög, és ebből származó szenvedélyek salonja, amelyben képzelgés, nevetséges fondorkodás, kisszerű nagyság s nem ritkán laza erkölcsiség viszik a főszerepet. Azon rengeteg mennyiségű gyógyviz, amelyet eddig ismernek, használnak, s fogyasztanak, nem használt a betegeknek annyira, mint az orvosoknak. Hanem azért a fürdők és fürdőzők száma évenként szaporodik.

E hely azonban nem fürdőhely, ahová betegek járnak, mint inkább divatos, uriszórakozások, az elegáns világ mulatságainak, az élet örömeit hajhászóknak, az élvezőknek tanyája. Eppen azért Ischl a legdrágább, a hasonló világhírű divatos fürdőhelyek között. Közönséges agyagból gyurt ember ne áhitozzék azután,

hogy az itteni sóslében gyönyörködjék, vagy hallgassa a trauni malmok kelepelését, vagy a hegyormok kunyhóiban igyék savót. Itt minden aristokratikus; az elegáns márványfürdő csak olyan drága, mint egy pohár tej fent a hegyekben. Fogadós pedig, noha van elég, csak immel-ámmal ad szállást olyannak, aki inas nélkül száll hozzá.

Azért én soha sem töltök többet néhány napnál e helyen, amelynek azonban amaz irigylendő tulajdonsága van, ami Interlakennek Helvetiában. Innét teszik a legszebb kirándulásokat vidékekre, a hegyekre, s a tavakhoz.

III.

Nagy Frigyesnél egykor bevádoltak egy tiszteletest, hogy nem hiszi a test fel-támadását. A türelmes király a maga voltairi szellemében így válaszolt: „Ha a tiszteletes ur az utolsó napon nem akar fölkelni, hát maradjon *fekve*.” Majdnem én is hasonló választ kaptam a Keresztről nevezett szálloda udvarias pinczérétől, akinek

meghagytam, hogy hajnali öt órakor tetszése szerinti dörömbözést mivelhet ajtómon s felébresszen bármibe kerül is, mert nem akarok a holnapi kirándulásról elkésni. Aki midőn megbízatásában lelkiismeretesen eljárva már hajnalban kézzel-lábbal dolgozva olyan fenekedett zajt csapott küszöbömön, hogy ijedtemben nem féltem őt egy álmából felriasztott ember haragjával ledorongolni, — azt válaszolta morgván, — hogy hát ha nem tetszik fölkelnem, maradjak fekve!

Nem bírok a nagy Turenne természetével, akit midőn álmából azzal riasztottak föl, hogy bezzeg verik az ellenséget, — „hát csak hadd verjék“ — mondás magára huzván köpenyegét tovább aludt. Ellenkezőleg, álmom zavarására egyenlő hatása van trombitaszónak vagy szunyogdongásnak, s midőn a kötelességérzettől áthatott pinczér kedvemre hagyta — látni a napot keltében, vagy elkésni a mai napi kirándulásról, nagy boszankodással bár, de gyorsan megadtam magamat sorsomnak s legyőzve gyöngeségemet, tíz percz alatt ultra készen állottam.

Nincs nagyobb élvezet a világon, mint könnyü málhával utazni. Ha az ember ott-hon hagyott minden gondot, aggodást, s nem visz magával terminust, amelyen ott-hon kell lennie, nem bántja apprehensió, mulasztás, félelem, nincs egyenruhás cseléd háta mögött, kevéssel megelégszik, semmin sem boszankodik, minden bajon, kellemetlenségen tulteszi magát, s legfeljebb nevet azon, jár, kel ide oda, mint a madár lombról lombra szállván, ott pihen meg s marad, ahol s a meddig kedve tartja, derült szemmel nézi a világot, az embereket — s átérzi függetlensége minden gyönyörét, — ez az az élvezet, amelyhez fogható nincs a földön. A történész gyönyöre midőn a multak poros foliánsait lapozza, az ódondászé, midőn egy gazdag lomtárban kutathat, a természettudósé, ha nagyszerű kertjében az Isten alkotta világremeknek, szabadon jár, a művész és műbaráté, ha világcsodálta remekék szemléletében éldeleghet, az emberbaráté, ha meleg szivverését lesheti a nagy és közös emberi családnak, a társadalom buváráé, ha idegen népeket, nemzeteket tanulmá-

nyozhat, — mindezt a gyönyört élvezni zavartalanul, egész teljében, szomju lelke egész hevével az, aki tud utazni. Hiszen egyetlen igazán boldog percz a szenvedésteljes életben, olyan ritka, olyan drága, olyan nehezen szerezhető meg, hogy annak emléke mint parányi mécs végig világít az egész élet komor sötétjén. Természetünkben van, hogy sovárgunk utána s keressük mindenfelé. S egy ilyen perczért el lehet tűrni, ha a pinczér távol attól, hogy a finom Knigge szabályait követné, valódi szállodai udvariassággal kergeti az embert az élvezethez.

Egy akkora kocsi állott a fogadó előtt, amilyenek tán először örvendtem életemben, több évtizedeknek előtte. Ennek a kocsinak párját egy karácsonyfa alatt láttam először. Csak a ló és kocsis volt nagykoru és vén. De nem volt okom panaszkodni e kicsinység fölött. Terjedelme hiányát pótolta gyorsasága. Ugy elvitt a még álomban szendergő Ischlből, hogy megirigyelhette egy politikai menekült, aki az állami humanus igazságszolgáltatás kegyetlen testi büntetése elől menekül. Az apró

jármü, amelyről egy irótársam gunyolódva mondá, hogy bőröndjébe becsomagolva hozta játékszerül gyermekeinek, ugy gurult végig a pompás sima országuton, hogy kénytelen voltam tiszteletteljes érzelmekre ébredni kocsisom és lova iránt. Még fél álomban valék, s a hűvös hajnali szellő hiába iparkodik vala fölébreszteni, fölöttébb nedves csókokat nyomva arczomra, mert csak félórai ut után, midőn a ködös lég hosszú küzdelem között engede a nap hevének, s a messze kéklő hegyek megül a ragyogó nap óriási tányérja megjelent szét-szórva arany sugarait, csak akkor tekinték körül. A hegyek, völgyek uj és uj képet mutattak, — a rétek, mezők a hajnali harmat gyöngyeit csillogtatták. A sziklás ormokról méla kolomphang tört alá; a zöld ormokon egyes fehér pontok tűntek föl, a csöndesen legelésző tehenek és kecskék alakjai. Valódi idyll reggeli pongyolában. Az ébredő természet zajába belehangzék a pásztorkürt éles szava, visszaverődve a sziklák ormairól, majd messze, messze távolról templomi harangcsöngés, végre jobbra, balra, lombon, bokron ma-

dárének. Ez a természet reggeli imája, amelyben dicshymnust látszik zengeni minden lény a nagy Alkotónak, aki végtelen szerelmével átölelve tartja a mindenséget s akit csak emberajk felejt el magasztalni.

A gosau malom előtt, amely elrejtve a regényes völgyben, mint bus balladák színhelye valamely sötét néptragédiára nyujthatna tárgyat, s amelynek hangos kelepelése egészen a skót verselés rythmusait hangoztatja, kocsisom megállt, illetőleg lova. A jámbor állat évek óta mindig ezt az utat tévén meg, annyira ismeri a turista szabályokat, hogy a magyarázatot kivéve bátran beállhatna vezetőnek. Tudja, ismeri az egyes pontokat hol lassan kell menni, hogy az utazó a tájékban gyönyörködhessék, tudja hol kell sietni, ahol ugyanis nincs mit látni, tudja hol kell megállani, hol vagy kocsisa számára hoznak elő egy pohárka sziverősítőt, vagy valamely sziklaoduból dől elé friss forrásviz, amelyből neki a „régijog“ alapján joga van szomját oltani, vagy az utasnak kell leszállani, ha csak méltatlan megvevésben nem akarja részesíteni Bädcker

urat, akinek neve ezen vidéken még mindig tekintély. Az e tájon működő bucefalusok kívülről tudják a koblencti turista-mester utasításait. Akár tetszett, akár nem, leszállanom kellett, hogy a Gosau-Zwango-t megnézzem.

Azt hittem magam fogok barangolni e vidéken ilyen időben. Midőn a hatalmas völgy széléhez értem, szanaszét, imitt-amott láttam turistákat egyedül, vagy társaságban, akik mind jóval korábban kezdték az érdeklődést mint én. Színházba, hangversenybe, hova, — illik későn jönni; proletár hajlamokat tanusít az, aki a szalonokban első jelenik meg; de a természet nem oly udvarias, hogy várakozzék vendégeire. Aki későn jő, kapja a maradékot. Itt az ellenkező divat van. Elsőnek lenni az utazó bontonjához tartozik. A kiket ott láttam, ismerték e szabályt s én még az első fogáshoz érkeztem.

Mert fönséges képet nyújt e vidék a nap keltekor. A hatalmas völgyet mintegy hetven ölnyi hosszú és hét iven nyugvó hid szeli át. Az emberi kéz műve a természet e csöndes magányában ugy tűnik

föl, mintha egy vakmerő korrektor az isteni müben akarna valamit javítani. De nem azt akarta, hanem csak azt, hogy mit a természet vad haragjában az emberi számítás ellenére tőn, azt enyhítse. Sokat tud már az ember, de mivel repülni nem tud, követ kell raknia köre, hogy áthidalja a mélységet, amelyet átrepülni nem tud. Amig a nap föl nem dugta fejét a hegyek mögül, a völgy sötét és zordon, mint egy szinpad a játék előtt. De midőn a karcsu fenyvesek lombjain áttör a fénysugár, tündérfény kezd elterjedni a völgyben, s a gosau-i-zwang mint ősi regék búbájós világa, varázsképet mutat, amelyben gyermekmesék tündér alakjait véljük megjeleníteni.

A völgyön át egy kellemes és üdítő séta a Rudolf-toronyhoz vezet. Ez a mogorva, komor épület, amelyről hat hosszú század eseményei beszélnének, ha ugyan tudnának valamit beszélni, úgy áll ott, mint egy elátkozott vár, amelyben obligát kísértetek járnak, kelnek. Távol van attól. Mikor még az ifju habsburgi háznak a salzburgi püspököktől is félnie kellett, nehogy a hegyeken átjövén néhány száz

hajduval *via facti* lefoglalják az akkoron még drága kincset, a halstadti *sót*, az elővigyázó, gondos fejedelmek jónak látták az ut mentében őrtornyot emelni, azt meg-
 rakni felfegyverzett népséggel s vigyázni arra, nehogy a püspök, akinek egész birtoka sóval van aláakva, a tilosba menjen sót keresni. Nem is találunk a történelemben nyomot, adatot arra, hogy a souverain salzburgi főpapok a halstatti bányák jövedelmét kérdésessé tették volna. Volt nekik a sóból elég, sőt a német nagy hatalom, amely pedig minden inkább volt mint magyar, még a paprikát is megízleltette velük. Valószínűbb tehát, hogy ama sötét, romszerű épület valamely vadász-kastély maradványa, amelyben a középkori feudális urak hajdanában vig napokat töltöttek, s hogy maga a hatalmas salzburgi püspök is, az akkori idők divata szerint ott mulatott velük.

Egy sziklába vésett kopott felirat azt jelenti az utazónak, hogy több mint háromszáz év előtt, a római király, úgy mint *tekintetes* Miksa császár, midőn a sóbányákat megtekintendő volt, ott megjelent. A czim,

amely ma oly általános, hogy az utolsó Kreisvorstand is kevesli, akkor elég volt egy urnak, aki ura volt a világnak. Akkor a méltóság még nem a czimben állott, hanem az állásban s boldog lehetett a kor, amely dynastikus hűségét nem csak abban találta kifejezve, hogy urát, fejedelmét, megczimezze, hanem hogy a helyet is, amelyen üdülést talált, örök időkre megjelölje. Most más időket élünk, s jelenünk egész komikumát kifejezi a cigányrajkónak egy másik cigányrajkóhoz intézett azon mondása: „Nevezzük egymást — nagyságos urnak.“ A tekintetes Miksa császár, akinek fejedelmi alakja s adoniszi szépsége a frankfurti császárteremben nem egy bámulónak köti le figyelmét, kevesebbet birt a czimből, de többet a hatalomból. Róla nem lehet elmondani amit l'Hopital mondott IV. Henrikről: „A királyt láttam, de ő felségét nem láttam.“ Benne a fejedelmi hatalom férfiúi erő és méltósággal, a fenség tekintélylyel párosult.

Árnyas utak vezetnek le a Rudolfortoronytól Halstadtig. A magaslatról alá

szállva, itt-ott tisztás helyre érve, lent a völgyben feltűnik a halstadti tó sima tükre. Felette még a hajnali köd borong, amelyet a gyors páralehűtés okoz, de már amikor leérünk, az egész tó mint egy óriási sötétkék érczlap terül el szemeink előtt. Hatalmas sziklafalak veszik körül, a Sarstein, a Plassen, amelyek borongó árnyat vetnek a nyugodó felszínre, s időnként borongós sötétben tartják. A halstadti tó innét tekintve a legszebb képet nyújtja. Még reggel felé járt az idő, midőn a parti városkába leértem. A város amphitheatralis alakban terjedt szét a tó keleti részén, s az ezen vidékbeli városok között a legsajátosabb külsővel bír. A part oly kicsiny, hogy a házak, mint fecskefészkek a sziklafalhoz építvék és alsórészeiket a víz mossa. Első pillanatra a hollandi városokat juttatja eszébe az utasnak. A bizarr alaku, magas, keskeny házak alapjukban a víz tükréig lebecsátkozva egy Harlem vagy Rotterdamról adnak fogalmat. Minden megvan a hollandiból, kivéve a tisztaságot. A házak kopottak, repedezettek, s mintegy könyörögni látsza-

nak egy kis vakolatért, amelyben mostoha kéz részesítette őket valaha. Az utcák szűkek, sárosak s nem kevésbé barátságosak mint nálunk. Népe komor, merev, barátságatlan, mint valamennyi hegyek közt levőközlekedésből elzárt városé, amely ritkán s csak akkor is merő üzletből érintkezik az idegenekkel. Mintha valamely nyomasztó szellem ülne rajta, amely megölt minden szívélyességet, kedélyt, barátságot. E városkában a gyermekek is öregek, az öregek pedig egészen gyermekek.

Ha keresnők ennek okát, megtalálhatnók. En kerestem s megtaláltam, midőn szórakozásból az egyik nyitott templomba beléptem. Aki a természet nagyszerű templomából egy ily imaházba lép, lelke szorul el. Pusztá falak, üres padok, — semmi oltár. Csak a falakon kopott táblán láthatók a zsoltárok számai, amelyek éneklésre kijelölvék. Egy rozzant szószék jelenti, hogy onnét az ígét hirdetik. Tisztelet legyen mindenkinek, de e helyütt nehéz volna szívét Istezhez emelni annak, akinek szememegszokta áhítatának ösztönző tárgyait s alakjait látni a templomban. A

templom Luther hiveié; azé, aki ha voltak volna szellemének nemesb inspiratiói, bizonyára azon forrásból merítette, amelyet megtagadott. Minden templom magán hordja szomorú sorsa sötét bélyegét; templomok, amelyekben nem találni egyebet keserü küzdelemnél a hamisítlan nyilatkoztatás ellen; házak, amelyekből hiányzik az édes anya áldó szerelme; hajlékok, ahová hideg kötelesség szava hiv, s nem az a forró, benső áhitat, amelyben egyetlen vigaszát találja a gyötrelmek alatt küzdő lélek.

S ezt igazolva láttam azok által, akiket, mint engemet a véletlen ide vezetett. Az imaház elő részében néhány kíváncsi turista járt-kelt; körülnézett s tovább ment. Ugyancsak kimutatta, minő tisztelettel viseltetik a templom iránt. Gondolkozóba estem, mi üzi tova ezen embereket, akiknek szivéből talán még nincs kilopva az a felkölt érzelem, amelyet a vallás ad. Igaz volna az, hogy a protestantismus úgy bánik az Istennel, mint magához hasonlóval? Az eljárás s magaviselet legalább azt mutatja.

Alig hogy kiléptem e helyről, mel-
lém szegődött egy izmos ficzkó erősen nó-
gatván, hogy tegyem meg az utat a tón.
Miért nem! A gossau malomig egy vízi
séta kellemes lesz. A ficzkó csakhamar
megoldott egy parthoz erősített csónakot
s én beléptem.

Körülöttem óriási sziklafalak emelked-
tek, sötét árnyat vetve a tó tükrére. A
habok egyhangu locsogása törte meg a
csöndet. Evezősöm, aki elől ült, izmos ka-
rokkal szelte a vizet s csak néha szólt át
társához, egy gyüge arczu legényhez, aki
mindenre igent mondott. Szóba eredtem
vele s kérdezém mindenről ami érdekelhe-
tett. A ficzkó beszélt mindenről, csak arról
nem a miről kérdezém. El tudta mondani,
hogy hol lehet jól enni és inni, hogy a
„Zöld fánál“ — igen jó sört mérnek, hogy
a ramsaueri korcsmárosnál kaphatók a leg-
ízletesebb pisztrángok, egyebet semmit.
Mintha vaknak és süketnek született volna,
teljesen érzéketlen vala a helyi viszonyok
iránt. Ugy látszék, mintha eddig soha
másról nem kérdezték volna, mint arról,
mikép lehet az ut fáradalmait gastronó-

mikus élvezetekkel kárpótolni. Más különben mértékletesebben bánt a szóval, mint egy karthausi barát. Bevált volna egy bizonyos parlamentbe népképviselőnek. Minden kellék meg volt benne. Az *igen* és *nem* oly készen volt nála, mintha megrendelve lett volna.

Szinte örvendtem, midőn rövid félórányi út után kiszállhattam. Ott várt már kocsisom, aki komikusan félrevágott kalapjával, jó izüen szortyogtatott pipájával, s gyönyörűen karmazsin arczával a szükségésnél több bizonytságot tón arról, hogy a várakozás idejét nem tölté el tétlenül, s hogy ősi ellenségével a szomjusággal vitézül szembeszállott, és sikerült is neki azt egy időre leteperni. S ezen rózsás állapotában megpillantván engem, nem késett a kicsiny járművet illetékes állapotába helyezni, amit azonban oly gyámoltalanul végeze, hogy türelmemet erős próbára tette. Csak midőn megindult, s kezdett velem futni, akkor szólítám meg.

— Atyámfia! Ugylátszik mélyen nézett a korsó fenekére. Vigyázzon, nehogy — felforduljunk.

A kocsis, aki eddig igen tiszteletteljesen viselte magát, éppen nem fogadta jó szívvvel intésemet. Egyet csettentett nyelvvel s csak úgy félvállról néze rám. Egy ideig hallgatott, csak azután mondá :

— A lovam józan.

Hires bölcsészek, tudósok állításait meg lehet dönteni, az empirismus fegyvereivel sarokba szoritani, a synthesis és analytika ügyes használatával apróra őrölni — de kocsis filozofia ellen hiábavaló minden okoskodás. Itt megszűnik minden tekintély, hatalom. A bölcs mérséklet legtöbbit ér. Ezt kelle alkalmaznom az én porhüvelyem tovaszállítója iránt is, aki a három szóban oly igazságot mondott nekem, hogy azt megdönteni haszontalan fáradság lett volna. Repült velem s nagy mulatságát találta abban, hogy minden előtte menő kocsit megelőzzön. Ez a kocsis-ambitio netovábbja. Ebben kulminál minden dicsősége. Szerencsére épkézláb értem vele Ausseebe.

Hackl uram, akinek nevét sok budai szegény dijnok ismerheti, maga fogadott az ajtóban, miután fogadós létére másra nem bízhatta a szerencsét. Mig az ebéd

készült, a Traun folyam mentében rövid sétát tettem. Ez is só-város, tán barátságosabb mint a többi s a mellett, hogy néhány szerény hivatalnokot számít hivei közé, dicsekszik azzal is, hogy fejedelmi házukba egy új ágat oltott be. Az új-kor egyik idylljének hőse, Plochl póstamester itt aluszsza álmait.

Nem olyan szomorú hőse ez a jelen század történelmének, mint Palm, Blum sat.; hanem eszményi jelensége amaz ohajtott kornak, amelyben a koronák fénye nem fog többé keserű harczot viselni az előítéletekkel, s meghagyja a sziv jogát a rang és születés előítélete ellen. Plochl póstamester nagyapja a meráni grófoknak, s atyja János főherczeg, e polgárias érzelmű feledhetlen emlékű, derék főúr, — nejének.

Azt a románczot, amely a középkor költőit elragadta volna, hogy lantjaikon énekeljék meg hőseit, nem szükséges elmondani. Bernauer Ágnes, Welser Filipina, és Detter Klára bus történetei néhány századdal előbb az utókornak megrendítő példákat mutattak az emberi felfogás jog-

talansága, szigora és szivtelenségéről, midőn a tisztos polgári elem gyermekei megvetve az aljas szerepet, a nőiség és anyaság feddhetlen nevének annyi szenvedéssel adóztak. A sors eléje veté őket egy fejedelmi születésű és rangu urnak; s ők a fény mámorával nem hagyták eloltatni a becsület érzelmét. Egy Demidoff, Genlis asszony s mások, magas rang szülöttei, odaveték magukat a középkorból fenmaradt és lappangó fejedelmi kénynek, amíg a polgári osztálynak szigorú elvekben nevelt gyermekei a trónok árnyában sem tagadták meg magukat. A nemesszívű János főherczeg nem járt el fényes udvarok érzékeny virágaihoz, kiment a mezőre, ahol az egyszerű, kedves, természetes virágok tenyésznek, s leszakasztá magának azt, a mely szívének lelkének tetszett. A póstmester fürge, eszes, szép és kedves leánya csak oly boldoggá tette fejedelmi férjét, ha nem boldogabbá, mint akármely kis nagyherczegi udvar szülötte, amelyben előirt systema szerint nevelnek fejedelmi nőket, fejedelmi férjeknek. És ez az egyszerű nő tiszta lelke bájával le tudta győzni

a büszke császári udvar merev előítéleteit. Még a császár is meghajolt női *fensége* előtt. Ritka dolog. Valjon azután a trónok tragikuma milyen mértékben nyer tért a családi életben, milyen elfojtott, néma szenvedésnek forrása nyílik a koronák alatt, milyen sötét bánat emészti azok sziveit, akiket a népnek szenvedni látni nem szabad, nem lehet, milyen örvény kinaival küzdenek a fejedelmek, — annak csak a jó Isten a megmondhatója, aki szerelmét beoltá királyok és koldusok sziveibe egyaránt.

A népek szeretete nagy áldás, de nem olyan áldásos, mint a minő félelmes annak keservszülte haragja. Fényes ebédnél ült az orleansi herczeg, midőn Lamballe herczegnő fejét kopjára tűzve a véres csőcselék odahozta erkélye alá, hogy abban gyönyörködjék és Genlis herczegnő, aki a jogos nő helyét pótolta a herczeg oldalánál, iszonynyal szemlélte e jelenetben jövő sorsát. Mennyire tul vannak a rang szerencsétlen felfogásán a büszke angolok, akiknél a szegény nép leányai is a trónra emelkedtek, s akiknél a hires

Plantagenet ház most is élő egyenes le-
származottjai ma is büszkék arra, hogy —
kovácsok és lakatosok.

Ezen eszmék foglalkoztattak, midőn
a becsületes Plochl siremlékét megtekint-
tém. Nem magam voltam ott, — valának
ott többen. A garasos arisztokratia még e
sir előtt sem vala képes megtartóztatni
magát csodálkozása és méltatlansága ki-
fejezéseitől. Igaza van Shakespearenak,
midőn mondja: „büszkék — mint a teg-
nap nemesek.“ Pedig az a sirkő olyan
engesztelékeny fogalmat hirdet, olyan ne-
mes ténynek költi föl emlékét, olyan any-
nyira képes a népek szivében a fejedel-
mek iránt hűséget és szeretet ápolni, ami-
nőre a dics-szobrok és mauzoleumok sem
képesek. De a világ még messze áll azon
felfogástól, hogy bűnnek ne lássa a kivált-
ságos osztály mesallianceit. A mesalliance
buta fogalma a mai felvilágosodott kor-
ban az emberi méltóság arczul-ütése.

Egy rövid étkezés után folytattam
utamat — az ó-Ausseehez. Innét kezdődik
a kirándulás legszebb része. Gyönyörű,
vadregényes vidékeken járunk, hol minden

kép, táj a természet új szépségeit tárja elénk. Az ausseei tavat tíz percz alatt, gyorsan haladó kis csónakon át lehet szelni. A parton álló csónakosok mintegy erőszakolják az utazót e rövid, de kellemes vízi sétára s itt nem úgy van mint a Königseenél, ahol az évadban s szép idő mellett csak úgy kap az ember csónakot, ha tud szépen könyörögni. S még ha ezt is érti, elvárhat órákig, amíg rá kerül a sor. Az ausseei tón azonban nem talál az utasok élvezetést. A valódi megragadó s nagyszerű képek csak ott kezdődnek, midőn félórai ut után a Grundlseehez érünk. Ez a gmundeni tónak pendantja. Festői vidék tárul itt szemeink elé s szépsége majdnem érintetlen; mert itt nem látunk egymás nyakára épített, szeszélyes alakzatu villákat, nyári palotákat, kényes fürdővendégek sem rontják a levegőt, semmi sincsen itt a modern felfogás zubbonyába huzva, hanem minden jócskán természetes egyszerűségben maradt. Valamely vállalkozó nagy reményeket kötve ez Istenáldotta vidékhez, pompás fürdőházat, gyógytermet, fényes szállodát tervezett e felséges

helyre, amely ép természetességében olyan kies, és vonzó. A vállalkozó megbukott, számításából kihagyván az utazó világ uralkodó izlését, míg az apró, kicsiny, de barátságos házak az évad idején alig vannak vendég nélkül, s a néhány korcsmáros ott a vidéken, gyarapszik, — s gazdagodik.

A grundel-tóhoz közel hatalmas sziklavadon között van a tópiczi s ahhoz közel a kammeri-tó. Aki Erdély hegyei között nem látta a tündérregék színhelyeit, a csodás tengerszemeket, — az itt fogalmat alkothat magának azokról. Sűrű erdők között, századokat átélt fák sötét árnyában, elrejtve van a tópiczi tó. A körülete elterjedő néma csöndet nem töri meg más, mint az, ha kíváncsi utasok jelennek meg partjain. Amit gyermekkori meséinkben hallánk, itt megelevenülnek; bár néha, ha a nap függélyesen áll és sugarait a tó tükrére veti, a csöndes tó s vidéke barátságos, vonzó külsőt nyer, s levetkezteti sajátosan nyomasztó, s idegenszerű benyomását. Nem ilyen a kammer-tó, — valamivel tovább. Zordon, elhagyott sziklafalak között, amelyeknek mohos repedései között csak a

keselyü tanyáz, s amelyeket mintha gigászi kezek bős haragtól ingerelve döntöttek volna halomra, elzártan a világtól, s élő lények zajától, a vad s ijesztő zordonságban ott van egyedül e hallgatag néma tó, kékes, aczélszinü sima tükrével, titokzatos mélyével; egyetlen hullámverődés, egyetlen vizgyűrű nem mutatja, hogy él. Valamely fájdalmas, emésztő érzés futja át idegeinket e helyütt; mint ha sötét átok tragikuma nehezednék e helyre, minden olyan kietlen, sivár, szomorú. E tónak tükrét még a napsugár is kerüli, s tündérei nem játszi, fürge szellemek, hanem félelmes szörnyetegek, aminőket a büntudat, vagy beteges képzelem alkot.

Egy magam álltam a tó partján s körültekintve egy lelket sem pillanték meg. Nyomasztó csönd vett körül. Seholy egy vidám madárhang, szellő, bogárzsongás; — néma és hallgatag itt minden, miként a sir. Már távozni akartam, midőn a szemközti partra tekintvén, egy sajtyszerű alakot pillantottam meg. Eleinte azt hittem, valamely ormótlan ködarab, színben, alakban csak olyan, mint

a háttérben levő mohos, szürke sziklaszirt. Egyszerre csak megmozdult, s én a sajátos félhomályban, amely e sziklaüregben honol, egy emberi alakot láttam a parton guggolni. Kiszáradt, vén ember vala; tagjait szürke rongyok takarák, feje-lába földetlen volt. Hosszu szürke haja leomlott vállaira s félarczát eltakará. Megdöbbenve álltam meg. Az alak nem látszott észrevenni, — lehajolt maga elé, s kövecseket dobált a tóba, — azután beszélt valamit, amit érteni nem lehetett. Kellemetlen érzés fogott el; nem maradtam ott tovább, hanem sebes léptekkel indultam vissza s nem tagadom, egészen megkönnyebbültem, midőn ismét emberi társasághoz értem.

A látott alak ki nem ment emlékezetemből s képzelmemet végtelenig ingerlé. Majd azt hívé, hogy álmkép volt, s csalódtam, — majd azt, hogy az nem is emberi alak volt. Csak midőn estefelé Obertraunba érkeztem s fogadósomnak a vacsoránál elmondtam, az sokat jelentőleg mosolygott s csak ennyit válaszolt: „Látta? Hm!”

A látmányt, a mosolyt csak később tudtam megfejteni.

IV.

Kétféle apprehensiót ismerek; az első a sértett büszkeségé, a másik a sebzett szivé. Az első nyílt panaszban szól s elfeled kiméletet; a másik némán emésztődik magában s panasztalan vész el. Szomorú jelensége az életnek, hogy még a jobb gondolkozásu, emelkedett lelkületű emberek is e kettőt összetévesztik, vagy néha nem akarnak ama csekély magaslatra feljutni, hogy e kettőt egymástól megkülönböztessék. Ha vannak emberek, akiket a sors, a véletlen összehozott, s mintegy arra látszik ösztönözni, hogy egymásnak szivében szomorú emlékek nyomait hagyják hátra, mindenesetre a gyarlóság kisebb mértéke van annál, aki magát védve ejt sebet. Hibákkal születünk, azokat örököljük, mint a vak, a süket-néma; de hibákat el is sajátítunk és kifejlesztünk idővel, mint a pupos és hülye, aki nem született annak, de mégis azzá lesz. Én nem irigylem azok olcsó nyugalmát, akik elég szerencsések semmit sem érezni *mással*, legkevésbé pedig a bántalmat, amit elkövettek; sőt a boldogító érzelmek egy, bár

fájdalmas tudatát ismerem abban, ha a szivre kapott ütések el tudjuk viselni, s van erők mutatni, hogy nem fáj. A közéletben rideg és merev Byron a legmélyebb érzéssel birt. Midőn anyja egy alkalommal belépett hozzá kezében egy zsebkendőt hozva, mondván: „Fiam! száritsd föl könyeidet, mert L. kisasszony, a kit annyira szerettél, hűtlen lett hozzád, férjhez ment.“ Byron elvette a zsebkendőt — és kifujta vele az orrát. Pedig közel volt ahhoz, hogy szive megszakadjon. Ha a dicsőség egy neméhez tartozik, nem mutatni érzelmeit, valóban nem érezni semmit, nagyon messze áll a dicsőségtől.

Olyan szép este volt, aminőt csak a legábrándosabb kedély kívánhat, aminőt ha egy piktor lát, ecsetet ragad, hogy megörökítse, aminő a szelid versfaragót dühbe hozza annyira, hogy huszonnégy versszakon alább nem lehet neki azt megénekelni. Ez a természet kaczerkodása a művészekkel. Szerencsémre bámulója ugyan vagyok a természetnek, de imádója nem; azért a mai világ praktikus szellemének nyomása alatt, amely arra tanít, hogy mindenben

hasznot keressen az ember, ama gyönyörű hullámzatos uton, amely Ischlból a császári nyaraló felé vezet, megindultam egy magam, hogy az est kellemeit élvezzem. A hallstatti és ausseei kirándulás emlékei eléggé elfoglaltak annyira, hogy minden egyéb iránt legalább e pillanatban közönyös maradjak, azért midőn már jól magasban voltam, nem látva senkit magam körül, egy árnyas bokor megett a pázsiton letelepedtem. Ez ugyan fliszter szokás, — *de én szeretek annak keblén pihenni, a kinek keblében nyugodni fognak poraim.* Sajátszerű érzések futják át az ember idegeit, ha a földön fekszik. A terjedelmes bozót előtt, az ut mentében kinálkozó pad volt ugyan, de én s talán velem sok más, e hanyag helyzetet előbbre tette volna a feszes ülésnél. Alig tiz lépésnyire voltam a padtól, hevervén a lágy füben, s szemimmel néztem minő kaczer pillantásokat vet az arcturus a gönczöl szekérének első csillagával. Szép ábrándozás ama korban, midőn az ember könyvein és pipáján kívül nem ismer több barátot.

Nem voltam e helyzetben annyi ideig,

hogy elunjam azt, midőn egyszerre ruhasuhogást hallottam, majd utána halk csöndes beszédet. A hegyről lefelé két alak jött, egy hölgy és egy fiatal uri ember. Halkan beszélgettek először oroszul, azután francziául. Midőn a padhoz értek, a férfit megkínálta a hölgyet üléssel, az elfogadta. Azután folytatták a fecsegést. Eleinte csevegtek s csak azután kezdtek beszélni. Önkénytelen kellett hallanom minden szót.

A férfit nem bírta jól a franczia nyelvet, s kiejtése nagyon idegenszerűleg hangzott, ellenben a nő egész folyékonyssággal beszélt s csak ritkán szólott oroszul. Eleinte azt hittem, hogy férj és feleség; csak később értettem meg, hogy nem azok, — hanem azokká akarnak lenni. A nő a férfit „mon prince“-nek nevezte, — a férfit azonban csak keresztnevén szólította társnőjét.

Ha ezen csevegés olyan lett volna, mint aminő rendszeren lenni szokott két fiatal között, akik holdvilágnál s csillagfény mellett találkoznak, ama golyhó korszakában az életnek, amelyben mindent rózsaszinben látunk, aligha tartanám érde-

mesnek megörökíteni; de mivel e beszédből a fentebb hangoztatott elvek s azoknak nagy igazsága tükröztek elé s mert véletlenül történt bár, vagy fátumszerű vala ez a találkozás, amelyre nagyon sokszor visszaemlékeztem és visszaemlékezem most is, — ama gyászos háttér, amelynek előrészét e beszéd képezi, tán foglal magában annyi tanulságot, hogy szabad leírni. Akik számon kérhetnék eljárásomat, már nem látják sem a holdnak szende világát, sem a csillagok ábrándos fényét, nem is beszélnek többé egymással. Nagyon csöndes emberekké váltak.

A mon prince nagyon heves szemrehányásokat tett a hölgynek. Hanem e szemrehányásból amint megértém, nem a sértett büszkeség, hanem a sebzett sziv hangja tört elő. Az éjszakai faj szenvedélye nem szilaj, de annál mélyebb. Ennek gyötrelmeit mi nem értelmezhetjük, csak a hangban olvadó fájdalom sejteti velünk, hogy a jegesmedvék szívében is van érzés. A hölgy hidegen s merev büszkeséggel hallgatá a szavakat. Ha valaki mitsem értett volna e párbeszédből, annyit megérthetett rögtön, hogy ezek nem turbékolnak, ha-

nem a legfinomabb saloni szabályok szerint veszekednek. Szegény embernél ilyen állapotban ütlegből áll a beszéd; a műveltek csak szóval verik egymást. Valjon melyik fájdalmasabb? A fájdalom mindig egy, csak okai különbözők.

— Ön tévedésben van önmaga iránt és irántam. Elvtelen harczot folytat magával és velem. Mert ha képzelmének minden bátorságot megengedek, reményeinek teljes szabadságot adok, s elviselem azt, hogy én, aki az önök házában csak *finomabb cseléd* vagyok, a nememet megillető udvariasságon túl eme sértő figyelemben részesüljek, amelyet az orosz főúri szokások állásombeli személyekkel szemközt természetesnek találnak: mindezt nem teszem azért, mert ezt tennem kell, mert erre rászorultam, hanem mert esetleg nekem most így tetszik. Azt tudja mon prince! hogy engem nem köt az élet ama palotákhoz, amelyekben az olcsó győzelmek elhiresültek. Van a rabszolgának is gőgje. Nekem legalább van annyi, hogy az önök fényes termeiben is sohajjal gondoljak vissza ama száraz kenyérre, amelyet csa-

ládó adott, amelyet önmagam kerestem. Mindenekelőtt ezt a kenyeret feledtesse el velem, — mon prince!

— De hát milyen jelét kívánja ön amaz áldozatnak, amelyre én képes vagyok. Bizonyára hinnem kell, hogy önt a balsors hozta elé. Tudja jól, hogy ön-álló nem vagyok, — s nálunk az egyházi, a társadalmi, állami törvényeken kívül vannak családi törvények is. Az előbbiek alól ki lehet bujni; ezek alól soha.

— Hja! mon prince! ennek a neve a rabszolgaság. Mindnyájan rabszolgák önök, kivéve a czárt. Azért önöknél minden szabadság — bűn. Aki szabadon gondolkozik, az bűnös; aki szabadon érez, az bűnösebb; aki szabadon cselekszik, a legbűnösebb. Önöknél ragyog a nyomor, s önök büszkék a lánczokra, amelyeket viselnek. Lássá! én olyan nemzetnek vagyok leánya, amelynek szerencsétlensége csak egy, hogy a többiek elmaradnak mögötte. Nálunk ma van arisztokraczia, holnap nincs. A lényegben mindig egyformák vagyunk, mert ama büszke gondolatban születünk és élünk, hogy a szel-

lem és jellem mindenütt utat talál s győz. Nálunk az egyszerű pór is koronát visel, önöknél a herczegek is békókban járnak. De ne kényszerítsen, hogy még többször ismételjem azt, amit már tőlem annyiszor hallott. Engedje nekem azt a tudatot, hogy mindig igaz és őszinte voltam ön iránt s midőn fájdalmat kellett önnek okoznom, akkor tettem leginkább azt, mit a jellemem parancsolt.

Az ifju férfiú néhány perczig hallgatott, mintha gondolkoznék; csak később felelt, midőn a nő felállott, hogy tovább menjen. Megfogta a hölgy kezét s alig hallhatólag mondá: — Az ön szivéből a sértett hiuság szól; az én fájdalmam a sebzett szivé. Ám meg fogja ön tanulni, hogy éjszakon is éreznek és tudnak áldozni. Elégtételt fog ön kapni ama lealázó sérelmekért, amelyeknek házunkban része volt. Biztosítom önt. Elégtételt fog kapni — hamar; talán holnap. S azután legyen szabad önnek nevetnie fölöttem, aki midőn tettetni látszám, igaz voltam szemben önnel, aki midőn igazán szól hozzám, tettető volt.

— A beszédnek vége van! válaszolt a nő hevesen s úgy tetszék, mintha az utóbbi szavakra hangját valódi fájdalom árnyalná!—Hallja a lépteket! Az elmaradtak már közelednek. Hinni akarom, hogy utoljára beszéltünk egymással — — így. Hagyjon ön engem békében! Nem hiszek sem ígéretekben, sem fenyegetésekben. Ön ígéreteit megtartani erőtlen, fenyegetéseit végrehajtani — gyáva. Jó szót mondtam. Gyáva! Hallja e szót, ismétlem — gyáva! — S még egyszer ismételte e szót különösen hangsúlyozva.

A fiatal ember indulatosan ugrott föl e szavakra a padról. Majdnem reszkető hangon válaszolá :

— E szóval megbántott ön engem.

A többit már nem hallottam. A kanyargós uton két férfiú és két hölgy jöve alá. Midőn oda értek, ahol a két beszélő volt, egy ifju lányka pajkosan karjára füzé az ismeretlen nőt, s tova lejtett. A jöttek egyike, egy idős uri ember a fiatal urfit fogá elé. Hangos nevetés és beszélgetés között haladtak tova. Néhány

pillanat multán csak árnyaikat láttam el-
tűnni a komoly, nagy fenyvesek mögött.

Az idő kellemes volt. A csöndes,
majdnem néma természet ölében vajmi
édes a merengés. Nyugodtan szemléltem
a csillagos eget, s mintegy öntudatlan
iparkodtam a hallottakat elmémben rendbe-
szedni. Jól értém-e őket? Kik voltak ezek?
Szabad-e az ilyen módon megtudott dolgo-
kat a sziv rejtekéből, ahol temetve voltak,
felhozni a napfényre? Ugy hiszem, e rö-
vid párbeszéd két lélek benső lényegébe
engedett pillantanom. Az első a mai világ
ama gyermekeinek egyike, akit nevelés,
hajlam, nemzeti szokások, s meglehetősen
közönbösség minden *valóban* nagy és ne-
mes iránt, ama hiu gondolatban tartanak
fönn, hogy a nyomornak csak egy neve,
egy neme van, — érezni a műveltség át-
kát, midőn az ember alacsony sorsban
nagy lélekkel született, midőn ész, jellem,
műveltség alacsony sorsban kénytelen ta-
lálkozni a bornirtság, jellemtelenség és
durvasággal a — rangban. Ez bizonyára
nagy nyomor annak, aki nem tudja —
áthidalni. A másik lélek világa a termé-

szet ős anyagát mutatá, amelyből a családi és nemzeti politika nyomorékot alkotott, daczára a tiszta és nemes alkatrészeknek, amelyek abban befoglalvák. Természetes tehát, hogy egy szegény büszke hölgy, s egy rabszolgai érzelmekben növelkedett ifju főúr ilyszerü találkozása az élet meredélyes utján megtermi a tragikumot.

Aki utaz azért, hogy szórakozzék, jól teszi; aki utaz azért, hogy a természet dicső albumának fényes lapjait forgassa, az is jól cselekszik. De aki utaz, hogy az örök rejtélyek bűbájos könyvében kutasson, az emberek jellemeit bár futó vonásokban, de nemes célból tanulmányozza, az — tán legjobban tesz, — bár hálátlan dolgot cselekszik. A természet mindig ugyanaz, de az ember benne mindig változik. A sirban is van a bölcsészet egy neme; de amelyet a sivár élet mutat, az ennél hatalmasabb.

Hol van ama lángelme, amely egy szétbomlott világ, egy összetört csillag hulladékaiból megmagyarázhatná annak egykori fényét, — amely egy fényesen ragyogó égitestről megmondhatná, hogy az le fog hullani, darabokra törni? A mindennapi

életben e rejtélyt megtudja fejteni bárki, aki érez és gondolkozik.

V.

A wolfgangi tón mentem másnap azon szándékkal, hogy az éjet a Schafbergen töltsém. Teljesen elfeledtem a tegnapi jelenetet, s ama bohókás kirándulás, amely jelenben a hegymászásnak paródiája, akkorában annyira elfoglalt, — mint ha a Jungfraut, vagy éppen a Dhavalaghirit lettem volna megmászandó. Mi, por szülöttei, — bárki mit mond, magasba vágyunk. S részemről, bár voltam közelb is az éghez, schweizi utamban, de azért mindig örömet mászom fel a Schafbergre, ha arra járok, s rá érek. Ugy vagyok vele mint az érett ember, ha koronként előveszi kis iskolás könyveit s annak lapozgatása közben visszaemlékezik gyermekkorára. Különben itt igen szépen elmondhatnám, hogy Wolfgang tava milyen hosszú, milyen széles, milyen mély; ez semmi fáradságomba sem kerülne, csak uti könyvembe kellene benézni. E felfedezést pedig hagyom azoknak, akik a saison idejében a szegény ol-

vasó közönséget kétségbe ejtik rendkívüli felfedezéseikkel. Csak az olvasó publikum tudja, mi a tolerantia. Éppen azért szükségtelen szólanom azon nászmenetről, amely a tón áthaladva, nagy jókedvében a hullámokban találta halálát, sem azon becsületes mézárósról, akit megriadt barma magával rántott a tóba, de amely tiszteletreméltó ökörhóhér pocsékká tévén elődeinek a római auguroknak felfogását, akik az áldozatmarhának azon részét tarták legnagyobb tiszteletben, amely az orrtól legtávolabb van, áldozatja farkába kapaszkodva a tulpartra jutott, s most egy fölöttébb otrombán elnevezett Ochsenkreutz tanusítja hősien viselt dolgait. Ez az Ochsenkreutz elnevezés nagyon is bosszantott és pedig azért, mert inkább rendjelnek illenék be elnevezése egy némely érdemek és érdemesek számára, mint sem arra, hogy egy tündéries szép helyen eszébe juttassa R. magyar grófnak s diplomatának még régi időkből — azon fájdalmas kitörését, amelylyel a rendjel keresőkre célzott mondván: „Az érdemjelet hagyom azoknak, akik több bohóságot követtek el, mint én.“

Uton-utfélen látni festve, faragva egy lombos fát, amelynek közepébe széles szekercze van bevágva. E tó, e vidék, e hegyek, halmok ama parányi kis város mind szent Wolfgangra emlékeztetnek. Még a hajdan korban élt e vidéken a szent férfiú, szigoru önmegtagadásban, folytonos harcban önmagával, mint világtól elfutott remete. Ott a magas hegyek között egy sziklaoduban volt laka, midőn a vándornép felkereste őt, hogy jelölne ki helyet, ahová Isten tiszteletére templomot emelhessenek. A remete felkapta szekerczójét, megforgatá a levegőben s azt mondá, hogy a hol a szekercze megakad, ott legyen a templom. A bárd süvöltve futott a légen át, s lent a tó partján egy hatalmas tölgynek oldalába vágódván, ott akadt. Ezen a helyen áll most a wolfgangi templom. Kicsiny, régi, de nemcsak legendaszerű emlékekben, hanem műremekekben is gazdag. Akit sorsa ide vezet, el ne mulassza megnézni.

Szent Wolfgang akkor futamodott ide, midőn Piligrin, passauai püspök harczias eleinket hiába törekvék a keresztény vallás kebelére vezetni. A jámbor férfiú, aki

apostoli buzgalommal járt-kelt, hirdette az Isten igéjét és epedt a vértanuság koszoruja után, ott hagyta Regensburgot és itt e kies tó fölötti vadonban huzódott meg. Szentségének hire csakhamar elterjedt s a nép úgy zarándokolt az egyszerű remetéhez, mint atyjához, orvosához, jótevőjéhez. Azon a helyen, ahol az általa kivetett szekercze megállott, emelték a jámbor hivek sz. Wolfgang templomát, amely egy kicsiny kápolnából és mellette még kisebb czellából állott. Az első kicsiny templom fölé emelkedett a tizennegyedik században egy gyönyörű góth egyház, amely faragványokban gazdag főoltárával, szent Wolfgangra emlékeztető régiségeivel, ereklyéivel, különösen a szárnyas oltárnak festményeivel, ritkitja párját maga nemében.

A világvárosok nagyszerű templomai valamely sajátos közös benyomást tesznek ránk. Ez a kicsiny, góth stülű templom a legrégebb kortól mai napig terjedő, mindenféle mükincseivel, fogadalmi ajándékaival, bizarrul összevissza hányt történeti tárgyaival, lehetne mondani egyedül áll. Ha az utas belép e templomba, mintha

egy muzeumba, vagy egy zsibárus boltba lépne. Itt egy parányi hely, egy szöglet nincs üresen hagyva. A sötét háttérben emelkedik a főoltár, bizonyára legnemesebb mintája a régi szárnyas oltároknak, amelynek festményei ha nincsenek is Wohlgemuthtól, nem kevésbé jó, sőt művészibb kézre vallanak. A faragványok, jelenben már a századok viharai után még az aranyozást s szinezést is sötét barnában mutatván, egy Stoss Veit mesteri kezére vallanak. Az egész templom tul van tömve mindenfélével, amit jámborság, áhitat, a művészet és kontársággal szövetkezve, létre hozhat. A műreamekek között, amelyek a négyszázad előtti dicső renaissance finom izlését tanusítják, a mesteri faragványok mellett, fában, kőben, ott találni ambuláns piktorok rémséges mázolásait, valóságos arculütését a művészetnek, barokk és durva faragásokat, amiket parasztgusztus szabályai szerint teremtett garasos tehetség. Van itt minden, ami érdekelhet műbuvárt, szobrászt, festészt, még szappanyost is, mert Wolfgang napján (oct. 31.) egyes községek vagy magánosok által felajánlani

szokott fogadalmi gyertyák között van olyan is, amely népünnepi karónak is beillik s van egy, melyet még II. Ferdinánd császár ajánlott fel, tiszta viaszból, gazdag festett virágzat s aranyozásokkal, amelyet századok óta mindig meggyujtanak Ferdinánd s Wolfgang napján s még maig is felénél több fönmaradt. Tiszteletreméltó vén ember volt a sekrestyés, aki e templomban a magyarázó szerepet viszi; látam őt tiz év előtt és ugyanannyi év mulván. Most is ugyanaz, s most is ugyanazt mondja a látogatóknak, amit tiz év előtt. A szárnyas oltár nehéz oldalfalait már nem képes ide-oda forgatni, azért nem egyszer megteszi a tréfát, hogy valamely vendéget szólit föl, hogy tegye meg helyette, azonban a kis borravalót sajátkezüleg dugja zsebre. Hiven elmondja a templom viszontagságait, tudja mindennek történetét, még azon szögnek is, amelyet Hanselschmidt ütött a falba, a templom végén hálából azért, mert leszakadt alatta, mikor rá felakasztotta magát. Hajdan nagy emphasisal beszélt, most már hangja megtört, s akkor lelkesedik, midön a sekres-

tyéből előhossa sz. Wolfgang ereklyéit, püspöki botját, s *ólom* kelyhét. Ezek ugyan apokriph dolgok, de hát a tisztelet nem annyira a tárgyhoz, mint a személyhez van kötve.

A templom jobb oldalán van beépítve a régi Wolfgang-féle kápolna és czella. Innét vitték sz. Wolfgangot a regensburgi püspöki székebe. Ez a legérdekesebb az egész templomban. A picziny, szük czellában, amelynek oldalfalai már hiányoznak, látható a szent férfiú ágya. Nem valami superlátos nyoszolya, hanem egy kidülledő sziklatömb, sajátzerü alakban; mintha puha kovász vagy anyagból volna gyurva, — pedig kemény szikla. A legenda azt tartja, hogy szent Wolfgang egykor elálmosodván, elmulasztá elmondani napi zsolozsmáit. Efölötti bánatában másnap olyan keserűség vön rajta erőt, hogy szikla-ágyára verte tagjait, önmagát megbüntető. S ime a kőszikla lágy gyurmává változott, amelyen az egyes emberi tagok bemélyedései most is láthatók. A derék sekrestyés komolyan elmondja ezt a történetet, s nekünk nincs

okunk nem hinni szavainak, mert hiszen:
 „Csodálatos Isten az ő szenteiben.“

E hely hajdan a hatalmas berchtesgadeni világi uralommal bíró prépostság alá tartozott. A kisebb monostor itt állott. A templom mellett elvonuló hosszú s tekintélyes, de immár modernizált épület, amely most az ottani lelkész laka, szolgált a szerzeteseknek lakhelyül. E szép, természet áldotta vidéken, e szent magányban éltek a jámbor férfiak hosszú évszázadokon át a tudományoknak s a környék lelki szükségleteinek szentelvén napjaikat. Most már megszűnt minden; az egykori lakók műszeretét nem hirdeti más, mint a templom s a templom előtt egy XVI-dik századbéli gyönyörű kut. A szerzetes tudósok, művészek eltűntek, ama gyönyörű s drága kodexek, amelyek e parányi helyen készültek, elvándoroltak messze fényes világvárosok muzeumaiba, — s az egykor olyan nevezetes hely jelenben csak emlékeiben él.

Szemben a tóparti városkával, amely alig áll néhány házból, meredek hegység emelkedik. A hegyek és ormok fákkal

sűrűn telvék. A szentnek idejében, akinek emlékét visszalehelli a vidék, e hely óriási rengeteg volt; csalogató a remeteéletre. Mintegy husz év előtt, úgy beszélte a nép, egy ideig, fennt az erdők közepett szent Wolfgangnak új tanítványa támadt. Hire futamodék, hogy ottan egy remete él. Egy ember, aki fényes pályát futott be az életben, a szerencse gyermeke volt; gazdag és hatalmas. S mikor megízlelte a világ örömeinek poharát, fenéig ürité a gyönyörök serlegét, egyszerre eszébe jutott, hogy falhoz vágja azt; levesse a frakkot s kámzsát huzzon magára s elmenjen a wolfgangi tó fölötti rengetegbe remetének. Sajátságos remete volt, — mert csak a saison idejében tartózkodék odujában. Az itt megforduló fényes világ, urak és delhölgyek seregesen vándoroltak a különöz remetéhez, aki ugyan durva kámzsába volt öltözve, de kezei finomak valának s beszélt minden mivel európai nyelvet. Néhány évig bolonditá a világot; egyszerre eltűnt ép olyan csodaszerűn, mint megjelent. Csak évek multán tudták meg, hogy ki volt, — egy kóbor angol, aki

fogadást tett nem arra, hogy askétai életet fog élni, hanem hogy bolonddá tartja a világot. A jámbor elhitte magáról, hogy ez sikerült neki; mások azonban ama véleményben vannak, hogy ha már valakit bolonddá tett, az legfeljebb saját maga volt.

A templomhoz közel van a kis város első vendéglője, amely egyszersmind az évad idején a schafsbergi szállót is ellátja. A hegymászók itt szoktak összegyülekezni. Midőn beléptem a tágas és barátságosan hivogató étterembe, egész csoport nép volt ott, megannyi elfoglalva lévén önmagával. A `saison vándormadarai, mindenféle nemből és rangból. Néhány szemüveges kopasz ur, bizonyára német professor, könnyü málhával a hátán, nagy bottal a kezében előre indult. A társaság zajos volt. Az előcsarnokban három kóbor diák itta az árpalevet, így erősítvén magát az uthoz. A ház előtti padon nagy nyugalommal szitta cigaretjét egy sajátságos alak; akinek minden mozdulatán meglátszott, hogy nem e világrész gyermeke. Nagy, koczkás zubonya s mondhatlanja úgy tünteté elő, mint egy eleven sakk-

táblát. Legalább a hátán bátran el lehetne játszani egy partie sakkot. Arcza barna volt, mint a jóféle kordovány s kezeit megirigyelte volna egy cserzővarga. Hanem azért az egyik ujjáról olyan kárbunkulusos gyűrű szórta szét vakító szikráit, minőt csak Golconda terem. Rögtön felismertem benne a különczöt. Ez az én emberem; az ilyeneket szeretem én.

A népes társaság csakhamar felkerekedett. Vidám zaj, nevetés, fecsegés közt indultak meg. Legelől a diák urak fül-sértő trióban zöngedezve valamely ütemes német dalt, amelynek az a hatása van, hogy könnyebb mellette gyalogolni. Utánuk a fiatal hölgyek, öles botokkal felfegyverkezve, hiven követve az ifju lovagokat. Hátul mentek a komoly, higgadt tanár urak, akik közül egyik minden kavicsot, a másik minden virágot, amit utközben talált, gondosan szemügyre vett, hiven bemutatván, miképen tudja a mai tudomány az élvezettel párosítani a hasznosat. Utoljára csak ketten maradtunk; a tarka idegen és jó magam. Számomra egy ökölnyi suhancz elővezetett egy *mulit*, amint itt nevezik,

amely annak reményében, hogy a mai estét szépen otthon töltendi jászola mellett, méla apprehensióval lógatá hosszú füleit, s igen neheztelő pillantást vete rám, midőn meglátott. Csak midőn hátán voltam s észreveheté, hogy nem ütöm meg az egy mázsát, nyugovék meg sorsában. Nem voltam terhére. A hátramaradt idegen számára kényelmes hordszéket hoztak elő, s négy izmos férfi neki gyürközött, hogy a szabad státusok fiát, aki csak az ó-világban tud urat játszani, hat-ezer lábnyira felczepelje. A tarka ember azonban kettőt akart megmutatni: hogy telik neki a comfortra, azért hordszéket bérelt ki, a mi itt legdrágább; s másodszor, hogy lábai jobb állapotban vannak, mint a continens minden államának financiaja. Azért előre küldte a hordárokat, s maga utána indult — gyalog.

A hanyatló nap sugarai a wolfgangi tó tükrén játszadoztak, midőn megindultunk. Nem tagadom, midőn az öszvérháton ülve végig pillanték a gyönyörű tájon, azt hittem — pegazuson ülök. Olyan szép, olyan költői gondolatok szálltak meg.

Ereztem magamban az erőt, hogy megírni tudnék egy hőskölteményt. Szerencsémre pegazusom biztos léptekkel bár, de olyan döcögős jámbusokban hatolt előre, hogy ábrándjaimból csakhamar kigyógyultam. A szép természet, az élet gyönyörétől áradozó világ sokkal nemesebb előttem, hogyses arra a vakmerőségre vetemedjem, miszerint megénekeljem. A természet kaczer és csábitó. Tán igaza van Jean Paulnak, midőn azt mondja: „Csak akkor hódolj a szépségnek, ha van erőd győzedelmeskedni rajta.“ Midőn kevés vártatva elfödött már az erdők homálya, érzém azt a futó örömet, amely megszállja a porfiának szívet, ha egy kísértésnek sikerrel ellenállott.

V.

Nem paradoxon az az állítás, hogy az ember sehhol sem érzi inkább azt, hogy nem pusztán földi lény, mint ha hegyen van. Ott a magasban új eszmevilág nyilik meg a szemlélő előtt s érzelmek szállják meg a szívet, aminők lent a földön, a rónán,

tőlünk távol maradnak. Valamely csodálatos, megfejthetlen érzés az, amely megragad, midőn ezer és ezer lábnyi magasban, egy parányi tért látva magunk körül, lent a szédítő mélységben egy egész világ tárul szemeink elé. A hegyek, völgyek, tavak, folyamok, a városok, amelyeknek nagyságát ismerjük, amelyek tömegük, terjedelmük által lent a földön elnyomtak, itt lábaink alatt hevernek, kicsinyeknek, apróknak tünnek föl. Amit Uhland pásztorgyermeke érez a magasban, azt érezzük mindnyájan. Onnét a felhők honából egy pillantás a földre nem más, mint megszólamlása az örök és nagy Teremtőnek a halandó szívében; valamely megfejthetlen, fájó és mégis gyönyörteljes érzés az, látva a magasból szenvedéseink, küzdelmeink, merész álmaink, keserű csalódásaink helyét, midőn egy titkos hang olyan érthetően sugja füleinkbe, hogy ott lent csak ideiglenes tartózkodásunk van, — s itt fenn, fölöttünk, a végtelen magasban, a csillagok milliárdjain tul, ott van igazi hazánk. És ezért van, hogy gondolkozó, érzelmes ember fent a magasban

tünődővé válik; komoly bölcsészet szállja meg s tova tünvén arczáról a rideg föld mosolya, az életkedv vidám derüje, mély szomor önti el kebelét. Száz és százféle alakot nyer ez a benyomás, de lényegében egy. Csak ott fent érzi az ember valóban, mennyire szereti — a földet.

Ezt a benyomást volt alkalmam tanulmányozni ama vendégsereg arczain, a mely velem együtt mászta meg a Schafberget. Ez ugyan nem Csimborassó, sem Dhavalaghiri, — hanem elég magas arra, hogy az ember onnét lekiváncozzék; elég magas arra, hogy onnét az anyaföld szivlűktetését ne érezzük. S ez meglátszott az egész társaságon. Még a Ramsauerin csárdában kedélyes pohárcsöngés, vidám nevetés, hangos társalgás adta jelét annak, hogy az emberek mindennek rózsás színet tekintik. Örülnek az életnek. Jól teszük. Elég sivár és vigasztalan az magában, a sziv és lélek nemesb élveit keresni kell. Ott egy tarkaruhás idegen jóízűen szörpölgeté a finom osztrák bort s jóízűen csettentett nyelvével, valahányszor üres poharát az asztalra helyezte; itt a diák urak

minden bohóságot elkövettek, hogy a fiatal hölgyek valamikép el ne unják magukat, s a derék professorok arczán boldog elégtéltség ragyogott. Hanem e csárdán tul, ahol már megszűnik az erdő; fák, bokrok elmaradnak s egymásra hányt csupasz kövek jelölik az utat fölfelé, a jókedv s vidámság is fogyófélben volt. Az ut innét fel a csucsig sivár, pusztá és meredek. Nem alkalmas arra, hogy a kedélynek tápot adjon. Amint a nap hanyatlott, megszűnt a gyalogolók vidám zaja is; midőn felértem, pusztán hallgatag, suttogó embereket találtam.

A Schafbergen ne keressen senki schweizi kényelmet. Itt nem várja az utast elegáns szálloda, mint a Rigikulmon. Nagyon idylli egyszerűséggel találkozunk. A hegykup területe alig száz lépésnyi. A végső szélén, az óriási meredélyen, ott fityeg a szálloda, mint a fecskefészek. Isten irgalmából van ott; mert jöhet vihar olyan, hogy leseperheti három emeletével s minden vendégével egyetemben.

A fogadós Párisban tanulta az udvariasságot s gyakorlati felfogásában egyenlő

fokon áll a világ első hotelierjeivel. A hordszéken jövő vendég elé személyesen megyen, s igen barátságos mozdulatokkal segíti le üléséből; az öszvéren jövők elé pinczérét küldi; a gyalog jövőkkel nem törődik; valamennyit azonban egyformán tiszteli meg — számlájával.

A komfortnak netovábbja a szoba, amelyet jó pénzért kap az utas. Nem nagyobb egy sem, mint egy madárkalitka, amelyben vagyon egy vasból készült katalya, — ez a kályha; azután egy éppen nem csalogató ágy akkora dunyhákkal, hogy mielőtt e pehelytengerbe belelépsz, vess magadra keresztet, nehogy belefulj. Minden picziny és circulussal van kimérve; picziny ágy, picziny ablak, picziny szék, — maga a szoba gunyból visel ajtaján numerust, s akkora, hogy sóhajtani ne merészelj benne, mert elfujtad a gyertyát. Kiegészítésül kapsz magadon kívül szobádba egy másik vendéget, amely sem kérd, sem hall, hanem szakadatlan jár szobádon keresztül-kasul s ez a léghuzam.

Azonban ide csak azért jő az ember, hogy szemét behunyja, — s én azt hi-

szem, a setétség az egész világon egyforma, — a salonban ugy mint a börtönben. Hanem ha olyan veszekedett vihar támad az éjszakán át, mint jelen alkalommal, midőn minden perczben azt hívők, hogy mindenestül, ugy amint vagyunk, egy forgószél hátára kerülve lerepülünk s az Attersee közepén fogunk felébredni, akkor a bátorság s jókedv fogyatéka meg van engedve.

A hatalmas befütött étterem a gyülehelye a vándoroknak. Az ut fáradalmai s az idő mostohasága ide terelt mindenkit. Gyöngy idő volt lent, mikor elindultunk s ahogy fent valánk, zivataros, esővel vegyes szél támadt, amely megreszketteté alattunk a talajt. Hanem a méla hallgatság uralmat vőn mindenkin. A vidám társaság ugy ült ott szorosán egymás mellett, mintha véstörvénytörvényt képviselne s halálra ítélne valakit. Legalább a jó kedvet arra ítélte.

Megkisérlém magam részéről is e nyomasztó csöndet megtörni. Nem sikerült. Másutt, mint Helvetiában, ha az ember ilyen magasra felkapaszkodik, ama jogok-

kal él, amelyekkel bir minden utas, ha egy hajón a két világrészt átszelő oceánt megjárja. A hajón az utasok egy családot képeznek, együtt esznek, isznak, mulatnak, s az a legboldogabb, aki valamely unaloműző bolondságot feltalálhat, szervezhet, és sikerrel előadhat. Előmutatja kiki mit tud; egyik szaval, a másik énekel, a harmadik a feketeművészetben való jártasságát mutatja be; mindannyi dilettáns; társas játékok, bál, hangverseny, élőképek sat. egymást érik. De itt, épp úgy mint a tengeren, ha egy kis zivatar támad, minden ember megszeppen, s behuzza szarvait. Nem tanácsos fittyet hányni annak az elemnek, amely lent a rónán épp oly hatalmas, mint fent a havas ormok között.

Ide nem azért jönnek az emberek, hogy a napot eltöltsék, hanem lássák a napot felkelni. Ez az utópiája van minden hegymászonak. De ez a vágy, ez a remény ritkán teljesül.

Már későre járt az idő s a zivatar még mindig tartott. Vadul sivitott át a goromba szél a hegycsucson s midőn jól beburkolva kiléptem a koromsötétségbe,

azt hívém lábamról lesodor. Hanem csak türtem e gorombaságot. A durvaság elől, bárki vagy bármitől jöjjön is az, legjobb kitérni. Már nem vala künt egy lélek sem; kiki sietett fekhelyére buvni; az idő nem volt csábitó. De részemről, kíváncsiságom miatt, nem bántam meg áldozatkészségemet.

Széles gerendakorlát van a szálloda udvarán alkalmazva, éppen a meredély fölött. Az eső szünni kezdett; oda léptem s láttam azt, amit sohasem láttam eddig; ami minden Alpenglühen, s napkelténél nagyobb, fönségesebb, megragadóbb volt.

Két ezer lábnyi mélységben alattam volt az égiháboru. A koromsötétségben láttam a villámfiak vad játékait, mint szökeltek egymásra, mint lökték vakító szikráikat egymás ellen. A lég reszketni látszék. Sötét gomolyban közeledtek egymáshoz a felhők, mint két ellenséges tábor s mielőtt összecsaptak volna, lángsugarakat löveltek elő, csattogva, pattogva; majd egy óriási tüzkiigyó világítá meg a messze ürt a távolban lent, mélyen fekvő tavak ezüst tükrét mutatva. Mint veszedett fenevadak egymásnak rontva bő-

szült dühhel czikáztak át a villámok, majd egy hatalmas, egyenes tűzvonal alácsapott a felhőkből, tompa dörgést hallatva. Magam előtt láttam néhány perczig, s míg fény rontotta szemeimnek hasznát vehettem, már messze távol volt tőlem a természet vad csatája, vadul morogva, mint a sebzett vad, tünt tova, s enyészett el a végtelenben.

Egy hangos sohaj hallatszék mellett. A szivarom fényénél a közelben egy sötét alakot pillantottam meg. Csak ez és én láttuk e jelenetet; bizonyára a legnagyobbszerűbbet, aminőt látni lehet.

Midőn néhány lépésnyire voltam a szálloda ajtajától, megszólít a sötétben az előttem ismeretlen alak.

— Holnap szép napunk lesz. Nincs szebb jelenet a napkelténél — éji vihar után.

— Gondolja?

— Bizonyosan mondhatom.

Leültem a padra, és ismeretlenem mellém ült.

— Sokszor volt már e helyütt? — kérdelem, — hogy a természet szeszélyeit annyira megvigyázta.

— Minden évben itt vagyok; néha többször is. S egy idő óta fogadásom parancsolja, hogy megmászszam e hegyet. Szomorú fogadás, hanem hát sok történik az életben, aminek okát és céljait megfejtani nem tudjuk. Ez is olyan. Lássa, én már évek óta járok fel a Schafbergre; s valamely furcsa, de komoly érzés ösztökél arra, hogy az estét itt töltssem; egy barátom emlékének tartozom azzal. Először van ön itt?

— Nem én; jelenben harmadszor. Hanem ma találtam fáradságomat először megjutalmazva. A természet csodás titkaiba ma pillanték be először. Mondhatom, meg voltam elégedve.

Az idegen nem felelt rögtön. Kialudt porcellánpipáját újra meggyújtotta, s csak azután fordult felém.

— Láttam önt ott a korlátnál. Ön egy végzetes helyen állott. Hanem azt nem tudja senki más, mint én.

— Hogyan? Nem értem szavait! — kérdém kíváncsian. — Ön valamely tragikumot sejtet szavaiban. Bizonyára lekötelezne engem, ha közölné; mit ért ön

az alatt a végzetes hely alatt, amelyen állottam?

— Több év előtt, nemrégiben mult tiz éve, egyik barátom éppen azon helyen állott a korlátnál a mélység fölött, ahol most ön; ugyanezenhelyen ültem én is. Talán az idő is ilyen volt, mint most. Sajátszerű végzet! — tevé hozzá komolyan. — Én nem hiszek a sorsban, az égi boszuban, és barátom sem hitt. Mégis olyan saját-szerű, majdnem álomszerű, titkos dolog ez. Mindig eszemben van, s vén ember leszek már, de elfelejteni nem fogom.

— Ön kíváncsivá tesz! — mondtam egészen meglepetve a hang által, amelyen e szavak mondva voltak. Olyan néma bánat szólt e szavakból, mintha a sir mélyéből tört volna elő. „A tanulság a porból“ — mondaná Young.

— Tiz év előtt, éppen egy ilyen szép napon, — kezdé el társam, — a Schafbergen vidám társaság volt együtt. Gyönyörű nap volt, midőn feljövénk s még láttuk a napot is innét a magasból eltűnni a hegyek mögé. De a napnyugta nem volt jutalom fáradságainkért. A napkelte

itt a természet legszebb, legbájosabb jelensége. Az estét vígan s pompásan töltők el. Mindnyájan vártuk a reggelt. De a regg csuffá tette reményeinket. Zordon, komor volt a vidék s tele köddel. Sokan még az napon leszállottak a hegyről, mi azonban maradtunk; rá értünk. Barátom és én akkor végzők pályánkat, szabadon rendelkezünk időnkkel. Vártunk másnap, harmadnap, negyednap; az időjárás nem változott. Perczre kiderült a tájék, majd ismét azt a nyomasztó, szürke szint ölté magára, amely ónsulylyal nehezedik a kedélyre. En is, barátom is mindinkább türelmetlenek lettünk. Nem akart kiderülni. Már szándékunk volt lemenni a hegyről, midőn barátom még egy napi várakozást ajánlott. A délután gyönyörű volt; reményünk vala pompás hajnalra. S az napon számosan jöttek föl; az egész szálloda zsufolva volt. Barátom kitűnő kedvben vala. Estefelé az ég beborult. S amint a láthatár sötétedett, ugy sötétült szerencsétlen barátom kedélye is. Amint az éj beállott, — irtózatoss zivatar keletkezett. Olyan, aminőre itt nem emlékeztek azóta

sem. Még az asztalnál ültünk, midőn a vihar fokenként nőtt, megremegteté az ajtókat, ablakokat s az egész házat. Az utasok félve néztek körül s mindeniknek arczán az aggály olvasható volt. Barátom mogorván ült helyén, s hallgatott. Egyszerre vad düh szállta meg. Felugrott helyéről s e szavakat mondá: „Majd parancsolok én a viharnak, mint az a *gallileai!*“ S azzal kirohant. Én utána mentem. Iszonyu szél fujt, majd levert lábaimról. Az én szerencsétlen barátom oda rohant a korláthoz s beleordított a viharba vad, istentelen, káromló szavakat. Láttam alakját az éji homályban, hallottam hangját, láttam vadul repkedő hajzatát. E pillanatban egy szélroham a falhoz szoritott, s mikor rémületemből magamhoz jöttem s föltekinték, barátom már nem volt helyén, — az iszonyu roham onnét a meredélyről lesodorta a végtelen mélységbe.

— Biztos erről, uram? Nem volt csalódás, amit látott?

— Éppen nem! Még láttam felemelt karját, amelylyel átkot szórt az Istenre, természetre; ugy vélem, hallottam jajkiál-

tását, — s azután hiába kerestük mindenfelé. Másnap mindent elkövettem, hogy legalább nyomára jöjjek, de hiába való volt minden iparkodásom.

— Az égi boszu műve volt, mondtam keserűen: azé a hatalomé, amelyet nem ismernek el, — de amely él és büntet. Ez a mai kor divatos bölcsészete, a mely elveszi az emberek szivéből a hitet s nem tud helyébe mást adni, s amely most a katedrákon annyira otthonosnak érzi magát, hogy ha egy tanár népszerű akar lenni, csak a hitetlenséggel kell kezdenie. A bűn itt világos, a bűnhődés nyomban rá következett s azért mégis számtalanok vannak, akik ebben fatumot, véletlent, mindent találnak, csak Isten kezét nem. Nem látják, mert nem akarják, — s mert a mai kultúra bölcsőjében akarja megfojtani a vallásos érzületet. Én nem ismerem az ön meggyőződéseit, de az én meggyőződésem ez; s hogy ez helyes, amellettszól az élet és a tapasztalat.

Azt hinnők, hogy ily előljáró beszéd után az én ismeretlenem egész alázattal meghajtotta fejét s azt mondotta volna:

„Igaza van önnek, — azt legalább nem tagadhatom, hogy tények logikája szól meggyőződése mellett.“ Azonban rosszul ismerte a mai kor tanult fiait az, akinek reménye ily gyors megtérésekre kiterjed. Az én ismeretlenem tanár volt s pedig osztrák tanár, tehát még szelidebb a többinél, akik a kulturkampfos légkörben nyertek elemet s törnek a halhatatlanság felé. Az ész szelid alázata helyett, amelyre egyedül a vallás tanít, az a modern, fenhéjazóg szóltott válaszában, amely az események alatt elszédül ugyan, de nem adja meg magát. Okoskodott, s ha egy ilyfajta ember okoskodik, nincs többé ellene argumentum. Mint neki riadt vad, fut, rohan kombinációk, következtetések, megkülönböztetések s egyéb bizonyítások terén. Lávafolyamként dől belőlük a szóár. Ismerem az ilyen fajbeli embereket. Egyetlen fegyver legyőzni őket — a hallgatás. Midőn elvégre hosszas csürés-csavarás után beszédének értelme oda lyukadt ki, hogy barátja szerencsétlen sorsából éppen nem szándéka tőkét csinálni a fanatikusoknak, az ultramontánoknak, a feketéknek, s hogy

habár ő hisz a *végzetben* s a *fenső erőben*, de az élet ugynevezett megfejthetlen jelenségei iránt bátorkodik bizonyos sajátos felfogással birni, — jónak láttam emlékezetből egy nyolcz hónap előtt hirlapilag közölt nihilistikus szemrehányással válaszolni.

— Lássá! mondám, milyen tények, milyen hangok szólnak a társadalomban amaz elvek ellen, amelyeknek ön is prófétája. Egy ember, aki a legnagyobb bűnökre vetemedett, mondta e szavakat: „Mi csak olyan emberek vagyunk, mint ti és még sem olyanok. Ebek vagyunk. A csontokon rágódunk, amelyeket nekünk oda dobtok. Ti elvettétek tőlünk a földet, — a sirgödröt, elvettétek emberi, társadalmi jogainkat; elvettétek a módot becsületesen élni és gondolkozni, elvettétek a családi élet boldogságának eszközeit, a kenyeret, becsületet, erényt, jóllétet, mindent elvettétek tőlünk. Csak az ég reménye, a hit maradt meg. Most elvettétek ezt is. Az utolsót! S most, hogy megraboltatok minket, erénytől, jellemről, becsülettől, vallástól, égtől, földtől, — *most széttépünk titeket.*“

A beszélgetésnek vége volt. Ha igaz az orosz közmondás, hogy a látogatót fogadni kell kabátja szerint és el kell bocsátani esze szerint, — ugy legalább az elválás részemről megfelelt a közmondásban foglalt tanácsnak. Ugy eltűntem előle, hogy mai napig sem tudom, kivel beszéltem.

VI.

Másnap, egy szörnyen rosszul eltöltött éj után, mindenre inkább kiterjedt figyelmem, mintsem, hogy ismeretlenemet a tömegben felkutassam. Humboldt, midőn a havasokat mászta, egy parányi, hevenyészett kunyhóban tölté az éjet, azt írja, hogy életében soha sem aludt olyan jól, mint akkor. De töltött volna egy éjet e helyütt, csak alig hatezer lábnyi magasban, aki e hegynél háromszor magasabban volt a tenger színétől, megelégette volna a dicsőséget. Már három óra felé olyan zshivaj keletkezett, aminőt megirigyelt volna a prágai zsinagóga. Ajtókat nyitogattak, csapdostak, a hangos folyosó-

kon jártak, keltek, topogtak, az egész épület egy meglóbált méhkaszhoz hasonlított. Más fogadóban is megtörténik ilyesmi, amikor a hajnalban tovautazók nagy lármaival hanczuroznak végig a folyosókon, de ez rövid ideig tart; ilyenkor az ember haragjában magára huzza takaróját s mire arra kerül a sor, hogy eláldja azt a veszekedett vasuti élelmességet, amely az ágyból csalja ki utasait, addig már újra horkol s nyugszik csöndesen, ha álmait egyéb gondok nem bántják. De itt megfordítva van a dolog; a zaj, lárma, sivalkodás, kergetőzés, futkosás, nevetés, kiabálás ahelyett hogy megszűnnék, fokónként nő. Fent és alant egyszerre megelevenedik minden; mozog, él, beszél s ordít a minősége szerint. S ezek mind látni akarják a napot, — ha majd felkél. Nagyon jól tudják ugyan, hogy most még csak három óra mult s a nap csak félöt-kor fogja magát bemutatni, mert ez nem olyan, mint az olasz vasut, hogy semmibe sem veszi ha két órával előbb vagy hárommal később érkezik, hanem hát az embereknek vérében van az ilyen dolgok-

ban nem kimélni fáradságot. Itt még az aristokrata is proletár lesz, s míg a színházban divat későn jönni, itt a természet nagy színházában a pesti műszerető csizmadialegény hajlamait követni illik, aki már egy órával előbb ott tehenkedik a kakasülön. Midőn a pokoli zakatolás jó egy óramután engem is kikergetett vaczomból s boszusan kiléptem a fogadó elé, infernális sötétség fogott körül. De a siketítő zsidongás, a folyton növekedő zaj s élet meggyőzött arról, hogy a hegyászó társaságnak java már ott kint van s várja a — napot.

Ha valaki azt akarja, hogy minden költészet, amiről ártatlan álmaiban magának fogalmat szerzett, egy percz alatt pocsékká váljék, az nézzen meg egy tánczvigalmat hajnalban, amikor már a végít járják, amikor uszályok letaposva, kontyok lelógva, rizspor és pirosító leolvadva, kaczkias bajuszok csufosan lekonyulva, arczok a mámor fojtó hatása alatt elékte-lenitve mintegy versenyezni látszanak a tövig leégett s pislogó gyertyákkal; vagy nyisson be egy házba, ahol napközben

annyi rend, kedvesség fogadja, jó reggel, mikor szakácsné, szobaleány, inas, ur, urnő, kisasszony s még az öleb is pongyolában vannak, s bizonyára elmegy az — étvágya. Hanem amit a Schafberg mutat napfelkeltekor, az felülmul mindent e nemben. Az a büszke, szügies nap, midőn az eleinte sötét, később kék, utóbb sárga, végül lángoló veres felhőtengerből kiemelkedik s első tekintetét e gubbaszkodó, álmos, minden költői szabadalmat tulszárnyaló pongyolában összegyűlt turista csoportra veti, azt érezheti, mintha egy czigány putriba pillantana be, ahol az a legszebb, a ki legkormosabb. Nem csoda tehát, ha az egy órai várakozás után, midőn a nap teljes pompájában méltóztatott a felhők közül felbukkanni, hogy arany sugarait rávesse a gögös sárgömbre, amelyet még gögösebb férgek laknak, amint a schafbergi turista-sereget megpillantá, úgy érezhette magát, mint akinek kocsonyát adnak reggelire. Mintegy tiz perczig tartó büszke s lenéző mosolyban részesített, azután beburkolta magát felleggpalástjába s az nap ott fent nem is láttuk többé.

Volt is oka ezt cselekedni, mert csak európai nonchalance engedi meg azt, amit itt az emberek megengednek maguknak. Kuszált haju delnök, nevezhetlen toiletteben, egy nagy kendővel vállukon, pokróczba burkolt, lompos asszonyságok, akik napközben lady Machbetnek is megjárának, de így Machbet boszorkányainak nyitnak konkurentiát, ifjak, férfiak plaidbe csavarva, vánkosok és paplanokkal takarózva, bevert kalapokkal, gyűrött ábrázattal, szóval a pongyola eszményiségében. Egy vastag asszonyság egész ágyneműjét magára rakta, míg mellette álló hórihorgas leánya valamely kiszolgált vén kocsis köpenyét kerítette elő s ebben a kosztümben jelent meg; egy másik öreg ur egész dunyhával köté körül derekát s nagyon praktikusnak találta eszméjét; néhány kóbor diák pedig a tehénistállóból kölcsönvett zsákokban ékeskedett. Egyedül a tarka idegen, a szabad státusok hallgató fia fogott ki valamennyin; ez egy vastag kámzsába burkolta magát, s csuklyáját fejére huzván, felült a szédítő meredély korlátjára s onnét lógatá le lábait. Egy

kicsiny taszítás elég lett volna, hogy lerepüljön a fellegtakarta mélységbe.

A kilátás innét a legfestőibbek egyike a földön és a hegyvölgyös Helvétia nem bir ehhez hasonlót. Ott fent a magasban végtelen panoráma nyilik meg a szemlélő előtt, hatalmas hegylánczok a viruló zöld szintől kezdve a sötétkékig, mintegy a végtelen láthatárba beleolvadva; sötét völgyek titokzatos mélye, a messziről felcsillámló tükrei a tavaknak, — bájos, elragadó képét mutatják a természetnek. „Die Natur ist das einzige Buch, das auf allen Blättern grossen Inhalt bietet“ mondá Goethe. Es innét látni a mondás igazságát; mert nem igaz az, amit Auerbach állit, hogy a természet magában puszta és borzasztó s csak az ember szelleme alkotja azt világgá. Isten remekje az minden izében, s világrázkódtató nagyszerű jelenségeiben épp olyan hatalommal mutatja Teremtője nagy kezét, mint az utolsó porszemben. Sokszor csakis a természet nyugtat meg az élet viharai közt, s lángelmék tértek vissza Cincinnatuskint a természethez, hogy annak szerelmétől do-

bogó keblén nyugodhassanak. Még a sivár kedélyü római prókátor, Cicero is meggyőzve érzi magát e kellem, szépség és jóság által, midőn a politika lélekölő furfangjai alatt fáradtan felkiált: „*Tam blanda conciliatrix, et tam sui est plena ipsa natura.*“

Onnét a magasból lejönni sokkal fáradtságosabb, terhesebb, mintsem gondolnók. Aki nem akar ott fent napokat tölteni, hanem szigoruan beszámolván magának minden óráról, s van ereje önmagát jól kipirongatni minden hasztalanul elvesztegetett perczért, az természetesen amint látja, hogy a nap eltűnt, nem várja be az alkalmat, hogy versenyt sopánkodjék a pongyola népséggel a felséges látmány rövid volta fölött, hanem veszi botját és siet lefelé. Mig a Rigidől a lejövet kellemes reggeli komóció, addig a Schafberg-ről lejönni egy kis purgatorium. Három lépésnél tovább nem lát az ember s alatta minden egy összefolyt fellegtenger s gyenge idegzetü azt hiszi, hogy minden pillanatban egy beláthatlan mélységbe szédül alá. Csak midőn az egy órai izzasztó utat meg-

tette, s alászáll annyira, hogy barátságos bokrok, majdnem erdők fogadják, ott szünik meg aggodalma. Szórakozásul melléje szegődik az utasnak néhány kósza kecske, szemtelen tolakodással beleerőszakolván magát a társaságba, s egy darab sós kenyér reményében lekiséri az első gunyhóig s ott falatját megkapván, sebesen visszairamlík, hogy uj jótévőt fogjon magának. Engem is kísért egy csoport és amint megörültem a szörnyü magányban a bizalmas közeledésnek, ugy utóbb nagyon is megeleégedtem az udvariassággal. Amint az első havasi gunyhóhoz értem, bottal kelle őket elverni magamtól.

Mire St. Gilgenhez leértünk, a nap előbujt a felhők megül. Ott lent egészen könnyen valánk. A postához czimzett szálloda nagy terme tele volt utasokkal, a kiknek legnagyobb része a Schafbergre törekedett. A ház előtt az öszvéreknek egész serege állott készen. Épp ugy mint Schweiz élénkebb helyein, ahol a dilettáns hegymászók összejönni szoktak, itt is a legkomikusabb jelenetek fordultak elő. Azok, akik a nemes sportot csak névleg

ismerik, ábrándozó hajadonok és fiatal, költői hajlamokkal bíró gyaloglovagok a szelid korcsfülesnek hátát közönséges fauteuilnek tekintvén, a legbámulatraméltóbb ügyességgel pottyantak le annak tulsó oldalán. Mig egy sereg elindult, beletelt félóra, s mig mindnyájan készen nem válnak, addig számitanunk nem lehet saját fogatunkra, amely a Mondseehez volt viendő.

Elvégre előállott egyike azon apró kocsiknak, amelyek e vidéken elhiresültek s amelyeket csak lokális önérzet nevezhet járműnek. Éppen elég arra, hogy egy ember kényelmesen, kettő azonban, kiváltképen ha nem szereti egymást, kényelmetlenül tegye meg rajta az utját. Az évad idején itt a baromkinzás otthonos. Hat hónapig szépen ballagva trágyát hordnak Bucephal utódai; másik hat hónapon át azonban finom, elegáns és kényes embereket. Ha emez állatoknak komoly bölcsészete lenne, igen szép következtetéseket vonhatnának le kettős feladatukból. Hanem hát ezek a földi porhüvelyt tovaszállító párák ismerni látszanak Zachariä

hires mondását: „a hallgatás egy neme a bölcsességnek, mely sokszor titkokat rejt, de sokszor hibákat is.“ Az utastól függ e kettő közül választani. Az én lovam ugyan hallgatott, de sovány bordái elárulák titkait, s lassu baktatása napfényre hozá — hibáit is. Ilyen lehetett a pegasusa a wasserpoët Martin Opicz von Boberfeldnek, akinek egyetlen szerencséje volt, hogy abban a korban énekelt, melyben a verbekeket tartották — fülemiléknek.

VII.

A modern örültségek egyike, többet bizni a rendszerben, mint az emberek egyéni jellemében. Ne csodálkozzunk azután, ha a rendszer győz, az emberek azonban megbomlanak. Ezt nem csak a politikai téren, hanem fájdalom, már a magán-életben is szemlélhetjük azóta, amióta az állam akar rendszert alkotni a társas életben. Az állami hatalom kezébe veszi a közoktatás és nevelés ügyét és létrehoz monstrumot, amint azt a nagy francia forradalom óta mai

napig a társadalom történelme mutatja. Hogy milyen jól érti az állam a nevelést, azt tanúsítja — a socialismus és a nihilismus; az állam rendszere hozta mindkettőt életre. Az egyiket a felpuffaszkodott kulturharcz, a másikat a barbarismus; az egyiket az értelmi, a másikat a hatalmi dölyf, — az egyiket a vas-, a másikat a kancsuka-rendszer. Már most a császárrá lett öreg emberre nyulseréttel lövöldöznek, s az idő előtt öreggké lett másik császárt pedig palotájában sietnek légberöpíteni a rendszer szülöttei. Mill Stuart csak tréfált, mikor azt mondotta: „Az állam annyit ér, amennyit érnek az egyének, amelyek azt alkotják.“

Társaskocsiban ülve, egy igen tiszteességes külsejü öreg urhoz intéztem ezen eszméket, aki mellettem ült s nagy felháborodás között emlité a legujabb meg-rázó hirt, hogy Ischlben a fiatal G herczeg a Traunfolyóba ölte magát. A mon prince tehát bebizonyította azt, hogy nem *gyáva*. Megtudott halni amaz előitéletek miatt, amelyeket az orosz állami rendszer teremtett. Nem tartottam a hely

és körülményekkel megegyezőnek felemlíteni azt, hogy néhány nap előtt véletlenül egy párbeszédnek voltam tanuja, amely e katasztrófa indokait előttem világosakká tette; a társaskocsiban többen voltak; ki-ki más és más magyarázatot adott a dolognak; a jelenlevők között tán csak én sejtettem a valódi okot. A nyitott kocszi végében egy idős asszonyság ült, aki visszaemlékezve a bohó ábrándok ama korszakára, midőn az ember a holdvilágot szereti és a gitárt, sőt mellette rettenetes hajlamokat érez magában a versfaragásra, — nem késett obligát pirulások között felemlíteni azt az indokot, amelyet kétes esetekben a franczia e szóval fejez ki: „Cherchez la femme,” és ékesszólásban előadta, hogy imitt-amott a fiatal orosz herczeg halálát holmi elegáns viszonytal hozzák kapcsolatba, amelyben igen közelről érdekelve volt. Azonban a tiszteletreméltó öreg ur, aki mindennemű csalhatlanságnak határozott és felvilágosult ellensége volt, kivéve a maga véleményét, — nagy röviden letorkolt mindnyájunkat, állitván, hogy ami a nevezett ifju herczeg

mystikus halálát illeti, annak csak a családi politika lehet indoka, amelyet más halandó szeme nem láthat, csak a beavattaké. Apró részletességgel elmondta az egész eseményt. Az ifju herczeg, atyja, nővére s ennek nevelője halászaton voltak. A Traun vize némely helyütt oly sekély, hogy bele lehet lépni s a viz alig emelkedik a bokán felül. A hölgyek a parton sétáltak, midőn a két herczeg a folyam vizében horgászott. Egyszerre csak fent, a folyó esésénél megnyitották a závárt, hogy czölöpöket usztassanak alá. A viz óriási erővel indult meg s ragadta magával a czölöpöket. Az idősb herczeg kényelmesen kilábolt a vizből, az ifjabb azonban ott maradt. Adieu-t intett a parton állóknak s a jövő pillanatban a rohamban lezuduló szálfák leütötték a lábáról. Belefult a vízbe, amely alig emelkedett három lábnyira. Ez a tény. Amit azután beszélnek az emberek, az egyszerű pletyka, kivéve azt, amit ő sejt, ő tud. Természetes, hogy ez előadás logikáját senki sem támadhatta meg; engem pedig első pillanatban annyira megragadt az esemény

tragikuma, hogy távol vala tőlem felfedezéseket tenni. Csak akkor szóltam bele, midőn az öreg ur bölcs sejtelmeit részletezte.

Éppen a Krottensee mellett hajtottunk el, amelyet bátran lehet varangytónak magyarosítani. Tengerszem a lapályon, a melynek környéke rideg, kietlen, nyomasztó. Nem való divatos regattáknak, de tündérmesékben szép szerepet játszhat. Sötét, buja növényzet köríti partjait s tükre lazurkék. Némán és csöndesen van ott a magas hegyek közepette s titokteljes mélyét nem zavarja semmi, — mozdulatlan és élettelen, — mint a fájdalomszülte könnycsepp.

Midőn tul valánk, idősb utitársunk azzal lepett meg minket, hogy ő orvos és sokat utazott, tapasztalt az életben. Nem csodáltam tehát, hogy olyan kiváló barátja a rendszernek, minthogy orvosoknak egyedül van kiváltságuk arra, hogy rendszerük jóvoltának kipuhatólásáért ezer és ezer embert büntelen küldhetnek a más világra. Senki sem kérdi számon tőlük, valjon helyesen jártak-e el, avagy csak experi-

mentáltak. Az régi dolog, hogy ha a beteg meggyógyul, a jó Istennek ebben semmi része nincs, — ez az orvos dicsősége; ha azonban a beteg bucsut mond az életnek a tudományvezette kés alatt, akkor az orvos ártatlan s csakis a jó Isten hibás, miért nem tett csodát, mikor az neki semmibe sem kerül. Gil Blas is hires orvossá lön a nagy tudományu dr. Sangrado mellett, bár csak két orvosságot ismert, a langyos vizet és érvágást. Minden bajban ezt írta elő, mert mást nem tudott. Utitársunk azonban nemcsak Aesculápot tanulmányozta, hanem Machiavellit is. Szerinte az is orvos volt, — a nagy emberi társadalom mütője s legalaposb ismerője ama bajoknak, amelyek szülőanyja a politika.

— Ezt az eseményt, — szólt az elejtett fonalat újra felvévén, — két szempontból kell megitélnünk. Mi orvosok, az öngyilkosságnál mindig az örület egy nemét észleljük, a melynek az agyban csalhatlan jelei mutatkoznak. A tudomány annyira fejlődött, hogy jelenben már megállapítani lehet, valjon a végzetes tényt

kétségbeesés, reménytelen szerelem, a vesztett becsület fölötti fájdalom, avagy kábulat okozta. Az agyacs szerveiben olyan jelek mutatkoznak, amelyekből a tanult orvos a lefolyt élet végtragikumát világosan megfejtheti, a kocsonyává vált ve-lőnek részeiben ugy olvas, mint a nyitott könyvben. Vagy kábultság okozta tehát ezt a lépést, vagy más benső, családi, társadalmi indok; azt a boncztan fogja eldönteni.

— Valóban, — válaszolám komolyan, — nem régiben olvastam, hogy a birodalmi főváros egyik hires embere egy öngyilkos hullája fölött megrendítő szakértői fejtegetést tartott ifju hallgatói előtt. A felnyitott agy szövecseiből kimagyarázta, hogy ez az öngyilkos a sértett becsület áldozata lön; csak később tudódott ki, hogy a tudományos vizsgálódás tárgya egy szegény vízfordó hullája volt, aki nadrágszijjára akasztá föl magát ittas állapotában, s a boncztani szolga elcserélte a hullát egy magasrangu állami hivatalnok hullájával, akinek olyan helyes fogalmai voltak a sértett becsületről, hogy néhány ezer forin-

tot elsikkasztott és csak azután akasztá föl magát, amikor rajtakapták.

Mindnyájan neveltünk a mai tudományos humbug e felhozott példáján; azonban utitársunk nem tartozott amaz emberek közé, akik állításaikat, még ha hibásak is, elvetnék, ellenkezőleg azon buldoggtermészetű tudósokhoz látszék tartozni, akik ha egyszer kimondottak valamely badarságot, ahhoz inkább ragaszkodnak, mint ha kész és világos tényekkel állnának szemközt. Bár távol volt tőlünk Addisonra emlékezni: *Silence is sometimes more significant, . . .* vagyis: „Hallgatni néha többet jelent és magasztosabb, mint a legnemesb, a legmelegebb ékes-szólás“ — mi is hallgattunk vagy félóráig, míg utitársunk elhitethette magával, hogy minket meggyőzött.

Midőn Laplace a „*Mécanique coeleste*“ című munkáját Napoleon császárnak átadta, kérdé őt a császár, valjon miért nem szól munkájában Istenről. — Sir, — felelé az atheista, — erre a *hypothesisre* nem volt szükségem. — Tehát erre a *hypothesisre*, amely minden tudomány for-

rása, minden tudás alapja, utitársunknak sem volt szüksége. Azonban meggyőződve vagyok arról, hogy nemcsak Laplacnak, hanem neki is szüksége lesz egykor erre a hypothesisre, ha ugyan a sötét szellem, amely őt a pokolegyetem valamely katedrájára kijelölte, elereszti őt körmei közül. Csodálatos dolog, hogy az ördög, éppen a jelen mielőtt korszakban annyira vonzódik a — tudósokhoz; mintha valaki megszerzte volna neki a „doktor in absentia“ czimet, olyan nagyon sok katedrán képviselteti magát. Minthogy azonban a sátán a tudás fogalmával már az első embert is megcsalta, azt hinnők, hogy hitele elfogyott. Ellenkezőleg; annyira vitte, hogy nem is tudós valaki, ha nem istentagadó. Vannak mogorva, sötét kedélyü atheisták, mint *Schopenhauer*; vannak kedélyes, szeretetreméltó istentagadók, mint *Littré*; az egyik gyűlöli az embereket, a másik áradoz a modern humanismusban. Ez a Nirwana, vagy a nem tudottnak bölcsészete a társadalomban. Egy egyszerü fogfájás elég-séges arra, hogy ezeket az égre köpködő férgeket megtanítsa arra a — hypothesisre

Tetszelgés és hiuság vajmi gyakran volt az emberek hibája, — sőt büne. Soknál a vallástalanság sem egyéb hiuságnál. Tudós embernek illik és divat fitymálva beszélni olyan dolgokról, amikhez nem ért. Midőn II. Frigyes elhiresült pipa-estélyeit tartá, eme vacsorákra öreg, érdemes tábornoka, az aggastyán Ziethen rendesen ellátogatott. Divat vala akkor is gunyolni Istent, az ő szenteit s a vallást. A Voltaire-szellemétől áthatott és bölcselő király a főszerepet vitte eme pizkok, áldástalan munkában. Ziethen sokáig türte a mult század végének e sportját, de midőn a király maga nem pirult az ő vallásos érzelmei fölött gunyolódni, így szólott: „Királyi felséged tudja, hogy én háboruban bármely veszedelemben nem rettegetem, a holott is mindenkor kész voltam életemet királyomnak s hazámnak feláldozni. Ez az érzelem most is lelkesít és ha hasznos és felséged parancsolja, ugy leteszem ősz fejemet felséged lábaihoz. De fölöttünk létez valaki, aki *több* felségednél, több mint én, több minden embernél, s ez az Üdvözítő, a világ Megváltója, aki felségedért

meghalt, s mindnyájunkat drága vérével megváltott. Én nem engedem, hogy e szenthez valaki nyuljon, vagy azt gunyolja, mert benne alapszik hitem, vigaszom és reményem, ugy életemben valamint halálomkor. Ennek a hitnek erejében felséged derék seregei harczoltak és győztek. Ha felséged *aláássa e hitet, aláássa egyszersmind az állam jóllétét is.*“ E fönséges mondásra jobban illenék ugyan emlékezni azoknak, akik az európai hatalmak között jelenleg vezérszerepet visznek, s nem akarnak menni Canossába; hanem ha egy államban, amelyet a forgó szerencse egy percz alatt a hatalom tetőpontjára vetett, paragraphusba hozzák az istentagadást, — akkor ahhoz nekünk semmi közünk, a mai liberalis században szabad lévén mindenkinek kufárkodni, mindennel, még lelkével és meggyőződésével is.

A társaskocsi megállott Scharflingnél, a Mondsee partján. Szinte örvendettem, hogy megszabadultam e pletyka-társaságtól, amelynek szellemtelen, üres volta éppen nem kárpótolta hajnali fáradságaimat. A parton szállodának gunyolt csárda van,

amelynek czége csak azóta ismert, amióta a tavakon apró gőzhajók járnak s lehetővé teszik az utasnak rövid idő alatt a „sóvári kamarai uradalom“ összes tavait meglátogatni. A partról egy tekintetre elének tárul a Mondsee, — bizonyára a legszebbek egyike a vidéken. S én feltettem magamban, hogy a természet szépségeiben fogok kárpótlást keresni ama savanyu bölcsészetért, amely eddig mindenütt üldözött. Bizonyos viszonyok között hivatva vagyok az emberi fonákságok ellen fellépni és harczolni, sőt nemcsak a társadalmi szempontból, de hivatásomnál fogva is feladatom küzdeni ama divatos észficzamok ellen, amelyekben csak saját középkori sötétségem miatt nem látom ragyogni a jobb idők dicső reményét. De utközben, amikor a szegény ember lerakja hivatala nehéz lánczait és egy kissé örülni akar e szomorú életben, nagyon kellemetlen feladat szerecsenek mosdatásával foglalkozni. Részemről örömmel elkerülném az erre szolgáló alkalmat, ha éppen az évad idejében vándorló tudós turisták közt nem volnának igen számosan olyanok, akiknek lel-

kük örül, ha egy *papra* bukkannak, s azt a modern felvilágosodás fényénél sarokba szoríthatják, s igen kedélyesen összegyömszölhetik. Már tudniillik, aki hagyja magát. Különben igen kisszerű dolog s hálatlan idővesztegetés ilyen fajta embereket kapaczitálni. Akkor inkább Kortum Jobsiadéját olvasom; abból legalább megtanulhatom azt, hogy az ostobaságban is lehet klasszicitás.

A parton rövid sétát tettem, körülhordván szomju tekintetemet a gyönyörű vidéken. A Mondsee vidéke a legvonzóbb valamennyi között, amelyet az újabb idők óta a társadalom elegáns betegei üdülés céljából felkeresnek. A komor s nehézkes Schafberg függélyes sziklafalával lebocsátkozik a tó vizébe s innét nézve az utas alig hinné, hogy olyan kőszörnyetegen tölthetné az éjet, amelynek orma a felhők között vész el. A tó tükrét mint gazdag, látványos keret veszik körül a pompás nyári lakok, villák, távolból előmosolygó, hivogató falvak. Nem olyan ez, mint a gmundeni tó, amelynek partjain hercegi paloták pompáznak, s amelynek lege át-

fülve van arisztokratikus illattól; itt meglehetősen polgárias minden; egyszerü, idylli és vonzó; olyan becsületes kinézése van e tájnak, amilyent a kevésbé látogatott helyeken látunk, ahová a czifra kényelem, s ezzel a modern humbug még nem jutott el. E vidékek öslakói nagyrészt cretinek, — amely baj nem tudni nekik van-e hasznukra inkább, vagy az itten nyaralóknak.

Mióta a gőzhajózást általánossá tették, eme vidékek jellege megváltozott. A Mondsee partja nem látott ennyi és ilyen fajta touristát. Kocsmáit, pihenőit boldog egyszerőség jellemezte, és az elfáradt gyalog vándor, — mert aki legfőbb kincsével, az idővel szabadon rendelkezik, az csak gyalog járjon, — ha betévedt egy alacsony kicsiny házba, amelynek falára festett kék kecske, vagy vörös ökör igen határozottan kifejezé azt a fogalmat, hogy oda hivatlan belépni lehet, emberséges fuvarosok helyet szoritottak a padon s egy bambaképü lány, akire a bokrétás kalapu kocsis sokat jelentőleg tekint, egy lélekzetre elmondta, hogy ott kaphatsz

papramorgót, vajjas kenyeret, üde turót, jó tejet, sőt kávé is. Azután leteszed a tarisznyádat az asztal alá, s míg a többi törzsvendég, mintha torkát metszették volna el, jöttödre egyszerre abbahagyja a hangos beszédet, vizslakint szimatolva rád mereszti tekintetét s ha a legszebb trencséni dialektusban beszélsz is, megesküszik rá, hogy angol vagy. Mikor azután lemelegszik rólad plaid, kabát, kissé kifujtad magad és barátságosan körültekintvén, az orrod alá kapadohánybüzölő szomszédot zengzetes ó-budai nyelven megszólítod, — legott kész a barátság. Nincs a föld kerekéségén őszintébb, kedélyesebb ember, mint a salzkammerguti — kocsis. De csak addig, míg alkuba nem lépsz vele. Akkor is, ha tudod a módját, inkább elszórakoztat, mint száz olyan tudós, amilyen-nel itt az évad idejében folyton találkozol. Ez a jámbor ember bizonyára nem beszél neked Talleyrandról, sem Lux (a non lucendo) bajor miniszter ur hatalmas népboldogító vállalatáról, legfeljebb a lovát dicséri, s ha egy-két pohárka cseresnyevizet hozatsz neki, őszinteségében elszólja

magát, s bevallja, hogy lovának milyen jeles tulajdonai vannak, s hogy lova tulajdonairól már az ő nagyapja meggyőződött.

Most azonban másként van minden. A modern civilizáció kikergette a furmányosokat a kapu alá, vagy a közönséges ivószobába; az utazók számára mindenütt elegáns éttermek vannak folyton terített asztallal. Nem is jó elő a kövér konyhaleány, akinek félszeme kifelé pislant a „jogli“-hoz, hanem félig polgárilag, félig póriasan öltözött kaczer leányzó, a kinek arczán megláthatod, hogy nem egy divatos uracs csipdeste meg állát, és mondott bolond bókot kenderhajára. Olyan nyafogva kérdi tőled, hogy mit akarsz, mintha Kugler boltjában végezte volna a Ganymed kursusát. Azután ehétel és ihatol kedved szerint, fizethetsz is, már kevésbé kedved szerint, — hanem a patriarkális régi egyszerűséget ugyan hiába keresed; — azt legfeljebb egy kopott képrámában láthatod a falon, Genovéva és Griseldis történetének jeleneteiben.

Midőn sétámból visszatértem, s a hájót bevárando, beléptem a szállodába, olyan

zaj fogadott, hogy eleinte azt hittem, a párisi kamara ülésén vagyok, ahol a milliomos Gambetta hirdeti ököllel a republikánus szegénységet. A zshivajt és lármát megirigyelhette volna egy görög országgyűlés. Nem tudom másnak mi van inyére, de én undorodom az emberi zajtól, legyen korcsmában, vagy országgyűlési teremben. Mikor az emberek már odáig jutottak, hogy torkukkal argumentálnak, s az viszi el a győzelmi pálmát, akinek tüdeje kiállja a versenyt a „*Johann-Baptiste*“ gőzhajó kazánjával, — akkor szeretnék messze lenni a társaságtól, s legfeljebb jó magammal vitatkozni. A lármát, a zajt koránsem okozták a kocsisok és fuvarosok; azok békében, s mint tisztességes állampolgárokhoz illik, csöndben fogyaszták az árpa levét a kapu alatt; hanem merőben ifju emberek és hölgyek, ha vannak még ifju emberek a földön és sörtől elázott, kikelt képü, orditozó némbereket hölgyeknek lehet nevezni. Egy dalártársulat jött az előbb érkezett hajón, — az mulatott ott. A hajóskapitány vitte a főszerepet; nem tudom dalár volt-e, de

ha minden embernek annyi érzéke van a zenéhez, mint ennek volt, akkor Dreher, a világ első sörfőzőjéhez forduljanak az operaszínház-igazgatók — tennoristákért. Azt hittem, légbe röpitik a házat; ittak és ordítottak. Isten bocsássa meg bűnüket, — ha ezen pillanatban hirtelen megkérdi valaki őket, milyen nemhez tartoznak, alig tudtak volna felelni. Utoljára a nagy zaj valamely fülbántó dissonanceban felhangzó énekben végződött, amely bátran elragadta volna a babért huszonnégyszáz holdvilágnál találkozó s epekedő kandur elől. Csak akkor lélekzettem fel, — mikor csengettek a parton. A hajó itt van. Tessék beszállani.

VIII.

Ha az élet drasztikus képeket mutat, legyen megengedve azt, a jobb izléshez némileg idomitva előadni. Aki utaz, egy kaleidoskópba tekint; tarka, változatos minden; szép és rut, összhangtalan, de tán eredeti. Mindenekfelett tanulságos. Mert az emberek a társaságban sokat megen-

gednek, amit magukban kevesek előtt nem tennének meg. A haszon belőle az, hogy lehet a jellemeket tanulmányozni. A nagyészü és elmés Lichtenberg ugyan azt mondja: „Egész életemben tapasztaltam, hogy valamely ember jellemét leginkább megismerhetni egy tréfából, amelyet rossz néven vett,“ — de mivel egy tréfának százféle magyarázata van, kiváltképen azt tekintve, akitől jő, ebből alig lehet a jellemre következtetni. A jellemek, amelyeket csak Isten ismer egyedül s egészen, gyakran mély szenvedés ágyában vergődnek; ott születve fájdalmak között, lassan fejlődnek, újabb és újabb alakot véve föl a sors pörölyének ütései alatt. És mindig tévedt az, aki a fájdalomból, amelyet okozott, ítéli meg azt, akit megbántott, akarva vagy nem akarva. A kedély s jellem annyiféle mint az ember. Sok ember viseli a sebet, amely vérzik, vidám derült arczczal; erős arra, hogy elviselje; félénk arra, hogy bevallja. S valjon milyen magas, fenkölt lelkület kell ahhoz, hogy a rejtett fájdalmat látva, avagy csak sejtve, — oda forduljunk a vidám s

nevető szenvedőhöz mondván: Add nekem felét — bánatodnak!

Azonban hagyjuk ezt. Mai nap valakinek jellemét csak akkor kezdik igazán ismerni, mikor már váltót hamisított. Addig igen szép jellemű volt. S minthogy nagyon nyomoruságos dolog volna abban keresni valakinek jelleme körvonalait, amiért bánkódni, szenvedni tud, sokkal hálásabb oda fordítani a jellembuvár figyelmét, mivel tud valaki mulatni.

A hajó közepén egy csapra vert sörös hordó állott; körülötte a vidám dalárok serege mindkét nemből. Mulattak és örvendettek nem annyira az életnek, mint az italnak. Ha a sörnek ellenségévé lenni akarnék, erre a jelenetre kell visszaemlékezni. Derék kapitányunk, ha az Antillákra és a kanári szigetekre járt volna civilizációt terjeszteni, nem tehetett volna ki inkább magáért, mint most. Jobban érté az ivást, mint ha az óceán egy három árboczos járművét vezényelte volna. Részemről kénytelen voltam a kormányos mellé huzódni, aki velem együtt boszankodva nézte a vigan rőfögő társaságot,

de neheztelése csak azért volt olyan nagy, mert nem lehetett köztünk. Buckle mondja, hogy akik a sötétséget nem érzik, nem óhajtoznak a világosság után. E társaságnak rettenetes módon kelle érezni a sötétséget, mert annyira vágytak a világosság után. Mire See-be értünk, mindnyájan illuminálva voltak, — s oly derültnek látták az eget, hogy bátran bögőnek nézhették. Nekem és utitársaimnak ez az ivó s daloló társulat az egész utunkat elrontotta. Amint partra léptünk, első dolgunk volt elcsapni magunkat e társaságtól.

Emlitém már, hogy mióta a forgalom e vidéken olyan nagy lett és a civilizáció jellembontó hatalma itt is elterjedt, azóta a régi idylli egyszerűségnek vége van. Ischl-től Salzburgig az ut nem más, mint egy séta a bécsi Praterben vasárnap vagy ünnepen. Korcsma korcsmát ér, egyik cégér követi a másikat, — megannyi nem annyira a gyomor, mint inkább a torok követelményeire számít. Rengeteg szomjat teremtett ez a mai polgáriasodás. Minden hely tele tömve ivókkal. Itt ugyan könnyen járhatna el megbízatásában az a

buzgó szolga, akinek gazdája „*propter multum est, — mortuus est.*“ Rövid idő alatt a Salzkammergut, Pinzgau — be egész a bajor földig megérdemli a cretin-gyár czimet.

Unterachig kocsin kell menni az utasnak, hogy az Atter- vagy Kammer-tóhoz eljusson. Az ut már itt lapályos, de azért vonzó és üde. Az Ádámra mondott kemény büntetés gondosan mivelte földek gazdag vetésében mutatja, milyen szeliddé, milyen nagy áldássá tette Isten az átkot az ember fölött. Oh szép az emberi verejték gyümölcse! mintha a hullámozó arany kalászkok csöndes zsongásában, midőn a langy szellő elröppen felettük, az anyaföld könyörögne a Teremtőhez. Az Isten ereje s az ember keze egyesülve tesz széppé a természetet. A viruló kertek, mezők, rétek, szántóföldek a munkásság, szorgalom, kitartás erénykönyveit mutatják; olyan édes és megnyugtató végig tekinteni lapjain, — bizonyára a gögös velenzei nobili, akinek nevét aranykönyvbe irták, nem érezhete érdemeinek tudatában méltóbb jogot a büszkeségre, mint az, a

ki a földbe irta nevét arcza verejtéke s két munkás kezével.

IX.

Csak az akarat és kitartás teremthet nagyot, amint azt Smiles nagyszerű munkájában megmutatta. Az Attertóhoz vezető utat egy derék, jóra való ifju emberrel tettem meg gyalog, aki könnyű podgyászszal a hátán, hatalmas uti bottal a kezében, gyors lábakkal haladt az országúton s veszedelmes konkurrencziát nyújtott sovány gebéinknek, lépést tartván a kocsival, amelyen haladtunk.

Leszálltam tehát s melléje szegődtem. És utamban e rövid egy órai séta volt a legemlékezetesb. Az utazás összehoz különféle jellemekkel, gazdag bányája minden tanulmánynak, — azért mindig hasznos. „Qui multum peregrinantur, raro salvificantur,“ súlyos mondás, de hozzá tehető a magyar közmondás, — akinek nem inge, ne vegye magára. A derék gyalogoló, a kinek lábszárjai jobb állapotban voltak, mint Olaszország politikája, egyike vala

ama kedélyes és őszinte fiuknak, akik, jellemzésükre legyen mondva, nem tagjai semmiféle Burschenschaftnak, s akik mikor nőkről gyöngéden szólnak, még anyjukról beszélnek. Félóra alatt tudtam nevét, származását, viszonyait. Diák volt, — hanem olyan, amilyenből e sivár kor egykoron *embert* várhat. Vidáman és derülten mondta el élményeit s boldogságát, hogy a szünidők két-három hetében gyalog utazhatik. Kedves maradványa a régi pátrizáló diákoknak. Tizenkét forinttal utazik már három hete. Valóságos Bátori László a jelenkorban; az is nyolcz rénes forintokkal járta be Európát s mikor visszajött, a nyolcz forint még mindig ott volt tarisznyájában. Minél tovább tartott beszélgetésünk, annál inkább megszerettem.

— Lássá, — mondá könnyedén, — ez nekem a legnagyobb örömem és szórakozásom. Nem kell hozzá más, mint egy pár jó fejelléscsizma. Szemem jó, tudom pompás, lábam elasztikumból van. Nekem mindegy, hegy vagy völgy; megyek föl és le, s el nem fáradok. Eszem kenyeret és valamit hozzá; iszom vizet. Egész-

séges és erős vagyok. Idejét sem tudom annak, mikor voltam fáradt. És remélem, hogy elérem azt, amit akarok.

— Helyes, ugy van! Csak akarat és kitartás teremthet nagyot. Boldog ember ön, hogy kinevetheti azokat, akik kocsin járnak. Hány ember van, aki milliókat adna az ön ruganyos lábszáraiért, pompás étvágyáért, jó kedélyeért. Meghiszem, hogy ön e tulajdonait nem engedné át senkinek, mert ön is, én is inkább vagyok egészséges szegény ember, mint gazdag nyomorék. Azonban az életnek nemcsak fizikai előnyeit kell keresnünk; a szellemnek is vannak követelései. S most vajmi nehéz a szellemi téren kiemelkedni, nem a konkurrenzia miatt, hanem amaz erkölcstelen irányzat miatt, amely a mai társadalomban otthonos, s amely a zsebtolvajokról gondoskodik, a becsületes embereket pedig hagyja meghalni éhen.

A fiatal ember, aki eddig nagyon derült kedélyállapotban volt, egy fohászt hallatott, s vidám arcza egy pillanatra elkomorult. — Bizony! — szólt sóhajtván, — nehéz lesz nekem is az élet, azt tudom,

de még nagyon messze vagyok attól, hogy kétségbeessem. Én ugy állok az életben, mint ez a bot. Apám szegény kézmives volt és bátyáim is azok. Ugy látszik azonban, bennem egy kis nagyravágyás is van; majd meglátom mivé nővi ki magát bennem, mérnök lesz-e belőlem vagy cserzővarga, valjon nem felesleges-e bennem ez a dicsvágy?

— Soha se törődjék azzal. John Stow, a híres történész szabó volt; és Jakson festő egész férfikoráig tüvel vesződött. Hobson admirál is szabóságon kezdte. Johnson az amerikai szabadstátusok elnöke szintén szabó volt. Edwards Tamás, híres természetbuvár csizmadia, Keppler a csillagász, pinczér, Bacon takács, sir Showel, a híres admirál czipész, Cock a világutazó, és Burns a költő napszámosok voltak. Higyje el nekem, a paloták sokkal szegényebbek nagy szellemekben, mint a kunyhók. Milton, Pope, Macaulay, Davy igen szegény emberek fiai voltak. Bizony Beaconsfield lord sem viheti magasra családját. Hát Claude Lorrain nem volt-e egy sütőnek, Haydn egy ácsnak fia? Canova

kukta korában árulta el alkotó hatalmát. A híres csillagász Herschel is sokáig színházi zenészként kereste kenyerét. Hunter a hirneves philolog nem volt-e asztalos? Caracci Hannibale pedig, midőn bátyja és nagybátyja már világhírű művészek voltak, nem vala-e szegény szabó legény? Caravaggio, üstfoltozó, Watt, a gőzmozdony feltalálója, lakatos? Hagyja el ezen aggodalmait. A világot megrengető Brisot, Vergniaud, Gensonné tagadhatlanul elsőrangú szónokai a világnak, nem a liliputiak közül kerültek elő? Proletárok hemzsegnek a világban; ott találjuk őket a fejedelmek udvaraiban, az államok kormányában, a tudományos akadémiákon, egyetemeken, közéletben, salonokban és bumsztikban. Mindenütt ott vannak, akiket vakszerencse, diplomás nyomoruság, nagy hang, kiemelt, magasra tolt, akiknek minden érdemük kártyán nyert népszerűség s a kikben mindent kerestek s meg is találtak, kivéve a jellemet. Nem tanuja-e korunk törpeségének, hogy a multakból kell rántani elő emlékeket, és elvándorolni sirjaikhoz s ott bevallani jelen sze-

gényiségünket? Oh hagyja el ezt ifju barátom! Ha majdan érettebb korban élni fog más körökben, és látni fogja, hogy mint van viszonyainál fogva mai nap is az egyenes jellem, a tápért esdő jobb szellem leigázva, mint kénytelen hordani szegényes mezt hatalmas koldusok közt s látni fogja, hogy minden törekvésnek a divatos kicsinyszerűség között csak önmagában lehet jutalma, fel fogja ismerni, hogy senki sem bir a mostani viszonyok között a dicsvágy feleslegével, ha ez nemes és a társadalom hasznára törekvő.

Fiatal társam e szavakra visszanyerte vidámságát. Ismét mosolygott és én nem akarok nagyot mondani, ha azt mondom, hogy mosolyában a becsületes önbizalom derüje ragyogott. Örömmel osztám meg vele kedélye állapotját s ha oly szabad rendelkezésem lett volna időmmel mint a párisi elegáns csöcseléknek nemzete sorsával, bizonyára nem késtem volna e ritka derék ifjuhoz szegődni, s vele céltalan utamat folytatni. De midőn Unterachba értünk, ifju társam megígérve, hogy ez alig egy órányi ismeretségből komoly kö-

telmeket vállalt magára s fel fog keresni soraival, — (meg is tette) elvált tőlem; és én még a hajóról láthatám, amint gyors léptekkel haladt a parton, vidáman, könnyedén, ifju kora s romlatlan kedélye üdeségével, kis batyujával a hátán, szegényes öltözetében, de bizonyára gazdagon szívében és lelkében.

A rokonszenv sajátos tulajdona lelkünknek. Magától jő s tűnik. Megfejtetlen. A lélektan szabályokat állít föl, mi lehet oka annak, hogy az életben egyszer találkozva valakivel, önkénytelen vonzalmat, ragaszkodást éreztünk iránta, s a mit más hosszú évek során nyert el bensőnkben, azt gyakran egy először látott, nem ismert alak egy pillanatban megszerzi. Ezek közé tartozott ifju barátom is, birván ama drága adományával a jó Istennek, hogy becsületes lelkét arcán tükrözteté vissza.

Szépen megirhatnám itt utamat az atteri, máskép kammeri tón, de merészségem még sem oly nyulós, mint a mai politikai becsület. Gyönyörű pompája a szabadtermészetnek az előbbi benyomá-

sok alatt, teljesen érintetlen hagyott. A társaság válogatott és élénk vala, nekem nem kellett volna fáradnom valamely kedélyes társalgás után; de előbbre helyezém leszállani ábrándjaim lakatlan szigetére, — s mint egy új Robinson csak magammal foglalkozni. Az Attertó hasonlít a genfitóhoz, bár vidéke sokkal vonzóbb s barátságosabb. Egy órai ut alatt kitárja teljes szépségét az utas előtt. Itt már mindenütt nagyvilági komfort üdvözl. Épp úgy mint Gmundenben elegáns villák, szállodák, fürdőhelyek köszöntenek mindenütt. Kammer előtt az innenső parton már látni lehetett a modern fürdőházakat, — a melyek a tó vizén uszó házakhoz hasonlóak. A vizi paloták hosszában apró ajtócskák nyílnak a szabad tóba. Midőn hajónk elhaladt, az ajtócskák függönyei szétváltak, s mint élő vizi tündérek rugaszkodtak elő azokból a tarkafejkötős uszó hölgyek, vidám kacaj közt szelve a langyos és átlátszó hullámokat. Utitársaim közül a kinek gukkerje volt, eszeveszetten ragadta elő, hogy ez ingyen skandalumból kivegye a maga részét, s

olyan Lurlineket lásson, aminőket nem pénzért mutogatnak. Az uszó del-hölgyek beillettek volna del-fineknek, — játszi könnyelműséggel usztak a hajónk után, és mi meggyőződünk arról, hogy ha egyebet nem, de az emberszeretetet elsajátítják a delphinektől. Szinte kedve kerekedett az embernek Tartuffe módjára zsebkendőjét oda vetni a habokba, — hogy takarják el vele nem magukat, hanem a nevüket, — a melyeket a hajó egyik matróza az ujján számlált el a kíváncsi uracsok nagy lelki vigasztalására.

Kammerben pompás szálloda várja a kiszállót. A part egészen park. Finomság, elegancia mindenütt. Egy darabka Ischl-ből. A téren zene dolgozik, amely legottan rákezd, amint az utas partra lép. Csábitó czégü elegáns szálloda, rengeteg mennyiségű szépen terített hófehér asztalaival, futkosó fekete frakkos, fehér nyakkendős pinczéireivel, csalogatja az utast magához. A magas terasseon, pompás tarka színű széles ernyő alatt, a helyben lakó kúravendégek, házi otthonkában mutatják a megérkezőknek, hogy ők nem átutazók,

hanem ott nyaralók, — azért respektust követelnek. A parton apró csónakok, velencei mintára készült gondolák, vitorláshajók vannak kikötve, míg a nap fényében felcsillámló vitzükrén feltűnnek a kóborló vizi járművek, amelyek használatának taksáját az udvarias pinczér a kiszállás után kezünkbe nyomja, egyuttal elmondván, hogy enni ugyan lehet bármikor — kártya szerint, de finom orrhangon hozzá teszi, hogy a társas ebéd öt órakor van. Értsd alatta, hogyha nem közönséges agyagból vagy gyurva, öt órakor fogsz étkezni. Különben is nagyon ajánlatik neked, hogy legalább egy éjet tölts a kammertón, amely nagyobb élvezetet nyújt neked, mintha kineveznének az Institut tagjának Budapesten.

Engem ugyan e vágy nem bántott, s hiszem Istent, hogy soha egy nyugtalan álmot nem fog okozni. Mindazonáltal elhatároztam magamat ott maradni — table d'hot nélkül. Szeretem az embereket, akik tizenkét órakor ebédelnek s abban az egyben egyetértek Jókával, hogy aki tizenkét óráig nem dolgozott annyit, hogy

megérdemelte az ebédet, az ötíg még kevésbé fogja megérdemelni. Megebédeltem, s azután kellemes üditő sétát tettem. Az idő eljárt, mire apró ügyeimet a holnapi napra vonatkozólag elvégeztem, szépen este lett. A nagy teremben fényes világítás mellett összejött a vendégsereg s megkezdődött a szokott multság. Nem óhajtottam részt venni benne. Ahelyett kimentem a tó partjához. Gyönyörű holdvilágos est volt, — olyan, amilyent poéták kívánnak. Gondtalan sétáltam fel s alá. A csónakok ott himbálóztak a vizen, s nem egy elegáns gondoliére szólított föl rövid csónakázásra. Szótlanul mentem tovább. Csak midőn már messze lehaladtam egy magamban, ott a part végén megpillantottam egy parányi lélekvesztőt. Sötét alak guggolt sarkában s pipázott. Rajta és csónakján meglátszék, hogy nem tartozik a többi elegáns hajósok közé. Ott vesztegelt némán s egyedül. Megszólítám, valjon kész volna-e velem egy sétát tenni a vizen. Röviden azt felelte — igen. Kérdém mit fizetek. Hasonló hangon válaszolt, fizessek mennyit akarok. Ő nem is-

mer tariffát. Beléptem tehát a lélekvesztőre s néhány evező csapás után kint voltunk a vizen.

A hold gyönyörűen sütött felettünk, s sugarai ezüsttel vonák be a tó tükrét. Olyan csönd volt az egész vidéken, hogy a lágyszellő sóhajtását is meghallani lehetett. Evezősöm, midőn kiértünk a szabad vízre, felemelte evezőjét, hagyta a csónakot ringani ide s tova, kényére. Valami álomhozó helyzet volt ez a ringó csónakban s én vastag plaidemen leterülve, mint bölcsőben fekvém. Csak néha vetettem pillantásaimat csónakosomra, midőn pipáját felsziva, annak tüze arcát megvilágítja. Egyszerű, kor-barázdálta arcán sajtószerű egykedvűség, sőt talán ennél több, valamely szomorú komolyság ömlött el. Beszédbe eredtem vele, — hanem nagyon rövid s kitérő választ adott. Minden felelete után megállapodott, mint akinek nincs kedve beszélgetést folytatni. S én hiában kérdezősködtem egyről, másról, nem sikerült egykedvűségéből kihoznom. Azért azután abban hagytam a munkát s magam is gondolataimba merültem.

Midőn csónakosom pipáját kiverte tenyerébe s megint evezőjéhez nyult, megkínáltam saját dohányommal. Köszönettel vette s újra rágyujtott. Ugy vettem észre, hogy nála is, valamint az ily fajta népnél általán, a kicsiny szolgálatok nem tévesztik el jótékony hatásukat.

— Nincsen e tónak valamely tündéregéje? kérdém tőle odavetőleg.

— Nem tudok olyat, — mondá csöndesen.

— De én utamban többször hallottam, hogy ennek a tónak megható regéje van. A költők még nem énekelték meg, de azért él a nép száján. Holmi szerencsétlen mátkapárnak történetéről szól e rege, egy vidám lakodalomról, amely szomoruan végződött.

— Az nem ennek a tónak regéje, hanem túl a hegyeken van egy másik kammeri tó; talán arról hallott beszélni. Annak van ugyan egy szomorú története, — de nem hiszem, hogy eszébe jusson valaha valakinek arról énekelni. Nem rege,

nem mese, — hanem megtörtént esemény.

Itt eszembe jutott ama jelenés, amelyet a másik kammertónál egy pillanatra láttam, s amelyre talán olvasóm is visszaemlékezni fog. Eszembe jutott az az ijesztő, kísérteties alak, amely a zordon vadonban a magános tó partján ült s köveket hajigált a vízbe. A csöndes éj, s a helyzet, amelyben most valék, felingerlők kíváncsiságomat. Annak az embernek látása többször nyugtalanított, — annál inkább, mert az obertrani korcsmáros saját-szerű mosolya, amelylyel megjegyzésemet fogadta, a megnyugtatósnak éppen ellenkezője volt. Valamely mystikus homály borult erre a kalandra, amely háttérében sötét tragikumot rejtett. Tőlem ugyan távol van a babona s nem könnyen adom oda hitemet minden rémes mendemondának, de már magam is tapasztaltam az életben egyet-mást, ami előttem örök rejtély maradt. Azért nógattam csónakosomat, hogy ha már tündérekről nem beszélhetett, szóljon az emberekről. Az igaz történet mindig érdekesebb. Való ugyan,

hogy a mai életben a költött nyomor könyeket facsar, a valódi érintetlen hagy : ámde az ellentét komikuma rendesen leront minden hatást. Vége van minden illusiónak, mikor az ember a drámahőst, aki sziklákat repesztett fájdalmaival, akit az utolsó felvonásban a nézők szemelátára aprítottak föl, vagy sütöttek meg elevenen, félóra múlva látja, mint vacsorázik nyugodtan, kiállott szenvedései után két adag borjuszeletet és iszik hozzá tragikumához mért mennyiségben kőbányai sört. A valódi szomorujátékok nem a színpadon, hanem az életben vannak, — de a mai részvétteljes publikum csak akkor hiszi el, hogy igaz a szenvedés, ha valaki versekben mondja el, vagy énekelve öli meg magát.

Hosszas nógatásomnak engedvén, elmondá csónakosom történetét. Rossz színész vált volna belőle, az igaz, de jobb szónok. Keresetlen szavakban elmondta a tényt, — s rám hagyta, hogy a cifraságot tegyem hozzá magam.

— Láttá ön a tavat? — kérdé sóhajjal, amely elnyomott fájdalmat sejtetett. —

Volt ön ott, túl a hegyeken, ama roppant sziklák között, az ijesztő vadonban? Kevés ember megy oda, de minek is; az a halál tava. Szomorú a története. Nem volt olyan szép és kedves leány ott túl a völgyeken, mint Elsbeth; ki emlékezhetnék már e névre? — harmincz esztendeje annak; de én emlékezem most is. A legderekabb legénynyel járt jegyben, egy fiatal kamarai vadászszal; szerették egymást, úgy is volt, hogy egymásé lesznek. De egyszerre csak megbomlott a boldogság. A lánynak jobb szerencséje akadt; előkelő sótiszt jelentkezett kérőül, el is vitte magával — H—ba. Hosszu volna elmondani, mi történt azután. A leány, a nő megszökött férjétől, akihez hozzá kényszerítették, éjjel-nappal bolyongott az erdőkben, a rengetegben. Ura üzöbe vette, egymaga járt utána s elérte őt a kammer-tó partján, amint egy sziklacsucsra felmenekült. Szívében düh volt, kezében korbács. Midőn elérte a szökevényt s meg akarta ragadni, abban a pillanatban a tulsó parton eldőrdült egy lövés, a férj szívéhez kapva visszatántorodott, a leány pedig a

parton megpillantva egykori jegyesét, egy kiáltással a tóba szédült. Azóta sok idő elmúlt, s vannak, akik állítják, hogy késő éjeken, mikor a hold feljő, a tó sötétkék színe átlátszóvá lesz, s lehet látni, amint fenekén, fehér vizitulipánok és sárga liliumok közt fekszik a leány. Én nem tudom és nem akarom látni. Hanem azt tudom, hogy annyi évek óta maig látni egy ősz, rongyos embert ott ülni a parton; ez az erdők lakója, aki holt kedveséhez jár s onnét a partról beszél hozzá. Azt mondják, — tevé hozzá, — hogy a ki vele találkozik, abban az évben szerencsétlen lesz. Én csak egyszer találkoztam vele s szerencsétlen lettem egész életemre. Annak a lánynak, aki ott a tó mélyén fekszik, én a testvére vagyok. Ez a történet, amelyet tudni kívánt.

Az elbeszélés rövid volt s nem hiszem, hogy hálás tárgyat találna benne valamely honi poéta. De rám nézve nem tévesztette el hatását, — már ama sötét titokszerű végzet miatt is, amely mindenkinek osztályrésze, akit nyugtalan szelleme odáig kerget, hogy a vadon hőstét meg-

láthassa. Én láttam, és nem álmodtam. Ha következetesség van a babonában, úgy engem is nagy szerencsétlenség fog érni ebben az esztendőben. Nem tagadom, hogy az egész éjet nyugtalanul és ezzel a gondolattal vesződve töltöttem el. Olyan vad álmaim voltak, mint egy huszonnégy éves fiatal embernek a rigorosum előtt. Tengeren utaztam s hajótörést szenvedtem; egy czápa ketté harapott. Majd a katedrára ültem, hogy Homér zengzetes nyelvét magyarázzam, de a görög rendhagyó igék posványába úgy belesüllyedtem, hogy kifütyültek hallgatóim. Öt percz mulva már bankár voltam, s arra nyögtem kinosan, hogy a börzén elvesztettem egy milliót. Éjfél után már nyakazni vittek, mert nem akartam elismerni don Karloszt királynak. Reggel felé a hazai parlamentben ültem és megszavaztam az évi budgetet. Hét óra körül nagy lárma, dübörgés, ajtócsapkodás vert föl álmaimból; szerencsémre, — mert éppen akkor neveztek ki török finánczminiszternek. Szóval mindama divatos szerencsétlenség, a mely emberen megtörténhetik, rajtam meg-

történt álmomban. Arra ébredtem, hogy megfürödtem a magam levében. Reggel olyan náthát kaptam, hogy megirigyelte volna tőlem egy angol lord.

A tiszta, derült napfényen, midőn az örök szép természet meleg szerelmével ránk mosolyog, tova tűnnek a nehéz álmok, s a kinokat, amelyek terhe alatt nyögünk, nevetjük. De bennem megmaradt valamely szomorú sejtelem. Bizonyos voltam abban, hogy mire haza érek, pénztárczámát kilopják zsebemből, óralánczomat lemetszik mellényemről, valamely vasuti hid elájul alattam.

Nem történt semmi baj. Bohókás sejtelem maradt az egész.

De egy baj mégis ért, ha ugyan annak lehet nevezni. Hivatalos zár alá tették a — tollamat. Az élet rideg elmélete szabályokat állít föl, mert mint Jean Paul mondja: „a jó szerencse is kovácsol lánczokat,“ s mi e szabályok rabjai vagyunk, e lánczokat viselni tartozunk. Már pedig nincs súlyosabb láncz, mint ha a dilettáns írónak kötelességből kell írni szellemé-

től, lelkétől idegen hivatalos dolgokat. Azért én is a sutba kergetem pajkos muzsám gyermekét s várom az időt, mikor a sors kegye vagy csapása megengedi, hogy újra vele foglalkozhassam.

KISEBB UTIRAJZOK.

IRTA
MASZLAGHY FERENCZ.

MÁSODIK BŐVITETT KIADÁS.

II.

NEGYEDIK KÖTET.

Folytatása a már megjelent két kötetnek.

ESZTERGOM.

KIADJA BUZÁROVITS GUSZTÁV.
1886.

HEGYEN VÖLGYÖN KERESZTÜL.

Hegyen völgyön keresztül.

An ounce of good sense
is worth a pound of wit.

I.

Midőn a nagy hatalmu V. Károly császár még életének delén lemondva koronáiról, Estremadurában a sz. Yust zárdába vonult, hogy ottan a világtól elzárt falak között befejezze eseménygazdag életét, — történt, hogy egyike az előjogos udvari elménczeknek éppen akkor ment az elfogadó termen keresztül, midőn a császár a másik oldalról belépett. A hatalmas császár, aki a világon élő fejedelmek között legtöbb koronát birt egyszerre, midőn Pedro de

Sant Erbast, udvari mulattatóját megpillantá, levette előtte kalapját. — „Köszönöm szépen — mondá az udvari mulattató, azért veszed le kalapodat, mert nem vagy többé császár?“ — „Nem Pedró! felele V. Károly, hanem mivel ezután neked pusztá bókon kívül mást nem adhatok.“ — A történelem feljegyezte ezt az adomát anélkül, hogy szükségesnek látna volna elmondani, mit érezett Pedró ur e szavakra. Ugy vegye-e, mint megszegyenitést, vagy mint fájdalmas szemrehányást? Nem kutatjuk. De eszembe jutott nekem is ez az adoma most, midőn olyan formán érzem, mintha kedves olvasóimnak pusztá bókon kívül ezentul én sem nyújthatnék egyebet. Vigasztalhatnám ugyan magamat Lessinggel, aki szerint a „szapora irodalmi termelés még nem ismerve a tehetségnek“ — s hozzá tehetném, Tieck egy mondását is: „a nagy elme is kimeritheti magát“, — ámde nagyon távol áll tőlem egyiket, vagy másikat magam számára követelnem. Ellenkezőleg, ha nem becsülném kedves olvasóimat olyan nagyra, amint valóban becsülöm, az őszinteség sa-

vanykás öntudatával idézném a gonosz Heine szavait: „Gyakran a nagy, komoly jellemek az ügyes fecsegőt eléje teszik a tudósoknak.“ Vagy idézhetném az angol közmondást „an ounce of good sense is worth a pound of wit“ — „egy lat egészséges ész többet ér mint egy font — élcz.“

Ha birnám ama választékosságát keleti cziczomáju nyelvünknek, amelylyel egyik derék barátunk dicsekszik, aki midőn jó reggelt kíván, így szól: „Üdvözlöm önt a hajnal dicssugárinak bájtengerében“ — jelenleg azt mondanám, hogy emez előzményes érvek előrebocsátása után bátor vagyok eszméim röppentyűit tisztelt olvasóim türelme bástyáinak rődója ellen elsütögetni, — de mivel előre tudom, hogy azok sem egyenként, sem egyszerre nem fognak elsülni, — egyszerűen csak ott kezdem meg a dolgot, hogy előszedem uti naplóm sárgult leveleit és miként őszszel a lombja vesztett fát tekintgeti, vizsgálgatja a gazda, keresem én is, találok-e eme lehullott, elsárgult levelek között gyümölcsöt. Ugy érzem, mintha már a vakarcson lenne a sor.

Azelőtt, ha valaki a Salza partjáról betévedni akart a bajor hegyek közé, szépen könyörgött a fogadósnak, hogy szerezzen számára valamely járművet, amely ha nem is lóhalálában, de legalább ép kézláb s olcsón elszállítsa Hallstadtba, Halleinba, Reichenhallba, Berchtesgadenba, stb. A fogadós azután hagyta vendégét, mint a fiahalat a horgon, reménye horgonyán egy ideig ficzkándozni s mikor már észrevette, hogy az utazó hajlandó a patrizáló diákok merész szellemét elsajátítani s gyalog nyakába venni a világot, előállott a kocsival, lóval s kocsisal, amelynek mindaháromnak életkora együtt oly számot képezett, hogy azt már nem lehetett betenni a lutriba. Az évad idején ez olyan szokásos volt, hogy a járatlan touristát leginkább meg lehetett ismerni arról, hogy emiatt panaszkodott. Most már másképen van minden. Vasut vezet mindenhová. Az egész vidéken a kirándulások mind vasuton, vagy gőzhajón történnek. Néhány ezer ló áldoz elismeréssel Fulton és Stephensohn találmányának. Az idylli utazásnak vége van. A kedélyes,

ezüstsujtásos czilinderü póstakocsis helyett, aki egy fél napi járásban huszszor áll meg, hogy megitassa — magát, most szigoru, keményen udvarias konduktorokkal van dolgunk, akik ugyan szintén megitatják magukat, de legalább nem állnak meg minden czégér előtt, mert bölcs előrelátásból magukkal viszik a korcsmát.

Már korán reggel tömvék az indóház termei az évad idejében. A modern komfort netovábbja az, amit itt tapasztalunk. Sehol sem kell jegyet váltanunk. Vasut, gőzhajó, gyorskocsi egy választékos tourban előre meg van adva az első jegynél. Az utas kezdi utját hegyen völgyön keresztül, ott ahol akarja, s végzi ott ahol kedve tartja s ha ott végzi ahol nem akarja, tudniillik erszénye rohamos lepadásánál, bizonyára ennek nem oka a találmányos közlekedési intézmény; ez biztosítja az utazót arról, hogy egész utjában kerék nem törik, szusz nem fog kifogyni s baj nem éri az utast. Ha azonban az utas szereti a keleti kényelmet, a hajnalt álmában üdvözli és ilyképen a vasutról, a hajóról lemarad, az már az ő hibája.

Aki vasuton jár, bárminő nagy ur legyen is, alárendelt; engedelmeskednie kell a vezetőnek, s nem úgy van mint a pósta-járműnél, hol az ember azt mondja: Jancsi! fogj be! Megyünk odább! Azért ez a komfort nagyon philister izü s igaza volt egy folyton zsörtölődő magyar utitársamnak, aki azt mondta, hogy ez az egész divatos kényelem csak annyiban van, hogy az ember khinai porcellánról ehetik paczalt, s pompás bársony karszékben beretválják meg csorba beretvéval.

Annyi tágadhatlan, hogy aki ezt az istenáldotta szép vidéket élvezettel akarja beutazni, az leghelyesebben cselekszik, ha — lábára bizza ügyét. Minden vidéknek megvan a maga sajátsága, — s ezé különösen az, hogy valódi élvezetet csak akkor nyújt, ha félretéve minden urias szeszélyt, apprehensiót, türelmetlenséget, elégtelenséget s tultéve magát minden apró akadályon, könnyü kedélylyel, vidáman fütyürészve járjuk keresztül, kasul hegyeit, völgyeit, kinevetjük a vihart, a záport, gunyt üzünk az égető napsugárból és éppen nem haragszunk azért, ha

az óhajtott kényelmes szállodai ágy helyett szénapadláson kell meghálnunk s finom társaság helyett kérődző tehenek s borjak közelében kell az éjet eltöltenünk. Ez a vidék olyan, mint a klasszikai becsü könyv. Finyás, és felületes olvasó tiz, husz lapot átugrik s csak itt-ott áll meg benne; akinek azonban érzéke van a valódi szép iránt s képes a nemes élvezetért áldozni, az egyetlen lapot sem fordít el; sorra megy minden lapon s midőn készen van munkájával, akkor érzi, hogy nemcsak élvezett, hanem tanult is.

A Bajorországgal határos osztrák-hercegségek egy a touristáktól előzőnlött vidék. Valahány utleiró van, majdnem mind ezen próbálgatta szárnyait, — s mégis nagyon távol van attól, hogy kimerítve lenne, hogy unalmassá válnék. A benyomások mindig ujak s nemcsak az egyéni felfogás, hanem maga a természet is mindig újat és újat tár szemünk elé. És bizonyára érdekes tapasztalatokról szólhat az, ki Nubia sivatagjain három élő orosz lányt a teljes biztosságban levő sátorból lepuffantott s megérdemli, hogy valamely

tudósokat illetőleg dugulásban szenvedő akademia megtegye tagjának, mivelhogy a tunisi beyvel együtt csibukozott, s látott Kizlár agát elevenen, — de ki a szépnek élvezetét ott is feltalálja, ahol már előtte ezrek elkanalazták a javát, csak arról tesz tanuságot, hogy az előtte levő ezrek még nagyon sok izletes falatot hátrahagytak, észre nem vettek s éhgyomorral mentek tova a természet gazdagon terített asztalától — egyebekről nem szólván.

Egy szép reggelen Gollingba indultam. Már az előzmények mutatták, hogy nem magam leszek ott, — mert az indóház, ahonnét a vonat elindult, olyan ostromnak volt kitéve, mintha hadjárat idejé: élnők. Valóságos láz uralkodik az utazókon; a hely tiz különböző irányu kirándulásnak kiinduló pontját képezi, — és reggeli időben olyan néptömeg gyül ott össze, hogy ha nem az indóházban történnék, hanem másutt, rendőri engedélyt kellene rá kérni. Különben rendőr itt is van kettő folyton és csak annyiban őrzi a rendet, hogy a legnagyobb lelki nyugalommal

és megnyugvással nézi a rendetlenséget. A világért bele nem szólna, ha az izgott jövevények, mindegyik önmagával lévén elfoglalva, egymást lökik, taszítják, lármáznak, futkosnak, egymásnak jó reggelt kívánnak és káromkodnak, a málhaczepelekkel czivakodnak, itt barátságosan kezet szoritnak, ott a másikkal veszekednek. Az álmos rendőr teendője csak akkor kezdődik, mikor a felek már hajba kaptak, mikor valaki észreveszi, hogy meglopták, vagy a reggeli rossz kedv superlativusban kezd mutatkozni. Egyébkint a jámbor rendőr közömbös arczával csak azt mutatja, hogy fölöttébb szeretné, ha ez a czivakodó, lármázó, hahotázó, káromkodó, futkározó, folyton kérdezősködő nyugtalan sereg már egyszer benn ülne valahára a vagonban. Amint az utazó tömeg a perronra kitódul, öt percz alatt vége van a lázadásnak. Az udvarias vasuti kapus még egyszer becsenget minden terembe s harsány hangon jelenti: „Uraim, akik itt nem akarnak maradni, siessenek, mert a vonat már — elment.“ Ezt az elmés és komoly felhívást saját magamnak volt szerencsém hallani.

Egy nagy kendővel a vállamon s egy bottal a kezemben beszorultam én is az egyik vagonba, amely egy szörnyen vastag urat kivéve, merőben delnökkel volt tele. Talán más szót inkább használhatnék, mert a vagonbeli delnök a mai világ amaz emanczipált hölgyei közé tartoztak, akik csak annyiban különböznek a férfiktól, hogy nincs bajuszuk s nem hordanak nadrágot. Elnézést kérek olvasóimtól, — s idézem az udvarias Kniggét, aki szerint dromedárok is viselhetnek szoknyát. Az ut nem tart sokáig. Másfél óra alatt ott vagyunk Gollingban s addig könnyen eltűrhetünk kellemetlen társaságot.

Alig egy év előtt valamely különöz magyar ur jelentékeny pénzösszeget hagyott arra a célra, hogy az száz évig tőkésítették s akkor a felszaporodott tőkén egy eddig nem ismert pontján a világnak — *Balajton*, egyetemmet állittassanak. Sárísáp vagy Piripócs hiába várnak egy ilyen jótevő után. Hinni lehet, hogy száz év múlva létrejön a balajti universitás tizenkét különrendű fakultással, s a nagy

alapító utódai a jövő század alkonyán üdvözölhetik a füstfaragászat, madártájszólás és jégaszalás, a bornemek különböző hatásának abstract tudománya, a fensőbb mathezis eleméből levezetett csön-des, a *vizi* tudományok, a légben repülés az ichor törvényei szerint, nemkülönben az eleven bőr kicserzését illető mély-séges és korszerű tudományágaknak alapos fejtegetéseit, szóval a fából vaskarikát teremtő tudorok nagyszerű előadásait. Nem kételkedhetünk, hogy akkoron s ott a hajnyírásból is diplomát fog osztogatni, amint nem kételkedhettem azon, hogy szemben ülő utitársam nem is lehet kevesebb, mint a jövendő balajti egyetem-nek tudora, akinek sürgősen volt elő-mutatni diplomáját. Elismertem doktornak anélkül. Az emberen nem hiányzott semmi, hogy tudornak tartsam. A gasztronómia művészetével kerekre esztergályozott arcz és idomok, kopasz fej s kellő komolyság, szemüveg, mindezekhez hozzá illő beszéd. Olyan bölcsen tudott nézni, mintha még egy másik balajti tudor lakott volna benne, s nézett volna ki belőle.

Mennyire panaszkodunk mai nap, hogy a világon hemzsegnek a tudósok, de bölcsét alig találhatunk köztük. A velem szemben ülő uri ember e panaszt saját énjével megczáfolta, mert inkább bölcs volt, mint tudós. Amit már az is bizonyít, hogy szelleme magas kimivelése mellett, volt ideje arra, hogy testét is kellően kipallérozza, és midőn elméje kapitolumába hangyaszorgalommal összehordta ismerete kincseit, ráért olyan gömbölyü enbonpoint nevelni magának, aminőt megirigyelhetett egy lordmajor. A derék férfiú ilyenképen árulta el bölcsességét és a balajti egyetemen nyert tudorságát.

II.

— Ön bizonyára messze vidékről való, — szólt végig tekintve öltönyemen, és észrevévén, hogy tolakodó fecsegéseit már félórán keresztül tűröm, — talán ama hollók közé tartozik, akik a mult században még sikerrel krákoztak. Ugy látszik azonban hogy ön sorsát osztja annak a vándormadárnak, amely véletlenül elmaradt, a hu-

sódó rajtól. Elmaradt és levetkeztette osztálya szokásait, bilincseit. Igen, hiszen most már tudjuk, hogy minden madárfaj egy nemből keletkezett; a kolibri a gólyától, a veréb a sastól. Ezt már a mai tudomány megállapította; nem lehet ebben kételkedni. Ön is abból a fekete seregből való amelyről mondják, hogy szerette a tudományt és a sötétséget.

— Már az igaz! felelém a derék doktornak elvesztve türelmemet, hogy hollók vagyunk, — de azok, amelyek a pusztában élőket táplálják és hiszem azt is, hogy sikerrel fogunk még ezután is — krákogni. Hanem abban csalatkozik doktor ur, hogy talán elmaradtam a kortól. Ellenkezőleg, nagyon is középkori felfogásom van és veszedelmesen rajongok annak a kornak nyomorusága után. Mert óhajtanám, hogy tudomány, művészet, erkölcs, szokások olyan magas fokon állnának most is mint akkor, midőn kevesebben voltak a tudorok, de többen a tudósok.

Más ember ilyen válaszra elfordítja fejét s kinéz az ablakon, vagy előveszi zsebkendőjét s látogatást tesz vele az orrá-

nál. A tudós ember ezt éppen nem cselekedte; ellenkezőleg, mint a jövő század fia hadi állásba helyezte magát, s hogy a sötétség fiát a század napfényére vezesse, elővette argumentatióinak revolverjét s mind a tizenkét lövést eldurrantotta.

— Hogyan? Tehát még mindig lehetnek ultramontánok, s a felvilágosodás jelen dicsteljes századában volnának emberek, akik szeretik a vakság éjjelét? Köszönöm. Azt hiszem, a világesemények kigyógyíthattak mindenkit amaz ábrándból, hogy tradíciókkal lehet új társadalmat alapítani. Nincs többé biblia, szentírás, kinyilatkoztatás. A tudomány ennek minden sorát megczáfolta. Önök még mindig gyermekpéppel akarják táplálni az emberiséget. Ennek már vége van. Az emberi nem és a társadalom boldogságának titka nagy, de fel van födözve, s a szabadelvű felvilágosodás győzelme ez a fölfedezés. Tetszik tudni?

— Bizony nem tetszik.

— Tehát miképen állapítja meg ön az ember boldogságát e földön?

— Nagyon egyszerűen. Ha fejede-

lem lennék, kívánnék az lenni Dahomeyben. Ott a parlament az állandó katonaság számára nem szavaz meg egyebet — uszó nadrágnál. Bátran megteheti, mint-hogy ottan maga ő felsége is mezitláb jár. Nálunk minden második esztendőben új gombokat adnak a hadseregnek, ami belekerül egy millióba. Ha minister volnék, szeretnék lenni egy ismert államban, hol két héti ministerségért excellenciás czim és gazdag penzió jár mindaddig, míg az exminister be nem bizonyítja, hogy okos ember. Ha szerkesztő volnék, szeretnék lenni Chicagóban; ott a szerkesztő előfizetési díjban elfogad mindent, egy pár fejelés csizmát, vagy viselt kabátot, egy hordó savanyu káposztát és cylinder kalapot s reklámot tud csinálni mindenkiből; előfizetési felhívásait olvashatja az ember a csizmája talpán, kalapja bélésében, sőt a sirköveken és az akasztófa alatt. Hiszen a new-orleansi temetőben akárhány pompás siremléken olvashatni: „Itt nyugszik Istenben boldogult Atkinson Sarah; felesége mister Atkinson Róbertnek, az Evening Post, első amerikai

hirlap szerkesztőjének, — kapható egész évre két dollár és tíz pennyért; szerkesztői iroda és kiadó hivatal Great-Steen-utcza, 20. sz.“ Es mikor nem régen egy lóköttöt Bostonban felakasztottak, a jámbor az akasztófa alatt e szavakkal vön bucsut a világtól: „Uraim! nem halhatok meg a nélkül, hogy ki ne jelentsem önöknek, hogy a legjobb szappant a világon ms. Baradloughnál kaphatni.“ Lássá, ezek az emberek boldogok, mert felhasználnak mindent a saját — hasznukra. Mert a legnagyobb boldogság a haszon, s mivel mégis olyan kevesen vannak, akik boldogok, jele, hogy még mindig sokan vannak a haszontalanok.

A derék balajthi tudor nem elégedett meg a definitióval. Orrát csavargatta és sehogy sem tetszék neki, hogy odavetett nagyfontosságú kérdésére ilyen választ kapott. Programmot várt és a válasz beillett humoristikus felolvasásnak. Azért egy kissé alább szállott tudományos katedrájáról, hanem mégis megéresztett egy nagyszerű értekezést, amelynek eleje szólt a szabad kutatásról, közepe a mai század

nagyszerű vívmányairól, a vége a leigázott, porba tiport fanatismusról. Hosszu, tekervényes és nyaktörő okoskodások után kisütötte, hogy milyen boldog most a világ, mióta nincsenek jezsuiták, üresek a templomok, s a vallás chimära. Nagyobb bizonyosság kedvéért odafordult egy nyugodtan szundikáló öreg asszonysághoz aki a szögletbe vontta magát, s hevenyében elmondta neki eszméit — németül s azután kérdezte tőle, hogy, ugye igaz van. Az pedig, valószínűleg valamely becsületes nyárspolgár neje lehetett Jungbunzlauból, ránézett haragosan s azt mondta nagy röviden, hogy hagyjon neki békét, ő nem érti a politikát.

A tudort nem ijeszté meg a kisebbség; más országban a kisebbség képes megdönteni a ministerek székeit, megváltoztatni a kormányformát s csöbörből-vödörbe kergetni a véleményszabad s adófizető népet; a doktort nem bántotta az, hogy leszavaztatott; gyakorlott ember volt, beillett volna parlamentbe törvényhozónak. Kedélyesen elnevette magát és valódi státusférfiui gunynyal kezdett érte-

kezni. Először is bocsánatot kért, hogy nem így, hanem amugy akarta értetni szavait, és ha amugy értették volna, itt jelentőleg rám nézett, akkor nem lett volna oka örvendeni e kellemes eszme-futtatásnak. A tisztas asszonyság eme tudományos birkózások daczára, megtartotta apprehensióját, s midőn a tudor ur már közelnek hitte a pillanatot, melyben a mogorva utitársnő neki fog igazat adni, — ez utóbbi akkorát ásitott, hogy ha a balajthi egyetem fészkelődő hőse esetleg a fogászatból lett volna doktor, igen szép és kimerithetlen thémát talált volna újabb értekezésre.

Peel Róbertnek egyik beszéde alatt az ellenfél a parlamentben tüntetőleg kezdett ásitni, azután aludni, elvégre hangoosan hortyogni. A szónokot ez nem zavarta. — Nyugodtan aludhatnak önök, — mondá — *amig én ébren vagyok!* Nem tudom, birt-e a tudor ur erről az adomáról tudomással, de midőn az ásitást, amely meglehetősen változatos skálában nyilatkozott, észrevette, még éberebb lett, s mint mikor a siró gyermeket csititják, hogy ne lárμάzzon,

az annál inkább sivalkodik; ugy derék utitársam is megülvén helyét, nem jött zavarba, hanem hirtelen hozzám fordult s olyan falánk nyájassággal esett nekem, hogy azt hittem minden ultramontán színezetem mellett nyakamba fog borulni.

— Ön ugy látszik, nem szeret vitatkozni? kérdé.

— Nem én!

— Lássá, az kár. A vita szellemi bajvivás, az eszmék, gondolatok duelluma. Sok haszna van az életben. Hajdan, midőn a világ theologusokkal volt tele, két pap nem jöhetett össze az utczán anélkül, hogy valamely *botor* kérdés fölött ne vitázzanak. Az egyik megállt az egyik szögleten, a másik a másikon. Ugy vitatkoztak egymással, mignem a publikum is hozzájárult. A két vitázóból lett négy, hat, tiz, két különböző párt, két különböző iskola és az nagyon szép és épületes volt.

— No, hála Istennek. Csakhogy abból a penészes középkorból tudunk valamit, ami önnek tetszik. Lássá most már nincs így. Most botokkal vitáznak. A melyik

párt elpáholja a másikat, annak van igaza. Ez még szebb, épületesebb.

— Kérem! Ez a szabadsághoz tartozik; a népek hajlamait nem szabad, nem lehet korlátozni. Különben is a fanatizmus még mindig békóban tartja az emberiséget, és vannak, akik a népet nem engedik a szabadság valódi fogalmára ébredni, azt saját javára, boldogságára felhasználni. Ezeknek vétke az a sok visszaélés, amelyet látunk. De nem lesz sokáig így — biztosíthatom önt.

Kinéztem a vagon ablakán, mert attól tartottam, hogy ha ez a jeles doktor még tovább boldogít nagy eszméivel, mire Gollingba érek, annyira elkeserít, hogy megvárom a lótó-futó vonatok legközelebbikét, és megyek legottan vissza. Először érzem borzasztóságát a bőbeszédű embereknek és az első izlelés elrontotta a gyomromat. Szorongva huzódtam vissza; de tartózkodásom szemben a jövő század tudorával gyáva félelemnek mutatkozott volna. Feltettem magamban, hogy nem bánom, beszélhet nekem bármit a török barátságáról, az olasz financiáról, a kát-

rányfőzésről és czukoradóról, hallgatni fogok; körülsánczolom magamat plaidemmel és ki nem mozdulok a szögletből. Azonban mindig tudott mondani valamely kapitális ostobaságot, amire nem állhattam meg, hogy ne válaszoljak. Utoljára kétségbeesésemben elkezdtem neki — udvarolni.

— Valóban — mondám, miután félóránál tovább etetett modern eszméinek hig főzelékével, — ön nagy ember; mert ha mindazt, amit most mondott érzi és érti, csodálnom kell, hogy nincs szerencsém önt hallani a világ első katedráján Bechamel XIV. Lajosnak udvarmestere csak egy mártást talált föl és bejutott a legnevezetesebb emberek sorába; de aki egész étkeket tud feltalálni, az egész menut ki tudja állítani lángeszével, annak szobrot kell emelni. Uram Isten! Hallotta ön hírét a Bedlamnak, vagyis Bethlehemnek? Valaha kanonokok háza volt, — a papoké; mikor VIII. Henrik elvette azt a papoktól, bolondokháza lett belőle. Mondják, hogy sok hires ember lakta, hogy van benne sok hely. Mióta a City birja,

tele van tudósokkal s bukott kereskedőkkel. Szép a tudomány; de benne van Phaëton merészsége. Felrepülni akarnak a napig; de elolvad szárnyuk s lepottyannak a Bedlamba. Ön uram kivételt képez; ott csak szerencsétlenek vannak, akik megőrültek valamely nagy eszmében, vagy nagy csődben; a valódiak szabadon járnak; ezek közé tartoznám én is, aki elég esztelen vagyok, nem hajolni meg a modern veszekedett kor áramlata előtt. Kívánom azonban, hogy megérkezzék mielőbb az az ön által is óhajtott arany kor, a melyben a magamfajta krákogó hollókat is ketreczbe zárják, mert ha létre jön a kulturállamok dicsőséges korszaka, bizonyos lehet abban, hogy akkor is lesznek foglyok, nem azok, amelyeket lencsével szoktak feltálatni, hanem akik a szabadság napjaiban lesznek rabok és a kiket reverendástól szoktak felfalni.

Szerencsémre egy állomáshoz értünk, amelynél tiz percnyi szabad időt enged a vasuti oligarchia. Nem vártam meg a derék doktor replikáját, hanem futottam kifelé. Szabadon lélekzettem tiz perczig,

de midőn a vagonba beléptem, a derék doktort már magányosan találtam ott. Többi utitársaink kiszállottak. Szörnyű kedvetlenséggel ültem helyemre, mert meggyőződve voltam arról, hogy ez az ember Gollingig meg fog ölni. Láttam arczán azt a veszedelmes örömet ragyogni, amelyet az abruzzói jámbor bandita érez, midőn az utast látja feléje közeledni. Elhatároztam magamban, hogy most már mindegy, akármivel fog is mulattatni, jó arcot mutatok hozzá, de hallgatni fogok. Elővettem egy könyvet és úgy neki fohászkoztam, hogy példát vehetett volna rólam egy imádkozó dervis.

Azonközben a doktor nem késett újabb tudományát bemutatni. A buffetből meglehetősen adag frissítőt hozott magával s míg azt mohó étvágygyal elköltötte, dicséretére legyen mondva, békében hagyott. Állkapczáinak gyors mozgása s nyeldekklőjének ügyes és gyakorlott működése elárulta, hogy még néminemű részben a jelenkornak gyermeke, mert minden erős humanismusa mellett pompás étvágynak örvendett s nem látszék megbántani az

általa imádott emberiséget, midőn a pecsenyecsontokat az ablakon kidobálta. Persze, az ilyen népboldogítók csak úgy hajlandók a népet boldogítani, ha ők pecsenyét ehetnek s jó bort ihatnak hozzá. A koplalásnál megszűnik a humanismus. Mikor az utolsó falatot jóízűen legyürte, butykosát kiürítette, leveregette a morzsákat mellényéről s térdéről, megtörülte bajszát, egyenesen nekem fordult, hogy elköltsön csemegének.

Bocsásson meg édes olvasóm, hogy ilyen dologgal untatom, de mivel némi tanulság van benne, nem hallgathattam el. A derék ember ismét rigorosált előttem. Olyan bámulatos bravourral fecsegett össze-vissza mindent, hogy utoljára nem tudtam bizonyosan, valjon Timbuktu politikáját magyarázza-e előttem, vagy a gúanó trágya nemzetgazdászati eredményeit. Ha egy ember türelmét próbára lehet tenni, ez megtette. Mert voltam már sok helyütt életemben, s tanultam ismerni különféle nemzeteket, eredeti szokásaik, erényeik és hibáik szerint, hanem ama tösgyökeres magyar fajból, amely a vihar-

ban forgó szélmalom kerekekint ennyit és így össze-vissza tud beszélni, ilyen diszpéldányt még nem találtam. Ha Afrika sivatagjain barbár népek között bolyongva epednék magyar szó után, egy ilyen ember képes volna engem ott is karthausivá varázsolni. Nagy köszönettel tartozom a sorsnak, hogy úgy birta a német nyelvet, mintha Budakeszin tanulta és Maczonkán elfelejtette volna. Nem csak nekem, de azoknak, akik egyéb nyelvismereteik mellett áldozatai lehettek volna hálát kelle adnunk a sorsnak, hogy csak magyarul tudott jól, s magas röptü eszméit ezen a nyelven hirdette. Ha úgy tud beszélni angolul, — soha sem jó többé hozzánk a walesi herczeg, fogadom.

Ugy látszék, hogy megjegyzéseim őszintesége nem háborítá föl annyira, mint hallgatagságom. Mintha tudta volna azt a valódi igazságot, hogy a hallgatásban türelem van és — megvetés. Már éppen készült aprehendálni, midőn a vonat megállott s mi Gollingba érkeztünk. Soha boldogabban nem szállottam le a vagonból. A kalitkájából kibocsátott rabmadár

öröme semmi sem volt az enyémhez képest. Ugy elfutottam előle, hogy midőn kabátom szélét megfogván, bucsuzni akart tőlem, szívesen ott hagytam volna azt is, csakhogy szabaduljak.

Oh milyen szépen köszöntött e másfél órai gyötrelém után az üde természet. Egy órával megérkezésem előtt Gollingban eső esett. Most, hogy elmúlt az eső, fenséges panorámát nyújtott a táj. Az üde, tiszta légben átlátszó lőn minden; az egész vidék aranyfényben látszék uszni. A katlanban fekvő gyönyörű kis város, barátságos házaival, még barátságosabb népével, a közelben fekvő mezők, rétek s az egész tájat körülövező üde, zöld hegyek. Olyan szép, olyan üditő volt minden itt, hogy midőn végig tekinték a tájon s nem láttam hátam mögött szabad-
elvé üldözőmet, — boldognak éreztem magamat.

III.

Sok szép, kies, vonzó helye van e vidéknek. Hiszen az anyatermészet kedvence volt mindig. Itt mindent megtalál

az utas, amit szive és szeszélye kíván; hegyet, mezőt, erdőt, rétet, folyamot, tavat s a természet legváltozatosabb játékait; mondagazdag ligeteket, barlangokat, festői vizeséseket, barátságos szállót, egyszerű, jó népet, — de amelyben ez mindegyütt összefoglalva lenne, az Golling. Száz, ezer rendes turista meglátogatja; odamegy, mert benne van a tourban; megnézi s keble hideg marad. De a ki előtt a természet egy nagy imádságos könyv, amelyben ha naponként lapoz, mindig új szárnyakat talál lelke fölfelé, aki előtt az Örök Teremtő nagy művének bűbajos harmoniája lelket ragadó hatásában csalhatlan, az nem a fizetett lelkesülés, vagy az ártatlan képzelem gyalogos költészetével, hanem keble ihletével tekinti e helyeket, s megőrzendi azoknak benyomásait ama napokra, midőn sovárogo nagy és szép eszmék és érzelmek után, midőn érzi keservét a feltörő lélek prometheusi sorsának, — látni a nagyot és nemest — és nem élvezhetni.

Mert csak azok az igazi, nemes és valódi örömei az emberi életnek, amelyeket Isten az ő igazságaiban és remekmű-

veiben nyujt a halandónak. Minden többibe bele van keverve az ember gyászos ösztöne és tévedése. Legtöbb földi öröme nek önérdek, sovár vágy, százszor leküzdött s mindig felébredő szenvedély az alapja; csak ahol Isten egyenesen szól a természethez, az ő fönséges, nagy és magasztos alkotásaiban, — azokban tanítja igaz gyönyörre az embert. Én Istent imádom, leborulok szent felsége előtt és lelkem hálát rebeg ama gazdag, kiapadhatlan kegyforrásokért, amelyeket előttünk megnyitott és tárva tart; tanultam őt ismerni könyvekből, — szivemből is. De soha olyan nagynak, fönségesnek, mindenhatónak nem láttam őt, mint dicsősége pazar fényében, örökké dicső trónusán a — természetben. Itt van az ő lelke, amely megragad, elszédít, lesujt, felemel s gyöngéden vigasztal. Az istentagadók lerogytak e trónus előtt; e felség, fenség, nagyszerűség meglágyította szivöket, midőn úgy szerettek volna hinni, és nem hittek. Mert Isten csak egy tiszta, zavartalan boldogságot adott szeretetén kívül, — a természet élvezetét. Ha Isten a természetben mutatja irántunk

forró, változhatlan szeretetét, — a természet visszavezet minket Isten szeretetéhez.

És ez nem naturalismus. Nagyon távol áll tőle. Én nem szünhetem meg magasztalni Istent az ő műveiben, mert Isten mindig nagy marad a természet valódi barátai előtt. És kérdenék sokan, tehát olyan szép, olyan megragadó e vidék, hogy ily lelkesült magasztalásra ragadja a szemlélőt. Éppen nem. Itt nincs semmi. Harmatcsepp, virágszál, méhdongás, távolban a patak csergése, hallgató, méla erdők, komoly, sötét hegyek, felettük tiszta kék ég, éjjel csillagborította himes szőnyeg, — semmi más. A többi csak képzelem.

De a képzelem gazdag és nagy. Mindig kamatoztatlan hagyja az az ember lelke egyik drágább kincsét, aki képzelmét elhanyagolja. Aki mindig pusztán s kizárólag hivatalának él, bármily magas, szép és dicsteljes legyen is az, s nincs életének percze, amelyben képzelme Noé galambjait szárnyra bocsátja, hogy keressék, van-e már más föld, ahol Isten haragja megszűnt, az lehet tiszteletreméltó, nemes gondolkozásu ember, de áldozata sorsának. Aki

nem szoktatta a lelkét nemesb élvezetekhez, amelyekhez a képzelem a lépcső, az ennek az ugyis sivár emberi életnek költészetét sohasem ismerte meg. Nem érzi boldogtalanságát, mert nem érzi ennek az élvezetnek hiányát; sőt nevezük őt boldognak, mert egy igénynyel kevesebbje van s minél kevesebb igénye van valakinek, annál boldogabb.

Az indóháznál egy fiu fogadott, erősen kinálkozván, hogy elvezet mindenüvé, ahová kívánom. Nagy, bozontos feje beillett volna Paczka ecsetjéhez modellnek; forró nyár ideje lévén, vastag prémes kucsmát hordott, amely alól széles, mosolygó arcza úgy tűnik elő, mintha Gerard Dow egyik figyelmező orvosát szemlélném. Máskülönbén csak két darabból állott toilletteje. Nyitott ingből, s rövid, kopott bársony bugyogóból. Lábai miatt Kleon Athenben nem tehetett volna szert népszerűségre; sem Hans Sachs Nürnbergben nem énekelhette volna meg mint sarukoptatót. Ugy felállott öregebbik hüvelykje, mintha a pesti vigadó lépcsőházában tanulmányozta volna az odafestett termetes muzsáknak láb-

ujjait. Midőn észrevette, hogy nagyon gyanusan nézegetem az indóház előtt rakásban sütkérező bérkocsisokat, s már-már hajlandó vagyok egyik-másik nógatásainak engedni, a legügyesebb fogással elkapta tőlem plaidemet s futott előre. Kénytelen voltam utána menni; midőn utolértem, már a hidnál volt, amelyen túl egyenes ut vezet a híres gollingi vizeséshez.

Nem láttam ugyan Niagarát, hacsak lefestve nem, de láttam Helvétia legszebb vizeséseit, és szerencsém volt a schaffhauseni zuhatagnál ingyen fürdőben részesülni; hanem olyan kedvemre való, költőileg szép vizesést nem láttam, mint a gollingi. Gollingban ez az egyik főcélja a turistáknak. Jó félóránira van a városkától, csöndes séta mellett.

Zuhogása, moraja már messziről hallható. Svájcban, ahol valamely város, falu, vagy csapszék boldogtalan volna, ha nem lenne közelében vizesés, az efajta természetes szépségek nagyon aristokratikusak. Csak messziről szabad nézni őket. A schaffhauseni nem annyira magas, mint széles,

siketítő robajjal zug alá, millió párát szökentvén fel a levegőbe, ahol a napsugárban örökös szivárvány játszadozik. A Staubbach-fall, a berni felvidéken olyan magasról esik alá, hogy vize, amig leér a földre, vizporrá válik; a Reichenbach-fall hétszeres akadályban dől alá, olyan veszedett lármát csap, hogy Meiningenben nem birtam miatta aludni. Azután csak messziről lehet látni, mint valamely fejedelmet a misera plebsnek. Közélről elveszti nagyszerűségét. Hanem a gollingi vizesés, amely nagyságban ugyan nem versenyezhetik az előbbiekkal, egészen más. Valódi francia citoyen a mult század végéről; oda lehet menni a forrásához; akár bele lehetne feküdni, — a felső forrása olyan nyugodt, mint egy tengerszemé az erdélyi havasokban.

Kellemes és üdítő a séta a hidon tul levő első korcsmáig. A barátságos ház messziről üdvözöl czégér nélkül. Nincs is erre szüksége, mert czégérnek maga a csapláros áll ki az ajtóba. Az ő termetes, jól táplált alakja elég világosan tanusítja, hogy az ő asztalánál enni, nem kárba

veszett munka. Könnyü fövegét megbil-
lenti a közelgő vándorok előtt s öblös
pipája csutorájával int hátrafelé, hogy
arra van az ut, nem lehet eltéveszteni.
Annyi ugyan igaz, hogy a derék csap-
láros emberséges alakja miatt egyetlen
tourista delnő sem állana meg csap-
széke előtt, de akárhány kóbor diák,
professor s egyéb fajta a tudomány- és
serszomjas bajszos nemből rendesen meg-
állapodik e helyütt a csapláros kedélyes,
eleven s fiatal leánya miatt, aki nagy
ügyességgel tudja szeme csillagával vissza-
csalni a jámbor gyaloglókat, akik az apja
mellett veszélytelen mentek tova. Leg-
alább észrevettem, hogy minden turista
tulment a házon s legfeljebb jó napot ki-
vánt a gazdának, mikor azonban az utra
tért s ott az enyelgőn mosolygó leányt
megpillantotta, valamennyi jónak látta be-
térni a nyitott ebédlőbe — egy pohár italra.

Az életben sok bohóság van, amely-
nek gyakran a komolyabb gondolkozásu
ember is rabja. Soha sem felejttem el a
berchtesgadeni vénasszonyt, midőn fogta-
lan szájában rágva szavai, mormogva

árulta az apró faragványokat. Senki sem vett tőle. Hanem mellette volt egy bódé, abban egy piros pozsgás szüz, — és minden uracs oda tódult. Az evés pedig éppen jól esik, ha fagygyus frakkban járó, álmos pinczér helyett fürge falusi leányzó hordja föl az étket. A tisztaságon kívül az a jó is van benne, hogy az ember nem tud boszankodni. A gollingi vizesés aljában lévő kis csapszék pedig különösen bír e vonzó erővel, mert ha az utas betérend oda, hogy felüditse magát, a fürge pinczérnő egy percz alatt a legjobb habzó sört állítja eléje, amilyent a bajor földön ihatni. Azután melléje telepszik a vendégnek, megkérdi jól esett-e, — kíván-e még egyet? Hogy ne kívánna. Mikor pedig a második korsóval megjelen, akkor már elmondja, hogy ma igen jó ebéd lesz náluk, káposztás gombóc, füstölt hus, friss beafsteak s pompás pisztráng; nem megy el addig oldalad mellől, míg meg nem ígéréd, hogy visszajössz ebédre. Hogy ne ígéréd meg. A nyájas szó mindig hat. Bezzeg másutt rekedtté kiabálhatod magad, amíg egy pinczért elfoghatsz, — sőt elmond-

hatod az egyszeregyet tizszer egymásután, amíg a pinczér újra megjelen s odateszi eléd az étket nem kevesebb nonchalencsal, mint mikor miss *Cora* a fenevadait eteti az állatkerben.

Megigértém én is, hogy amint odafent a hegyek között jóllaktam vízzel, lejövök ebédelni. Azután elindultam a jól ápolt uton felfelé. A vizesés zuhogása már hallatszik, mint valami távolról előtörő moraj. Az ut mindinkább vadregényessé válik. Egy tisztásabb helyen természetes faderekakból összerakott korláton át le lehet tekinteni. Alattunk szédítő mélységben vadul töri át magát a hullám, a kiálló sziklákon megtörve és tajtékzó habjait messze magasra fölvetve. Mindig magasabbra megyünk, sűrű bokrok, századokat átélt komoly cserfák árnyában. A zuhogás mindig közelebb hallatszik. Egyszerre csak előtűnik egy magas sziklafal, óriási rovátkáival. Vad bozót, moh és erdei virág disziti mindenütt, — s amint kilépünk a sűrüből, előttünk áll a *gollingi, vagyis schwarzbachi vizesés*.

Fent a sziklafal tövében sötét, ala-

csony, barlangszerű nyílás látszik, — mintegy tiz ölnyivel alább éppen az esés fölött van egy fahíd. Csak ugy irgalomból összetákolva, két hosszú fahasáb képezi korlátját. Azon a hidon át kell menni annak, aki a barlang szájához, a vizesés forrásához akar jutni. Szédelgős ember ne igen lépjen e hidra, — vagy ha át megy rajta, hunyja be szemeit. Alatta rohan végig a bösz elem, mint egy fel-dühödt furia, olyan lármát ütve, hogy az emberek egymás beszédét nem érthetik. Csak siessünk rajta át. Pedig szédítő a gyönyör e keskeny hidról alátekinteni. A remegés első pillanatokban elfogja ugyan az embert, mert a felszálló pára miatt a hid nyirkos, nedves és csuszamlós és a karfa alatt egy csuszamlás elég, hogy az ember légi utat tegyen; hanem ha ez a kellemetlen első benyomás elmúlt s az ember több bizalommal szoritja meg a hid karfáját, mint barátja kezét, — egy kissé megbarátkozik helyzetével s élvezi a természet legszebb tüneményeinek egyikét. Többeknek nem tanácsos egyszerre állani e hidon. Nem is volt azon más, mint

én és egy fiatal pár. Egy fiatal ember és nő. Olyan mélyen áthajoltak a korláton, hogy azt hittem, ha ezek valami szerencsétlen turbékoló galambok, úgy nem is jöttek ide egyébert, mint hogy egy divatos kettős öngyilkosságot mutassanak be az itt összezsöndült utazóknak. De nem voltak azok. A fiatal, teli holdvilágképű világos szőke haju ember volt, akinek orra alatt, helyesebben szája fölött néhány szál hirdette a boldog életkort; a nő magas karcsu, gyermekalak, akinek rózsás arcából több elégyütség, sőt boldogság sugárzott, hogysem holmi divatos bajt lehetett volna rajta észrevenni. Ezek vagy régi szerelmesek, vagy fiatal házasok.

IV.

Mig mi elmerengve a természet egyszerű játékának szemléletében némán tekinténk alá, fiatal vezetőm, aki podgyászomat jónak látta a csapláros gondviselésére bizni, előtermett egy öles hosszú hasábfával a vállán, s erősen nógatott, hogy nézzünk oda, mit fog ő most csinálni.

Nem örömet néztem oda, mert tartot-

tam attól, hogy a ficzkó mindenestől le-
repül a hidról, s magával ránt mindnyá-
junkat. De elkéstem ijedtségemmel; a
gyerek a hid keskeny korlátján bámulatos
erővel keresztül veté a szálát, amely két-
szer akkora volt, mint jó maga. A meg-
lepetés, amelyet szerzett, valóban meg-
lepett volt. A szálfa lebukott a hullámok
közé, s azok elkezdtek vele játszani, mint
a mesebeli békák a Jupitertől kapott is-
tennel; lökték, taszitották ide-oda, néha
felvetették a levegőbe mint egy pelyhet,
s mintha nem jó társaságba keveredett
volna, midőn odahullott közójük, a legke-
gyetlenebb játékot üzték vele. Odavágták
a parthoz, megint visszasodorták, lapdáz-
tak vele, el-elsülyesztették, megintelen fel-
szinre hozták; elvégre egy komoly, nagy
vizhullám karjaiba kapta s egy merész
lökéssel ledobta a mélységbe, ahol már
a folyam vízszintes irányban rohan tova.
Az üldözött szálfa szinte megkönnyebbül-
ten érzé magát a nyugodt hullámok között
s csöndesen uszott tovább.

A hidon túl kacskaringós ut vezet
fölfelé. Midőn a sziklakup alá értem, ve-

zetöm megfogta kezemet s nógatott, hogy menjek vele. A kis gonosztevő természetesen már ezerszer is megtette ezt az utat, neki könnyü volt, mert úgy ugrált egyik szikláról a másikra, mint egy fiazerge. Hanem az én lábaim nincsenek szokva ilyen nyaktörő műveletekhez. Kedvem kerekedett a ficzkót elkergetni előlem, de a kópé belém fogózkodott, mint a kullancs. Tíz percnyi nyaktörő ugrás és mászás után, amely alatt, nem tagadom, egy pár-szor kárhoztattam bolondos kíváncsiságomat, — ott voltam a barlang nyílásában, a vizesés forrásánál.

Olyan az, mint egy alacsony fürdőterem. Az ember bele állhat, s a víz nem ér derékig. Hogy honnét jő a víz elő, azt nem láthatni. Hanem mintegy két, három ölnyire hirtelen megszakad a medencze, mintha elvágták volna, s onnét dől alá a viztömeg. Bent a barlangban a vizsine olyan csendes és nyugodt, mint egy kádban. A vizből kiálló szikladarabokon körül lehet sétálni, — de e medencze széléhez lépni Istenkisértés; egy erősebb roham lesodorja a vakmerőt a mélységbe.

Mondják, hogy a gollingi vizesés forrása egyenes összeköttetésben van a Königseevel, s hogy táplálékát messze utakon át a föld alatt onnét kapja. Legalább midőn egyik esztendőben a Königsee hirtelen leapadt, ki tudja mi okból, a hatalmas gollingi vizesés beszüntette ingyen előadásait. Én nem vagyok hajlandó ennek hitelt adni és pedig azért, mert a gollingi vizesés elapadásának okai éppen nem magyarázhatók a Königsee vizmagasságától; hanem inkább hiszem, hogy a föld alatti vízforrások koronként szabad menetükben akadályozva vannak. Sok történik a föld méhében, amiről nekünk fogalmunk sincs, s azért a balajthi doktor barátom sem tudná azt megfejtteni. Talán igaz az, hogy az ember a föld legmerészebb parazitája. Börne, aki ugyan elmés, sőt okos fő volt, azt állította, hogy az ember a földnek gondolata, de ilyen badarságra nem lehet adni semmit, mert a poétáknak mestersége nagy szóval semmit sem mondani. A föld mozog alattunk és él; amint megszűnik élni, meghal a világ. Eltüri, hogy ezer erőszakot tegyenek rajta, keresztül kasul furják,

szántsák kebelét; de él és szenved. Csak néha rázkódik meg, mintha láz futna végig rajta. Akkor azután porba omlanak az emberi dicsőség művei, nagy, virágzó, büszke városok lesznek puszta romokká s az ember elkezd félni, mint a parazita az élő testen, mikor az megmozdul.

A schwarzbachi vizesés kielégíthet bármely kényes touristát, aki nem keresi a nagyszerűséget szemüvege mértéke szerint, hanem amint az Isten, a természet ura megteremtette. Mindnyájan elégülten szálltunk le a magasból, s minthogy a véletlen összehozott az előbb említett párral, nem késtem a társaságot elfogadni s velük le sétálni a gollingi csaplároshoz.

A fiatal ember 'nejét weibi-nek nevezte, s folyton enyelgett, a fiatal nő pedig az urat Gatte névvel illette s komoly volt. Ezek tehát, mint nem csalódtam, fiatal házasok. Engedje Isten, hogy öreg házasok legyenek. Müncheniek voltak s a — mézes heteket utazták. A fiatal ember átadta kártyáját, melyről megtudtam, hogy ő nyomdász s tartalékos hadnagy. Midőn megmondtam, hogy magam is olyan ténta s

papirfogyasztó ember volnék, aki különös tisztelet és elismeréssel viseltetem a nyomdászok iránt, mert ezek tolnak a halhatatlanság zenithje felé, s okai annak, hogy nem kell bevárnom a kelő holdat, ha lelkesülni akarok, csak tarkómra kell néznem — tükörből és kész a — a merengés teli hold mellett, — annyira megörült, hogy képesnek hittem arra, miszerint nyomdafestékkal parókat tud varázsolni balsors keze alkotta tonsurámra. Erősen biztatott, hogy irjak *valamit*; ő kiadja. De németül legyen. Szabadkoztam. Egyetlen egyszer vetemedtem arra a vakmerő gondolatra, hogy német cikket irjak, azzal is megjártam, mert kevésbe mult, hogy duellumra nem hívtak. Elég volt egy sütésből. Föltettem magamban, hogy nem irok olyasmit, amit csak Lipcsében nem lehet kinyomatni. Az ebédet e kedélyes emberek társaságában töltém el, — s az egyszerü, természetes zamatu társalgás pompásan kárpótolt azon gyötrelmekért, amelyeket balajthi tudor utitársam okozott.

Gollingban a vonatok úgy futkosnak ide-oda, mint a gyikok a napfényben,

mintha mindennap vásár volna. Egyik a másikat kergeti. Minduntalan megjelen egy, s mint a rossz gebéjü bérkocsis, csalogatja a vendégeket, hogy üljenek föl. Hanem az évad idejében itt abban a ritka élvezetben részesül az utas, hogy szivarral szájában kiáll a perronra, midőn a vonat nagy lelkesedéssel berohan, azután hátat fordít neki s tovább sétál. A vonatvezető mérgesen ordít: „Einsteigen meine Herren, nur zwei Minuten Aufenthalt!“ A turista pedig, aki készen van tervével s számításaival, jobban mintegy miniszterelnök, gonosz lenézéssel fitymálja az ügybuzgó embert s gunyosan mondja, — majd később, — kend nem kell. Mire az azután nagy apprehenzióval kivágtat a pályaudvarból, s fél óra mulva már jön utána a másik s újra fenyegeti a publikumot. De hiába. A közönség eket van kényeztetve s jól esik neki, ha egyszer ő is válogathat. Hanem mikor az évad szünő félben van s végéhez közelg, akkor a közönség is meghunyászkodik s aggódva várja a gyéren jövő vonatokat. Néha, ünnepeken kivált, még könyörögni is kell, hogy jó he-

lyet kapjon az ember, amikor is igen szép alkalma nyílik oldalbordáit közeli ismeretségbe hozni a falusi pór nép könyökével, amely goromba ugyan, de nem véli helyreütöttnek a gorombaságot — egy pardonnal.

A schwarzbachi vizomláson kívül van még más nevezetessége is ennek a vidéknek. Egy rövid óráig tartó séta után eljutunk az ugynevezett Oefen-ekhez. Egy darabig az országut porával kell küzdenünk, s a forró nap próbára teszi a türelmet, hanem azontul árnyas ligetek között pompásan ápolt ut vezet eme ritka természeti tüneményhez. Keresztül, kasul menő, természetes fahasábokból összetákolt hidakon áthaladva, mindig magasabbra érünk. Vén, századokat látott, s mohaszakállas fák sűrű lombjai takarnak el, s mint a tündérmesék mystikus éje borul ránk az őserdő árnya. Vadon ide-oda hányt mohos sziklák között, felettünk, alattunk irtatlan rengetegben haladva s mindig magasabbra szállva, elvégre egy sajátos morajt veszünk észre. Nekem úgy tetszék, mintha lábaim alatt a föld mozogna, s a lassu elfojtott morgás hasonlita egy leigázott vadállathoz,

amely türi a méltatlanságot és ösztönét elfojtva magában háborog. Midőn az erdők árnya megszűnt, s a szép, fényes napsugár megint fent ragyogott fölöttem, — oda értem az — Oefenekhez.

Miért nevezik annak, nem tudom, — s nem értem rá az okot kutatni. Fent a magasból alá tekintve, lábaim alatt száz lábnyi mélységben óriási sziklaüregek és hasadékok látszanak. Az egész szikla össze-vissza van vésve, szaggatva; majd meztelen, majd befutva vad folyondárral. A mélységek fölött apró, vékony hidacs-kák vannak, egymás mellett, fölött, alatt. Hajmeresztő dolog alá tekinteni. A mélységek fenéke éppen nem sötét, hanem világos s a nap fénye oda süt. A szakadások tövében ott zuhog a — Salza, kékes zöld habjaival; vad rakonczátlansággal törve magát ide-oda a sziklafalakon. Századokba kerülhetett, míg a Salza az egész hegy alját kimosta, s ott eme természetes barlangokat alkotá. Egy pár ezer ölnyire, lent a sikon, a kicsiny folyó szép nyugodtan halad medrében; ezüst habjaiban a kies vidék mint fényes tü-

körben büszke delnő kaczerkodik. Hanem amint oda ér a sziklatömeghez, veszekedett viaskodást kezd az utját álló lomha sziklával, rohan előre-hátra, s felülről nézve úgy tűnik elő, mintha egy óriási katlanban Machbet boszorkányai főznének kigyó-levest. Csak midőn keresztül törte magát a hegyen, s a tulsó oldalon ismét előjő, már akkor kifujta haragját, — méltóságos nyugalommal hömpölygeti tovább hullámain.

A természet legsajátosabb játékát mutatja e hely. Egy oly parányi folyó mint a Salza, keresztül ásta az utjában álló hegyet, kimossa fenekét, s áttörte magának az utat a sziklák méhében. Segélyére jött az eső, amely ismét a magasból aláhullva, a sziklák homlokrészeit felülről mosta ki, s most az egész egymás tetejére hányt óriási sziklatömegekből áll, melynek hasadécai a tetőtől egész a fenékig terjednek. Az ős világ két eleme küzdött itt; a víz és a föld. „A szikla kemény — mondá Pitti midőn palotáját emelé, — hanem pénzem még keményebb.“ Itt a természet megmutatta, hogy a víz hatalma

nagyobb mint a pénzé. A „gutta cavat lapidem“ — közmondást látjuk itt *nagyban*. A víz élő elem, a kő holt; ennek százados csatáját hirdeti e ritka természeti tünemény. Mintha egy jelenkori furcsa bölcsész iskolájának nevezetes tételét magyarázná, az *anyag és erő* felett.

A hegyszakadékok fölött, ott hol a turisták rendszeren megállapodni szoktak, obligát korcsma helyett fényképbódé van. Az emlékezet szomját ki lehet elégíteni, — csak zsebébe kell nyulni az utasnak, hol fél forintjával megvásárolhatja a kicsinyben, nagyban árult tájképeket. Egyébiránt a bódé mellett áll egy jókora láda, telidedteli nagy darab kövekkel. Egy pár fillérért a fényképárus átenged egy követ, amelyet szabad a mélységbe ledobni. Megtettem én is ezt az áldozatot, s gyerkőczöm nagy gyönyörűséggel választott ki egy szép békasót, hogy a magasból az egyik sziklahasadékon át ledobhassa. A tréfa csak annyiban ér valamit, hogy az utas azalatt, míg a magasból lehulló kő esését figyelemmel kíséri, nagy elbámultában kinyitja szá-

ját, s belepottyantja szopókáját is a mélységbe. A mi velem is megtörtént. A Salza viszi tovább áldozatait; vitte az enyémet is. Nem kétlem, hogy néhány száz év múlva, ha valahol Salzburg körül megtalálják, igen érdekes leletet fog képezni.

Egy széles, majdnem megközelíthetetlen sziklafalon, amelynek csucsáról óriási fák bókolnak alá, s amelynek oldalait repkény futotta be, ökölnyi betűkkel áll egy ismeretes név — *Kisselák*.

Minden kövön, sziklán, hidpárkányzaton bevésve, befaragva, nagy betűkkel olvashatunk neveket. Minden kósza turista, akit a szél ide kergetett, sietett nevét megörökíteni. Nagy bolondok, — mondaná a humoros Pope, aki midőn a westministeri pantheonban egy tábornok sírkövén olvasta annak vitéz tetteit, mondá: „Ez az ur még holta után is hazudik.“ Hanem legnagyobb bolond az a becsületes cseh ember, aki az előttem gyakran megfejhetlen Herostrát dicsőségét megérthetővé tette. Ez a Kisselák megérdemelte volna, hogy Dante megemlékezzék róla poklában, illetőleg annak minden

termeiben külön. Ha annyi torturát kellend kiállani, amennyiszer nevét a leghe-
resebb turista helyeken kőbe, fába be-
véste, nyugodtan élvezheti gyötrelmeit,
nem fogják őt egyhamar — kisteigerolni.
A jeles ember, mint egy hazai irónk jól
mondja, — közönséges tökfilkó vala, de
vállalkozóbb a többinél. Fogadott abban,
hogy nevét ismertté teendi. Meg is nyerte
a fogadását, mig elvégre rajta vesztett.
De eme modern Herostrát neve oly bán-
tólag hat a természet nagy szentélyében.
Éppen ugy, mint midőn rajnai utamban
egy izben valamely ódon régi, góth
modorban épült, de most eléktelenített
templomot megszemléltem, amelynek elő-
csarnokában ezt a komolyan intő feliratot
olvastam: „Itt pipázni tilos.“ Megkérdez-
tem egy ott álló urat, hogy mit jelentsen e
felirat. Nem késett felvilágosítással szol-
gálni. „A presbitér urak rendesen pipá-
val jönnek az ekkleziába, azért a tisztele-
tes ur jónak látta őket ilyen módon figyel-
meztetni.“ Részemről nem mondom azt,
hogy szükséges dolog, miszerint tökfilkók
is legyenek a világon, — de óhajtanám,

hogy ha már vannak, ne kívánjanak, — kitünni. A garasos tehetségek uralkodása sok bajt okozott a világon s habár csekély bölcsesség képes a világot kormányozni, kívánhatjuk, hogy legalább a bétise ne birjon uralommal. A jámbor cseh embernek legkisebb bűne az, hogy nevét megörökítette ; de nagyobb az, hogy akaratlan iskolát alapított, amelynek nagyon sok tanítványai vannak jelenleg is, s melyben ugy látszik az az első emnens, aki a legnagyobb — keresztet viseli a hátán.

Kényelmes ut vezet le a magasból az országutra, amely innét a Salza partjáig terjed. Rövid félórányi sétálás után a táj ismét megváltozik, s az utas a természet egy újabb csodás jelenségével találkozik. Két oldalt óriási magasságba felnyúló sziklafal között sötét hegynyilas mutatkozik, amelynek egyik oldalán a Salza rohan előre, a másikon keskeny, szakadékos ut vagyon, amely csak újabb időkben lett kényelmesen járhatóvá téve. A hegynyilas kanyargós utat képez, csak darabonként mutat kilátást. Körül-körül

vigasztalan vadon és őserdők, amelyek méla csöndjét egyedül a hegyfal mentében haladó folyó lármája zavarja. Amit vadregényesnek nevezünk, azt itt egész nagyszerűségében láthatjuk. A hegynyílás ismeretlen sötétségben vesz el, — s midőn a szem beletekint, lángra gyújtja a képzelmet és emlékezetet. E hegynyílás a — Pass Lueg.

Most kíváncsiságtól üzött utasok látogató helye, — de még e század elején nagyobb szerepet játszott, mint kevéssel ezelőtt a Sipkaszoros. E vén fák, amelyeknek sudarát zöld bársonnyal vontá be a természet, vad és véres küzdelmeket láttak azon napok alatt, amelyeken a Napoleon csillaga ragyogott. E félelmes sziklahasadék fölött is végig repült a francia sas, vijjongva csapdosá szárnyait, merészen alácsapva martaléka után, de vérszomja megtörött amaz egyszerű, becsületes nép hősiességén, amely Isten után leghübben szerette hazaföldjét. A luegi szoros véres csatának színhelye volt. A zsarnoki erőszak bárányokból elszánt oroszánokat teremtett. A történelem soha sem tudta

volna meg Wallner, Speckbacher nevét, ha a tiszta honszerelem, amelyért nem jár honorárium, a nagy francia hóditó ellen nem támasztott volna olyan hősokeket, akik nem voltak avancirozott, hadseregbéli generalisok, hanem azért ügyesebben, bátrabban védték szülőföldüket, mintha excellentiások lettek volna. A luegi-szoros s közel vidéke nem mutat fényes szobrokat, emlékköveket, — de azok neve, akik itt küzdöttek, a nép szívében, emlékében él. A kegyelet az itt küzdött hősokek iránt apáról fira, firól unokára maradt.

A francia háboruk alatt csak a tyroli Hofer András alakja emelkedik ki, mint dicső példánya s vértanuja a hazaszere tet s hősies feláldozásnak. Egyesek vére, áldozata nem számít, mondanák sokan. Pedig ama mozgalmas időkben Wallner és Speckbacher neve többet forgott a nép ajkán, mint ma bármely hirlapi hőse. Sőt a luegi-szoroshoz egy olyan derék, kiváló hősnek emléke van füzve, aki ha napjainkban élne, egy Moltkenek okozna gondot. Haspinger az; az egyszerü kapuczinus-barát, a szabadságáért küzdő népnek ve-

zére, ki 1809-ben szept. 25-én maroknyi bátor seregével a luegi-szorosból kiverte a bitor francziákat s Halleint elfoglalta. Az egyszerű szerzetes, midőn látta hazája veszedelmét, durva kámzsájához kötötte kardját és élére állt a népnek semmi egyébért, minthogy szerette hazáját. Fényes győzelmeket nyert s megérdemlé, hogy kora legjobb költői énekeljék meg. Ki ne ismerné Rückert szép költeményét, amely így kezdődik: „Der Kapuziner Haspinger, mit seinem rothen Bart.“—S milyen jellemzőleg mondja róla Stelzhammer Ferencz:

„Und als man Gott die Ehre durch Dankgebet gegeben,
 War Rothbart's weitres Amt — Gerechtigkeit dem Leben,
 Die Führer avancirten, die Schützen kriegten Geld;
 Nur Er blieb, was er war, — der arme *Mönch und Held*.”

S valóban az egyszerű szerzetes, a tyroli népfelkelésnek e legkiválóbb alakja, mindenkit jutalmazott, csak maga kívánt jutalmazatlan maradni. Mélyen átérezte, hogy nem rang, kitüntetés ismérve az érdemnek, hanem a tiszta hazafiui öntudat. A zárda csöndes falai között nem enyészett el élő honszerelme, mert hiszen a népnek

atyja, vezetője volt, — s abban a tudatban élt, hogy Isten minden szolgálatért, amelyet érette teszünk, dusan jutalmaz. Élő példája annak, hogy ama fenkölt érzelem, amelyet hazaszeretetnek neveznek, tisztább és önzetlenebb egy világtól elvonult szerzetes szívében, mint akárhány nagynevű diplomatánál, aki tele aggatja mellét rendjelekkel, hogy eltakarja az alatta levő — ürességet. De tanuja annak is, hogy nagy és nemes érzelmeknek csak egy ad erős alapot, a tiszta vallásos meggyőződés.

Sokan azt hiszik, hogy a népek sorsát könnyű szerrel lehet vezetni. Fényes dicsőséget, ragyogó pompát lehet szerezni, csak tapintat, ügyesség és ravaszság kívántatik hozzá. A nép nyers erő; vezetni kell, s kész a győzelem. Az erkölcsi erőről megfeledkezik mindenki. Pedig éppen az újabbkori hadászat megmutatta, hogy erkölcsileg romlott, elcsenevészedett sereggel csak kudarczot lehet vallani. Kell, hogy a szent ügyért folyjon vér, ha más-kép nem lehet; de minden csepp vérben az átok egy tengere van elrejtve azok fejére, akik igaztalan ügyért fogtak fegy-

vert. A világbékét nem a politika, hanem egy sokkal magasabb eszme hozza meg. Nevezhetném eszménynek is, mert az emberiség, a társadalom valódi boldogságának csak ez képezheti alapját. A világbéke akkor jöhet létre, ha azok, akik az országok sorsát vezetik, becsületesen fognak gondolkozni, érezni. A magánéletben lehet valaki tiszta, hozzáférhetlen, becsületes ember; mellette a politikában gonosztevő. Kis körben angyal, — a társadalomnak pedig ördöge. Midőn Napoleonnak hadügyminisztere jelentést tőn a hadsereg állapotáról, az ujkori Caesar kezeit dörzsölve mondá: „Tehát eszerint évenként hatvanezer embert *fogyaszthatok el.*“ Jó gyomra volt. Nem is vala gourmand, mint a történelem tanusítja. Hanem szent Ilona szigeten rémes álmái között tán még is érezhette, hogy *valami* megfeküdte a gyomrát. Palm, Hofer, az engihieni herczeg csak futó rémképek voltak, — de a százezer és százezer elvérzett hős hörgő halál-ordítása elől füleit be nem dughatá. S mi lett belőle? Szívét patkány rágta meg; az ocsmány állat jobb falatot

is találhatott volna. Pedig azért neve fenyregyog; diszszobrok hirdetik dicsőségét. Áldozatairól kevésbé emlékeznek. A jámbor szerzetes is arra szorult, hogy költők emeljenek neki emléket. Mintha mindig állana az, hogy a támadóé a dicsőség, a védőé a feledés. A derék Haspinger, ki egy maroknyi néppel olyan csufondárosan megverte a büszke győző hadseregeit, — nagy jutalmat kapott. Plébános lett — Bécs mellett és mint olyan halt meg. Ha Napoleon szolgálatában áll vala, most legalább is „luegi herczeg“ volna. Ámde kérdés, melyik volna számára dicsősége-sebb; az, hogy luegi herczeg, vagy az, hogy hietzingi plébános. Mikor meghalt, hivei s néhány vén katona kísérek örök nyughelyére. A többiek nem jelenhettek meg, mert nem volt neki elég magas charge-ja.

Midőn a luegi-szorostól visszasétáltam Gollingba, utközben sajátságos véletlen folytán egy szerzetessel találkoztam, aki nehéz csuhájában, mezitláb, födetlen fővel nagy sebtén iparkodott előre. Kevéssel háta mögött ügetett lóháton három fiatal

dzsidás tiszt, — ragyogó sisakkal a fejen. A történeti reminiscentiák daczára nevetnem kellett. Ezeknek elég magas chargeuk van, mert lóháton ülnek; amannak ugyan nincsen chargeja, hanem van más valamije, mit őrizzen meg maga és övéi számára az Isten, az érdemek ismerője.

V.

A történelemnek egyetlen része sem ragadott meg annyira, mint a nagy francia forradalom történetének véres, szomorú korszaka, amely közel száz év óta folyton párolgó vértócsát képez az emberi társadalom történetében. E lélekemelő és lélekrázó bus történetből egyebek között azt is tanultam, hogy soha a világteremtés nagy művének befejezte óta a legnagyobb eszmék egyikével, a népek *szabadságával* rutabb visszaélést nem követtek el, mint éppen akkor, midőn a szabadság, egyenlőség és testvériség glóriája ragyogott. Tanultam azt, hogy a legnagyobb bünöket mindig a nép nevében követték el, hogy a világszabadság leg-

termékenyebb kovácsa a rab-bilincsnek. „A forradalom magasztos eszmény volt“ — mondja Lamartine — de elfeledi hozzá tenni, hogy ez az eszmény a legyilkolt áldozatok hulláin emelkedett magasra. A felvilágosodott század művelt fenevadainak marakodása volt ez, — és a nép, amelynek nevében, érdekében öltek s raboltak, ezer sebéből vérezve hiába esengett jog és igazság után az *isteni szabadság* szobra előtt. A nép elhullott vérét nyaldosni most is jól esik a szabadság hőseinek és mikor egy gonosztevőt, aki százszor megérdemelte a halált, akasztani visznek, — feljajdul és üvöltöz a felvilágosodás napja után, amely nem fog többé ismerni halál-büntetést. De a hatalmat magához ragadja, en gros üzi a hóhér mesterségét. És ez a szabadság lenne az az eszmény, amely után századok sóhaja, vágya, reménye élt és halt el a szivekben? Ez lenne a népfelség arczán az isteni bélyeg, amelyről szeretet, szelidség és türelemnek kellene alásugároznia? Ez lenne a vég-cél, amelyért évezredek óta küzd a társadalom? Ha a népfelség szent, — akkor

a maig is álmodott népszabadságot nevezhetni szentségtörésnek. A francia forradalom története megmutatta, hogy a milliókat számláló nemzetben néhány ezer ember véresebb nyomokat hagy hátra maga után, mint a világ teremtése óta létezett összes kényurak. Ha Dante megérte volna ezt a forradalmat, akkor festhette volna le igazán a poklot. Midőn eme szomorú dolgok eszembe jutottak, éppen nem állottam Párisban a place de la Concorde, ott hol a művelt felvilágosodottság guillotinje vitte véres szerepét, sem a lyoni főtéren, hol Collot d'Herbois, a népboldogító, kartácstüzzel mészároltatta le honfitársait, de még az avignoni tömlöczökben sem, vagy a Loire partjain, hol a köztársasági házasságok a művelt világnak bemutatva lettek, hanem csak a halleini templom ajtajában, a holott is sem Danton, sem Napoleon, sem Gambetta nem fogadott, hanem csak egy egyszerű, szegény, öreg asszony, akinek nagyobb gondja volt arra, hogy hogyan jut haza szárazon a szakadó záporban, mintsem hogy velem — politizáljon.

A vecsernyének vége volt, — s alig voltunk tizen a templomban. A karzaton olyan meghatón, szépen énekeltek, hogy méltán éreztem hiányát annak az öreg dobnak, amely nálunk a fővárosban minden ünnepélyes istentiszteleten elmaradhatlan. Pedig bár elmaradna. Legalább több meghatottsággal menne minden ember a maga útjára az Isten házából, mintha a templomban is a dobot kell hallania, amely ha egyébre nem, — emlékezteti a liczitációra.

Ugy szakadt az eső, mintha egy hazai politikai szónok szóáramlatáról venne példát. A templom ajtaja előtt tágas csarnok van. Oda huzódtam én és az öreg anyóka; mintája ama templomjáró véneknek, akik mint az agg Anna, jobb és szebb idők emlékeiben látogatják az Ur hajlékát s várják az emberiség megváltását. Ugy oda nőttek a templomhoz, hogy a pap nem tudna prédikálni, ha nem látná őket. Az öreg asszony leült egy kőpadra s én beszélgetésbe eredtem vele.

— Mindig ilyen üres ez a templom? kérdém. Midőn beléptem, akkor még szé-

pen süttött a nap. Az utczákon hemzsegett a nép. Ugy látszik itt is azt követik, hogy a míg a nap süt, nem kell az Isten; csak a borus időben lehet jól imádkozni.

Az öreg asszony reám nézett s első pillanatban nem látszék megérteni szavaimat; csak midőn bátorító arcomra tekintett s látta, hogy olyan emberrel van dolga, a kinek kipanaszolhatja magát, válaszolt, — meglehetősen gunyos hangon.

— Biz ez így van uram! mondá. És azt hiszem, másutt is így van. Most már nem kell az embereknek templom. Minek is! Vannak utazók, a kik szivarral a szájukban lépnek be, fecsegnek, nevetnek, körüljárnak és hangosan beszélgetnek. Azt hiszik ez is muzeum, mint a többi. Azután ha az itteniek látják, hogy miképen cselekesznek a művelt emberek, azt hiszik nekik is azt kell tenni, hogy műveltek legyenek. Pedig ez nem volt mindig így.

— No azt elhiszem, hanem hát a valódi ájtatosságot, az Istenbeni hitet, bizalmat semmi sem képes megingatni. Az Isten házába járnak büszke farizeusok és

alázatos bűnbánó publikánusok. Ez nyitva van jónak, rossznak. A virágból is mézet és mérget lehet szivni. Hanem az éppen csodálatra méltó, hogy mostanság olyan könnyen veszik a dolgot. Itt is divat a békadölyf; megvetni Istent és vallást. Ennek a vidéknek népe egykoron híres volt vallásosságáról.

— Igen — uram! Emlékszem még gyermekkoromból, pedig az régen vala, hogy ebben a városban, amelynek akkor fele annyi lakója sem volt, mint most, az első ház volt az Isten háza. A padokba még most is be van vésve az egyes családtag neve; ott volt a helye a polgármesternek, a birónak, a tanácsnokoknak. Mindennap ott lehetett látni őket. Most még ünnepen sem látni őket. Mióta utasok járnak ide, azóta vége van a buzgóságnak. Tudja ön uram, kik azok a liberálisok? Én nem tudom, kik azok, hanem annyit tudok, hogy azoknak templom nem kell. És ilyenek vannak itt elegenden.

Nem tagadom, hogy ennek a szegényes öltözetű öreg asszonynak egyszerü,

őszinte beszéde nagyon meglepett. *A nép szólt belőle.* Olyan folyékonyan és választékos nyelven beszélt, hogy kénytelen voltam őt többnek tartani, mint a mennynek látszott. Egész modora mutatta, hogy amaz egészséges felfogásu, józan s romlatlan elméjü néphez tartozik, amely előtt a tapasztalatok könyve nyitva állott, s amely alantas sorsában is józanul tudja megítélni az események folyását.

— Reméljünk jobb sorsban anyókám! mondám jószívüleg. Lássá, az Isten nagy és hatalmas. Mibe kerülne neki ezt a világot fenekestől felforgatni. Mintha az ember megráz egy fát őszkor, ezrével hullanak le a rothadt levelek; egy magasból jövő rázkódás lepottyantja ezeket a derék, hitetlen, gonosz embereket a sárba. Ott fognak semmivé lenni. Hadd ugráljanak most, mint a sajtkukacz, hadd henczegjenek, előbb-utóbb belekerülnek az iszapba. Az Isten egy szempillantással olyan nyomorultakká teheti őket, hogy kinjaikban egymást falják föl. Nagyon jó uton vannak erre. Másutt is ugy van, hogy minden ötven esztendőben emelnek

egy templomot és minden második esztendőben egy — fegyházat. Ez az ő századuk. Nekünk mindig megmarad egy fegyverünk. Az ima hatalma.

— Az ám, — ha használna! szólta az öreg asszony gunyosan. Valahányszor valami istentelenséget követnek el, mindig azt mondják, — *ezt mi akartuk*. Valahányszor valami gazságra vetemednek, mindig azt állítják, hogy *ez a mi érdekünkben van*. Már mindent elvettek tőlünk; hitet, reményt, egymás iránti szeretetet. Soha annyi gyűlölséget, nagyravágyást, mint most. S ezt mind mi érettünk. Most már a templomot is elveszik tőlünk. Ezt is a mi érdekünkben. De hát mondja meg uram, mindenütt így van ez? Mindenütt így hazudnak *a mi számlánkra?*

Bátran elmondhattam volna, hogy bizony mai napság mindenütt azzal boldogítják a népet, hogy megcsalják. Azonban nem láttam szükségesnek bővebb értekezletbe bocsátkozni. Ez az egyszerű asszony, a maga mindennapi közönséges észjárásával többet mondott, mintha tiz hirlapot elolvastam volna, a melyben bod-

ros fejü kocza-írók hirdetik a népboldogságot. Megvigasztaltam a szegény öreget, ahogy képes voltam. Hanem amit oly egyszerűen elmondott, azt nem egyhamar feledtem el. Volt alkalmam azokra gondolni kevéssel utóbb is. Az eső ugyanis megszűnt és én kisiettem a templom csarnokából. Az öreg asszony sokáig nézett utánam, s lassan elballagott az egyik szük sikátorban. Midőn eltűnt szemeim elől, a nap már fennragyogott s a kis város barátságos házai derült fényben mosolyogtak élém.

Mit mondjak e városról, amely kettővel boldogítja a világot. Sóval és gombostüvel. Csíp mind a kettő, ha elevenre talál. A hegyek között elrejtett városkáról csak annyit tud a művelt világ, hogy van nagyszerű sóbányája és gazdag gombostügyára. E két dologért sem kerülhette el, hogy a nagy forradalom után beállott harcziás időkben a francia katonák meg ne látogassák. Egy sugár ama vakító szabadság fényéből ide esett. És hogy ide esett, volt vérengzés Halleinban olyan, amilyent sem előbb nem látott,

sem utóbb látni nem fog. A népszabadság olyannyira boldogította, hogy kevésbe mult, és egészen *megboldogult*.

Pedig olyan szép, vonzó itt minden. Azt hinnők, hogy minden ember, akivel itt találkozunk, csupa ősi becsület s makacs konservatív jellem. A kofa, aki a piacon árul, a boltos, aki boltja ajtajában áll keresztbe vetett lábakkal, bársony házi sipkával a fején, a mosolygó barátságos korcsmáros, aki biztatólag int minden jövevénynek, mind antik jellemelek, akik csak a Vaterlandot olvassák. Hanem hát ki tudja mi rejlik bennük. Az az öreg aszszony nem tereferéből kongatta előttem a liberalis kolompot. Az egyik boltban vettem néhány fényképet, a másikban néhány faragványt s meggyőződtem arról, hogy a derék emberek nem liberálisok. Legalább e szó latin értelmében nem. Ami a harmadikat illeti, a derék korcsmárost, ez már liberális volt, — mert legalább potomba adta a gorombaságot.

A gombostügyárt nem néztem meg — elvből. Valamint az elítéltnek humanisusból nem mutatják meg a kinzó eszközt,

amelyen s amely által türelemre tanittatik, úgy én sem pillantám meg gyári természetét annak a parányi eszköznek, amelynek szurásait vajmi gyakran érzém. A gyilok egy ellenség kezében nem olyan kínos, mint egy gombostű a — jó barát kezében. Valamely babona azt mondja, hogy gombostűt találni — szerencse. Nekem is, mint sok másnak, volt szerencsém találni eleget, hanem udvariatlan lennék az igazság iránt, ha azt mondanám, hogy örültem neki. De most szépen sűt a nap s hálátlan dolog lenne, Borgia Caesar gyűrűjére emlékezni. Ez a gyűrű sebet ütött, amelybe belehalt az ember; az a piczi jószág szintén sebet üt és sebe azért gyötrelmes, mert az ember nem hal bele. Nézzük meg a sóbányát. „Vos estis sal terrae! Quod si sal evanuerit, in quo salietur?” „Ad nihilum valet ultra, nisi ut mittatur foras, et conculcetur ab hominibus.“ Az ásványok királyának országa érdekes lehet. Egyedül a sónak van joga fitymálni az aranyat, gyémántot a hiu földi fény és pompa istenkéit, s azt mondani: „ti csak bűnre vittétek az emberiséget, — én az élet vagyok.“

Pontosan, időre kell megjelenni, ha a föld méhébe bocsátkozni óhajtunk. A kósza népség, amely pénzért mindent látni akar és éppen nem tart Schillerrel, aki szerint: „a szemérmes alázat a báj koronája“ — már négy óraker ott van a bányahivatal szobájában, a hol két forint lefizetés után szabad mindenkinek toilettet tartani, s bányász ruhába felöltözködni. A toilette éppen nem izléses s a legdélczegebb alakból képes olyan monstrumot előállítani, hogy az utazók valóságos haruspexekké válnak, és egymáson nevetnek. Annyit nem tagadhatok, hogy midőn utitársaimat megpillantám a bő zubbonyban, széles karimájú kalappal és durva bőrköténynyel, — csak-hogy az ellenkező oldalra kötve, — nem tartóztathattam meg magamat a kaczagástól. A touristák is nevettek, — meglehet éppen rajtam, akit a komikus öltözet olyan vas-taggá tőn, hogy kezdtem szégyenkezni.

A tréfa non plus ultrája azonban ott kezdődött, midőn a szomszéd teremből az átöltözött, utazó delnök csoportja előlépett. A finnyás angol missek apródokká alakitva, fenhangon nevettek, szörnyü zavar-

ban voltak a férfisereg láttára; sarkukban haragos képü mamák és gouvernanteok, mint alvilági áspisok és sárkányok, akiknek komoly, szigorú arcza még tetézte a jelenet nevetségességét, — olyan képet nyújtottak, hogy örömet lemondtam volna ez éldeletről, ha előre tudom vala, mi fog történni. Azonban már benne lévén a bajban, jobbnak láttam a komikum mulatságosabb pártjára állani s mosolyogni. Az egész dolog magában ártatlan s csak a mi elkényeztetett szemünk lát benne — sértőt. Nekem csak a divat bolondsága jutott eszembe; ama divaté, amely egy ilyen kirándulásnál elkerülhetlen átalakulást kíván s mégis fészélyezi követőit, — ellenben ha ragyogón világított termekben ártatlan gyermekleánykák, s asszonyok kivágott ruhában félmeztelenül jelennek meg, az nem fészélyez senkit.

A komoly képü bányavezető, aki minket is felöltöztetni szives volt, — nem nevetett volna egy világért. Ellenkezőleg olyan száraz, savanyú arcot mutatott, mintha pusztán sóval élne. Nagy hidegen mindnyájunk kezébe egy lámpást adott, s

rövideden megmagyarázván, hogy immár most neki mindenben engedelmeskedni tartozunk, lassu léptekkel megindult a bánya szádája felé s intett, hogy kövessük őt.

Követték is, mint a ludak ; egyik a másik után, mert kettő egymás mellett nem mehet. Jónak láttam részemről az utósereget képviselni, azért leghátul maradtam. Amint a hosszú kanyargós, keskeny és alacsony aknába bevonultunk, csakhamar eltűnt a gyér napvilág, s mi a vastag sötétségben szótlanul, de szilárd léptekkel haladtunk előre.

A csöndet mi sem zavarta meg, csak egy, a menet közepén baktató tisztos terjedelemmel bíró asszonyosság hangos fohásza, aki hol angolul, hol francziául felfel sóhajtott, hogy soha ez életben hasonló merényletre nem adja fejét. Istenkisértés, udvariatlanság és valóságos német prüderie bevezetni asszonyokat ismeretlen férfakkal — ilyen sötétbe. Folyton fenyegetőzött, hogy rosszul van, s el fog ájulni. Valamelyik biztatta, hogy ne féljen, nem sokáig tart. Mikor már mintegy ezer lé-

pésnyire benn voltunk az aknában, a jámbor asszonyosság türelmetlenségének oly hangos jeleit adta, hogy az utómenet kénytelen volt megállani. Valaki ott hátul azt kiabálta, hogy egy delnő elájult, — hanem azért kevés vártatva mentünk tovább, míg elvégre egy gyéren megvilágított kisebb terembe értünk, a holott is csoportba állhatunk. Vezetőnk durva bőr keztyűket osztott szét, azt felhuzztuk jobb kezünkre. Azután megmagyarázta, hogy már most szépen fogózkodjunk meg egy falmelletti lógó kötélzárba s ülünk bele bátran egy vályu alakú facsatornába. Ő ül legelől, a többi szorosán utána. Mikor pedig bent ültünk mindnyájan s néhánynak kedve lett volna e genant helyzet fölött méltó bosszankodásának kifejezést adni, hát egyszerre hirtelen megmozdult alattunk a bőrkötény s az egész turista-csapat egy pillanat alatt lecsuszott ötven ölnyi mélységbe.

Tündéries látvány tárult szemeink elé.

Egy nagy tó ragyogó szines lámpák által megvilágítva. Óriási, de alacsony boltozat alatt terült el s a partjain fel-

rakott lámpák fénye visszatükrözött a víz színén. Valóban mesék országa. Egy kis képzelet elég leendett e tündéri helyet a regék alakjaival megnépesíteni és én hajlandó lettem volna erre, ha vezetőnk komoly, s kimért modorral bele nem fog egy hosszú, tudományos értekezésbe, a melyben kellő osztrák accentussal érté- sére adja a jeles turista seregnek, — hogy immár eljutottunk a halleini sóbányák legnevezetesebb, legrégebbi akná- jához. Ebben és ebben a században már itt sót ástak. Az oldal falakon a só már mind ki van olvasztva. Fölöttünk még két emelet vagyon, mindenik nagyobb mint egy palota — a császárvárosban. Ez ak- nák már nem használatnak, ellenben a turisták kedvéért eredetiségükben fen- tartatnak. A vizet mesterséges utakon ve- zetik alá s rászoritják a só-falakra. A víz felolvasztja a sót, s az különféle elágazó patakokon kivezettetik, elvégre a sófőző- dékben kellő fokú melegség mellett a vizrészek elpárologtatván, a tiszta só je- geczedése az előirt szabályok szerint pon- tosan eszközöltetik, s ilyen módon a *soli-*

ból a tiszta só előállittatik, s ezek szerint az egész eljárás pontosan fogatosítottván, évenként háromszázezer mázsa tiszta só az emberiség javára és a heringek szomorúságára kellőképen létrehozatik, — ebből az államnak szép haszon hozatik, s csakis a bányászok maradván — szegények.

Eme méltán csupa szenvedő alakban és szomoru pontossággal előadott általános ismertetés után vezetők elővont egy dereglyét, — abba beleültünk mindnyájan, s miután a sósvizben körülhajóztunk, a tulsó parton szerencsésen kikötöttünk. Ott széles falépcsők voltak, magasba nyulók, — felmáztunk azokon is. Azután jártunk keresztül-kasul a bányában, hol lecsusztunk, hol felmáztunk, — bejártuk e földalatti rengeteg zezzugait. S minél tovább jártunk ez ismeretlen sötétségben, annál inkább megbarátkoztunk vele. Kit nem érdekelne az, ami a föld alatt van? Elvégre betévedtünk a fényesen megvilágított kápolnába. Ez a központja a földalatti sétának.

Nincs benne semmi megragadó, leg-

feljebb az, hogy minden sóból van. A só rendesen rozsdavörös színű nyers állapotban, — hanem itt láttunk kristály tiszta, átlátszó fehér, valamint kék, sárga, zöld színű darabokat. Egész birkanyáj lelhette volna benne örömét. A turistáknak meg van engedve néhány darabot kellő áron emlékképen elvinni. Az első volt a vásárlásban ama tiszteletre méltó asszony, akit e földalatti utazás annyira genirozott. Képes lett volna megvenni az egész bányát. Csak midőn minden zsebét megtömte s leányai vagy éppen unokái figyelmeztették, hogy elég lesz a sóból, akkor hagyta abba a vásárlást. Nekünk annyi hasznunk volt belőle, hogy ezentul egyeseken vezetők nyakára kötötte magát, őt ijesztgette, az ő türelmét tette próbára, nekünk békét hagyott.

Midőn a szemlének vége volt, vezetők egy alacsony terem felé nógatott mindnyájunkat. Ott kicsiny és nyitott vagonok voltak a nők számára, a férfiak részére pedig kényelmes lóczaféle ülőhelyek, amelyekre rá kelle ülnünk úgy, mint a lóra. A vonatvezető azután el-

szedte lámpáinkat s erősen lelkünkre kötötte, hogy sem jobbra, sem balra ne tekintsünk s lehetőleg veszteg maradjunk ülésünkön, mert a kirándulásnak legmulatságosabb része most fog következni. S azután meglóditotta az apró vagonokat, kerekcsúszákat, s mi folyton növekedő sebességgel kezdtünk előre rohanni a koromsötétségben. Tagadhatlan, hogy e földalatti utazásban volt valami kábitó, nyugtalanító, de nem kellemetlen érzés. Mindig gyorsabban, sebesebben rohantunk előre, mintha a czammogó tehervonatból lassanként elegáns futárvonat alakult volna. A kocsikerekek dübörgése mindinkább erősebb és élesebb lön. Szinte érezők, hogy lejtőnek futunk alá s a vonat mozdony nélkül pusztán a nehézség szabályait követi, midőn vakon rohan előre. Megmozdulni, felemelkedni nem tanácsos, mert az aknák, amelyeken ezen önmozdony átszalad, alacsonyak, keskenyek, s a kíváncsi fészkelődő könnyen ott hagyhatja fülét a — falon. Jó negyedóraig tart ez az utazás valódi egyiptomi sötétségben. Elvégre végtelen messze tá-

volban megpillantunk egy parányi fénypontot, mint egy pislogó mécset. A fény megmarad s lassan nagyobbodni kezd, — messziről már olyan, mint a teli hold. Az utas töri a fejét mi lehet az. A fehér kör egyre szélesbül és sárgás, vereses színt nyer. Az akna falain kristálycsillámok mutatkoznak, — a sötétség mint egy álmából felzaklatott lomha vad, — lassan feltápáskodik, a sötétség szürkülni kezd, az a fénypont távolról mindinkább határozottabb körvonalat nyer; mielőtt észrevennők, hogy az nem egyéb, mint akna nyílása, már akkor sebes vágatással kívül vagyunk az aknán, s midőn a fényes, ragyogó napvilágra érünk, egy nehézkes fohásztól érezzük szabadulni keblünket.

Ha bányából kijövet, ahol a rejtelmes homály terhe nehezedett ránk, ilyen rögtön a napfényre jövünk, akkor érezzük csak, mi nekünk a *nap*. Olyan kedvesen mosolygó, mint a szerető arcz, olyan édesen meleg, mint a tiszta szerelem szüzi arczon, olyan kebletfeszítő, mámorító, mint a szabadság első percze az elbocsátott

rabnak. Az egész társaságon ez a benyomás látszott meg. Olyan vidám, boldog, derült hangulat mutatkozott közöttünk, mintha egy jól szervezett sorsjegytársulat lettünk volna, amely megnyerte a nagy nyereményt. A nők vidám nevetés és csevegés között indultak átöltözködni. Mi hamar leraktuk a bánya-gunyát és siettünk tova. A sófőződe nagy épülete mellett, s közel a vasuti állomáshoz van a halleini első fogadó. Én egy rövid sétát tettem a városban, de mire oda értem, már valamennyi utitársam ott volt egybegyűlve. Csak most volt alkalmam a társaságot szemügyre venni, amely egy angol családot kivéve többnyire németekből állott, s a terjedelmes étterem minden zugát megtölté. Csupán egyetlen asztal volt üres, — amely úgy látszik a törzsvendégek számára volt fentartva.

A félénk asszonyság, aki földalatti vándorlásunkban elájulással fenyegetett, itt a sörös asztalnál megállta helyét, mint egy generális. Három fiatal missnek társaságában nagy élénkséggel beszélt s itta a sört, mintha ráparancsoltak volna.

A többiek, — stereotyp alakjai a turistáknak, — úgy látszik ezen egyetlen példán lelkesültek. A vastag ganymédnak volt dolga, míg a szomjazókat kielégítheté. A zaj mindinkább élénkebb lön. Meghuztam magamat a rezervált asztal végén, bár a pinczérnő barátságosan nógatott, hogy ott, a többi között talán jobb helyem volna. A gondoskodó figyelmet megértém, mert kevés vártatva egyenként ballagtak be a törzsvendégek, ugyanint három, négy pap, néhány világi, valamennyinek modorán, fesztelenségén erősen mutatkozván, hogy ők itt itthon vannak.

Van valami idylli és vonzó a német kis városkák életében. Ez a bourgeoisie még mindig kedves. Megmaradtak benne némi alkatrészek a régi becsületes egyszerűségből, őszinteségből. A polgári elem a társadalom magva; mint ilyen érdes, kemény külsővel bir, de bensejében édesseget, zamatot rejt. Eleinte bizalmatlan és nagyot bámul az idegen, kissé rövidebbre szabja udvariasságát s mivel minden varázsa *kedélyességében* rejlik, fél attól,

hogy kicsinynek tünik föl s nevetségessé lesz. De ha bele melegszik, és észreveszi, hogy egynémely ember nem azért utazik, hogy megmutassa a világnak milyen ur, mennyi pénze van, milyen kényelmekhez szokott, hanem azért, hogy kicsiny, csekély körnek értékét is becsülni tanulja, akkor kitarja őszinte jellemét és képes rövid idő alatt maradandó emlékeknek megvetni alapját. Bár a német papoknál erős, becsületes jellemet, tudományt, képzettséget és buzgóságot könnyen találunk, de finomságot ritkán. Ez kevésbé sajátjuk és ennek oka nevelésükben rejlik. Valamint hires egyetemeik professorai, ugy maguk is egész életükön bursch-ok maradnak. Kedélyes vadság zománcza van rajtuk, a melylyel az idegennek meg kell barátkozni mint a — kaviárral. Többszörös élvezet után izlik. Képzelmük nehézkes, gondolkozásuk legtöbbször lokális, s előadásuk még az indulat hevében is bizonyos liliputiságban sinylik. Csak a mag, az tartalmas. A német papok beszédét előbb meg kell szitálni; a szótöbbség után a mi fennmarad — az kincs. Mások

az aranyat parányban, de tisztán adják, ők porral keverve. Hanem amit adnak, az valódi arany. De a mi legvonzóbb bennük, az amaz irigylendő szép viszony, amelyben a néppel állnak. A francia, angol papok ugyan megszorított, néha merev és feszes viszonyban állnak a néppel; a német az egyetlen, amely egészen közöttük és velük él. A társalgási szellem olyan erős e fajban, hogy azt hierarchikus tekintetek sem tették lazábbá. Az angol, francia pap a néppel együtt csak imádkozik; a kedélyes német nem különözi el magát, a néppel együtt eszik és iszik. Van benne vonzó és idegenszerű. A francia pór soha rá nem nézne lelkészére, ha vele együtt iszogatna a korcsmában; a német megkivánja papjától, hogy azt tegye. S ha sok tekintetből részemről az angol és francia papok modora mellett vagyok, még sem ítélem el a németek e fajszerű szokását, mert jól tudom, hogy vannak veszedelmes szenvedélyek, amelyek sokkal inkább kifejlődnek a magányban, mint a társaságban. A rossz hajlamok legjobb, legbiz-

tosabb mérséklője a — publicitás. A nyilvánosság a jellemeink legerősebb támasza.

Alkalmam volt eme kis körben rövid idő alatt néhány derék emberrel ismeretséget kötnöm, s megtanultam azt, hogy szép dolog jót tenni titokban, de ha javítani akarunk, fel kell vonni a sisakrostélyt. Beszélgetésünk elején hidegek és bizalmatlanok valánk. Ugy van ez mindennütt, ahol az élet keserű iskoláján átment emberek először találkoznak. Szép elv az, mindenkit jónak tartani, míg be nem bizonyította az ellenkezőt; de fájdalom, mai napság már nem utolsó foka a philantropiának, mindenkit elvből rossznak tartani, míg be nem bizonyította, hogy nem az. Asztaltársaim ilyen pessimisták közé tartoztak, s csak gyanakodva, bizonytalanul válaszoltak kérdéseimre. De midőn előhoztam a modern liberális gyönyörűségei eredményeit s némi hatása alatt amaz emlékezetes rövid párbeszédnek, amelyet a templom ajtajában egy ismeretlen öreg asszonynyal tartottam, levettem a sisakot mindenestől, s barátaim nem kételkedtek

azon, hogy azok közé tartozom, akik javítani akarnak.

Az, a miről mindenről beszéltünk, sokkal általánosabb, mindennapibb, hogyszem itt előadni szükségesnek találnám. Az eszmék áramlata olyan, mint a csillagok futása; jönnek, fénylenek, vakitanak, el-
tűnnek. Vitatkoztunk a napi kérdések fölött. Én részemről túl vagyok már azon időn, hogy ifju elkapatottságból a komoly életnézlet iránt érdektelen maradjak. Amit nekem ellenvetésül felhoztak, iparkodtam megczáfolni; amit igaznak tartottam, meggyőződésem szerint elfogadtam. De fájdalom, — vitánk sörös poharak között történt és én örökös rabszolgája maradok egy nagy biboros főpap aranyelvének, hogy midőn az ember eszik és iszik, és mégis beszélni akar, — legfeljebb *tréfáljon*. Okos dolgokról értekezni, mikor az embernek libaczomb van a kezében, és teli pohár előtte, nagyobb dolog, mintha valakinek fertelmes szük czipőben kell tánczolni. A vita hevét elvégre is a vasuti felügyelő lohasztotta le, — aki szintén megjelenvén a helyszínén, miután egy

korsó sört felhajtott, jelenté, hogy a vonat jó, tessék készülödni.

Azt mégis megnyertem, hogy midőn a vonat elé indultam, az asztaltársaság szives volt elkisérni. Olyan szivélyes, meleg barátsággal váltunk el, mintha régi, régi barátok voltunk volna; és én kedves emlékeket vittem magammal, amelyeket mindig meg fogok őrizni. Hanem azért utamban Schiller egy nevezetes mondásával vigasztaltam magamat: „*Hoher Sinn liegt oft im kindischen Spiel!* Magas eszmék gyakran gyermekességekben nyilatkoznak.“

V.

Halleinből igen szép és kellemes gyalogut vezet Berchtesgadenbe. A komor Dürnberg aljában elindul az utas s kényelmes menésben másfél óra alatt eljut Zillbe, a hol a bajor vámőrök várják. Ha kocsin megyen az ember, megállitják s tiszteletteljesen megkérdik, nem akar-e valami veszedelmes dolgot a békés bajor földre becsempészni; ha gyalog jó, elvihet a há-

tán egy armstrong-ágyut, csak turista-szerű sárga bakancs legyen a lábán s fátyolos kalap a fején, hátán pedig a czók-mókja, senkisésem törődik vele. A vámház előtt ül egy haragos képü öreg ur, hajtókás sipkával a fején, s nyugodtan szivja porcellán pipáját; mikor azután látja poros lábbelivel, de zerge módra, könnyü ruganyos léptekkel közeledni az utast, megbillenti a kalapját s szintén hivogatólag int neki, hogy foglaljon helyet mellette a padon s pihenjen egy ideig. Velem is így történt, aki miután a gyors menésben elfáradtam vala, és meleg is volt, kétszer sem hagytam magamnak intetni, hanem a mihelyest megpillantám az állami jóllét gondos őrét kedélyes pipaszó mellett fontos hivatalában eljárni, illetőleg ülni, melléje telepedtem s jó napot kívántam neki.

Nem tudom holmi elkényeztetett s vasuti gőzfüsthöz szokott utazó mit mond ahhoz, de én az utazásnak csak egyetlen módját ismerem, amelyben annak minden gyönyöre, öröme, mulatsága, érdekessége és a mi legfőbb, *haszna* kifejlik, s ez az utazás *more patrio*. A magyar azt mondja,

kutyagolni. Csak ez ad valódi gyönyört, s valódi tapasztalatot, s boldog az, aki kezébe veheti vándorbotját s bejárhatja a világot minden apprehensió nélkül. Mindenekfölött boldog az, aki rendelkezik szabadon idejével. „Az idő pénz“ — mondja az okos angol, — s valóban mit ér az, ha erszényünkben meg van a valódi pénz, de hiányzik a még valódibb pénz, az *idő, szabadság és függetlenség*. A hivatal rabjai csak úgy utaznak, mint a pókok. Estére otthon kell lenniök. Kóborlásaim között leghumorosabb, legkellemesebb volt az öt napi gyalog utam Helvécziában. Most pedig, hogy ott ültem a vámház eresze alatt, a barátságosan hivogató padon, s láttam elrobogni előttem az obligát fogatokat, még obligátabb utazó közönséggel, olyan jól éreztem magam gyalog állapomban, mintha egy trónról mondtam volna le. A vámőr nem vette részemről a státus elleni mérenyletnek, hogy jó magyar muskotály dohánynyal megkináltam, sőt erősen nógatott, hogy töltsék ott néhány órát, — de ez tervem ellen volt. A pihe-nés után vidult kedélylyel, szabadon mint

a lég madara, röppentem tovább, s csöndes három órai gyalogolás után megérkeztem abba a városba, amely nem kies fekvése, regényes multja, csunya vénaszonyjai miatt híres, hanem azért, mert mióta az utazás európai betegséggé vált, látta falai között a világ legnevezetesebb embereit és rengeteg mennyiségű nem nevezetesebb embert, akik mind keresztül mennek e városon, mivel az az egyenes út a *Königsee*hez.

Berchtesgaden a touristagymnasium első osztálya. Ezt a kursust a legtöbb „*ex professo*“ utazó megteszi. Száz közül legalább egy meg is írja, hogy ott volt s mit látott. Látni való kevés van ott, kivéve a szép természetet; híre sem olyan, hogy szelet csapna a világban; multja pedig olyan általános, hogy arra a chablonra százat és százat találunk. Híres préposti uradalom hajdanában, — most pedig *semmi*. Lakói századok óta híres faragók. Nem kétlem, hogy ama tömérdek utazó között, aki e várost évenként meglátogatja, fölöttebb hasznát vehetné a lakók müiparának; nem annyiban, hogy néhány farag-

ványt méreg drága áron megvásárol, hanem annyiban, hogy a faragatlanság állapotából kimenekül. De ebből az okból kevésnek jutna eszébe oda menni. Onnét már csak egy ugrás a Königsee.

Minő varázs rejlik e névben? Valóban, láthatta valaki a világ legszebb tavait, ábrándozhatott volna azokon, — de ha Königseet látta, — ez fogja elvinni a szépség pálmáját valamennyi elől. Igazán királyi tó, — amely költői kedélyü embert soha sem fog érintetlen hagyni. Minél többször látjuk, annál szebb, annál megragadóbb; egy érzésteljes meleg könnycsepp az ég szeméből, amelynek teljes joga van arra, hogy az összes nagy Németországban az elsőséget magának követelje.

Negyedszer látogattam meg ezuttal — s ha van lelkesedés bennem a szép iránt, mindig lángra gyul látására. E tónak költészete van, olyan megragadó, fényes, hogy közönséges kedélyt sem hagyhat hidegen. E költészet varázsa nem mondáiban, regéiben, multjában, hanem folytonos, állandó szépségében rejlik. Itt e tó hul-

lámaitól ringatva, költővé lesz a száraz próza embere, — és husz évvel ezelőt t midőn először láttam, először tettem föl magamban a vakmerő tervet, hogy ha egyébért nem, azért fogok tollat venni kezembe, — hogy én is leirjam. Azóta a század egy ötödrésze elmult s a fellengő ifju képzelmet a sors szomorú esélyei rongyokká tépték szivemben s gyakorta járok egykori ifju, lelkes hevemért régi s szebb emlékeim sirjához könyörögni. — És csodálatos, — hogy egyetlen emlékem sem lelkesít annyira, mint ez egyszerű tiszta víztömeg, komoly sötét sziklafalak üregébe beszoritva, — amely néma és hallgatag, mégis hangosan szól hozzám, amelynek zöldes-kék átlátszó tükrét látva, olyan jól esik elgondolnom ifju lelkem mélyét; a partokon megtört hullámainak csapásában szemlélnem megtört reményeim, nyugodt, ragyogó felszínén rendületlen bizalmamat az ég iránt.

Balra vidám, zöld hegyek, jobbra óriási kopár, s hótakarta bérczek körítik, — amelyeknek szédítő párkányzatain koronként megjelennek a sziklavadon dél-

czeg hősei, a kőszáli zergék s óriási vad-
 kecskék kíváncsian tekintgetve alá. Néha
 a felhők homályában elvesző valamelyik
 kinyuló sziklaormon egy parányi fekete
 pontot veszünk észre; midőn a tó köze-
 pén a kormányos elsüt egy pisztolyt, a
 melynek hangját sértett haraggal száz-
 szorosán zugják vissza a hegyormok, s
 mintha az ég boltozatai remegnének össze,
 az égdörgéshez hasonló megrázkódtató mo-
 rajjal felelnek vissza, — az a parányi pont
 megelevenül, s a tó fölött széditő ma-
 gasban szétterjesztett szárnyakkal átrepül
 a lég büszke királya, a fejedelmi sas, s
 vad vijjogást hallatva ül le a szemközti
 oromra, s azután követi őt az apróbb légi
 sereg, — amely fent az aristokratikus
 légkörben birja otthonát. Köröskörül néma
 csönd, mint egy templomban; csak az
 evező csapásai hallatszanak, még a csol-
 nakosok is oly fojtott, csöndes hangon
 sutognak, mint ha szentegyházban vol-
 nának. A viz tükre ragyogó zöldes ső-
 tétkék, s mivel némely helyütt függélye-
 sen alá bocsátkozó két, három ezer lábnyi
 magas bérczektől van körülvéve, a futó

felhők árnyait, alakjait meglátni a víz tükrén. Gyakorlott szem alá láthat a mélységbe s a fenék alakzatait is észlelheti. A szikláról jobbra balra víz zuhog alá, de oly távolban, hogy az esés zaja a csöndet éppen nem zavarja. Alig kis félórányi csónakázás után a szűk láthatár megszélesbül, s az utas a kies parton festői képben megpillantja St. Bartholomä-t. Egykoron királyi vadászkastély volt, — most korcsma. A tornyokkal ellátott, gubbaszkodó ódon épület mellett van egy kicsiny templom, amely karcsu alakjával a tó tükrében kaczerkodik, s olyan édes hivogatólag néz a jövevényre. A csónakosok itt rendszeren kikötnek.

Én is megállapodtam e helyen és midőn a partra léptem, a régi épület előtti tágas téren, öreg fák barátságos árnyékában, az asztaloknak egész seregét láttam, és valamennyit a zajos, tarka turista sereg ülte körül. Nem lehetett válogatnom, — oda ültem, ahol helyet kaptam. De ime kit pillantok meg az asztal végén, — a balajthi egyetem koszorus tudorát, — aki midőn felismert, veszedel-

mes készséggel ugrott föl helyéről, s jött egyenesen nekem, mintha husz év óta nem látott öreg apja lettem volna. Ugy nyujtotta felém azt a lábát, amelyen kesztyüt szokott viselni, hogy kénytelen valék megfogni az egyiket, csöndes hangon csitítani, s kimondani, hogy kevésbé melegbb barátsággal is meg leszek elégedve.

Turgenjev nem festett torzképet, mikor — Bámbájevet festette. Az én tudorom quintessenciája volt a tolakodó, barátságos, bőbeszédű és üresfejű embereknek. Soha sem hittem Darwin theoriáját, de mióta szerencsém van ezt a tudort ismerni, hajlandó volnék ilyen emberi diszpéldányokat spiritusba eltenni a késő utókor számára. Ez az ember gollingi utamban besózott, beborsózott, pácza tett; — ugy látszik most készült arra, hogy felfalatozzon. Még az ég is beborultnak látszék fölöttem, midőn mellém ülve, ennivaló barátságos ábrázattal kijelenté, hogy hiszen mi *régi* ismerősök vagyunk, — ő pedig örül a szerencsének, hogy engem láthat, — mert az emberek, a kik itt az

asztalnál ülnek, egytől egyig — *sült németek*.

Én is örültem, s alig vártam, hogy az e helyütt gulyáspörköltnek nevezett exotikumot megizleljem, azután hónom alá szedvén lábaimat úgy elinaljak, mint akit most kínáltak meg az olasz pénzügyi tárczával. Azonban jó balajthi tudorom belém fogózkodott s feltette magában, hogy érdemeket szerez arra, hogy megörökítesem. Nem is tétovázott sokáig, hanem az alatt, míg én szelid megadással frissítém föl magamat, fényes tehetségei és észjárásához képest iparkodott nekem keserűvé tenni az ételt s italt. Többször tapasztaltam az életben, hogy hasonló kullancsféle nép ellen nincs más védelem, mint megadni magát, s miként a gyötrő görcs, bármely tagban legyen is, lassanként megszűnik, ha az ember neki feszíti magát, s mozdulatlan marad: úgy a divatos udvariasság gyötrelmei is kisebb fájdalommal tűnnek tova, ha az áldozat me-reven viseli magát. A derék doktor felhozta mindazt, amit már ezelőtt nem kis boszankodással hallottam tőle, s mivel ő

beszélt, én pedig ettem, igen szép alkalma nyílt neki épületes speechet tartani a *materialismusról*. Nekem eszembe jutott egy híres tudós értekezése az anyagelviségről, amelyet többször elolvastam, sőt néha most is újból elolvasok, de annak nagyszerű érveléseit ezuttal nem használhattam, — épp úgy, mint hogy tiszta, józan okoskodással nem lehet boldogulni a — Bambajev-ek ellen. Csak nyugodtan türtem sorsomat s koronként felpillanték a fölöttem ragyogó napra, a nagyszerű, fenséges vidékre, s azután szánalommal az előttem levő majdnem hordó alakú henczegő kukacra, amely tarka kabátjában, fényesre köszörült kürtőkalapjában, s arrogáns magaviseletében látta s találta becses énje egész társadalmi jogosultságát. Midőn elvégeztem prózai foglalkozásomat, s derék társamon észrevettem, hogy bántja őt mogorva hallgatagságom, — befejezésül néhány vigasztaló szót intéztem hozzá.

— Lássá! ön nagy ember. Meghajlom gondolkozásmódja előtt s óhajtom, hogy elvei önt boldogítsák. Ön nagy dolgot akar. Egyik ember csak pénzt kér

tőlünk, a másik egy kicsit a becsületből, harmadik a jó hirnéből; — ön többet akar, — az emberek meggyőzését. Volt ön valaha Berlinben? Ha nem, kérem menjen el oda. Ha ott van, menjen el dél felé a törvényszékek előcsarnokaiba; találni fog ön ott mindig husz-harmincz embert, akik *kinálkoznak tanuknak*. Árulják az igazságot. Egyik olcsóbban, a másik drágábban. Kaphat ön ott tanut, aki megesküszik egy pár garasért még arra is, — hogy hallotta önt — rigorosálni. S azután, ha látja, hogy vannak emberek, akiknek a mai veszett világban az igazság semmi, az eskü semmi, minden ami szent, — semmi, akiknek egyszóval az egész világ semmi, mert mindent elvettek már tőlük, ami sülyedő lelküket felemelhetné, akkor gondolja meg, hogy ha még van jobb meggyőzés az emberek szívében, igen áldástalan dolog azt háborgatni. Látja, az utonálló gonosz ember, mert áldozatát megrabolja pénzétől, életétől; ezért ha nagy nehezen sikerül őt megcsipni, — becsukják, vagy ami ritka udvariatlanság, föl is akasztják. A mai

üresfejü liberális firkonczok ennél gonoszabbak, mert ezek egyenesen a meggyőződéstől akarják megfosztani az embereket, attól a meggyőződéstől, amely a vallásban és erkölcsben, a törvény és tekintély tiszteletén alapszik, — és az ilyeneket nem akasztják föl, hanem igen udvariasan fölmagasztalják, kitüntetik. Azt mondják róluk, hogy okos, felvilágosodott, tudós emberek. Tudja ön mik az alkatrészei a mai közvéleménygyártó firkászoknak? Megmondom, — bukott érettségi, pomádé, tudatlanság, adósság, titkos baj, és szemtelenség. Az ilyen szereti a szemétdombot, s ott rohad el, — hacsak előbb „gyógyíthatlan betegség“ miatt golyót nem küldött agyába. Most van ez undorító férgeknek évadja, — azért henczegnek. Mindenem rágódnak, ami még *tiszta*. Azért ne csodálkozzék azon, ha azt mondom, hogy e talmi aranyos és simili-gyémántos tudomány nekem nem kell. Kérem tehát, engedje, hogy tovább is vastagodjam ebben a tudatlanságomban.

A tudor meg lévén győződve, hogy

szavaimat a körül ülök nem értik, negédesen felcsapta monokliját s gunyos hangon mondá:

— Helyes. Ezembe jut az a história, mikor Pithagorás hires tantételét felfedezte és tudományos felfedezése fölötti örömében egy száz ökrös hekatombét mutatott be az Istennek. Jól mondja Börne, hogy azóta valahányszor a tudomány valamit felfödöz, mindig félnek az — ökrök.

Nem haragudtam meg e gorombaságra. Ez még szalonnyelv ahhoz képest, ahogy élczlapjaink, sőt komoly, független lapjaink szólnak; de nem állhattam meg, hogy oda ne vessem e szavakat.

— Teljesen igaza van, ők félnek. Midőn évek előtt egy fontos s az egész keresztény társadalmat érintő dogmát Róma kihirdetett, — az egész liberális világ minden ökre megijedt. Ez is tudományos felfedezés volt. Én nem bánom, bárki hogyan és miképen fog beszámolni bőrével, — de már azt megkívánhatom a természet e fenséges szép helyén, hogy

liberálisaink, ha már kötőfék és járom nélkül legelhetnek, — legalább a szabadban ne bőgjenek.

Bizonyos voltam abban, hogy a jövő század tudora e megjegyzésre elszégyenli magát és kotródik; vagy előveszi látogatójegyét s azt mondja, hogy a többit majd elvégzendik a — segédek. De a derék emberen is lehetett tapasztalnom, hogy arczbőréből bátran kitelhetnék vízhatlan vadászcsizma. Vastag az s pirulni nem tud, — legfeljebb bortól. A balajthi tudor szavaimon nevetett, mintha bókot mondtam volna neki. Azután elkezdett vigasztalni, hogy ne aggódjam, hogy ne féljek, majd másképen lesz minden — nemsokára. Ő becsüli bennem a függetlenséget, a szabad meggyőződést, — és részemről dicséretes dolog, hogy azt bátran bevallom. Ez nekem becsületemre válik. Képzeltetni, mennyire jól esett nekem e lelki nyomorék — *becsülése*. Mintha csak reszelővel czirógatott volna. Annyi tény, hogy még a legnagyobb embert is első pillanatban zavarba hozza az alólról jött magasztalás, és én még kevésbé tudtam,

mit teendő legyek, midőn egy filkó rakta rám elismerése szennyeit.

Szerencsémre a vadászkastély ajtajában széles, kényelmes padon üldögélt egy stajer kalapos atyafi, aki ölébe fektetett zsiros papirosból jóízűen falatozott, koronként nagyokat huzván a mellette levő söröskancsóból. Ajánlottam magamat és fölkeltem. Tudor barátom e gyors mozdulat felett csodálkozva, kérdőleg tekintett rám.

— Semmi, uram! Csekélység! Okvetlen értekezniem kell azzal az emberrel ott az eresz alatt. Gondolja csak, — mondám fertelmes komolysággal, — az a szerencsétlen ember még egy arasznyit sem tud Hartmann bölcsészetről, — nem hagyhatom őt lelki setétségben. Hisz ez boszantó. Nézze csak milyen nyugodtan eszegeti knak-wurstját, s iszsa mellé habzó sörét, — s még csak annyit sem tud a szerencsétlen, hogy egynémely öreg apját menagériában mutogatták husz krajczár belépti díj mellett. Ez szégyen a századra. Bocsásson meg, rögtön fel kell őt világositanom.

Azzal azután ott is hagytam a farképnél balajthi tudor barátomat, s oda telepedtem a falatozó ember mellé. Kezdttem vele beszélni egyről-másról, s ő szívesen válaszolt. Midőn balajthi tudorom észrevette, hogy igen is sokáig iparkodom a szerencsétlent felvilágosítani, felkelt s kényes léptekkel elindult a part felé. Csak onnét nézett vissza gunyosan. Midőn láttam, hogy belépett a csónakba egy egész társasággal, s a csónak elindult, — oda fordultam a falatozó atyafihoz, aki már belemelegedett a beszélgetésbe s azt mondtam:

— Láttá azt az urat, a kivel előbb beszéltem?

— Persze, — hogyne láttam volna.

— Hát tudja-e mit tart az az ur magáról?

— Ugyan mit?

— Hogy önnek nem tudom hányadik öreg apja orangután volt, tökmagot evett, s ha melege volt, farkával legyezte magát.

A becsületes német rám nézett, a falat megakadt fogai között, s mikor

látta, hogy éppen nem tréfáltam, felugrott, ökölbe szoritá markát s fenyegetőleg mondá: — Azt ugyan nekem ne mondja senki, mert beverem a fejét, akárki legyen is.

Megvigasztaltam a derék embert, hogy nem csak őt tisztelte meg e tudományos felfedezéssel, hanem engem is és másokat. A mire emberem csak dörögve azzal válaszolt, hogy ő nem bánja, akárkinek volt majom az öreg apja, de ha valaki szemtől szembe neki ezt mondani mérészli, az azután lássa a fején az ablakot.

Kár volt elszalasztanom a sok mulatságot ígérő szembesítést, — de feltettem magamban, hogy ha még egyszer alkalmam nyílik erre, nem mulasztom el a tudomány és a természet emberét szembeállítani. Itt is, mint mindenütt, úgy tapasztaltam, hogy mi sem sérti annyira a természet összhangját, mintha abba egy tudákos ember bele ordít. A természet idealismusát csak az ember nyomoruságos okoskodása rontja, amelyhez képest a sajtféreg ficzkándozása akrobata művellet. Az ember én-jét soha le nem vetkez-

heti; szerencse, méltóság, rang, nyomor és süllyedés mindig előtünteti az *ént*. Óhajtanám, hogy legalább akkor, ha a nagy természetnek, az örök Istennek e gyönyörű képes könyvét forgatjuk, tegyük le a parókát, zárjuk el szájunkat, verjük békókba agyunkat s csak lelkünket hagyjuk élvezni. Erző ember úgy szemléli a természetet, mint egy templomot; hivalgás ne zavarja annak csöndjét, s a lélek meghatottsága mutassa, hogy a mulandó por fia most a *legnagyobb Urnál* van audencián. Melegedjék az isteni kegyelem sugárözönében s midőn ott van, hallgasson és huzza össze magát.

És ez a vidék ilyen; mert a természet nem bölcsészeti teoriáknak, nem négykézláb mászó tudományos vitáknak színhelye, hanem iskolája az örökké szépek, nagyoknak, igaznak, amelyben a szív és szellem a vezető, nem pedig — Baedeker. Nem tudom, más hogyan érez és gondolkozik, — de a természet fenséges imolájában, hol Isten beszél, — azt hiszem, — az ember tanítvány legyen. Hallgassa a praelekcziót s tanuljon.

Egész utamban ez egyetlen intermezzó zavart meg. Bocsássa meg minden olvasóm, ha kelleténél tovább foglalkoztam azzal, — de valami tanulság van ebben is. Hippel mondja, hogy: „aki sokat s jól tud, az sima, hajlékony és engedő; de aki csak *egy* tud jól, — az büszke.“ Milyen jó, hogy ez nem illik rám, s milyen jó, hogy ugyanazon mély gondolkozó mondta emez igen vigasztaló szavakat is: „aki azt a csekélyt, amit kapott vagy szerzett, az emberiség javára felhasználni törekszik, eleget tett.“

Ennyit akartam én is.

MI MARADT VERONÁBÓL.

Mi maradt Veronából.

I.

jó utazónak a sok jeles tulajdonság mellett birnia kell egy rossz tulajdonsággal is, és ez a *ki-váncsiság*. Ha ki megelégszik azzal, amit a rakásra irott jó és rossz uti-könyvek előszabnak, amit invalidus, sokszor bornirt vezetők harmincznegyven éven át minden utasnak egyformán elődarálnak, az boldognak tarthatja magát, mert hasonlatos ahhoz, a kinek gyomra nem válogatós, elemészt mindent. De aki kedvvel, kedélylyel és szenvedélylyel kóborol és azzal a rossz természettel bir, hogy nemcsak az időt tölteni, szórakozni kíván, hanem olyan könyvnek tekinti az utazást, a melyből tanulnia kell, az már egy kissé

gourmand legyen; ne fogadja el lustán, kényelmesen azt, a mit obligát eléje hoznak, hanem legyen kíváncsi mindenre, a mihez szelleme vonzódik, hajlamai vezérlik, elméje kutat, s amit *lát*, azt akarja *megnézni* is. Az utazó kíváncsiságát el lehetne nevezni erénynek is, mert van benne valami a tudós dicsszomjából, az emberi elme ama törekvéséből, a mely szerint tudni kíván mindent; a fölfedező szenvedélyéből, amely arra ösztönöz, hogy valami újat, eddig nem látottat lássunk s abban gyönyörködjünk.

Humboldt megmászta a havasok csúcsait tudományszomjából; az alpesi klub tagjai megmászszák ma is — kíváncsiságból. Ebből az következne, hogy az utóbbinak ugyancsak kevés haszna van az életben; legfőlebb annyi, hogy elmondhatja valaki saját nagyobb dicsőségére, hogy volt bátorsága betekinteni a Vezuv kráterébe, vagy birkózni a rozmárokkal a jeges tengeren. „Az emberek kíváncsisága egy tudományt teremtett — mondja Lavoisier, — s ez a vegyészet.“ Teremthet most is, ha nem egyebet, legalább

egy gyarló utirajzot, amely alkalomadtával igen jól helyettesíti a — morphi-umot.

Többször jártam-keltem abban az országban, a melyet egy maró nyelv egyszerűen a citromok hazájának nevez, s a mely ezért elég savanyu lenne, ha természeti szépségei, művészetének utolérhetlen nagysága, történelmének fénye és gazdagsága meg nem édesitenék. Elismert nagy szellemek lelkesültek olasz földön olasz földért. Egy országot sem irtak le annyiszor, annyiféleképen, mint épen a citromok honát. S mégis mindannyija más és más képét adja a látottaknak. Magam is minden utamban mást és mást láttam. Nem a kedély változó hangulata, a nem várt s közbejött körülmények, események, az időszaki és helyi ujdonságok mutatják szemeinkben a régi, ismert dolgokat ujaknak, hanem a folyton működő, eszmélő, és ítélő tehetség, amely mint egy kaleidoskop mozaikjait, ugyanazon tárgyakat mindig más színvegyületben tárja elénk. Megeléghettem volna tapasztalataim változatosságát én is, aki immár ötödször él-

veztem az olasz vasuti kalauzok szeretetreméltóságát, ha a kíváncsiság öt utam közül éppen a legutolsóban arra nem ösztönöz, hogy nézzem meg már egyszer Felső-Olaszország városait is. Eddig csak e földi syrének ölében szerettem nyugodni, illenék, hogy tekintetemet fejére vessem, s gyönyörködjem szép szemeiben is.

A legtöbb utazó ugy jár, hogy mikor már hazafelé vitorláz, valamely végzetlen erős vágy vesz erőt lelkén, s üzi, hajszolja, hogy csak minél előbb oda jusson a határhoz, ahol már megértik a német szót. Amily nyugodtan, kényelemmel és éldelettel hatol be az utas az olasz föld mélyébe, oly rohamos gyorsasággal siet abból kifelé. Nem tudom, másnál is így van-e ez, de nálam így van. Mikor azután a lóhalálában hazafelé nyargaló utas, aki bőrén még nyomait viseli a palermói barátságos háziállatoknak, részint a honvágynak, részint apadó erszényének nyomása alatt a rosenheimi jó bajor sör után epekedik, eszébe sem jut Parma, Modena, Piacenza, Brescia, Cremona, Man-

tua, — hanem szalad nagy sebtén Veronának, ott meghál, ha éppen kell, megnézi esetleg az arenát, mert most — mint általában mondják, más ugy sincs nézni való Veronában, azután másnap a legközelebbi vonattal iparkodik Tirolnak vagy Karinthiának, vagy akár Krajnának s szinte fellélekzik, ha Franzensfestében megebédélhet.

Ez a legnagyobb igaztalanság, a melyet utazó Felső-Olaszországon elkövet. Jogos, hogy Rómára jussanak hónapok, Nápolyra, Florenczre hetek, a többi városokra napok, de hogy a felsőolaszországi városokra csak órák, imitt-amott csak perczek jutnak, az igaztalanság.

Ezt a bünt a legnyugodtabb lelkiismerettel követtem el eddig én is. Olaszországban tett utaimban mindig azt tapasztaltam, hogy nagy gyönyörűség abba bemenni, de nem kisebb gyönyörűség abból kimenni. Azért az ut az olasz földre olyan, mint egy rossz sikerű audientia. Szép reményekkel, élvebben gazdagon indul az ember befelé, de ha vége van az audientiának, szedi az irháját, kot-

ródik kifelé és nézi az utat, merre rövidebb. Sértett hiuság, fáradt kedély s ki tudja minő okok azok, hogy azokat a kedves, történelem-, művészet-, tudomány-s az ujjabkor virmányáiban gazdag városokat egykedvüleg hagyjuk magunk megett eltűnni, s mikor a kalauz elordítja egyik, másiknak a nevét az állomáson, legfeljebb a „*buvette*“-be szaladunk korty és falat után.

Én is visszatérőben lévén egy hosszú utból, amely minden tekintetben megviselt, legnagyobb részt kíváncsiságból megállapodtam — *Veronában*. A szükmarku iskolai világtörténelem annyira megtanított, hogy Legnago, Mantua, Peschiera, Veronával együtt igen hires nagy erősség; ezek képezik Felső-Olaszország hires négy erődítményét, a melyeknek falai sok jó magyar vérbe és pénzbe kerültek. Ötven esztendőnél tovább adtunk enni eme köszörnyetegeknek, s volt belőle hasznunk az, hogy a magyar baka, ha hazajött, tudott beszélni — *taljánul*. Most már a magyar baka nem beszél ugyan taljánul, mert Felső-Olaszország nem a

mi felséges urunké többé, hanem a felső-olaszországi szegény nép itt dolgozik nálunk gyárakban, vasutaknál, építéseknel s keresi verejtékkel azt a jó magyar kenyeret, amelyet eddig kapott — ingyen.

Én hálával tartozom kíváncsiságomnak. Mert az egész olasz földön, talán az egyetlen Ravennát kivéve, nem találtam várost, amely középkori fényes és sötét jellegét, érdekességét annyira megőrizte volna, mint Verona. Nem volt központja világraszóló eseményeknek, mint Róma, Byzancz s részben a góthok alatt Ravenna is, de nem közönséges szerepet játszott a középkori feudális és köztársasági időkben. Mikint Flórencz, Velence, Genua, Milano kivette részét a történelemből, és voltak idők, mikor Ferrara költészetben, regényességben gazdag multját megosztá. Egyenlő rangban állt amaz önálló független, éppen azért tekintélyes kis hatalmakkal, a melyek miként Flórenczben a Mediciek, Milanóban a Galeazzók, Genuában a Doriák, s Velenczében a dogék hosszú sora, saját körükben egy saját történelmet alkottak, mindig

érdekes tárgyát a történelem buvárának, s a költő phantáziájának.

A britt lángelme Shakespeare két hírneves színművének színteréül Veronát választá. Az egyik költői képzelem; tele a tréfa, gáncs, gúny és humor üde költészetével. A másik komoly, megrázó, való történelmi tény, amelynek sötét tragikumai az irántai részvét fenmarad, míg érző és szerető szívek lesznek e világon.

II.

Aki azt hiszi, hogy Verona már távolból valamely nagyszerű vagy csak meglepő képet nyújt, az nagyon csalódik. Alacsony, csupán lőrészekkel ellátott kiszögellő várnégyszögek körítik s az utas, aki azzal a reménnyel jő ide, hogy egy darabot lásson a középkorból, egész tömkelegét látja a modern kornak. Festői paloták, házak, tornyok helyett pusztasivár falak fogadják, amelyek tetejéről unatkozó ágyuk ásítognak a jövevényre. Azt hinnők, hogy a komáromi sánczok állanak előttünk. A falak tetején itt-ott

elő csillámlik a szurony a nap fényében. Messziről mint vakító fényű csillag kápráztatja a szemet s az ember már hajlandó valamely tündéri alakra gondolni, midőn közelb jöven, megpillantja az olasz bakát, aki minden inkább, mint tündéri s akinek szörnyü kötelessége ott sétálni a várfal párkányán harmincz foknyi melegben és ijeszteni a publikumot. Hanem ez csak a kezdete. Az erődítmények az egész város körül olyanok, mint a durva fakeret egy klasszikus szép festmény körül. Rontják az első benyomást, tán azért, hogy emeljék becsét az utóbbinak.

Vasárnap volt, midőn délfelé megérkezém a Catullusok, Cornelius Neposok városába, s az utczák, amelyeken átmentem, néptelenek s olyan csöndesek valának, mintha a hajdankori Bern Stilicho látogatása felett gyászolna. Csak itt-ott volt látható egy-egy alak, az is falmentében nesztelen léptekkel sietett tova, mintha futna a zaj, az élet elől. S minél mélyebben hatoltam be a város falai közé, annál inkább növekedék csodálatom, bámulatom. Ódon, égbe szaladó magas paloták hosszú

sora tárult elém, megfeketülve az idők foga és századok eseményei alatt; majdnem minden házon az elmaradhatlan erkély, gazdag s művészies faragványokkal, — alacsony, tömpe ablakok a legtisztább goth izlésben, diszitményeik egész teljében. Voltak utcák, amelyek egészen Velenczére emlékeztettek, ugyanazon siri-csönd, elhagyottság. Jobbról-balról magas sötét falak, hatalmat hirdető négyszögű kövekből rakva, daczosan szembenézve egymással, mintha a Montecchi és Capulettiek átka nehezednék rajtuk. A kevésbé költői képzelem is ennek az utóbbi benyomásnak hatása alatt szárnyakat kap s viszi az embert vissza ama sötét korokba, midőn e falak, e paloták, ez erkélyek szerepet játszottak.

Jól mondja Jean Paul: „Ha költő vagy, az első benyomást ne engedd magadtól tova tűnni.“ Én is ebbe fogózkodtam bele s mikor már itt-ott a modern világ köszöntött, szinte nehezteltem az összhang megzavarása miatt. Az Adige partján levő Lorenzo di Riva fogadósa hiába iparkodott a harmoniát visszaállítani; ellenke-

zöleg, nagyon meggyőzött arról, hogy nem vagyok a középkorban.

Ez a város a három történelmi kor-
nak hű kifejezője. Az ó-korból vannak
nevezetes férfiai, monumentális épületei.
A nevezetes római költő triás Tibul, Pro-
pertius és harmadika, az elmés és sokszor
nagyon pajkos Catullus itt született. Nemkü-
lönben Vitruvius, Augustus császár udvari
építésze, aki lángelméje mellett sem tudta
annyira vinni, hogy legalább egy rendjelet
kapjon. Diákkori szörnyetegeinek elseje
Cornelius Nepos, akivel annyiszor kelle bir-
kóznunk ifju korunkban, szintén itt pillantá
meg a világot. Traján barátja és kegyencze
az ifjabb Plinius, a Panegyricus írója szin-
tén Veronát birja szülővárosául. Ezeken
kívül egy sereg ugynevezett híres ember
tette meg az örömet Veronának azzal,
hogy ott kívánt születni. A római uralom
alatt ugy tekinték e várost, mint a biro-
dalom kapuját s aki arra áhitozott, hogy
a világverő Rómát, a heverő orozlánt
fekhelyében háborgassa, először Verona
ajtaján kelle kopogtatni. Közel e falakhoz
‘áborozott a keresztény tan győzője és

győzöttje nagy Konstantin, midőn Maxentiussal döntő csatára kelvén, az ég felhői között megpillantá a kereszt jelét s azon az örökké nevezetes szavakat: „Ebben a jelben győzni fogsz!” Stilicho és Alarich, Theodosius császár és Odoaker itt küzdöttek a viláგuralomért. S mi maradt mind ebből az akkor olyan hatalmas, tekintélyes Veronának mai napra? Költői emlékek és kövek. Amit a költő és művész lángelméje teremtett, az megmaradt, a többit elfujta a századok viharos szele.

Mindezekre igen jól esett visszaemlékezni amaz olasz konyhával vegyes osztrák ebédnél, amelyet a Lorenzo di Riva előzékeny tulajdonosa feltálalt. Még nem régiben ez a fogadó hely Mars újabbkori fiainak rendes találkozója volt; mert az olasz földön állomásozó katonáink nem közönséges előszeretettel gyülekeztek össze e kicsiny, de barátságos fogadó termeiben. Talán ezek kedvéért tanulta meg a derék ember azt, hogy kevés is megelégszünk, ha nincs több s az ember, ha katona és magyar, szereti a paprikát. Az első emeleti alacsony teremben még meg-

látszottak a maradványai annak az időnek, mikor Veronában magyar szót hallani közönséges dolog volt. Egy kopott metszvényben ott van a jelenet, midőn felséges királynőnk Velenczében egy gazdagon diszitett gondolában, a lagunákon sétát tesz. Másutt az öreg Radeczkynek képe, hanem mindjárt mellette Mazzini, Garibaldi és Viktor Emánuel. A folyosón pedig egy rakás olasz forradalmár abban az állapotban, kit miként sodort el a sors szele. Ott van a III. Napoleon ellen merénylő bombavető Orsini is, abban az ünnepeles pillanatban, mikor kelleetlen bucsut vesz a világtól. Sajátszerű ez az olasz; neki mindegy, rabló, összeesküvő, hazaáruló, órgyilkos, csak olasz legyen. Már akkor nagy ember. Annyi pedig tény, hogy közel három évtized óta a dicső Olaszország nevezetes férfiai mind ebből a kategóriából kerültek ki. Egyébiránt ez nem valamennyire szól; mert az olasz kettőt szeret nagyon; dicsőséget és pénzt. Minthogy pedig mind a kettőből nagyon soványan jut, csinálja mindakettőt úgy, a hogy tudja.

Verona hotelierje ma is sóhajtván em-

lékeznek vissza amaz időkre, mikor mindkettőből jutott elég. Az a szegény olasz hadnagyocska, akinek szép ezüstös rojt van vállán, de annál kevesebb ezüst a zsebében, eljő, megeszik egy adag risottót s hiszi, hogy megtette azt, amivel chargeja méltóságának tartozott. Az olasz korcsmáros per tu van vele s desert helyébe leül melléje panaszkodni a régi, elmúlt jó idők után. Bezzeg a magyar fiuk nem ettek csak risottót, hanem költöttek urilag, nem volt velük per tu a korcsmáros, hanem ha látta őket messziről, meguralta, s olyan öldöklést vitt véghez baromfiai között, hogy megirigyelte volna egy Heródes, s nem is volt a derék vitéz hadfiaknak vállaig ezüstös rojt, hanem volt a zsebökben jó magyar ezüst pénz, amelyet nagy uri bőkezűséggel szórtak ide-oda s a jámbor taljának nem volt más dolga, mint felszedegetni. Most immár főzi a piláfot, az olla potridát, s egyéb Isten csodáját és áldja magában Cavourt, akinek agyában szülemlett az Unita Italia czifra nyomorusága.

A becsületes ételgyáros megneszel-

vén, hogy azok közé tartozom, akik politiko-diplomatiai uton már nem adnak több kenyeret Lombárd-Veneziának, a régi reminiscentiák kellemetes hatása alatt megtön mindent, amire egy olasz korcsmáros képes. Midőn azt kérdém, mennyi idő alatt lehetne a város nevezetességeit megnézni, nem késett a válaszszal, hogy bizony abba belekerül — két hét. Ha csak öt napot szentelek a három történelmi korszak egyes maradványainak, már kikerül tizenöt nap. Egyébiránt hozzátette, hogy nem kell busulnom, ő majd gondomat viseli.

„Kalapot kell emelnünk a tisztos ipar előtt“ — mondá a büszke Pitt, mikor Franciaországban a bourgeoisie elhagyta helyeit, hogy napszámba menjen vért ontani. En is kalapot emelek minden tisztos ipar előtt, amely igénybe veszi erszényemet, de már gyomromon magam óhajtok uralkodni. Tizenöt nap a Lorenzoban egy kissé sok volna. Azt mondtam, majd megalkuszom a körülményekkel s előbb látni akarom, mennyit ad Verona multjából, jelenéből — egy napra.

III.

Ha egyszer eszébe jutna Verona összes lakóinak, hogy az elsőtől az utolsó lakóig mindnyájan templomba menjenek, hát akkor egy templomra nem jutna több száz embernél. Ha pedig a vitézlő hadsereg fiai fejökbe vennék, hogy egy napon az egész regiment elmenjen oda, ahol a hadi dicsőség forrása van, minden templomban csak hat száz katona imádkozhatnék a győzelemért. Mert Veronának, bár kicsiny város a többiekhez képest, *hatvan* temploma van. Mindannyi egyről nevezetes; arról, hogy legtöbbször *üres*. Minél délibb vidékekre megyünk Olaszországban, annál zsufoltabb templomokra találunk. A forró égöv alatt a kedély melegebb, a szív forróbban lüktet, a vallásos érzület általánosabb. Fent, a havasok tövében a civilizáció fagya honol. Ott a polgár akkor látogatja a templomot, amikor kint meleg van, s a szunyogok bántják, s a templom hűs légében jól esik az üdülés; a katona pedig akkor téved oda, ha arra dobolnak. Verona templomai elégségesek

volnának hatszor olyan nagy városnak, s úgy látszik, hogy a tevékeny hitélet eltűnte folytán most már élő guny gyanánt szolgálnak s arra valók, hogy az élelmes kormány a nagyszerű épületeket felhasználhassa — kaszárnyának.

Bolyongásaim közepette egyenesen a *S. Anastasia* felé irányzám lépteimet. A turisták ama dicséretes kíváncsisága vezetett oda, amelyet e sorok elején magasztaltam. Nem tudom miként gondolkozik más, de én minden város lakóinak jellemét, szellemét, kedélyét, szokásait templomaiból itéltem meg. Vádolhatnak ezért egyoldalúsággal, felekezetiiséggel, nem bánom, csak bölcsészetem legyen helyes. És ez helyes, ha nem is tartanám eszemben Lamartine mondását: „Nagy események előtt és után figyeld meg a templomokat.“ Van egy szomorú, tragikus philosophia, amely nyitott könyv gyanánt áll az emberek előtt. Kár, hogy ebből a könyvből senki sem akar tanulni. Ezek között legkevesebet tanult a Scaligerek városa, amely akkor volt legnagyobb, mikor egymásután építette templomait, s akkor lett

legkisebb, mikor ezeknek nem tudta venni hasznát.

Olasz földön kevés a góth építészeti mű. A hatalmas hullámokat verő renaissance, — tisztelet és elismerés legyen alkotásainak — barbárt látott a góth ízlésben, s mivel a renaissance hazája az olasz föld, éppen azért onnét a góthnak pusztulnia kellett. Az epigon eltörölte ama magasztosan szép maradványokat, amelyekről egy nagy műtörténetíró mondá, hogy „*minden korokig az emelkedett ízlés, merész phantasia s költői alkotás remekeit képezzendik.*“ A góthok ugyan rövid életű lepkeként voltak a történelemben, de ha igaz az, hogy a styl, amely most is egyedül áll, most is uralkodik és hódít, az övék, az ő találmányuk, — akkor nevök örökké fog élni. Hódításaikat, fegyvereik dicsőségét, uralmukat, országukat elsepérték a világtörténelem zivatarai, de műalkotásaik most is élnek, s azokban nevök, jellemök, ízlésök halhatatlan marad. A *S. Anastasia*-templom egyik diszes maradványa a góth stylnek.

Erről a templomról el lehet mondani,

hogy végső sóhajtása egy haldokló mü-
izlésnek. Vakarcs egy termő anya méhé-
ből. Akkor épült, mikor már a góth-styl
lejárt a szerepét, de bár vén szülők-
től eredt, mint rendesen az utolsó szülött,
az első szerelem minden szépségét magán
viseli. A templom nagyszerű arányokat
mutat, és első tekintetre elragadó. Csak
további szemlélésnél tűnnek föl hiányai,
— hibái. És ki látja meg azokat? Csakis
a fondor és kegyetlen ócskász, aki a leg-
nagyobb hidegvérrel tudja megállapítani
valamely műremekről, hogy törvényes
szülött-e vagy nem, éppen nem érez lel-
kiismeret-furdalásokat, ha bebizonyíthatja
valamely régiségről, hogy az — illegi-
timus.

Rómában, a híres S. Paoloban van
egy szentelt-viztartó, a melynek meden-
czéjét gyönyörű faragványban egy —
sátán tartja. A gonosz szellem arczvoná-
sai szemtelenségig hasonlítanak a pápai
állam egyik lángeszű bibornok államtit-
kárának arczához. Ügyetlen felfogás, hogy
az ördög áruljon szentelt vizet. Sokkal
találőbb volna a mai Quirinál tetejére

faragni egyet, s a római parlament kapujába kettőt. Itt a szentelt-viztartót két mesterileg faragott koldus tartja, fehér és szürke márványból faragva. A balról állót Cagliari Gabriele, a híres Veronese Pál atyja készíté, a másik Alessandro Rossi műve. Mindkettő igen jellemző mű, mintha azt mondaná: „*Ingressi in questa chiesa, siamo tutti poveri.*“ („*Mikor ide belépünk, mindnyájan koldusok vagyunk.*“)

Aki az ellentéteket szereti, az innen egyenesen induljon a S. Zenoneba. Ez Verona második nevezetes temploma. Maradványa annak a büszke vetélytársnak, amely az elsőbbség jogánál fogva mai napig küzdelmet folytat a — góth-styllel. Ez már román izlésben van építve. Kétszáz évvel idősb az Anastasia-templomnál, de műremekeit leszámítva, legfeljebb azzal a tisztelettel viseltethetik az előbbi iránt, amelylyel a fiatal, feslő szüz, agg, ránczos nénje iránt. Mert sajátyszerű az, hogy míg a román izlés ifjúkori üdeségében mind e napig megmaradt, a későbbi góth teljesen elöregedett. A S. Zenone régibb temploma Veronának, mint az Anastasia,

de mindenkinek szemében sokkal fiatalabbnak fog feltünni. Ez Verona legszebb egyháza. A portalén levő régi domborfaragványok arról tanuskodnak, hogy Italia művészei már a XII. században is birták azt a merész röptü phantásiát, a melyhez mintegy csak nekik van kizárólagos szabadalmuk. A három hajóval biró nagyszerü templom belseje gazdag mindenféle műtárgyakban. Az ember nem tudja, hová tekintsen, annyi mindenféle hívja föl s köti le figyelmét. Egyébiránt az ögyelgő utazót eféle zavarából csakhamar kiségti a tiszteletbeli vezető, holmi sekrestyés, vagy koldus. Az ember nem fordul kettőt, már ott terem a három közül egyik, mintha a földből bujt volna elő s kéretlen kezdi magyarázni a látandókat. Hiába fordulsz el, mégysz tova, sarkadban marad s kíváncsiságod szolgálatába szegődvén, el nagy hagy előbb, míg egyikét garast kezébe nem nyomtál. Nem olyan szemtelen ugyan, mint Velenczében a Márk-templomban, ahol ha az utas nem fogadja el az ilyen tolakodó cicerónének szolgálatát, képes az emberen valamely

sottiset elkövetni — hanem azért a tola-
kodásnak éppenséggel annyi alkatrésze van
benne, amennyi elég arra, hogy az ember
tenyerét viszketésbe hozza. Ahogy belép-
tem a küszöbön, legott belém kapaszko-
dott egy ilyen fajta rongyos mindentudó.
Magyarázott mindent, amire fel sem szó-
littatott. Fecsegése képes volt az egész
élvezetet elrontani, amelyet e gyönyörű és
érdekes templom nyújt. Csakis úgy sza-
badultam meg tőle, hogy kisiettem a tem-
plom mellett levő keresztfolyosóba.

Ez is egyik nevezetessége a város-
nak, s méltán megérdemlené, hogy műbu-
várok, történészek s régiségtudósok fog-
lalkozzanak s irjanak róla könyveket.
Olaszországban legszebbnek, legnagyobb-
szerűnek találtam a pisai campo santót,
— de ez kiállja a versenyt azzal, habár
annál sokkal kisebb. Gyönyörű, karcsu
ikeroszlopok futnak el egymás mellett,
négyszöget s fent kellemes hajlásu ívet
képezve. A déli szögletben van az egy-
kori temető; néhány emlékkő most is
hirdeti a földi nyugalom és enyészet he-
lyét. Néhány Scaliger nyugszik itt, akinek

nem jutott hely a piazza d'Erbe szögletében. Oldalt, lépcsőkön lehaladva, látható egy a Scaligereknél sokkal nevezetesebb siremlék. A felirat így szól:

„Pipini, Italiae regis, Magni Caroli Imperatoris
Filii piissimi sepulchrum.“

Nagyon jól tudjuk milyen piissimus filius volt ez a — Pippin! Azt sokszor tapasztaltam már, hogy a sir-iratok hazugok. A kő türelmes s aki alatta fekszik, még türelmesebb. De már ilyen fajta hazugság mégis egy kissé erős. Mily egyszerűek a régi rómaiak feliratai! Kell-e őszintébb felirat, mint aminőt Rómában, a Calisto-katakombákhoz vezető uton levő ugynevezett columbariumok egyikében láttam, egy kisebb urna felületén: „*Cajus sibi et concubinae suae.*“ Akik együtt hevertek in toro, most együtt hevernek egy félitczés fazékban. A felirat ugyan inkább illenék egy mausoleumra, mint egy bögrére s elég furcsa is egyuttal, de legalább őszinte.

Még egy harmadik szép temploma van Veronának és ez a cathedralis. Ami benne legérdekesebb, az Tizian egyik

remekműve a sok közül. Némi tekintetben pendantja a velenceinek. Mária mennybemenetelét ábrázolja. A nagy mester vallásos ihletével készült mű. Egy szennyes függöny takarja el s csak annak szabad látni, aki megfizeti. Az oltár rácszatánál ott sütkérezik egy ember, aki úgy látszik bérben bírja a festményt, mert minden közeledőnek előre nyujta a markát. Ez egy ujabbkori keresetmód Olaszországban. Az évad idejében jól jövedelmez s aki arra adja a fejét, hogy ebből éljen, megfelelhet fontos feladatának minden hosszadalmas előtanulmány nélkül. Ha azonban mindenki olyan kevéssé méltányolja az ilyen függönyhuzók buzgalmát, mint jó magam, könnyen csődöt mondanak. Jobbnak láttam az üres magyarázat elől a cathedralis melléképületeit megtekinteni s itt a hűvös és árnyas folyosókon sétálva tölteni az időt addig, míg a fejem fölötti toronyban megszólalt a harang s távozásra intett.

IV.

Veronának három nevezetes piacza van. A piazza Bra, a d'Erbe és a dei Signori. Az első diszére válnék bármely fővárosnak s hajdanában a rómaiak uralma alatt a forumot, a városi élet központját képezte. Itt tanyáztak a hatalmas város urai, a büszke senátorok, patriciusok, később a praefectusok fényes rabszolgái s a legióbeli katonák. A tér egyik részét éppen a kolossalis arena képezi, amely nyugati oldalával egészen neki dől a piacznak s a jobbra-balra emelkedő, részben régi, részben új izlésű paloták között úgy tűnik föl, mint egy darab daczos ókor, amely lassu enyészetében is büszkén lenézi a későbbi idők alkotásait. Akkor, midőn a római klassikai költészet aranykorát élte, Caesar eleste után, s az Augustusok hajnalán e hely gazdag közéleti tevékenység központja volt. Catullus nem egyszer látta itt római barátjait, a kik vele a babérért versenyeztek. S habár a császári korszak alatt mindenki, a ki szerepet kívánt játszani és arra ma-

gát hivatva érezte, Rómába sietett, azért mégis a nem provinciális városok gyakran látták falaik között a birodalom nagyjait. Sőt a provinciák városait is többször érte a szerencse, hogy az augustusok ragyogó, fényes udvarait lássák. A mai Lyon, az egykori Lugdunum provinciális főváros volt, s a császárok sokszor oda menekültek Róma kábitó zaja elől. Veronát pedig azért szerették a büszke császárok, mert nem feküdt valamely provinciában, hanem Rómának mintegy előszobáját képezte, s minthogy már akkor is igen fontos dolgok történtek az előszobákban, a világverő hatalmas uraknak érdekükben állott néha oda is betekinteni. Itt pihent meg nagy kudarcza után Domitián császár, aki daczára annak, hogy a dákok és markomannok őt csufosan elpáholták és szégyenletes békekötésre kényszerítették, nem átallott Veronától Rómaig tartani diadalmenetet. Akadt akkor Veronában költő, aki a légyfogó császárt csufondáros megveretése után úgy megénekelte, mintha, miként bátyja és előde, Indiát elfoglalta volna.

Az ókori emlékek itt rakodtak le. Semmi sincs már azokból. Csak a roppant amphitheatrum, az óriási szinkör. Verona a császárok uralma alatt olyan erős, olyan hatalmas lőn, hogy kedve jött mindenben Rómát utánozni. Flavius szinkörét akarta falai közé varázsolni; volt hozzá bátorsága, pénze és rabszolgája. Hanem egy küssé elkésett. Itt a népvándorlás, a keleti fajok pusztító számumja, elsepert mindent, amit elseperhetett. Csak a szinkör maradt meg.

A történelem nemtője szereti változtatni a szinhelyt. Öt, hat század után már a régi római tér nem szerepel többé, hanem a középkori eszményi respublika néhány utczával tovább a mai piazza d'Erbe-t választja nagyszerű, festői, sokszor fényes, többször sötét eseményeinek szinhelyeül. Miként minden felső-olaszországi város, úgy Verona is a köztársaság eszméjéért lángolt a középkorban. A piazza d'Erbe volt foruma. Itt gyülekeztek össze a függetlenségre törekvő kis dynasták, a rang, születés, pénz, vagyon és hatalom képviselői: itt játszták szerepeiket a pártos-

kodás, erőszak, zsarnoki önkény. Akinek volt pénze, kardja, ide jött azt mutogatni. Ott a fényes palotákban hozták a törvényeket, itt taposták azt lábbal. Itt is a vitatkozó theologia korszakában a tér egyik szögletén megállt valamely iskola hőse s az átmenő tudóst nyilván és hevenyében pártvitára hívta föl. Az egyik felhágott egy utczakőre, onnét kiabált, acsarkodott a másikra; a másik szintén keresett valamely alkalmas kathedrát, emberhát, szamarhát vagy kapufélfa, mind-egy — onnét dörögte le — thesisait, argumentumait, czáfolatait. Körültük szájtató, bámuló, tapsoló, kaczagó, piszszegő, fütyülő nép, mint hallgatóság. Két századdal utóbb már nem bölcsészek s tudósok vitatkoznak itt, hanem a családi gyűlölet lovagjai. A kurta köpenyes nobili átmegy a téren s megpillantja szemközt jövő halálos ellenét, akinek csak nevét ismeri. A kard egy pillanat alatt kint van hüvelyéből. A két hős a népes téren párbajra kel. Körülöttük ugyanazon szájtató, bémész nép, mely a kétszázaddal előbb született sarjadéktól csak annyiban kü-

lönbözők, hogy belevegyül a vitába s a szerint, amint valamely család pártján áll, világos nappal olyan öldöklést kezd, hogy mai nap európai kabinetkérdés lenne belőle. Mikor már tíz, husz ember, azt sem tudva miért, ott nyujtózkodik a kövezen, akkor jő a rendnek öre és tisztelettel kéri az urakat, — hogy menjenek szét. A sok közül csak a Montechi és Capuletiekre kell emlékeznünk. Mennyi érdekes drámára adtak szöveget. Shakespeare historikus alakjai Romeo, Páris, Tybált itt vitézkedtek.

S most? Most tisztos kofasereg foglalja el a tért. Nyugodtan ül a csöndes piacz közepén s folytat irtó háborut a millió légy és darázs ellen, amely előzőnli a gyümölcsös-kosarakat. Egy-egy jámbor katona alkuszik ott a piacz komikus delnőivel egy marék szilváért, vereshagymáért, narancsért. Reggeli időben hemzseg a nép e téren és siet bevásárlani mindent, ami konyhára kell. Dél felé, mikor nagy a hőség, a kofák szundikálnak lepedős sátraik alatt s beáll a siesta, Délután megjelen a vitézlő hadsereg s alkuszik a ma-

radékra. Ilyenkor már csöndes és kihalt a tér. A jámbor kofák is suttogva beszélnek, s akit éhe erre az olcsó helyre vezetett, az ott lakmározik a szögleteken, s nagy flegmával hajigálja a gyümölcshéjat a kövezetre. A nép, a szemét, és a büz még most is középkori, más egyéb azonban nem maradt.

A harmadik s legfestőibb tere Veronának a *Piazza dei Signori*. Góczpontja a középkori népéletnek. E tér legérdekesebb pontja felső Olaszországnak, aki látta az ős német birodalmi városokat, sötét, magas aristokratikus palotáival, amelyekből erő, hatalom, öntudat tekint alá, az egy pillanatban Nürnberg, vagy Augsburg falai között képzelendi magát. Mindaz, a mit művészi vervvvel híres decorateurok teremtettek, ami képzeletünket egy regényes, eseménygazdag korba képes átvarázsolni, itt megtestesítve áll előttünk. Festőibb, költőibb piacot nem ismerek ennél. Pedig kicsiny, keskeny és szűk. Hat ódon, de faragványokkal, erkélyekkel, szélsőséges nyílt csarnokokkal gazdagon díszített, az idők vaskeze alatt megfeketült

palota veszi körül. Az egész beillik egy szinpadra, valamely nagy drámai esemény szinterének. Az egyik szögletben van a Palazzo del Consiglio, a városháza, nyitott, pompás csarnokával, bent festőileg szép udvarral. Ilyent nem mindenütt s Olaszországban talán sehol sem láthatni. Az egész meseszerű és tündéries. A költői phantasia szárnyakat kap e helyen. A tér közepén Alighierri Dante márványszobra egész Itáliában legszebb, legméltóbb hely a nagy költőnek, akinek isteni szelleme felszállott az égbe, s leszállott a poklokra. Ott áll mereven, mintegy élő eszme, s mintha ajkai hálát rebegnének e városnak azért, hogy üldöztetése napjaiban számára menhelyet nyújtott. E tér is oly csöndes, nyugodt, mint egy sorvadó tetem a szabadban. A staffage nem illő hozzá. A költő képzelme máskép népesíti meg azt. Valentint, Proteust, a Capulet-tieket, a Montechieket látja ott képzeletben. A valóban azonban alig lát mást, mint Dárdást az ő kutyájával.*)

*) A két veronai ifju, Romeo és Julia alakjai.

A festői, érdekes térnek hasonló folytatása van. A tulsó szögleten mintegy kapuszerű átmenet van. Onnét jő az ember a S. Maria Antica nevű kicsiny régi egyházhoz. Mintha egy jelenet változnék a színpadon, a keskeny átjáráson túl egy nagyszerű kép tárul elénk. Ez a Scaligerek sirboltja, kint a szabad ég alatt, a város kellő közepén. Maga nemében szintén egyetlen. Tudnunk kell azonban, kik voltak a Scaligerek, s minő szerepet játszottak Verona történetében.

V.

A középkor alkonyán Felső-Olaszország borzasztó jelenetek színhelye volt. Velence adott példát arra, hogy cselszövénynyel, pénzzel, és erőszakkal mindent ki lehet vinni és Velence dicsőségét megirigyelte Felső-Olaszország minden valamire való városa. A tengerparti városok, mint Genua, Pisa, monarchikus köztársaságra törekedtek s a szerencsés földrajzi fekvés következtében el is érték céljukat. A többi városokban az arisztokrácia

iparkodott magához ragadni a hatalmat; egyes családoknak sikerült felemelkedni a legmagasabb polczra s ugynevezett *köztársaság* czim alatt olyan egyeduralmat alkottak, amilyenről a legnagyobb zsarnokok sem álmodtak. Ferrarában az Estei grófok, Mantuában a Gonzagák, Páduában a Carrarák, Milánóban a Viscontiak olyan féktelen zsarnoki hatalmat gyakoroltak, hogy annak párját csak a civilizációt magától elvetett ázsiai fejedelmeknél találjuk. Barnabó Visconti a pápai követeket a Lambró hidjára vezettetvén, megparancsolá nekik, hogy a kiközösítési bullát, amely pergamenen volt kiállítva, *egyék meg*, mert különben Lambró vizét fogják meginni, s a követeknek engedelmeskedni kellett. Máskor ugyancsak a pápa követeit guny-ruhába öltözteté s ugy vezetteté fel s alá az utczákon a nép ingerkedései között. Az érseknek, aki nem akart egy szerzetest felszentelni, büszkén mondá: „Nem tudod-e, hogy én császár, pápa, király vagyok a magam földein s *hogymaga Isten sem tehetne olyant, mit én nem akarnék.*“ Rakásra ölette alatt-

valóit, kikeresett kinzások között. II. Galeazzo pedig az államfoglyok számára kitalálta a *negyvennapot*, amely szerint a kivégzés negyven napig tartott. A páratlan napokon tudniillik levágatta az elítéltek egy-egy karját, megnyuzatta valamely testrészét s a páros napokon nem bántotta, hogy ereje legyen a másnapi kinszenvedésre. Az esteiek börtöneiben mindig senyvedtek szerencsétlenek, olykor egy lángész, költő, majd durva utczai rabló. A Carrarák nagyon szelídek voltak a többiekhez képest; ezeknél a legkisebb büntetés abból állott, hogy kiszúrták az elítéltek szeméit. Ez uralkodó családok egész története nem egyéb, mint vérfertőzet, erőszak s zsarnokság. A mérreg, tör, megfojtatás olyan mindennapi volt náluk, mint most a nátha. Aki utban állott, azt eltették a láb alól. Ha hatalmas volt, megejték cselszövénnyel, ha alattvaló volt, olyan röviden végeztek vele, mint a barommal. S ezek az emberek, akiknek élete ragyogó fény és félelmetes sötétség, nagyság s hallatlan lelki nyomor együvé keverve, mint az olasz

föld legelső történetirója mondja, — szerették és ápolták a tudományokat, rajongtak a művészetért, pártfogolták a költőket, írókat. Galeazzo Visconti Milánóban, saját s az általa megölettek lelki üdveért évenként kétezeröttszázharminczegy forintot, kétszáztíz mérő gabonát s tizenkét hordó bort osztatott ki, és tiz kápolnát tartott fenn s az évnek egyharmadát bőjtöléssel tölté. Hanem azért mégis saját fia: Gian Galeazzó, kiról Cantu mondja, hogy II. Frigyes óta nem volt fejedelem, akit az olaszok annyira rettegetek volna, s aki mások függetlenségét annyira fenyegette volna, mérgezte meg őt saját várában Trezzóban.

E vérengző olygarchák között másfél századon túl terjedő s hasonló szerepet vittek Veronában a — Scaligerek. 1259-től 1404-ig tizenöt Scaliger tette nevét emlékezetessé a történelemben. A guelfek és ghibellinek véres küzdelmei olyan jellemeket teremtettek, aminőket szeretnénk letörölni a történelem lapjairól, úgy hogy nyomuk se maradjon. E borzadalmas pártusákban az, akinek marczone lelke nem

iszonyodott vissza semmiféle erőszak, gazság- s zsarnokságtól, hivatva lőn nagyokra. A Scaligereket is, mint dühös ghibellineket, pártfogolták a császárok s engedték, hogy Veronában a hatalmat magukhoz ragadják. I. Mastinó della Scala csak podesta volt Veronában, de éppen olyan ur volt, mint Milánóban Visconti. Utódai Alberto, Bartolomeo, (Shakespeare Escalusa), Alboino az utat egyengették a Can Grande előtt, aki a szomszéd városokat olyan számban tudta szolgaságba hajtani, hogy egy maga tizezer lovas és negyvenezer gyalogos fölött rendelkezett. A Can Grande-ről egyik hizelgője mondja, hogy korának egyik legkitünőbb fejedelme vala, aki a harczban szerencsés, tanácsban bölcs volt, szerette a tudományokat és művészeteket, s ígéreteit hiven megtartotta. Utóda II. Mastinó alatt Verona hatalma tetőpontját érte el. Kilencz első rangu várost kerített hatalmába s Mastinó fejedelem hatszázezer arany jövedelemmel birt. Tehát többel, mint a franczia király. Mikor a flórencziek háromszázezer forintot ígérték neki, ha Luccát átengedné, kevélyen

válaszolá, hogy nincs szüksége ilyen hitványyságra. Szövetségben az apennini apró zsarnokokkal, olyan fényes udvart tartott, hogy bár akkor a fényűzés tetőpontját érte el, a veronai Scaligerek udvara első volt Európában. Cartusio történetíró Mastinót huszonhárom fejedelemtől körülvéve találta, akik részint az akkori háborgós idők alatt trónjaikat vesztvé, a Scaligerek ragyogó udvarában kerestek oltalmat, szórakozást, részint látogatóban valának Verona fejedelménél. Mastinónak fényűzése odáig terjedt, hogy Cantu szerint: „egész lakosztályokat tartott készen bebutorozva különböző rangu s állapotu fejedelmi vendégei számára. A lakosztályok az illetők sorsa szerint voltak különböző jelvényekkel ellátva, u. m. harczosok számára a diadal, száműzöttek számára a remény, költőknek a muzsák, művészeknek Mercur, hitszónokoknak a paradicsom. Ebédek alatt zenészek, bohóczok, s játékosok mulattatták a jelenlevőket s a termek a szencse viszontagságait ábrázoló képekkel voltak diszítve.“ Nem csoda, hogy Mastinó ennyi fény és ragyogás, ennyi hatalom

és erő tudatában, az olasz királyságra vágyakozott.

A rablási vágy, amely Felső-Olaszország kicsiny államait elvégre is a megsemmisülésre vezette, éppen úgy megvolt a Viscontiakban, a Carrarákban, a Gonzagákban, mint a velenceiekben. Minden eszköz jó volt, ha célhoz vezetett. Azután Velence, amely mindig az olasz hegemoniáról álmodozott, nagyon értette a módját, miként lehet hatalmas, gazdag, s virágzó városokat elfoglalni. Csak a családi gyűlölség magvát kelle elhinteni s az bizonyosan meghozza a várt eredményt. Ami a Viscontiaknak sikerült, az nem maradt eredménytelen a Scaligereknél sem. Ezek az urak olyan hatalmasok voltak, hogy csak egymást emésztették fel egy harmadik, számító ellenség javára. A Scaligerek családjában a *káini gyűlölet* nagyon jó talajt talált. Bernabó Viscontinak, a féktelen zsarnoknak neje Scaliger leány volt, aki a helyett, hogy férje vérszomját fékezni iparkodott volna, még uszította azt addig a fokig, míg maga is áldozatul esett. Annak a Masti-

nónak fia, aki Olaszország koronáját kívánta magának, bátyjával egyetértve megölte II. Cane-t, az első szülött bátyát, s mikor már ketten maradtak testvérek: Cane III. Signorio és Paolo Alberto, az előbbi öcscsét, az utóbbit megfojtotta. A híres Can Signorio, bizonyára a Scaligerek legkiválóbb alakja, fent említett bátyját Veronában nyílt utcán dőfte le. Can Signorio fiai követték apjukat a kaini testvérszeretetben. Két fia volt e különben annyira magasztalt s feldicsért fejedelemnek, Bartolomeo II. és Antonio. Az utóbbi nagyon jól emlékezett arra, hogy atyja milyen röviden bánt el tesvéreivel, éppen úgy bánt el ő is bátyjával Bartolomeoval, aki az első szülöttség jogán a trónra jutandott. Egy vidám vendégség alkalmával oda szegezte bátyját a székhöz, amelyen ült. Ebből az öldöklésből a hasznot mindig Velence huzta, amelynek érdekében állott, hogy a Scaligerek minél előbb — elfogyjanak. Már 1390-ben csak kettő maradt meg belőlök. A családba beházasodott Viscontiak gondoskodtak arról, hogy e kettőnek se marad-

jon nyoma. Nyomorultan vesztek el, s Verona a Viscontiak s velenceziek számára maradt — koncznak.

Az olvasó szive elszorul, ha a történelem eme sötét lapjait olvassa. Mennyi átok, vér, gyalázat szennye ragadt e nevekhez — és mégis Verona soha sem volt nagyobb, szabadabb, függetlenebb, hatalmasabb mint a Scaligerek alatt.

S kérdjük, mi maradt mindebből?

VI.

A piazza Signorinak egyik szögletéből szük s földött utcácska vezet a Scaligerek siremlékeihez. A kicsiny S. Mária Antica templom mellett a szabad téren van egy vasrácsozattal elzárt, elég keskeny négyszög. Itt vannak a siremlékek. Eredeti gondolat egy népes város kellő közepében, szabad ég alatt temetőt emelni. Az emlékek bizarstylü kőkoporsók, és menyegyzetes sarkophágok. A legimpozánsabb a Can Signorio-é. Hat négyszögü oszlopon emelkedik a magasba, szobrokkal díszítve, tetején a Can Signorio lovagszobra. Ezt még életében emeltette. A piaczhoz

közelebb eső szögletben II. Mastino emléke. A templomajtó fölött a Can Grande, mellette a II. Cane siremléke, akit a magasban lovon ülő Can Signorio ledöfött. Azután oldalt I. Mastino-é. Azonfelül a bezárt téren négy kolosszális márvány sarkophág, a többi Scaligerek emlékei. A kopott s rozsdás vasrácsozaton szeszélyes czifrázatokban, s mindenféle ismétlésekben láthatni az egyszerű *hágcst*, a della Scala család igénytelen czimerét. Az egész esteli félhomályban valamely szomorú, nyomasztó, de impozáns benyomást tesz a szemlélőre. Mintha egy sanyaru korszak minden büne életre kelne e komor, ijesztő, de nem művészietlen emlékeknél. Bizonyára aki átlapozta a történelem ama könyveit, amelyek az itt megörökített hősök szerepléseiről szólnak, annak nem önkénytelenül fog lelkében felébredni a gondolat, hogy sokkal jobb volna, ha ezek az emlékek nem tartoznának Verona nevezetességei közé.

Az a mutogató, aki úgy látszik éjjelnappal ott áll őrt a rácsozat mellett, hogy a jövő-menő idegeneknek felzárja

az ajtót, nem tud a Scaligerekről egyebet, mint hogy azok hatalmas emberek voltak, akik Veronát világhirre emelték. Tele tüzzel, lánggal magasztalja, dicsőíti őket, mint az olasz függetlenség, nagyság és dicsőség hőseit. A jámbor ember meg akarja szolgálni azt az egy lirát, amit kap azért, hogy atyáinak zsarnokait megénekelhethi. En azonban, midőn körüljártam e néma, szomorú és sötét emlékek között s feltekinték a Can Signorio magasban pompázó lovagszobrára, honnét olyan nyugodt öntudattal tekint alá megölt testvéreinek sokkal egyszerűbb emlékeire, elmondtam magamban a debreczeni bucsuztatóval: „Isten legyen irgalmas szegény, nyomorult lelküknek.“

Ha összehasonlítjuk a modern világ küzdelmeit a középkor küzdelmeivel, a mai uralgó eszméket ama kor eszméivel, a célt és az eszközöket ama és a mostani korban, — tán igazat adhatunk Lamartinének, midőn azt mondja: „Az emberek bűne minden korokban egy volt, csak az alakja változott.“ A Scaligerek másfél század alatt lejátszották szerepei-

ket, s ma már nevük sem létezik, ha csak a Dietrichstein és Lamberg családok dicsőségét kétségbevonni nem akarjuk, a mely családok egyik büszkeségét az képezi, hogy női ágon a Scaligerektől származnak. Egyébiránt az olasz arisztokrácia eredetére igen sokan, kiváltképen a német arisztokraták közül, orraikat fintorgatják. A német családi czimerekben nem is láthatni mást, mint sast, oroszlánt, vadkant, itt-ott egy griffet, gólyát, darut, — hanem bezzeg az olasz arisztokrácia még most is fennen hirdeti, minő műhelyből került elő. A kulcs, zsemlye, patkóvas, lábszija és kapa csak úgy pompázik a hercegi paizsokon, mint nálunk a két-farku oroszlány, vagy farkába harapó sárkány. Egy híres olasz hercegi család őse feldobta a kapáját a fára és így szólott: Leesik a kapám a fáról, maradok az, ami vagyok, — paraszt; de ha függve marad, katonává leszek. Az lett, s neve lőn *Sforza*. A Sforzák pedig híres pápákat, hadvezéreket, bibornokokat s államférfiakat adtak hazájuknak, bizonyára többet, mint a Schleitz-Gleitzi-Heitz herce-

gek, akik egyenesen Nimródtól származnak. — Hanem, hogy a jött-mentek uralma nem mindig volt áldásos, arra fölöttébb sok példát nyujt Olaszország városainak történelme. Valamint voltak idők nálunk is, midőn valaki azzal mutatta meg, hogy született ur, ha goromba volt mint a daróc, s vannak most is tudós emberek, a kik tetszelegnek maguknak abban, ha min-tául szolgálhatnak egy hordárnak, házmesternek sat., ugy az uralomra felkapott kis olasz fejedelmek is azzal bizonyíták be, hogy tekintélyre, hatalomra születtek, ha a bakó szerepére vállalkoztak. A Viscontiak Milanóban a herczegi udvari fény alkatrészének tartották a vért, a tört, mérget, zsineget s együgyü alattvalóikat nagyobb hidegvérrel mészároltatták le, mint a római Lucullus és társai, akiknek minden ebédjénél desert gyanánt tiz, husz rabszolga hagyta ott a foga fehérét. Akkori időben az élet olyan olcsó volt, mint az áfonya, ahogy azt Falstaff álmodta. Valakivel bucsut mondatni a világnak, ez volt a legegyszerűbb jux. A Spada, Borgia, Rospigliosi és Colonna-családoknak

saját — mérgük volt e célra. Gyakran egy kézszorítás, egy tüszurás, egyetlen felszívása a virág illatának, egyetlen levél elolvasása elég volt arra, hogy valakiből csöndes ember legyen.

A Scaligerek alatt Verona szintén sötét drámák színhelye volt. A családok egymás iránti ősi gyűlölete, a nagyravágyás, féltékenység, vetélkedés, a hatalom utáni törekvés jellemezte ennek a kornak embereit. Szomorú példák maradtak e korból a későbbi idők nemzedékeire. Méltók arra, hogy költők lángelméjének drámai tárgyul szolgáljanak. S éppen Verona története az, amely a világ legnagyobb költőjének, Shakespearenak legszomorubb, mindig hatásos drámájára, a Romeo és Juliára anyagot szolgáltatott. A nagy britt költő ugyan a genie szabadságával választja színhelyeit és sokszor szembeszökő járatlanságot mutat a geographiában, — mint mikor például a veronai két ifju — színművében hőseit Veronából Milanóba *tengeren* utaztatja, amit azonban Herwegh szerint a lángésznek meg kell bocsátani, mert a költőnek nem feladata az egyes

tudományokat tanítani; de a Romeo és Juliában Shakespeare hű maradt a híres veronai család tragikumához, s nagy alkotásának érdekét nemcsak költői lángelméje emeli, hanem az is, hogy amit mond, az való.

Két Juliája van Shakespearenak, a komikai s a tragikai, mindkettő Veronában játszik. Az elsővel nem sok bajunk van, — nem is valamely nagyobb alakja a teremtő költőnek. Hanem a második már annál inkább az, s míg az első eltűnt, elveszett s csak egy heverő müben él, a másik, a tragikai Julia még mindig él s élni fog, míg Shakespearet értő, s Julia tragikumát átérző lelkek lesznek a földön.

VII.

Soha sem felejttem el, mennyire csatlakoztam, midőn először lévén Velenczében, a Canal grand-én tett obligát séta alkalmával vezetöm egy szutykos, rozzant házra mutatott, amely a többi fejedelmi paloták sorából kiritt, s amelyről azt mondá, hogy az volt háza — Desdemónának. Ez lett volna háza az ősz Braban-

tionak, ahol a hőszerelmü mór esténként elmondva élete történetét, kiállott viszon- tagságait, elbeszélése varázsával nyéré meg hölgye szívét? Képzelmem e helyt másnak ismeré, gazdagon felszerelve min- dennel, amit fény, gazdagság, költészet nyujt. A való visszataszító képet adott, nagyon elégségeset arra, hogy a költői ábránd, mint bomlott felhő, szétfoszolja. De ez a csalódás még hagyján. Hiszen Nürnbergben a koszorus mesterdalnok, Hans Sachs házát most hentes birja, s ahol korának legnagyobb költője remekait szülte, ott most hurkákat gyártanak. Hi- szen az avignoni hires pápai palotának termeiben, amelyek a kor legnevezetesebb férfait, hölgyeit látták együtt, ahol pá- pák, fejedelmek, herczegek, költők, mű- vészek társalogtak naponként, most pö- rére vetközött katonák kártyáznak s szí- nak kapadohányt. Aki utazik s felkeresi a történeti nagy alakok emlékeivel eltelt helyeket, az mindig készen legyen a csa- lódásokra; mindig készen legyen arra, hogy amit képzelve megteremtett, azt a való le fogja rombolni. Készen voltam én

is, — de arra még sem voltam készen, ami Veronában, a Juliák városában várt reám.

Shakespeare alkotásai között talán egyetlen sincs, amely az utóvilág nemes rokonszenvét olyan fokban birná, mint Romeo és Juliá-ja. Midőn e lángelme remekei elhanyagoltan, megvetve, nem értve heverték a könyvtárak poros foliánsai között és Shakespeare még annyiban sem élt a világnak, mint Sophoklész vagy Euripidész, még abban a korban is, amelyben kincsei, e ragyogó gyémántok porban feküdtek, — egy műve folyton fennen ragyogott, s kiállotta a versenyt a romantikai iskola hamis csillogásával. E mű Romeo és Julia. Az érző és eszményiség után törő világ e műben az emberi szenvedélyek legerősebbikének, leghatalmasabbikának és bizonyára legszebbjének apothetisát ismerte föl. Goethe hatalmas nagy szellem volt, s alkotásaiban egyaránt bámulom a költő teremtő erejét, a bölcsész nyugalmát, s a lángész biztosságát; de hová törpül le az ő szenvedő Wertherje Romeo és Julia mellett! Az előbbi apothetosisa a kétségbeesés, és öngyilkosság-

nak s egy kissé rajongó, ábrándos kedélynek halált hozó méreg, amelyet épp azért nem adnék soha ifjak kezébe. Az utóbbi költői fényben ragyogó, való, amelynek tragikus végkifejlődése komoly tanulságot tartalmaz, amely érző szívet érintetlen nem hagyhat. Werther szánalmat, Romeo és Julia rokonszenvet ébreszt s bár mindkettő az ifju korok rózsás korában szerepel, a szenvedély Wertherben rideg, emésztő való, Romeo és Juliánál egy soha el nem enyésző *ideál*. Épp azért Romeo és Julia mint históriai tény s mint tragédia, épp úgy ment Werther fájó sentimentalismusától, mint Abelárd és Heloise durva realismusától. Minden egészséges és ép embernek lelkületében többé-kevésbé nyomokat hagyott az a kor, amelyben e két szerető alakot eszményi magasságban látta s én nem tartózkodom kimondani, hogy senkinek sincs oka ezt szégyenelni. Az élet tavasza első édes bús reményeivel virágtalanul tűnt tova annál, akinek szive soha fel nem melegedett. Ezt a kincset csak egy képes pótolni, — az égnek tiszta szerelme.

Ott állok a ház előtt, amelynek gazdag faragványu erkélyén Julia bucsuzott Romeotól, Shakespeare örök szép nyelven beszélve:

Már menni készülsz? még nem virrad.
Nem a pacsirta volt, hanem a fülemüle,
Félénk füled mitől megrezzene.
A gránát-almafán szól minden éjjel.
Hidd el szerelmem, csak a fülmile.

Pacsirta volt, a reggel hirnőke,
Nem fülmile. Nézd! már irigy sugár
Szegélyzi a felhők nyiló kárpitát
Kelet felől. Az éj lámpái már
Leégtek. Szivem!
Mennem kell, hogyha élni akarok,
Vagy maradnom és meghalnom itt.

Az erkélynek semmi nyoma többé.
Lent, a földszinten, büzös csapszék van,
valóságos olasz lebujs. Az utczára nyiló
ajtón át ottlátni egybegyülve a veronai
csöcseléket. Kék zubbonyos munkások,
feltürt ingujju hordárok, napszámosok ül-
nek ott festetlen, piszkos asztalok körül;
isznak, dohányoznak s lármáznak eszeve-
szetten. Vastag füstgomoly dől ki az aj-
tón át az utczára s a kint álló szoktathatja

szemeit az undorító látványhoz. Belépni nem tanácsos. Minden fertály órában átmegegy egy-egy bérfogat az utczán, a kocsis kötelességszerűleg megáll a ház előtt s onnét a bakról mutogat ostorával az egykori Capuletti palotára a kocsiban ülőknek. „*Questa e la casa di Giulietta!*“ Amely figyelmeztetésre az idegenek tekintenek ide, oda, széltében hosszában, hogy melyik az, — mert azt csak el nem hiszik, hogy e keskeny, magas, rozzant, piszkos ház legyen Julia palotája. Egyébiránt a csalódásból hamar kigyógyítja a kíváncsi utast a ház falán lévő ódon, kopott felirat s a Capulettiek családi címere, amely, mint e név mutatja, egy *kalapot* bir a paizson. A kocsis azután, aki bizvást jobban tudja, hogy mérik itczéjét a bornak a Capuletti palotában, mint azt, hogy ki volt tulajdonképen az a Giulietta, akinek piszkos házát minden utas megnézi, néhány percz mulva megcsapkodja lovait s üget tovább. Az ábrándos utas pedig, aki tele van Romeo és Juliával, csak elbámul a fölött, hogy mit is látott voltaképen.

Szárnyszegegett phantasiával mentem én is tova Julia házától. Gondolám, pótolja csalódásomat egy más emlék, amely sokkal érdekesebb, mert hiszen a tragédiának végső és olyannyira megható jelenetében szerepel. Ez Julia sirja, amelynél ama szivszaggató jelenet lefolyt, midőn a családi gyűlölet két szomoru áldozata a halálban egyesült. A vicolo Franceschinóban van egy elzárt kert, annak a közepén egy magánosan álló barát-zárda. Egy emberséges katona megnyitá előttem a kertajtót s én beléptem. Szomoru, pietástalan rombolás jeleit látni itt mindenütt. Az állam lefoglalta a zárdát kaszárnyának s Lőrincz barát utódjai helyett most mindenütt, az udvaron, kut mellett, falmentében, folyosókon szutykos katonákat látunk, azokat is a javából, mert merőben fuhrweserek. Ha idegen belép, már tudják, mit akar; — Julia sirját akarja látni. Egyik-másik ló-komornyikban van annyi udvariasság, hogy a kérdezősködésre lábával egyet bök a levegőben s mutatja merre kell menni. Egy rozzant kápolna van ott, falai szentképek helyett teleag-

gatvák istráנגgal, kötőfékkel, lószerszámmal. Ott egy szögletben van egy durván faragott kőkoporsó — ez Julia sirja.

Abelárd és Heloise sirja a Pére la chaiseben évszázadok óta mai napig, telen, nyáron tele van üde virágokkal. Minden fájó szív elhozza ide kegyeletének adóját, minden beteg virág elhozza ide hervadó testvéreit. És ebben, ha egyéb nincs, van költészet, eszményiség. Az olasz praktikusabban mutatja kegyeletét. Még néhány év előtt német touristák magyar bakákat találtak e helyen. Az alföld barna fiai soha sem hallották hírét Capuletti Giuliettának, — biz ők, mi tagadás benne, a lovakat itatták Julia koporsójából. Az olaszokat ez nem fészélyezte. Hogy egész Veronában nem volt egyetlen ember, aki elvitette volna e szomorú emléket a lovak társaságából, azt a mai anyagi világban nem lehet csodálnunk, — de hogy nem volt legalább egy bab-szemnyi poéta, aki keserű dythirambokat nyögött volna el valamely helyi lapban, hogy a „tomba di Giulietta“ — ha csak annyit ér is, mint egy kitömött majom,

a museo civicoban, más helyet érdemelne — azon már lehet csodálkoznunk.

Kedvetlenül tértem vissza a S. Lorenzo di Riva-ba s azzal boszultam meg magamat, hogy mikor a buzgó ganyméd a vacsora végén elreczitálta, milyen áron kinozta meg emésztő szerveimet: „un rosto di vitello, quaranta centesimi, salata con sale, aceto ed oleo : dieci centesimi, due pani : sei centesimi, un bocale di vino: trenta centesimi, ed *per la famiglia*: venti centesimi“ — ezt az utóbbi „per la famiglia“ tételt kitöröltem a számlájából.

VIII.

Egy jó barátom, hajdan a vitézlő hadsereg tagja, akit a custozzai és lissai fényes győzelem s az azt követő éppen nem fényes bécsi békekötés arra kényszerített, hogy bucsut mondjon a czitromok hazájának, érdekes eseményt beszélt el nekem katona-életéből. Egy baka-szakácsnak, aki menageban főzött, volt egy kitanított hü ebe, amely naponként gyékénykosárral szájában a veronettából hi-

ven átjárt a város tulsó felén levő mé-
szárszékbe husért. A veronettában laktak
a katonák, a tulsó felén a czivilek. Az
örületes pártszellem, amely a hajdan hires
Veronát izekre szakgatta, amaz idők alatt
az ebekben nyilatkozott. Minden katona-eb
halálos gyűlölettel volt eltelve a czivil-eb
iránt éz vizsont. A fiatal tisztt, ha átsétált
a városba kutyájával, az idegen territo-
riumra lépett ebet a tulsó felén lakó faj-
társai rendesen komoly és sokat jelentő
morgással és fogvicsoritással fogadták, s
bizonyára többségben lévén, bőrébe kap-
tak volna, ha a gazda a kardon kívül
még rendesen jó hajlékony nádpálczával
fölfegyverkezve nem lett volna. Az ebek
kölcsönös gyűlölete olyan erős volt, hogy
egyik városrészből a másikba egyik sem
mert menni kíséret nélkül. A menageért
járó kutya is csak ugy került el a min-
dennapi veszedelmet, hogy kora hajnal-
ban járt el hivatalában, mikor a városi
ebek még nem voltak az utcán, s azon-
felül ösztöne finom szimatával gondosan
elkerülte a netán veszélyesnek mutatkozó
pozicziókat. Merőben járatlan, eldugott

utczákon tette meg utját, s ha megkésett az időben, nagy hasznát vette négy lábának s ugyancsak hordta az irháját. Egy alkalommal, hogy, hogy nem, hazajövetben egy nagyobb csoport városi ebbel találkozott. A magánosan kóborló négy-lábu inast közrekapták a fajtársak s nem elég, hogy elvették tőle kosarát, hanem még hozzá rutul összemarták, úgy hogy a szegény pára fülén farkán vérezve, fülhasító orditással iramlott haza. Otthon első dolga volt végigfutni a kaszárnyák s tiszti lakok előtt s fellármázni valamennyi kollégáját. És most egyszerre egy furcsa jelenet történt. A katonák ebei tizen-huszan egy csoportban sebes vágatással iramlottak át az Etsch hidján a városba. A nagy ugatásra a városi ebek is összefutottak. Egy népes téren volt a találkozás. Eleinte csak messziről ugattak egymásra; ez volt a diplomatiái jegyzék-váltás. Azután néhányan, akik jobban bíztak fogaikban, közelebb jövének egymáshoz s két arasznyira egymás orrától kezdtek morogni, acsarkodni, — ez volt a harcz kitörése előtti tanácskoz-

mány. Elvégre azután neki rohantak egymásnak s olyan véres verekedést kezdtek egész Verona szeme láttára, füle hallatára, hogyha a jelenlevő közönség, a nagyhatalom képviselője, furkós bottal, esernyővel, dézsa vizzel, s minden kéznél lévő fegyverrel közbe nem lép, a harcznak mindkét félre végzetes kimenetele lett volna. A további vérontást csak úgy lehetett megakadályozni, hogy szigoru patens jelent meg az utca szögleteken felragasztva, amelyben a közbenjáró nagyhatalom szigoruan meghagyja mindkét félnek, hogy a közbéke szempontjából ezentul úgy a tiszt, mint czivil-ebek a territoriális viszonyokat szem előtt tartsák s általában a polgári erények felismerésében s gyakorlatában buzgólkodván, mai kelettől kezdve serényen óvakodjanak mindattól, ami által a nemes város békéjének, saját bőrüknek pedig kárát vallanák. Így kívánván ezt a rend, a párisi békekötés és a városi — sindaco.

Ez volt az utolsó nevezetes véres párttusa, amelyet Verona látott, amely habár nincs megírva a történelem lapjain,

elég érdekes arra, hogy mi emlékezzünk meg arról. Most már minden eb hűzkén felkunkorított farkkal jár Verona utczáin s öntudatában látszik lenni az — unita Italiának. A koncz ugyan kevesebb s a nagy hazafiság koplalással jár, hanem hát legyen nyomoruságnak is büszkesége.

Évszázadok előtt Verona népét nem marakodó ebek, hanem a sivatagok vérengző fenevadai mulattatták. Ott áll az ókor egyik legnagyobb, legérdekesebb maradványa, az óriási *arena*, színhelye bizonyára ama vad, emberietlen, vérlázító szórakozásoknak, amelyek ellen a kereszténységnek századokon át saját vére feláldozásával kelle küzdenie, hogy eltűnjenek. A roppant köhalom, amelyhez rabszolgák verejtéke, ártatlanok vére tapadt, amely a gyönyör- és vérittas nép ujjongó tapsait hallá épp úgy, mint a halálküzdők végsóhajait, úgy áll ott, mint komor jele sötét bűnöknek. Ki tudná megszámlálni azon vérnek csepjeit, amely itt elhullott, dicstelen, panasztalan, csupán azért, hogy az elvadult, elfásult emberi kedélynek percznyi ingert okozzon? Ki

tudná szavakba önteni a néma vádat, amely innét felszállott az irgalomnak és szeretetnek Istenéhez az iszonyu gyötrelmek sulya alatt? Ha e kövek beszélni tudnának!

Ott járkáltam az óriási szinkör legfelső gyűrületén, a hol hajdan a csőcselék, a panem et circenses után ordító vad tömeg ujjongott, hahotázott, míg lent a porondon vadállatok tépték darabokra testvéreiket. Vér és kaczaj, kinhalál és taps, milyen borzasztó vegyüléke az emberi indulatoknak. E hely is, mint több más, élő tanujele amaz iszonyu guny és lealáztatásnak, amely csak elvadt emberi szivben tudott megfogamzani, amely odáig sülyedt, hogy az embert, a természet urát és fejedelmét, a vad természettel állítsa szembe, s gyönyört tudjon adni, midőn a lélek, elme nyomorultan elpusztul vérengző fenevadak körmei között. Ezek az arenák a barbarismus élő symbolumai, szégyenlapok a történelem könyvében, amelyeket a civilizációnak fölöttük ragyogó napja megaranyozni nem fog soha.

Nem vélek hasznos szolgálatot tenni

kedves olvasóimnak azzal, ha elmondom minő helyet foglal e veronai hires szinkör az Európában fenlevő többi szinkörök között, hogy milyen terjedelmű, hány gyűrüzete van, mennyi nézőt foglal magába. Akit ilyesmi érdekel, üsse föl uti könyvét, ott találja. Hanem röviden csak arról emlékezem meg, amit már azelőtt is tudtam tanulságával együtt, s amiről egész olasz bőbeszédűséggel beszélt egy hozzám érkezett vezető, de minden tanulság nélkül.

Midőn felséges királyunk legutoljára Veronában volt, a város igen megembelelte — magát. Nagyszerű és fényes ünnepélyt rendezett az arenában. Annál inkább tehette, mert a szinkör teljesen ép állapotban van, habár a régi arenából csak az alapok s egy külső óriási gyűrűzet maradványa eredetiek. A fejedelem számára a főpáholyt rendezték be, valódi ó-kori pazarlással. A játékok, mutatványok elhuzódtak egész a nap lementéig, midőn lassanként sötét lőn. Minden vendég egy mocolettit-gyertyát hozott magával s adott jelre meggyújtá. Képzелhetni

az óriási hatást, midőn egy perczben a hetven ezernél több nézőt befogadó szinkör egy pillanat alatt lángtengerré változott át. Eget verő taps, lárma, zaj halatszék; lent a katonai zenekar a néphymnust játszá. E jelenet varázsa leirhatlan vala. Egyszerre egy adott másikjelre, mintha valamely szellem-kéz minden torokot összeszorított volna, a nagy zaj, üvöltés megszűnt, a katonai zene elnémult, minden néző, egy pillanatban elfujta gyertyáját s az óriási szinkört mély sötétség boritá el.

S mikor az utolsó gyertya kialudt, Verona nem volt többé a magyar királyé.

A becsületes, derék város fatuma volt léte első perczétől fogva, hogy lapta legyen a sors kezében. Sok gazdája volt; az egyik nyomta, a másik szoritotta, a harmadik zsarolta, a negyedik ostromolta, az ötödik pusztította, s valamennyinek a város e jótéteményekért a kezét nyalta. Az utolsó, — az nagygyá tette, szépítette, gazdagította, hirnévre emelte, s hálából a város e jótevőjének — kezébe harapott.

Erről is, mint igen sok olasz városról, amely az Unita Italia áldásai alatt

görnyedez, el lehet mondani, mit IV. Henrik francia király mondott egy hűtelen városról: „Adjon Isten olyan gazdát nektek, mint a minő én voltam.“

Mi maradt a régi fényből, a klasszikus ó-kor dicsőségéből, a regényes, középkor költészetéből, az esemény-gazdag új-kor fényes napjaiból Veronának, amely multja, tradíciói, földrajzi helyzete miatt még most is arra van hivatva, hogy nem közönséges szerepet vigyen a kulturnépek történetében?

Ezt a kérdést intéztem az utolsó estén a S. Lorenzóban egy mellettem ülő asztaltársamhoz, aki úgy látszik, jobban ismerte az olasz viszonyokat, mint én. Mivelhogy nagyon sokáig késett a válaszszal kérdéseimre, magam feleltem neki röviden.

— Semmi!

— No, no — szólt keserű bonhomióval, — egy dicsőségünk még is maradt, ezt el nem veszi tőlünk senki.

— Ugyan mi volna az? kértem.

— A — *szalámi*.

KISEBB

UTIRAJZOK.

IRTA

MASZLAGHY FERENCZ.

MÁSODIK BŐVITETT KIADÁS.

MÁSODIK KÖTET.

ESZTERGOM.

KIADJA BUZÁROVITS GUSZTÁV.

1879.

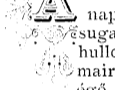
BEARN.

Bearn.

„Adspicite Oceanum!“

I.

Virgil.

A nap már hanyatlott. Elkésett
sugarai mint enyhe aranyeső
hullottak a pyreneék zöld hal-
maira. Egy hosszú, izzó parázkint
égő piros vonal huzódott végig
a láthatáron, fölötte szürkés,
nehézkés felhők tömege, melyek fölött
elő csillámlottak a Pic du Midi, a Pic
d' Ossau s Pic d' Ané örök hó borította
jeges ormai. Mint gyászoló, sötét alakok
a vezeklés szürke köpenyében, úgy tűn-
tek föl egymás mellett, mintha az ép most
elmult napot gyászolnák: egy atomot a
végtelen időből, egy ma született s el-
hunyt gyermeket. Oh komoly ábrándnak
komoly tárgya a lenyugvó nap; egy örö-
kös, mély értelmű allegoria a természet
nagy költészetében. Hol van a merész
szárnyú képzelem, mely a természet e
fönséges jelenetét színben vagy szavak-
ban visszaadni képes? El veletek czin-

özögő poéták, föld porához ragadt csiripelő tücskök! Ha az ember teljesen ki tudná fejezni azt, mit a természet nagy jelenségeinél érez, ennek isteni, örök költészetét ragadná magához a sárba. A művelt kedélyü europai, legyen bár spleenes angol, az elragadtatás momentumában mit tehet egyebet, mint hogy lantot, vagy gitárt ragad s szelid vagy vad versekben izzadja ki a fönséges benyomás hatásait. Mennyivel egyszerűbben cselekszik az emésztő sivatagokonkóborló arab; az lehull a föld porába s mellén keresztbe tett kezekkel imádja e mostoha föld édes anyját — a napot.

Ne higgye valaki, hogy ez encomiumja a pogányságnak. A felvilágosult s érzelemgazdag kereszténység, ott ahol lehet, sohasem szégyelt tanulni szemérmes mérsékletet a több tekintetben szügies kelettől. Avagy nem igaz e Montesquieu mondása: „Az érzékiségnek szolgálatában álló keleti sok tekintetben tisztább, mértékletesebb s józanabb, mint a műveltségével dicsekvő nyugat“? A valódi felvilágosodás gyakran a bűn s a botlás szélén jár. Igazán gonosztevő csak felvilágosult, tanult ember lehet s a raffinement, a művészet a rosszban, nem közönséges emberek sajátja. A becsületes, egyszerű emberből nagyon ügyetlen rossz ember válik.

E stereotyp eszmék épen akkor foglalkoztattak, midőn Pauba indultam. A vagonban négyen valánk. Én mint első személy, egy véghetlen vastagságú, tisztos öreg úr, egy száraz, magas, sovány asszonyosság s egy vitelbért fizetni nem szokott dongó légy, egy valóságos pyrenéi bögöly, mely a legutóbbi állomáson szállott be a szó szoros értelmében s meglehetősen szemtelenül viselte magát. Így ölelkezik a legmagasztosabb költészet a legalsóbb prózával. Meghatva a kép szemléletétől, sajátos érzelmek súlya alatt tekinték ki a szűk ablakon a futó hegyek s völgyekre; szerettem volna komoly lenni. A sors azonban oda rendelte a parányi vad poetát, ki unalmas s bántó dithyrambusaival szüntelen füleim körül zöngedezett, nagy néha pihenvén megköltői röpkedésében a velem szemben ülő sovány asszonyosság tisztos alakú orrán, mely iránt, ugylátszik, ritka előszeretettel viseltetik. Nem is csoda. Az ismeretlen delnő orra, mint általában a franczia nőké, oly zselyeszék alakú vala, mintha külön teremtvé lett volna arra, hogy a szunyogfajta légi madarak ott megpihenjenek. A jó asszony el-el szenderült az unalmas, egyhangu úton, de mindannyiszor ijedten riadt föl lágy álmaiból, valahányszor az impertinens szárnyas iparlovag jónak látta orrahegyén siestát tartani. Legyezőjével

formális huszárvágásokat tön a tolakodó hatlábu gavallér ellen, de mielőtt gyilkos szándékát kivihette volna, a fürge állat már a vastag öreg úr bozontos bajuszának erdejében hűsíté magát, páratlan buzgósággal fürkészvén annak titkait szeretetreméltó ügyességgel balancirozván annak kiálló szálain. Az öreg úr dühösen kapott orra seprőjéhez, de mire vastag ujjai célhoz értek, a dongó parányi poeta lengén tova szárnyalt s nagy buzgalommal folytatá sétáit a vagon czimeres tábláin. Mosolygnom kelle e komoly erőlködéseken, kivált ha a roppant aránytalanságot a támadó és védő fél között latra vetettem. A tisztos öreg úr megbirkózhatott volna egy Góliáttal s nem birt e picziny állattal; az asszonyság túl levén azon boldog korszakon, hogy hizelgő, udvarias hangokat halljon füleibe sűgatni, sehogy sem akart az udvarlóval liaisont kötni. Csak engem kimélt meg a türelem próbájának kis mestere, mint a mesebeli aranymadárka, melyről mondják, hogy lombtalan fára nem száll. A természet apró lényeknek igen finom ösztönük van.

— Ah mennyit kell az embernek eltűnni ez ocsmány állatoktól — sohajtott az asszonyság kizavartatva csöndes ábrándjaiból. — Nem is tudom mirevaló férgek ezek. Az ember idegessé lesz. Minő affronteria! Uram! szólt hozzám fordulva, ki

mosolyogva hallgatám kifakadásait, tegye meg a barátságot, lódítsa ki innét e hivatalan passagiert.

— Asszonyom! mondám, körülhordva szemeimet a vagon plafondján, hogy valahol észrevegyem a közbotrány okozóját — minden rendőri tehetségemet felhasználandom, hogy e kellemetlen vendégtől megszabaduljunk, jelenben azonban nem látom sehol.

— Ott sétál az ön vállán. Nézze csak! Fogja meg! Vagy engedje, hogy én kergetsem el. S azzal sem kérdve sem hallva akkorát ütött legyezőjével vállamra, hogy majd hanyatt estem. Épen elég lett volna egy hatlábu állatnak.

A légy elrepült, én pedig meglehetősen savanyú arczkifejezéssel simogatám vállamat. Köszönhetem a sorsnak, hogy e veszedelmes szándék ott s nem egyebütt ért. Nem tudom nem hallanék e maig is nagyot, ha esetleg e lekötelező érintkezés fülelmen ér. Nagyon udvarias nehezteléssel néztem heveskedő vis á vis-mra, míg az öreg urat a tulsó szögletben mulattatni látszék e jelenet. Hozzá is fordult a közös utitársnőhöz s szólott valamit érthetlen nyelven, mire az bocsánatkérő arczkifejezéssel néze reám. Ugy látszik megbánta heveességét.

— Mit sem tesz, mondám nyugodtan. Midőn hadat viselünk, nem állhatunk jól

arról, valljon az ellenség helyett nem barátaink között okozunk e kárt. A harc hevében ez megtörténhetik. A megtámadott ember első pillanatban rendesen elveszti lélekjelenlétét. Az önvédelem fölment bizonyos bevett, rideg udvariassági szabályok alól. Berry hercegnő nem haragudott midőn megbotlott lovásza az ijedés első pillanatában ruhájába kapaszkodott és őt is majd magával rántá. Svéd Krisztina ismerettsége Monaldeschivel is úgy kezdődött, hogy egy sétán a támadó ebek elől a megfélemlített királynő szolgálja karjai közé futott, ami azonban épen nem tartá vissza attól, hogy utóbb e kegyenczét az udvariasság érzékenyebb pontja ellen elkövetett vétségért lefejeztesse.

Az asszonyosság nagy szemekkel néze rám. A történelmi példák s előbbi eljárása között párhuzamot látszék vonni. Nem tudom, vajjon az összehasonlítás eredménye vigasztaló vagy megnyugtató volt e rá nézve, de a kérdésből, melyet hozzám intézett, bátran következtettem arra, hogy első föltevésében kilétemet illetőleg csalódott.

— Ön szereti a történelmet? — szolt más irányt akarva adni a beszédnek.

— Mindenesetre, mondám, — egyik mellék foglalatosságom az; de csak a felszínén maradok, mint minden dilettans.

— Igen? szolt fürkésző pillantással

tekintve végig rajtam. Bocsánat! — folytatá, első pillanatban azt hittem, hogy ön uram egy frère de l'eglise, mint nálunk vannak, ilyenek. Azt kell hinnem, csalódtam.

— Félig meddig, mert ugyan én is a templomot szolgálom, anélkül azonban, hogy a szó szorosabb értelmében templomszolga lennék. Menjen ön asszonyom fürkészéseiben egy kissé tovább.

— Ön abbé; valószínűleg Lourdesben volt?

— Valóban. Messze földről jöttem oda. Most már visszamenendőben vagyok. Nem tehettem azonban ezt anélkül, hogy a szép Bearn tartományt meg ne tekintsem, mely a történelemben oly gazdag.

— Ön tehát Pauba indult?

— Igen s ha lehet onnét még tovább, — egész az óceánig.

— Nos, és tetszett önnek e vidék?

— El voltam ragadtatva; nem egyedül a természet szépsége, mint azon csodás szellem által, mely e földrészt átlengi. Némi kis hajlammal bírok a költészetre s a látott tárgyak nem csekély mértékben fejlesztették azt.

— Akkor Pau még inkább fog önnek tetszeni. Ott természet, költészet, mult és jelen ölelkezik. Az a bourbonok bölcsője; gazdag történelmi emlékekben.

— Tudom s épen ez ösztönöz, hogy

a bearni francia király születéshelyét megtekintsem.

— Sok érdekeset fog találni; Pau a francia arisztokraták gyűlhelye.

— Igen s ha nem csalódom a royalis érzelmű régi francia nemességé, mely most is vonzódik a régi nagy királyok emlékével megszentelt helyhez. A spanyol bourbonok nagyon szeretnek ott tartózkodni.

— Igaz! válaszolt az öreg ur, hiszen don Carlos neje most is ott van s míg Carlos ur a hegyeken túl aprítja honfitársait, a jövődöbeli spanyol királyné itt mulat.

— Hogyan? jövődöbeli? mondja ön, szólt a sovány asszonyság egészen tűzbe jövőn; — most is az, don Carlos a törvényes spanyol király.

— De asszonyom, szólt közbe az öreg ur nagy lélekzettel, — a politika . . .

— Mit politika, hagyjanak nekem békét a politikával. Én épen nem értem, mit akarnak azzal a politikával. Az embereket mézárszékre viszik, a családokat tönkre teszik, mindenütt nyomorúság rémitő nagyságban, — ez a politika.

— De asszonyom! megbocsásson — talán mégis . . .

— Hogyan? talán? — szólt közbe a neki hevült asszonyság s legyezőjét mintegy gyiklesőt egyenesen az öreg ur ellen

fordítá, — s még lehetmondani, talán? Uram, ez nincs francziául mondva. Önök soha sem tudnak békében maradni. mindig veszedelmet hoznak az emberek nyakára. Mindig fondorkodnak, önök internationalisták, kommunisták, rabulisták és — . . .

— De kérem asszonyom! . . .

— Nekem hiába beszélnek. Nem volt elég veszedelem itthon, most még e szegény Spanyolországot is elárasztják az istentelen republikánusokkal. Felforgatnak mindent fenekestül. Azt akarják, hogy mi elfogadjuk, amit önök főztek.

— De asszonyom! — szabadkozék az öreg ur, — én nem tudom . . .

— De én tudom, nagyon jól tudom, s miután szerencsém van a királyné suitejéhez tartozni, azért nagyon jól tudom. A gonosz politika, e fondorkodás oka annak, hogy VII. Károly király ő felsége háborut viselni kénytelen. — s habár francia vagyok, tudom jól, hogy honnét fúj a szél; de mi megküzdünk az ellenséggel, bármily veszedelmes legyen is.

A derék asszonyság, kiről már most gyanithatám, hogy egy trónról álmódzó királyné udvarhölgyeinek azon kategóriájába tartozik, melyben a komornák vannak, még tovább is pattogott volna a legyőzendő ellenségről, hogyha egy másik legyőzendő veszedelmes ellenség elő nem jő s a nagy hevében szédülő asszony-

ságot észre nem hozza. Az előbb elüzdött döngő légy, honnét, honnét nem, előtermett s republikánus érzelmeiről tanúságot teendő, komoly támadást intézett a karlisták védelmére kelt ajkak fölött álló hústorony ellen. Ez a körülmény időt adott az öreg urnak első ijedtségéből magához térni, s míg a tisztas asszonyosság jobbra balra vítta kemény csatáját a veszedelmes ellenséggel, elővette burnót szelenczéjét, egy nagyot szippantott, megtörlé orrát tarka kendőjével s miután egy komikus pillantást vete felém, megszólalt.

— Mindenesetre irigylendő állapot, hogy kegyed asszonyom a leendő királynőhöz oly közel áll s megfoghatóvá teszi meleg érdeklődését a bourbonok sorsa iránt. De engedjen meg, mi kik nem vagyunk ily szerencsések, másképen fogjuk föl a dolgot.

— Azt elhiszem, szólt amaz félrebigyesztve ajkát s elfordult az öreg urtól. De hát ön, az ön véleménye? folytatá egyenesen hozzám intézve a kérdést.

Láttam, hogy elvégre is nekem kell e fölmerült vitás ügyben bírónak lennem bár megvallom, a vita folyamát csak szakadozva értém s így nem is elég készülséggel szólhattam ahhoz. Attól tartottam, hogy a politika komoly jelenetekre adhat alkalmat; iparkodtam kevésbbé kegyetlen lenni a karlisták mint a francia nyelv iránt.

— A mi engem illet, mondám mosolyogva, — én megvallom nem viseltetem azon érdekekkel a spanyol legitimitás iránt, mely azt megilletné. Eltekintve minden önző gondolattól, mely engem vagy állásomat közelbről illethetne, pusztán társadalomtörténeti szempontból fogva föl a dolgot, véleményem az, hogy egy trónjavesztett legitim örökös mindig a gondviselés ellen viv csatát, ha fegyverrel akarja visszanyerni a koronát, melyet utóvégre is nem a sereg, de a seregek Ura vett le fejéről. A világtörténelem megmutatta, hogy soha sem volt áldás a vérrel szerzett trónon. Egy ősi fejedelmi család szülötte traditióival szakit, ha alá süllyed a közönséges fejedelmi kalandorok eszközeihez. Midőn Napoleon a tilsiti békét megkötötte, Frigyes Vilmos szót emelt néhány ősi herczegségeinek mint bölcsőjének megtarthatásáért. Napoleon, ez első fejedelmi kalandor, durván elutasítá a kérelmet mondván; „Ha az ember megnő, nincs szüksége többé bölcsőre.“ Mire a megalázott király így válaszolt; „Nem kérem tehát öntől ezt, mert ön soha sem tudja érezni, mit tesz az, ősi birtokokat elveszteni“. Európa két szögletében van két dicső ország, mindkettő fényes s gazdag multjában s mindkettő úgy változtatja királyait mind az önök hires Arnaud Zsófiája udvarlóit. E két

ország a spanyol s a görög. Jelenben egyik sem érdemli meg, hogy egy lovag kezét nyujtsa utána, kardját kihúzza érette, harczot viseljen érdekében. Nem irigylendő állapota egy fejedelemnek, mindennap azon gondolattal hajtani fejét nyugalomra, hogy országának fele gyűlöli őt, hogy az özvegyek s árvák könnyei vegyülnek az italba, melyet ajkaihoz emel, hogy trónja csikorgásában hallja az átkot, melylyel alattvalói elárasztják. A bántalom, melyet a társas ember elkövet embertársán, könnyen feledhető; a mindennapi élet sérelmei oly sebek, melyek hamar gyógyulnak. De a sebek, melyeket egy szerencsétlen fejedelem ur népe szivén üt, hasonlítanak a morális sebekhez. Évek során át behegedve látszanak, de évek multán is a legkisebb érintésre megnyílnak újra s vérzeni kezdenek. Az első Bourbon, az kinek szülőhelyéhez közeledünk, karddal kezében állott Páris falai előtt, majdnem négy éven keresztül. Az ostrom alatt naponkint ezeren hullottak el éhség s dögvész miatt. Páris nem akarta magát megadni, míg az utolsó katonája él falai között. S az első Bourbon karddal hódította meg a várost majdnem négy évi hosszu vérengzés után. E nagy fejedelem páratlan jósága begyógyította ama mély sebet, melyet trónraleptével ütött 1589-ben. Kétszáz éven át behegedtnek

látszék e seb, de kétszáz év után megnyílt s vérzett. Minden egyes cseppjét drágán fizette meg e nagy fejedelmi család s XVI. Lajos, a Bourbon család e legnemesbike ősei büneért vértanui halált szenvedett. A fővel elgurult a korona. A bourbonok tanulhattak a hohenstaufiak történetéből, valamint azon évekből tanulhatnak a mostaniak. A régiek fatuma s a mienk közt különbség van. Az elsőt az ember önmaga alkotja magának, benne él s vesz el, a másik fölötte áll és neve a gondviselés. Azért megbocsássanak, ily dolgoknál erős bennem a praedestinációbani hit. Ha a népek Ura, mely trónra hívta e családot, akarja, hogy ismét ott legyen, fölfogja emelni, vér, erőszak, háboru áldozatai nélkül.

A tisztességes asszonyosság egészen elhülve néze rám. Volt is oka. Franciaországban a papság túlságosan royalista érzelmű s a legitimitás mellett van. A madame is azon nézetben volt, hogy az egyházi embernek nem lehet független politikai nézete. Az előbbi intermezzókat feledve, kérdőleg néze rám.

— De hát a jog, az semmi? kérdé majd rám, majd másik utitársunkra nézve.

— A jog, asszonyom! szép dolog; sokszor szebb akkor, ha nem élünk vele, mikor lehetne és szabad. Van bizonyos magasztos nagy eszméje a mérséklet s ön-

megtartóztatásnak a jog gyakorlatában. A törvényes fejedelmet annyiban tartom Isten helyettesének e földön, mivel mint Az, ő is kegyelmet gyakorolhat. Nem élni joggal, mindig vonása volt nagy és szép jellemeknek. Közönséges emberek egyik ismertető jele, hogy nevetségig féltik egyéni jogaikat. Egészen más a megtámadott jog védelme, például egy nemzet életében. Egyéni jogaim használatát mérsekelhetem, nemzetiségem, állásom jogait nem. A jog utóvégre is Istentől származik; a ki adta, el is veheti.

A társalgás itt komoly alakot vőn. Nem is gyanítám, midőn a vagonba léptem, hogy az első pillanatokban jelentkező furcsa jelenetek végkifejlődése minden inkább lesz, mint nevetésreméltó. A tisztes asszonyosság, ki egész utam alatt leg-hivebb képét adá az élénk, társalgásra született franczia nőknek, később teljesen meggyőzött arról, mit beszéd közben róla föltételeztem, hogy nem épen vonzó külseje mellett is vonzó társalgással bir. Igen érdekes dolgokat beszélt a paui fürdő eletről, magas urnőjéről, kiről állitá, hogy szintén Lourdesba fog kirándulni a leg-szorosabb inkognitóban. Fecsegéseink érdekét különösen emelé az, hogy a derék vastag ur ott a szögletben igen ügyesen tudott hallgatni. Megjegyzései, melyeket koronkint tőn, épen nem ártottak nekünk.

A nap már szépen lement s a láthatár lassankint félhomályba borult. Kitekinték az ablakon s szemeim távolban egy égnek nyuló vár hatalmas tornyait, bastionjait, erkélyeit, csipkés falait pillanták meg. Az ott a Bourbon család ősi fészke, Bearn tartomány fővárosa, Pau. Az utolsó előtti állomáson már megpillanték néhány bearni pórt festői szép öltözetében, gömbölyded, komoly, spanyollal vegyes francia jellegű arczával. A leszálló est homályával megnyílt lassanként ábrándjaim világa. A hely, melyhez közeledém, a történelem nagyszerű epocháit lesz elem tárandó. A multak emléke már kinyújtá kezét utánam. A vonat meglassítá futását, — néhány percz, s mi Pauban voltunk.

II.

Semmi sem ér biztosabban czélt, mint a rossz akarat. — A jónak ezer akadályba kell ütköznie, míg létre jöhet, a rossz akarat pedig fürgén keresztül töri magát mindeneken. Az ártani akaró s tudó szándék ezer miasmává oszlik fel a gonosz akaratú ember ajkain, melyet önkéntelen beszív magába minden ember, s ha épen a gyarlóságok legnagyobbikával vagyis gyanakodó természettel bir, oly könnyen oda veti a másokról megőrzött

jó véleményt, mintha lelke örülne, hogy egy rossz emberrel többet tud a világon. Így születnek a társas életben a pessimisták. Az álfelebaráti szeretet czirógatva fojtja meg a becsületet, ölelésével szorítja agyon a jó hirnevet, s gyakran egy-egy név, melyet hordozója a csöndes öntudat nyugalmaiban tisztának hisz, egy rosszakaratú ember fondorkodása miatt már régen apró pénzzé lett, egyik kezéből a másikba került, s mindenik hagyott rajta valami szennyet. Minden magasabb, szellemibb kincsnek, melylyel az ember dicsekedhetik, van több vagy kevesebb védelme, csak a jó hirnév az, mely egészen védtelen s melyre, ha egyetlen egyszer a rágalom rákente sarát, soha az életben nem lehet többé teljesen tiszta; a tisztátlan kéz nyoma, érintése ott marad örökre, mint drága művön a csorba, melyet nem lehet többé eltávolítani. S ez áll, mióta a világ sarkai körül forog, s emberek laknak a földön.

Történelmi nagy jellemek tanulmányozása csak megerősíti ez életben annyiszor igazolt tételt. Pau története pedig bő anyagot szolgáltat annak bebizonyítására, hogy az elfogulatlan ítélet csak a bezárt sir fölött található fel. Azok, kik ezen a nagy mindenséghez képest parányi földrészen éltek és szerepeltek, mint fényes és eseménydús élet hősei, tanu-

ságot adtak az utókornak, hogy bámulat és hódolás, melylyel egyes jellemekek az emberiség az életben adózott, a folyton halványuló emlékekkel lasankint elfogy, s a hősököl lesznek egyszerű emberek, viszont a félreismert, elítélt jellemekekröl leolvad minden szenny, melylyel azokat a rossz akarat elboritá s elötünnek akkor egész nemes tisztaságukban. Századokig kell várni a társadalomnak, míg az ősi salak alól a jellem előkerül ugy, amint valójában volt.

Egy árnyas fa mellett, a paui vár aljában egyedül ültem. Nehány ölnyire tölem, lent, üde zöld fák illatos lombjai alatt hemzsegő, tarka népsereg zsibong, Pau fürdő népe, a művelt világ leggazdagabb aristokratiája. Festői látvány, halvány viszképe a tarka multnak. De szemeim önkénytelenül letértek a pezsgő, fényes élet képeiröl s szomju tekintetem az előttem elterülő nagyszerű vár és vidékre emelém. Megnyilt lelkem előtt a gazdag multak zárt ajtaja s a képzelem fényében végig vonultak szemeim előtt ama nagy s emlékezetes események, melyek színhelye e parányi föld volt. Elhagyom egy perczre a rideg jelent, hogy a költészeti dús mult emlékeivel foglalkozzam.

Bearn földje azon kivételes sorsban részesült, hogy mint kevésnek a Fran-

cziaországához tartozó tartományok között, önálló történelme van. Szereplése a középkor ama dicsteljes korszakába esik, midőn az emberiség eszméi a jog s társadalmi élet fogalmait illetőleg minden esetleges visszaélés mellett sokkal tisztábbak, nemesebbek voltak, mint századok mulva. Bearn történelme a paui várral s vidékével oly szoros kapcsolatban van, hogy ugyszólván egymástól elkülönözhetlen. E vár a regényes pyrenéek egyik szárnyától mintegy gyöngéden átölelve, volt első háza a városnak. — A vár régóta, már a X. században állott, midőn közelében az erősebb védszárnyait kereső nép magának hajlékot emelt. Bearn szabadsághoz szokott, nemzetisége és jogaira féltékeny hegyi népe eltűrte, hogy ama hatalmas köszörnyeteg ott a Gave folyam mentében létre jöjjön, de annak urait maga választá meg. A szaraczénoktól, kik a pyrenéeken áttörve észak felé rabló támadásokat intéztek, üldöztetett Gaston Centull, az első, midőn maroknyi csapatával e helyre jött, a táj szépsége annyira elvarázsolá, hogy ott állandóan megtelepedett. Bearn népe csak azon feltétel alatt engedé meg a vár építését, ha annak ura a népjog épen tartására megesküszik. Az ossaui völgylakók, kiknek a mai vár területe tulajdonuk volt, elsőben három karóval jelölék ki a he-

lyet, s azt követelték, hogy a vár csarnokaiba mindenkoron szabad bemenetük legyen. E jogot fentartották maguknak még Bourbon Antal idejében is. A nép maga emelte e várat, mely mint a történelem tanusítja, soha sem vált börtönévé. A vár urai s a nép között valóságos patriarchalis viszony volt. Bearn grófja hasonlított az ó szövetség pásztor királyaihoz, kik midőn fejedelmek voltak, egyuttal a nép atyjai, jogainak őrzői is valának. Valóságos köztársaság a középkorban. III. Gaston, Bearn grófja már mint a középkor legdaliásabb lovagja szerepel. Ő körtött először szövetséget a szomszéd spanyolokkal közös ellenségük, a mórok ellen. Midőn Saragossát, mely az északi spanyol mórok főfészke volt, személyes vitézsége által kézre kerítette, a bearni grófok s a spanyolok közt a szövetség századokra meg volt alapítva. Azon kor lovagjai két nemes eszmétől, a hölgyek tisztelete s a vallásérti harcz eszméjétől voltak lelkesítve; Gaston is elment a szent földre a hitért vérént ontandó s kiérdemelé, hogy a világ legnagyobb dalnoka Tassó megénekelje. De már fiában kiveszett e nemes Centull nemzetség s unokája Mária, a spanyol király fondorkodása folytán, ki a dicső család kihaltára már előre számított, egyszerű spanyol nemeshez, Moncade Vilmoshoz adatott nőül

Midőn az utolsó Centull behunyá szemeit, a spanyol király Moncadet Bearn grófjának nevezte ki, s a tartományt Spanyolország hűbérenek nyilvánítá. Soha eddig e szó nem hangzott el Bearn szabad földjén. A jogaiért élő haló pásztor nép berontott a fényes termekbe, kihurczolá onnan Moncade lovagot s a Centullok unokáját, felrakta öszvérhátra s elvitte a határig, saját sorsára bizván. Bearn most választójogával élt. Az egyszerű völgylakók durva szőr öltözetben, e semmit mondó barna arcú emberek összegyültek Pau várába s közös akarattal a szomszéd Bigorre grófságból egy lovagot választottak uruknak. Ez fölötte megörült a szerencsés választásnak, s azon hizelgő véleményben élt, hogy a fejetlen tömegben igen előnyösen uralkodhatik. A bigorrei lovag az ő nézeteivel teljesen beillék a mai korba, amennyiben azt hivé, az eskü csak azért van, hogy legyen mit megszegni. A jámbor nép csakhamar fölocsudott álmaiból, midőn tapasztalta, hogy Pau várának csarnokait bigorrei vad katonák állják el előle, ha ügyes bajos dolgában ura színe elé lépni óhajtott; majd ismét, hogy a „Cour de Bearn“ mellőzésével új s eddig hallatlan törvényeket szándékoznak behozni. Midőn a küldöttség, mely e sérelmek gyógyítása céljából a paui várban megjelent, minden

kihallgatás nélkül elfogatott s mi eddig hallatlan volt, a szabad nép szónokai börtönre vettettek, a bigorreai gróf uraságának napjai megvoltak számlálva. Egy szép tavaszi napon a paui vár őrségét lecsalták a völgyekbe s ott legottan lefegyverték. Arra azután megindultak a nép vénei, fegyvertelen, egyetlen pásztorbottal mint a hatalom jelvényével a paui várba. A csarnokok gyöngén voltak védelmezve ellenállásról szó sem lehetett. Keresztül hatoltak minden termen, míg elvégre a zsarnok színe elé értek. Az, midőn a fegyvertelen pórtömeget látta termeibe bevonulni, látta különben is a csöndes, nyugodt arcokat, épen nem kételkedék, hogy e tömeggel egy maga is könnyedén el fog bánni.

— Mit akartok tőlem? kiálta rájok vad hangon s széles meztelen lovagkardját maga elé állítá, rajta nyugtatván kezét.

— Emlékezel rá uram! szólt előlépve a küldöttség legidősbje tisztelettel hajtván meg ősz fejét ura előtt, — hogy két év előtt mi, Bearn földének szabad lakói önként, senkitől nem kényszerítve téged urunkká választottunk. Neked adtuk a hatalmat, hogy légy a mi vezetőnk, bíránk, védelmezőnk s csorbithatlan jogaink őre. Mi átadtuk neked a legfőbb hatalmat, hogy légy ura hegyeinknek és völgyeink-

nek, élvezd velünk a madár dalát, a folyam vizét s a léget, mely ez ellenségtől nem tiport hegyek közt fúj. Urunkká tettünk, hogy megosszuk veled földünk gyümölcseit, nyájaink hasznait, verejtékünk keresményét?

— Tudom, emlékezem rá, mi szükség arra figyelmeztetni! vága közbe a lovag marczona tekintetét a csöndes alázattal előtte álló tömegén végig hordva. Meguntátok a jó életet, a békét? Pusztuljatok előlem! Váramban még elég börtön van számotokra. Lovagi kardomra mondom, rendre tanítalak titeket. Nem egy kóbor Moncade áll előttetek, hanem veletek rokon bigorrei lovag. Ne dobáljátok elém ily rongyokban a panaszt, mert Istenemre úgy szét szóratom nyomorult, viskóitokat, hogy nyoma sem marad. Uratokká választottatok, uratok vagytok!

A bearni nép összenézett e vakmerő daczos szavakra, egy perczre minden szemben szemben felvillant valamely baljóslatu fény; a jövő pillanatban már eltűnt. Az ősz pásztor csöndesen, mintha nem is hallotta volna a sértő választ, egész nyugalommal folytatá:

— Ha emlékezel, tudod azt is, hogy mi becsületesen megtartottuk azt, amit ígértünk. Mi itt mint a szabad bearni nép rendei állunk előtted s kérdünk téged, akarod-e szövetségünket fentartani, joga-

inkát csorbitlanul megőrizni, igazságos, törvénytudó fejedelmünk lenni, „fors“-ainkat, törvényeinket tiszteletben tartani?

— Vázkirály nem leszek köztetek!

— Meggondoltad jól, a mit mondtál? szolt az ősz szónok s elsápadt arczával végig tekintte társain.

— Meggondoltam!

A jövő pillanatban százötven halálos botütés alatt összerogyott a lovag. Egy hangot adni, egy mozdulatot tenni nem volt már többé ideje. A bearni nép mindent, mi e lovag rövid uralkodására emlékeztetett, megsemmisite. Az ellenséges elemeket kiüzé hegyei s völgyei közül s midőn a nagyon egyszerű trónváltozás megtörtént, szétnézett a vidéken, kit lehetne a bearni pásztorkoronával megkínálni. A választás egy vitéz kalandor lovagra esett, Auvergneből. Ez szivesen megesküvék mindenre, amit előirtak neki, iparkodott megtartani is bizonyos pontig. Épen e pontban azonban a romlatlan ősi erkölcsü hegyi nép nagyon érzékeny volt. Az auvergnei lovag a fejedelmi jogok közé iparkodott becsúsztatni azt, hogy a völgyek feshő virágait kebelére tűzhesse. Csak egyszer kísérté meg s rajta vesztett. Azon feshő virág őre, egy fiatal bearni pásztor ugy talált körmére ütni ő fejedelemségének, hogy nem kért többé kenyeret. E körülmény kijózanitá Bearn népét.

A jöttmentek szerepe lejárt. A nép vénei ismét összegyűltek s elhatározzák közös akarattal újra visszafordulni a Centullok unokájához Moncade Máriához, ki akkoron férjével s két iker gyermekével Spanyolországban tartózkodott.

Hogyan gondolkozott e nép, jellemzi a következő jelenet. Midőn a küldöttség Cataloniában megjelent s régi uralkodó fejedelmeinek utolsó sarjadéka előtt szándékát előadá, Moncade Mária egy kettős bölcső elé vezeté őket; abban szunnyadt két iker gyermeke. Gaston és Raymund. Az egyszerű pásztorok szemügyre vették a két gyermeket. Gaston nyitott marokkal aludt, Raymund kezei zárva voltak. A bearniak minden tétovázás nélkül az elsőt választák fejedelmüknek, ki később V. Gaston név alatt a Bearn föld boldog uralkodója lőn s nyitott markát egész életén át határtalan bőkezűségével igazolá. Uralkodása alatt jóllét, boldogság lakozott a völgyek között. Ezt követte Raymund, a zárt kezű. Ez józan takarékoság, bölcs törvények által tette magát nevezetessé. A Centull nemzetség három fejedelmet adott Bearnak. A harmadik s utolsó VI. Gaston vala; nagy és kitűnő fejedelem, kinek emléke sokáig fenmaradt a népnél. Leányát Margitot a szomszéd Foix grófja vette nőül s így 1306-ban Bearn Foix grófsággal egyesült.

A bearni uralkodók ezen időtől fogva felváltva Pau s Orthezban laktak. A tizenegyedik század regényes történelmének egyik kiválóbb hőse Gaston Phoebus volt köztük a legnevezetesebb. A nagyszerű torony, mely a paui vár éjszaki részén imposans terjedelem és magasságban látható, Gaston Phoebus műve. E férfiúban összpontosult azon kor, minden sajátságai, erényei s bűneivel. Bátor, kifogástalan lovag, s a legfényesebb fejlődmi erényekkel tündöklő fejedelem. A csatákban mint vakmerő hős, rettenthetlen vitéz, otthon mint bölcs s igazságos fejedelem szerepelt. Phoebusnak nevezték feltűnő szépsége miatt s míg karjainak csapásai alatt számtalan ellen hullott el, nem egy női sziv vérzett el csöndes bánatban, melynek nyugodalmát öntudatlan, akaratlan rabolta el. A költők s troubadourok megénekelték diadalait, a francia király az első méltóságokkal ruházta fel, népe bálványozta s csak az utókor kettős kritikája hangzik fölötte kedvezőtlenül. Az első ártatlan valami. Phoebus mint író is akart fényleni, de művének nyelvezetét a kritika oly mértékben elítélte, hogy még jelenben is a „Faire du Phoebus“ közmondásszerűleg rossz francia stylt jelent. A másik egy szomorú tény, egy véres dráma, melynek utolsó felvonásában az ünnepest hős fejéről lehull a dicsőség

koronája s darabokra törik. Gaston Phoebus tragikuma megrendítő s Bearn történetében a legsötétebb pont. A korra és szereplő személyekre egyformán világot vet

A paui vár nagy terme egy komor őszi estén sajátságos képet mutat. Magas támlájú karszékben egy fejedelmi arcú hölgy ül; szép fejét lankadtan bocsátja kezére. Fürteire rá szállott már az évek s gondok dere; szabályos, nemes vonásai-ban kifejezhetlen méla bánat ül. Az óriási ólomkarikás ablakon betéved egy-egy búcsúzó napsugár, s derengő fényt vet a gyászos hölgyre. Mellette alacsony, báriosony párnán egy gyöngye ifjoncz ül. Gazdag szőke hajzata majdnem eltakarja arczát. Szemeiből néma bánat keserve szól. Fejét az ülő hölgy térdeire hajtja, ki mint egy áldólag nyugtatja rajta kezét. Hátterben széles kandallónak támasztva hátát, egy óriási hatalmas alak áll, nehézkes lovag öltözetben; oldalán széles kard lóg, kezét durva keztyük fedik. Hosszú rőt szakálla végig fut széles mellén. Tekintetéből vad boszú s alattomos ravaszság villámlik elő. Töprengve néz végig a két néma alakon; koronkint összehuzza marcsona szemöldéit. Nagy terveken látszik törni fejét.

Ama gyászoló hölgy Gaston Phoebus Bearn s Foix grófjának neje; a serdülő gyermekifjú, ki lábainál ül, Gaston az ő

fia, a bearní s foixi grófság örököse; ama marczona alak pedig ott a háttérben a középkori világ egyik sötét hőse, bős Károly, amint a történelem elnevezé, bátyja a gyászoló hölgynek.

— Vigasztalódjál jó anyám! szól a gyermekifjoncz könyes szemeit a tisztes hölgy arcához emelve, — atyám szive meg fog engesztelődni irántad. Csak a büszkeség tartja fogva szivét. Lehetetlen, hogy ne szeressen tégedet az, ki lelkedet ismeri. Ellenség tépte szét a kapcsot, mely hozzá fűzött. Ki tudna ellen állani áldó édes, szerelmednek? Oh, atyám szivét már nem egyszer megszelidítéd, midőn másokért könyörögtél előtte. Könyeidnek, most sem fog ellenállani.

— Hagyd e csöndes ábrándot fiam! szólta a hölgy búsan. Nem özvegységem bánata kinez, melyet, az ég látja lelkem, meg nem érdemeltem, de szive vonzalmának becsülésének hiánya az, mely engem lassan és bizton öl. Mit ér nekem az élet nélküle. A sziv, melyhez egyszer a gyanu mérge fér, sohasem szerethet többé igazán. Nem kérek kegyelmet ott, hol jogom van. Szerelmem iránta tiszta volt, mint a felhőtlen ég; hűségem állandó, mint az égen a nap. Lelkemet tudnám kisirni e szemekből, ha egy parányi vád terhe sújtana. Temesd el fiam édes reményidet; atyád meghalt anyád számára.

— Az égre nem! kiálta föl fájdalmasan az ifjú, a szenvedély hevével ölelve át anyját. — Magam fogok eléje lépni. Megragadom szívét, s ifjúkorom első keservével indítom könyörületre, igazságosságra. Akarom, hogy ismét szeressen, mint akkor, midőn világrajöttemet várta. Arczom a te arczodat juttassa eszébe, midőn először látott téged, s kemény szive megszelidült. Én széttépem bús özvegységed fátyolát; ha meghalt benne a férj, él még az atya.

A bánatos hölgy némán hajtá le fejét, nehéz könnyek hullottak végig arczán. Az ifju is elnémult, mintha ösztönszerű sejtelmét érezné terve hasztalanságának. A marczona alak, ott a háttérben aláhuzott szemölddél nézé a jelenetet. Még nem volt itt a tett ideje.

A nap már leszállott, utolsó sugarai eltűntek az égről. A paui várat szürke nehézkes felhők vevék körül. A gyászoló megcsókolá fia homlokát s lassan távozik.

Akkor előlépett a nagybátya s a még mindig szótlán ifjúnak vállára tevén hatalmas kezét, keserű gúnynyal megszólalt:

— Nagy munkába kezdél öcsém Gaston! Atyád gyűlöli anyádat. Ő tudja miért. Nem is tanácslom hogy érette kitted magadat. Örökséged bánná meg.

— Nekem első örökségem nevem be-

csülete, szólt az ifjú Gaston egy középkori lovaghoz illő lelkesültséggel, — első kötelességem szülőim boldogsága. Nem tűrök szennyet, igaztalant egy ártatlan nön; még kevésbé akkor, ha e nő anyám.

— Helyes, megfeleltél. Jól ismered a lovag kötelmeit. Selyem szalagot érdemelnél valamely tornán. De nem félsz-e anyád ügyében dühöngő atyád színe elé lépni? Nem tartasz-e attól, hogy bösz atyád az első karddal széthasítja ezt a göndör fejedet? Ugy hiszem, nem ismered atyádat.

— Atyám lovag! S mint ilyen tudja kötelmét egy lovaggal szemközt. Félni pedig nem tanítottak meg; hála az égnek Gaston Phoebus fia vagyok.

— Jó! Látom már, benned is van apád véreből valami. Ha ezt hallja, nem tagadhatja, hogy fia vagy. Lásd ez üveget. Ebben tűz és pokol van. Szerelemital. Egypár csöpp atyád poharába, s szíve újra hevesebben fog verni. Pokoli tánczra kel csontjaiban minden indulat. Csak néhány csöpp s anyád megözvegyült keblén találod atyádat. Nesze! Vedd! Légy okos s titoktartó.

— Igaz a mit mondasz? kiálta vad örömmel az ifju, egy pillanat alatt elragadva a bűvös szert. — Oh angyalok balsama! Megteszem bátyám! Áldlak érte. Még holnap Orthezben leszek. Ne szólj

anyámnak. Ismét szeretni fogja őt! Bátyám, az ég áldjon meg!

Az ifju Gaston lázas indulattal rohant el. Károly lovag összefonta kezeit, a széles ablakhoz lépett, s gondolkozva tekintte ki a néma, sötét éjbe. Egy percze szemei vad villámokat szórtak. Alig hallhatólag rebegé ajkai között: Csak menj esztelen ficzkó! Az a néhány csöpp elég lesz gögös apádnak is, neked is. Hugommal pedig majd elbánom én!

A paui vár kapuján még azon éjjel két sötét lovag vágatott ki s egyenesen az Orthez felé vezető szakadékos utra tért.

III.

Mely festői kép tárul szemeink elé? Széles, alacsony asztal mellett, nagy, háts karszékekben három ország első lovagjai ülnek. Az asztal dúsan meg van rakva drága mivű ezüst, arany edényekkel, kupák- és billikomokkal. A fel s alá szaladgáló cselédek, csatlósok, étekfogók alig győzik szolgálni az urakat. Minden egy középkori fejedelem gazdag fényére mutat. A terem falain nehéz fegyverzetek lógnak, vert sisakok, fényes pánczélok, hosszú egyenes szablyák. S e gyilkos szerszámok között ott függ az ezüstitel kivert lant, nem kevesebb győzelem hirdetője, mint a

kard, mely mellett lóg. Az asztalnál ülő lovagok hősök s dalnokok együtt, a harczter s költészet az ő világuk. E kettő képezi a hangos beszéd tárgyát. Minden arcz piros és hevült, bortól s nagy eszméktől. Az asztal főnél ül a házi gazda; széles mellére koromsötét szakáll dús erdeje borul; hatalmas fejével kilátszik az egész társaságból. Arcza valóban fejedelmi; magas, sima homlokán egyetlen redő sem mutatkozik; szemeiből forró szenvedély, értelem, bátorság tüze villog elé. Ez Gaston Phoebus, Bearn és Foix fejedelme.

Mellette ül fia, az ifjabb Gaston; koronkint elragadtatással tekint atyjára, kinek merész vágású felvetett ajkai a szót viszik s a szónak erejével elragadnak mindenkit. Minden arczon a szilaj jó kedv kinyomata ül. Csak ketten látszanak álmyszerű elfogódásban lenni; az ifjabb Gaston, ki atyja mellett ülve néha szorongva tekint körül s a vidám társaságban is nehéz gondolatok súlyát látszik viselni, s Károly lovag az asztal végén, ki ravasz, éles szemeivel kíséri az ifju Gaston minden mozdulatát. Olykor előre tolja visszataszító arczát, szemeivel hunyorit, mintha bátoritani akarná az ifjút. Azután gúnyosan tekint rá s majd halk beszélgetést kezd szomszédaival. Ugy látszik még nem jött el órája.

A vad tivornya foly tovább. A szolgák már gyujtogatni kezdik a szövétneket. E félhomály pillanata a legalkalmasb. Az ifjú Gaston felhasználta azt. Senki sem vette észre, csak Károly lovag. A házi gazda feláll, felemeli serlegét az ivásra.

— Még egyet lovagok! szól érczes hangon; e serleg a dame du coeur-ért!

Ez nagy szó volt a középkori lovagok társas életében. Egytől egyig fölálltak, felemelték serlegeiket s várták a következőket.

— Megállj atyám! kiálta föl most az ifjabb Gaston; e serleg a te szived királynőjeért van emelve. E királynő a te nőd, s az én anyám! Legyen e serleg a béke s megujult szerelem, az örök kienesztelődés serlege. E lángzó bor oltsa el méltatlan haragodat, melylyel országod első hölgyét alaptalan illetted. Lovagok közt vagyok, lovagok fejedelme előtt állok. Szólhatok nyiltan. Miért ragyogna napod e csillag nélkül, miért hagynád porban fetrengeni koronád első drágakövét? Ne tapadjon tovább szenny fényes nevedhez. Ti ítéljetek lovagok, méltó-e anyám Gaston Phoebusnak szivére?

A lovagok bámulva néztek körül; mindeniknek kezében az emelt serleg, ivásra készen. Gaston szavai egy pillanat alatt oly térre vittek át minden érzelmet,

melyen minden lovagnak szive megdobbant. Egy üldözött hölgy védelme azon korban oly lovagi kötelem volt, mely alól soha és semmi körülmények között fölmentés nem létezett.

Gaston Phoebus elsápadt arczczal tekintte fiára. Szemeiből vad villámok törtek elő. Fiának szavai oly módon voltak intézve, hogy azok elől hátrálni nem lehetett a lovagi szent kötelem becsmérése nélkül. Lélekemelő nagy volt a gondolat a jelenvolt lovagokra, — de lealázó az atyára.

— Vakmerő! hogyan merészeltél erről szólni? kiáltá elfojtott haraggal.

— Többet mondok még atyám, válaszola az ifjú Gaston hévvel. — E hölgy szerelme s a tiéd adott életet nekem, — szent és tiszta forrásból eredt a vér, mely ereimben mozog. A te lelked szól belőlem, midőn a szent frigy védelmére kelek, midőn a rideg válaszfalat, mely közted s anyám szive között áll, lerombolni akarom, midőn kiégetem az átkot, mely egymástól távol tart. Te tőled tanultam védeni a megtámadott erényt, küzdeni a jogért, s meghalni az igazságért. Ép úgy vagyok fiad, mint lovag; de inkább veszszek el mint fiad, s legyek számüzve örökre atyai kebledtől, mintsem pirulni légy kénytelen fölöttem, kötelesség-feledett lovag fölött.

A jelenlevő lovagok helyeslő morgása akasztá meg az ifjú lelkes szavait. Gaston

Phoebus lesüté szemeit; annyi mindenféle indulat zúgott át lelkén e pillanatban, hogy nem vala képes magát összeszedni. Nagy, marczonea fejét alálógatá széles mellére, mely koronkint nehéz fohásztól emelkedett. Küzdött magával.

— És méltó vagyok e haragodra atyám, folytatá szelid hangon az ifju, ha e földi boldogságba, honnét önmagad számüzed, visszavezetni akarlak? ha visszavarázsolni törekszem amaz édes napokat, midőn kemény szived e legtisztább hölgy kebelén megenyhült? Ott volt édes búvhelye zaklatott nagy, merész lelkednek, mely miként a fellegjáró sas, ha e meleg fészkébe tért, elfeledve véres tetteit, vitézi hódításait, megszelidült galambbá változott. E keblen nyugodva voltál érző *ember*. Dicsőséged, hired, nagyságod, győztes kardod félelmetes hatalma, nagy erényeid e fénylő naptól nyertek sugarakat; ott tudtad imádni Istent a hívő lelkével, szeretni népeid egy fejedelem áldó szeretetével. Anyám keble volt a trón, hol helyet foglalál valódi fejedelmi fény s ragyogásban. Ki másokon győzni tudtál, győzz most magadon! Ki életet adtál nekem, vedd az új élet boldogságát fiad kezeiből! Vedd most e serleget atyám, s üritsd ki fenékig a te nagy és nemes szived királynőjeért!

Gaston Phoebus megragadá fia kezét;

s baljával fölemelé serleget. A lovagok arczain kitörő öröm kifejezése tükrözött.

— Legyen! Bearn s Foix grófnőjét visszafogadom azon helyre, mely őt megilleti! S ekkor ajkaihoz emelé a serleget.

— Megállj! Gaston! abban a serlegben *méreg* van! kiáltá Károly lovag s egy pillanat alatt mellette teremve, kiragadá a serleget kezéből.

Gaston Phoebus s a lovagok megrémülve néztek körül. Iszonyú volt e néhány szónak hatása. A lovagok felugráltak s a falakon függő fegyvereikhez kaptak. Az atya vasmarokkal szoritá össze az ifjú Gaston kezeit, ki mintegy égből aláhullva halálra sápadt arczczal, kimeredt szemekkel tekintte atyjára. Süket bénultság fogá el tagjait. Esméletét kezdé veszteni. Nem volt ura egyetlen hangnak.

— Egy ebet hozzatok nekem, egy ebet! orditá a legvégsőbb dühbe átcsapott Gaston Phoebus s vad gyűlölete fékvesztett szilajsággal látszott visszatérni. Az ifjú Gaston félig alétan szemlélé, mint hurczolnak be a megrémült szolgák egy bozontos ebet, mint öntenek annak torkába a serleg tartalmából, mint kiáltanak föllázadva az eb vonításain, mint állják körül, mint riadnak föl, midőn az eb gyötrelmes hörgés után tajtékzó szájjal végig terül a földön s kiadja páráját.

A lovagok most megkövülten tekin-

tének Gaston Phoebusra, ki határt nem ismerő dühében indulattól reszkető hangon nyúlt övéhez s kiemelve onnan fényes törét, hörgő hangon mondá:

— Ismertem anyád terveit! De hogy téged béreljen ki ellenem, azt nem hittem.

— Anyám ártatlan! szólt fuldokolva az ifjú s bágyadó szemével Károly lovagot lát-szék keresni. Az ott állt a közelben s örödgí kárörvendő arczával gunyosan tekintte rá. Jól tudta, hogy az ifjú mint lovag, nem fogja őt elárulni. Az adott lovagi szót megszegni, nagyobb gyalázat volt a rút halálnál.

— Lovagnak hittelek s órgyilkos voltál! szólt most Gaston Phoebus megvető hangon. — Itt a jutalmad!

E szavakra markolatig merité törét az ifjú szívébe. Az lerogyott egy jajszó nélkül. Még egyszer fölveté megüvegesedő szemeit Károly lovagra. Az egyedül tudta, hogy mint korának gáncstalan, igaz lovagja vérzett el.

Ezen jelenet történt Orthezben 1390-ben; s az elhullott áldozat ártatlanságát csak évek multán tudták meg. A fiúgyilkos Gaston Phoebust ugyanazon kor, mely ünnepelt magaslatra emelte, alárántá a sárba. Azontúl dicsősége rongyolódni kezdte. Nyomorultan, megsiratlan szállott alá a sirba. Hült porai fölött évszázadokon át, hogy bús emléke fönmaradt, hangzik az utókor ítélete. Nagy tetteit elfeledték,

— de bünének emléke fönmaradt. Ime az igazság, melyet e szétszórt lapok elején hangoztattunk.

Bearn története mintha a gyászos esemény átkát örökölte volna, közel másfélszázadon át sötét, borzasztó képeket nyújt. Szerepelni kezd a méreg és gyilok. Bearn fejedelmei Navarra s Arragonia koronáit nyerve el, azontul a folytonos fondorlatok, ármányok, kikeresett halál zsákmányaivá lőnek. Gaston Phoebusnak majdnem egész nemzetsége erőszakos halállal mult ki. Az utolsó Gaston, kit Pampelunában navarrai királynak koronáztak, egy évre reá Pauban méreg által halt meg. Ez volt a megsértett Gondviselés lesujtó boszúja, mely az évek során át kikereste áldozatait kérielhetlen szigorral s a felhőtlen égből lecsapott villámaival. Csak másfélszázad után, midőn Bearn az Albret családhoz jutott, látszék megnyhülni fölötte az isteni harag. Albret Henrik, mint navarrai király második e néven, az ujkor első lovagja, egy Bayard a XVI. században, kit maga V. Károly császár az egyetlen valódi „*férflúnak*“ nevezett a nagy franczia birodalomban, volt méltó férje azon kor legnevezetesebb hölgyének, I. Ferencz a hős franczia király nővérének, Valois Margitnak. E királynő alatt érte el Pau legnagyobb dicsőségét; akkoron a paui udvar az egész művelt világ kerektségén elhiresült. E nagy

fejedelmi hölgy, kit több alappal mint hízgelgással neveztek a gyöngyök gyöngyének, a negyedik gráciának, a tizedik muzsának, kiben szellem, fönség, lelki magasztaltság, női erény, tudomány és költészet egy ideális egészszé egyesültek, bámulata volt korának.

Fényes udvarában képviselve voltak a koszorús hősök és dalnokok, a szellemi világ urai. Messze országokból vándoroltak azon kor leghíresebb emberei a paui udvarba, mely a történelemben egyedül álló szellemi fölényét mindaddig érintetlen megőrzé, míg a költészet halálos ellene, a politika, a vallási fanatizmus oda be nem férközött. Ama rajongó korszak telve volt újítási eszmékkel. A társadalom méhében romboló fogalmak mozogtak. Örületes vad indulat szállta meg az embereket, egy pillanat alatt szakítani ezredes hagyományokkal s a véleményyszabadságot mindennütt, még a legszentebb vallás terén is általános érvényre emelni. A paui udvart is eláraszták a nagy szellemi forradalom előharczosai; a reformatio a nyers dacz hőseit emelte előtérbe. Ez az emésztő tűz magas lángokban csapott föl s a küzdelem első stádiumában már elárulá, hogy nem vallási, társadalmi, hanem politikai célokat rejtegett háttérében. A paui udvar is az ily vészes szabadgondolkozók, merész társadalmi forradalmárok gyűlhelye lett.

De sem Calvin, kiről mondják, hogy szintén Pauban tartózkodott, sem a német reformatorok nem voltak képesek azon kor legelső hölgyét, ki rendkívüli szellemével véghetlen távolra kihatott, hite s meggyőződése megtagadására birni. Valois Margit le nem lépett azon trónról, melyet nagy szelleme magának alkotott. E szomorú feladat csak utódainak jutott.

E kitünő asszony volt anyja Albret Jankának, Bourbon Antal későbbi neje- nek s a kétségtelenül legnagyobb francia király, IV. Henrik anyjának. Bearn egy nagyrahitott fejedelmi család bölcsője; egy családé, mely küldetve látszék lenni a művelt világrész legszebb trónjaira, melyet ugyszólván a Gondviselés emelt dajkáló karjaiba, s melyet a mosolygó szerencse oly hévvel karolt magához, mint egyet sem, s mely fejedelmi család a nagy fény s hatalomtól elvakitva rövid kétszázad alatt ezer év botlásait követte el, de mely utóvégre minden roppant tévedései mellett az egyetlen dynastia, mely lejártá után is — jövőre van hivatva.

Sajátszerü a bourbonok hivatása a történelemben. Egy Lamartine, Thiers mélyre tekintő elméje ép oly gondolkozva áll meg sorsuk felett, mint azoké, kik az ismert szabadkőmives jelbetük L. P. D. (Lilia pedibus destrue!) értelmét nemcsak ismerték, de azok értelmében működtek

is. A sors, mely éveken át volt e család szolgálatában, most ura lett annak. Ugy látszik a szerencse ledér hölgygyé lett, mikor keblére ölelte; kiszivta minden erejét, azután ellökte magától. A mai bourbonok elgurult koronák, roskadt trónok, széttört jogarok eszméivel állanak kapcsolatban. A nagy szenvedés, a nagy megaláztatás iskolája ez, melyen túl megenyhülend a történelem nemtője s a jobb, józanabb, tisztább generationnak ismét meghozandja a fejedelmet illető hódolatot. A fényes égről lehullott csillag töredékeiben egy új jövő reménye ragyog, midőn a népek nagy küzdelmei levetkőzve az önzés szolgálatát, a kiábrándulás dicső hajnalán egy jobb kornak s az emberiség új aerájának sugaraival fogják megaranyozni az elhalványult koronákat, s a lelki rabszolgaság lánczait lerázott ősi s hamisítlan vallás képezendi a trónok támaszát. Ez az, mit az Ur megjövendölt, az egy akol s egy pásztor magasztos, lélekemelő eszméje, a keresztény katholika vallásnak jövőben fentartott fényes győzelme a széles világon.

Itt, ez előttem felnyuló tornyokkal, erkélyekkel, szeszélyes csarnokokkal meg-
rakott várban történt, hogy Bourbon Antal neje Jeanne d'Abret atyjától az ígéretet nyerte, miszerint minden javadalmaikat s czimeit öröklendi, ha szülése alatt egy ismert bearni dalt énekelni fog. 1553-ban

decz. 14-én éjfél felé eljött a pillanat, midőn a gyermeknek születni kellett. II. Henrik, az ősz navarrai király a mellékszobában várta az esemény lefolyását. S íme egyszerre megzendül a szomszéd teremben a csengő ének:

Noustre-Dame deü cap deü Poun,
 Adyudat me à d'aquest' hore,
 Pregats aü Dioü deü Ceü
 Qu'embrouille bié dèlioura leü,
 D'un maynat qu'em hassie lou doun;
 Tout d'inqu' aü haut dous mounts
 l'implore.*)

Mi Asszonyunk, a hidfőnél,
 Segits rajtam ez órában,
 Kérd az Istent, hogy gondoljon rám,
 Szülésemet vigye gyorsan.
 Adja azt, hogy fiat szüljek;
 Mindnyájan a hegyen-völgyön őt kérjük.

A gyermek megszületett s kaczagva üdvözlé először a világot. Bearn-i szokás szerint először is egy fokhagyma darabot dugtak szájába, azután borral itatták. Az apró jószág oly hévvel szürcsölé a bort, hogy a boldog nagyapa elragadtatva felkiáltott: „Éz valódi bearni kölyök.“ Be is bizonyította később. A gyermeket, alig

A bearni hidon volt egy madonnaszobor; a reményben levő nők oda jártak ki, szerencsés szülésért esedezendők.

hogy lábán tudott járni, kiadták a szomszéd faluba, hol a többi bearni parasztficzkókkal több éven át mezítláb, födetlen fővel együtt futkározott réten, mezőn, bolyongott az erdőben s felnőtt mint egy pór suhancz. E férfiú volt IV. Henrik, a nagy francia király, a felejtethlen fejedelem, ki első neveltetése nyomait soha, egész életén át le nem vetkezheté, kire minden francia maig is büszke s kit dicsősége legmagasb polczán döfött le a nyomorult Ravailac töre, ki akkor is mosolyogva halt meg, mint született.

IV. Henrik volt a francziáknak az, ki nekünk Mátyás, a poroszoknak nagy Frigyes, az oroszoknak Péter czár, az osztrákoknak József császár vala. Fejedelem a régi patriarchalis világból. Életének számtalan jelenségei mutatják egyszerü, nemes, jovialis jellemét, nagy szívét, személyes bátorságát, fejedelmi erényeit. Midőn tudákos szabója egy államtudományi munkát felajánlott neki, melyet, mint állítá, maga irt, Henrik komolyan fogadá a művet, megdicséré érte szabóját, de rögtön megbizta, hogy kancellárjához siessen s őt a szabó tudományba beavassa, — „mert, ugymond, — ha szabómban egy államférfiút nyerek, kárpótolnom kell magamat azzal, hogy kancelláromban egy szabót nyerjek.“ Ő volt az, ki midőn Estres Gabriellánál az ijedtében ágy alá

bujt Bellegarde herczegét megpillantá, mintha mitsem látna, csöndesen a terített asztalhoz ült, koronkint peccsenyét s süteményt hajigálván az ágy alá. „Másoknak is kell élni,” mondá nyugodtan. A külsőleg fölötte egyszerű, semmitmondó arcz, melylyel IV. Henrik bírt, korántsem árulá el a mély szellemet. Midőn Crillon kedves tábornoka távollétében csatát nyert, első dolga volt Crillont tudósítani arról. A levél e pár szóból állott: „Akasztasd föl magadat Crillon! Csatát nyertünk s te nem voltál ott.” A montmeilloni csatában egy ágyúgolyó épen a király mellett csapott le. Henrik ijedtében felkiáltott: „Ventre Saint Gris!” s hirtelen keresztet vetett magára. A mellette álló protestáns Sully gunyolódva mondá: „No felség! velem többé el nem hiteti, hogy nem jó katolikus.” — „Lassan barátom! válaszolt tréfásan a király, nem hallottad, hogy szitkozódtam hozzá.” Henrik gyűlölte a hosszú beszédeket. Sokszor mondá: „Engem a hosszú beszédek ösztitettek meg.” Egy városba késő délután bevonulván ünnepélyes küldöttség fogadta. Az előljáró arczáról lehetett látni, hogy valamely unalmas hosszú beszéddel készül üdvözölni a királyt. Valóban a megszólítás így kezdődött: „Sire, midőn Hannibal az alpesekeket átlépte . . .” „Akkor már Hannibal megebédelt volt! vága közbe Henrik, én

pedig még nem. Azért menjünk ebédelni.“ Henrikben a lopás hajlama annyira megvolt, hogy nem egyszer felkiáltott: „Szerencsém, hogy trónra születtem, különben akasztófán halnék meg.“ Parasztos arcza, modora miatt sokan megszólták. Róla mondta l’Hopital Lujza, midőn először látta: „a királyt lattam ugyan, de ő felségét nem láttam.“ A nép között élve, nevedve élte végeig szerette a népet. Számtalan mulatságos epizód emléke maradt fön róla. Nagy erények mellett hibái s tévedései nagy részben elenyésznek. Tagadhatlan, hogy korának legnagyobb fejedelme volt.

E nagy fejedelemnek emléke szövődik Pau falaihoz. Minden, mi itt látható, reá emlékeztet. Utána megszűnik Pau a történelemnek színhelye lenni. Midőn IV. Henrik elvérzett, a szép vár és város örökös gyászba borult. Az utána következett francia királyok mindenkor tiszteletben tarták az első Bourbon bölcsőjét; ezt tették a Napoleonidák is. I. Napoleon Josephinnel egy ideig Pauban is tartózkodott. De régi fénye soha sem tért vissza. A nap leáldozott fölötte és ragyogó sugarai elenyésztek örökre. Lassankint Navarra s Bearn beolvadt a francia korona tartományába s teljesn megszűnt önálló lenni. A régi jogokat a dynastikus hűségű bearni népnél a nagy forradalom törülte el. A

mult század végén egy hitehagyott pap, Clermont rendezte Pauban a vérfürdőt s alapította ugyanott „az alkotmánybarát-nők“ gyanús klubbját. Azontul Pau s vele Bearn földje az, ami mai nap.

Az idő már későre járt, midőn szemlélő helyemet elhagyám. Lent a sétatéren tarka népcsoport hullámozott fel s alá az üde léget élvezendő. Pau ugyanis jelenleg szelid lege miatt látogattatik. Némán s bizonyos idegenültséggel tekinték végig e pietástalan tömegem, mely megszokva azt mi nagy, közélről szemlélni, hiu beszélgetésbe merülve alig méltatá figyelemre a történelem eme hires helyét. A nagyuri elegancia szeret blazirtságot mutatni minden iránt, mi más halandó embert, ki jobb érzéssel bír, érdekel. Ne mondja senki, hogy a magyar az egyetlen, ki sajátja iránt nem viseltetik érdekkal. Meg van az minden nemzetnél; de különösen a francziánál. Értékét, becsét leginkább érzi akkor, ha mások kétségbe vonják, különben alig törődik vele. Felrugja a lomot, melyre a történelem nehezedék el nem avuló emlékeivel s alig tekint rá; de küzd s áldoz érette, mihelyt idegen akarja birni. Pau élő s emlékezetes romja Francziaország legdicsőbb korszakának, melynek sorsa akkor érezni kegyeletet, midőn mások nyulnak utána. Az előttem sétáló sürgő forgó vendégse-

reg, mely néhány angolt és spanyolt leszámítva kizárólag francziákból állott, hideg részvétlenséggel járt föl s alá s bizonyára nagyobb, fontosabb ügye volt a léghatása alatt gyomra, tüdeje állapotára vigyázni, mint azon nagy és lélekemelő eseményekre, melyek színterén mozgott. Bizonyosan rájok illet Thümmel mondása: „Minden teremtmény között leganyagibb az ember. Jó étvágy, jó alvás nem ismer kegyeletet“.

Midőn az ember hosszabb ideig lapozta volt a multak nyitott könyvét, természetes, hogy a jelen iránt kevésbé maradand érzékeny. Ha a gondolat szárnyain az emlékezet fényénél bejárta az idők messzeségit, mint Noé galambja, hiába keres nyugpontot, vissza kell tértie a jelen uszó bárkájára, bár annak tarka, lármás tartalma alig bir vonzó hatással. Leszálltam én is nyughelyemről s mint messze utra tért vándor, ki ismeretlen vidékeket járt be, fáradt léptekkel siettem a város felé. Lementem a Gave folyam partjára s az Avenu de la Gave mentében végig haladtam. Némi üdülésnek éreztem szükségét. Pau nem bir egyszerű és kedélyes közhelyekkel, ott minden arisztokratikus feszt mutat. A sűrűn látogatott sétahelyek mintegy salon külsejével birnak, hol minden lépésre, mozdulatra vigyázni kell, nehogy illetlenséget

kövessünk el. A rue des Cordeliersen van egy restaurant, mely egész Pauban aránylag legolcsóbb étkező hely. Mellette elég elegans s tiszta. Kettős okom volt tehát oda betérni.

IV.

„Nagynak lenni valóban, — annyit jelent, mint csak nagy dologért buzogni; de küzdeni kitartással egy szalmaszálért is, ha becsület forog kérdésen“ — mondá Schakspere. A nagyság úgy tűnik föl, mint az élők árnyéka; minél távolabb megyen, annál hosszabb lesz az árnyék is. Az élet zajában, közlelről szemlélve a szellem nagysága is sokat veszt; de midőn távozik, évek és századok maradnak utána, akkor lassankintelőmagaslik egész terjedelmében, határozottabbak lesznek körvonalai, s a lelkes utód kegyelet, hála s csodálatban kárpótolja azt, mit a kortársak elmulasztottak. Valódi nagy jellemek erejét és hatalmát, becsét és értékét csak a későbbi kor tudja mérlegelni. Tán azért van, hogy a mult mindig gazdagabb forrását mutatta a nemes lelkesülés e tárgyainak, mint a jelen, s hogy az ember a mult iránt mindig igazságosabb, higgadtabb, józanabb, mint a jelen iránt. E kinos, verejtékes küzdelemben, melynek élet

a neve, szeretünk és gyűlölünk, felmagasztalunk s lealázunk, dicsőítünk és megvetünk vagy éppen közönbösek vagyunk; de mindezen változatos érzelmek tárgya, alig hogy a sir bezárult fölötte, más szempontokból esik ítélet alá. A kiengesztelés halvány angyala leplet von a hibákra, a tévedések és botlásokra, előszedi a szerepét lejátszottnak erényeit, jellemének kedvezőbb körvonalait s ott az enyészet küszöbén megbékéltet. Oh nagy tragikuma az embernek, hogy való, igaz ítéletet csak akkor hallhat maga fölött, midőn már a lét kötelékeiből kibontakozott. „Vajha ugy szerettek s becsültetek volna az emberek életemben, mondhatá a haldokló Sokrates, a pogánykor ez egyetlen vértanúja, amint becsülni s szeretni fognak holtom után“.

Oly helyen vagyok, melyen mindenütt egy nagy embernek emléke köszönt; hol a fentebb vázolt érzelmek és eszmék nagyobb mértékben foglalnak el, mint bárhol egyebütt. A paui vár egy élő codex. Franciaország egyik legnagyobb fejedelmének történetét foglalja magában. E falak nyílt lapok, olvashat róluk az utókor gyermeke. Nem az, mely idejött gyógyulást keresni a jövőre, hanem, mely enyhülést óhajt találni a multban. E nehézkés vastag tornyok kúpos hegyes födelekkel, csikorgó vaskakasaikkal, tömpe

apró ablakaikkal, e széles, viruló üde fákkal beültetett udvarok, nyitott erkélyek, szellős csarnokok, óriási termek, kacskaringós menetű lépcsők, folyosók egy jobb világ maradványai, bús és viaszgázoló emlékektől túlhalmozva, melyek szemlélésénél a költői képzelem merész sólyommá válik s röpke percz alatt századokat fut át. Kevés pontja van a földnek, melyen a történelmi múlt emlékei együtt oly sértetlen megmaradtak volna, mint a paui vár.

Tisztes öreg ur fogadott a Sale de Gardes-ban, a paui vár földszinti nagy termében, mely a régi időktől kezdve a legujabbakig vagyis Napóleon császár elűzetéseig a királyi majd császári gárdakatonák tartózkodási helye volt. E gyönyörűen faragott ódon terem látta ifju nemzedékét a régi aristokratikus gárdának mely a harczba nem vitte hárminczhárom ös lelkesítő s büszke öntudatát, hanem a plebejus vér merész és daczos lüktetését, mely élő védfalat tudott képezni az ágyutűzben, példát adva a történelemben, hogy a pusztá férfikébel a szabadság nagy érzésétől áthatva, mint a bajnoki sziv hüvelye erősb s tartósb menedék száz czi-tadellánál. — „A gárda meghal, de nem adja meg magát!“ Ezen eszmének képviselői, a marathoni háromszáz hős egyetlen jogos utódai a történelemben tanyáztak

e helyen, míg a felsőbb termekben a korzikai keselyű ütött fészket a szelid Josephine galambbúgásai közepette álmódva merész nagyratörő álmait. Mily változatos képe a multnak. IV. Henrik alatt e teremben dőzsöltek az aristokratikus testőrök, köztük nem egyszer maga a király, kedves barátjaival, ki jobban érzé magát katonái között, mint a felső termekben. Napoleon alatt azon gárda katonái, kikről legtöbbet tud a történelem. Fülöp Lajos alatt kéjencz, bornirt nép, mely csak a fényes egyenruha után bolondult. III. Napoleon alatt a modern szédelgő, szélcsap s nagy-száju katonai aristokratia, mely a grande nation hires gloireját úgy örökölte, mint Herostrat a halhatatlanságot. Most nincs benne semmi más figyelemreméltó, mint egy gazdagon faragott goth izlésű karszék Franciaország és Navarra czimerével mely tisztes görnyedő helyzetben ott gubbaszkodik apróbb vékonyabb társai között. Erről sem tudom, hogyan került ide.

E teremből nyílik egy másik fölöttébb fényes, gyönyörű szőnyegekkel behuzott terem, melynek ajtaját a derék vezető bizonyos benső önérzet tudatával nyitá meg. Valóban fejedelmi terem. A falakon kissé halványult szőnyegek művészek kezeit hirdetik. A fülkékben ritka szép művű arabeskek láthatók. Ez volt a paui urak elfogadó terme. Itt már fejedelmek, her-

czegek s grófok tanyáztak. E teremben a rendek nem egyszer tanácskoztak az ország sorsa felett. Minden kor tiszteletben tartá, még a dicsőített nagy forradalom is. Az lóistálóvá változtatta. Ott, hol hajdan e nagy nemzet első hősei, fejedelmei, lovagjai tanácskoztak, hangos beszédeket tartottak, s megannyi nagy tettek magvát hinték el, a nemzeti multat tisztelő kegyeletteljes forradalom lovakat szerepeltetett, melyeknek nyerítése kellemes csalódásba hozhatta idegeiket úgy a mult mint a jövő iránt. A közepén áll IV. Henrik márványszobra. E szobor leghebbebben állítja elő a nemes király vonásait. Valódi paraszt arcz, melyet volt nem nehéz a szobrásznak visszaadni. A jó királyon tudvalevőleg a felségnek semmi nyoma sem volt. Hanem tettei másképen hangzanak. Jelenben étterem; ott szoktak ebédelni Franciaországnak a politikai esélyek szerint változó urai. Ma egy király, holnap köztársasági elnök, azután meg a császár, majd megintelen valamely elnök, egyik is másik is nagy tisztelettel viseltetvén derék elődje fényüzési hajlamai iránt. Keserü bonmotja volt a gonosz Rochefortnak: „Tesztek egy pinczért a trónra, s az is otthon érezendi ott magát!“ Ami nagy dicséret ugyan a francia Ganymedekre, de kevésbé hizelgő a francia fejedelmekre.

Miután eléggé kibámultam magamat s időközben néhány új vendég érkezett, vezetők fölvezetett egy széles lépcsőn, melyet híres nagy emberek tapostak egykoron, a felső emeletbe, mely egyenesen Henrik király szobáihoz vezet. Az előterem, melyben III. Napoleon reggelizni szokott s melyet szép kilátásáért igen kedvele, pompás gobelin szőnyeget mutat falain. Az egész butorzat ódon. Minden lépten nyomon Navarra pompás czimerével, Bearn s Foix jelvényeivel találkozunk. Vezetők oly szeretetreméltó enthusiaszussal festé le a megtróntalantott császár izléses dejeunerit, hogy általános étvágyat ébresztett. Midőn a száj-tató nézők kedélyes csuklásait hallotta, teljesen meg vala elégedve a hatással.

Innét kolossalis tölgyfaajtó nyílik a nagy fogadó terembe. Ez volt II. Henrik navarrai király elfogadó terme. Imposans hatást tesz a belépőre. Teteje gyönyörű faragott tölgyfa deszkákkal van kirakva; oldalán flandriai szőnyegek lógnak, melyeket még I. Ferencz készítettett. Nagyszerűen faragott bútorok, pompás edények, drága chinai, sevresi porcellán vázák láthatók mindenütt. Itt is van egy kis bronzszobra IV. Henriknek. Ez már szebb mint az előbbi. E terem amily fontos, amily nagyszerű, époly szomorú emlék. A hugenotta katonák tiz katholi-

kus nemest 1596-ban egészen e teremig üldöztek, ott azután összeapritották őket. Karddal hirdették az evangéliumi szabadságot. A széthullott vérnek a falakon, a gazdag, buja szőnyegeken semmi nyoma többé. Hanem a történeti tény, a vandalizmust nem képesek eltakarni.

Buzgó vezetőnk itt annyit beszélt, hogy bele fáradt. Leült a királyi karszékre; elővette zsebkendőjét, megtörlé vele verejtékes arcát, azután egy nagyot fujt. Majd utóbb előkeresé burnót szelenczét, egyet szippantott s utána kifujta orrát. Megteheté. Most polgáruralom van. Én nem vagyok vakbuzgó dynastikus, de pietásom van, s lesz bennem mindig a társadalom egy egy nagy eszméje iránt. Képzelmem megnépesité e nagyszerű fedelmi termet régi nagy emlékü lakóival. Lelkemben látám II. Henrik ősz alakját, e széken ülve amint az épen fölötte levő teremben vajudó leánya Jeanne d'Albret szülését szorongó szívvél várta. Elmerültem gondolataimban s midőn felpillantva szemlélém derék vezetőmet elvetve magát a karszékben, kegyetlenül bajlódva arcza kilincselével, mely agyának rejtett kincseihez vezeté, a magas poezisból aláhullva nevetnem kelle. Ugy látszik megérté, hogy mégis pietástalan dolog annyi idegen szemeláttára egy királyi teremben otthonossá tenni magát; miután pofafogantyú-

ját néhány-szor barátságosan megsimogató kibékülten önmagával fölkel s megnyitá előttünk a következő terem ajtaját.

Ez volt a családi terem. A gyöngyök gyöngyének, az okos, szellemgazdag s szép Margitnak szobája. E teremben a mult század végeig ott lógtak a falakon a családi arczképek, az első Bourbonok, a bearni s foixi grófok s fejedelmek arczképei. A 93-iki nadrágtalan forradalom ide is betolakodott. A lelkes szabadsághősök körülnéztek, mit lehetne elvinni, hogy az országot a fölösleges tehertől megszabadítsák. Azok a festett alakok nagy komoly szemeikkel, gazdag arany rámaikból gögösen pillantának alá a szabadságtól lihegő hadra. A derék buzgó emberek azután leszedték őket egyenkint s befűték vele a kályhákat. Senki sem mondja ezentúl, hogy a francia forradalmárok nem tudtak ősi királyaik emlékénel — melegedni.

Innét átmentünk a hálóteremben. Itt aludtak a büszke Gaston Phoebus, XI. Lajos, I. Ferencz, V. Károly, valamennyi Bourbon s két Bonaparte. Ez a hely látta a történelem nagy embereit mint embereket; a világverő hősöket megtörtén, meghajolva egy nyomoru hatalom, az álom hatalma előtt. Mily merész nagy-ratörő álmak helye ez. A gazdagon faragott tölgyfaágyon még rajta van az

L. N. betü (Louis Napóleon.) Ő volt az utolsó gazda. Ez ágy is tanúja a tarka multnak. Ma Lajos Napoleon, holnap Cserebogár Miska. Valakinek csak kell lenni. — Közép Afrikában maig is oiy olcsó a királyság, hogy ugyszólván ingyen adják; akinek a jóféle kordovánnál barnább az ábrázatja, az a király. Csakhogy a koronákra áhító politikai szédelgők Párisban mégis könnyebben boldogulnak, mint Dahomeyban vagy a bihéi birodalomban.

Vezetőnk fontos arcza, udvarias mosolygó pillantásai, melyekkel a köztünk lévő néhány hölgyet tisztelé meg, nem különben szélesebséggel pergő nyelve tanusítá, hogy most valami igen érdekes dolgokat fog mutatni. Valóban. Apró kabinetféle izléses termelykébe jutottunk, melyekben a kényelem a fényüzéssel vetélkedett, melyik győzze le a másikat. Bejutottunk a néhány éven át a világ legghiubb, legfényüzőbb asszonyának, Eugenia császárnének boudoirjaiba, öltöző, háló, fürdő termeibe. A sensitiv, s megpukkadásig szégyenlős angol nő ilyen helyen rögtön elájul, azért a vezető minden eshetőségekre készen lévén, jókor ellátja magát repülő sóval, otkolonnal, bagóval, mivel, aminek szagára az ily szerencsétlen áldozatok rögtön magukhoz térnek s miután a nemzeti illemnek eleget tettek, annál mohóbban szemlélnék

mindent. A francia nő ellenben ép az ily helyeken van elemében. Egészen tűzbe jó. Kritizál mindent, megszemlél mindent ajtót, ablakot, függönyt, szőnyeget, a legapróbb részletekig. Itt is úgy történt. A szegény vezető majd hanyatt esett, annyi kérdést intéztek hozzá. Jó hogy nem értettem belőle sokat. Engem anynyira érdekeltek e dolgok, hogy kezdtem oldalogni kifelé. Szinte föllélekztem, midőn az illatos termekből, melyeket valószínűleg az enyémnél prózaibb láb nem taposott soha, szerencsésen elpárologhattam. Künt a folyosón vezetőnk egy másik lépcsőházhoz vezetete, melyen át feljutottunk a második emeletbe, amint mondá, a tisztán historikus emlékü szobákhoz.

Köszönöm e historikus emlékeket. Az első teremben s a mellette lévőekben lakott Abdel-Kader uram ő kegyelmesége, ki miután nem restellette magát a francziák által elfogatni, még kevésbé restelte bús fogsága vigasztalásaul asszonyait is magával czepelni; s az udvarias francia nemzet dicsőségének tartá, hogy ősi királyainak bölcsőjében egy kóbor scheik heverészsen s Mahomed paradicsomává aljasítsa e termeket, melyekhez egy Valois Margit királynő, egy d'Albret Janka tiszta emléke fűződött. Épen nem épületes festmények láthatók itt a falakon, ugyannyira, hogy kezdtem kissé

bánni idejövetelemet. Kiváltképen a harmadik teremben, melynek falain Pysche története van megörökítve. Olasz képtárakban tapasztaltam, hogy szemsértő festmények előtt a más nembeli népség igen hosszasan időz; a franciza mindjárt utána következik. Itt is ugy történt. Azonban ez kevésbé tartozik ide. Menjünk tovább. Jeanne d' Albret szobáit már megnyitá vezetők.

Ez már historiai emlékü hely. Itt született IV. Henrik, az a nagyfejű, nagy szemű, de nagyeszű és nagylelkű király. Ott van bölcsője is. Ilyen bölcsőt sem láttam soha. Ez a bölcső hajdan az óczánok mélyén uszkált, lévén teknője egy óriási tekenős békának; míg elvégre oda jutott, hogy egy dicső fejedelmi sarjadék ölében álmódja első gyermekálmait. Ott van most is, ahol akkor állt. A jámbor forradalmároknak erre is fájt a foguk. Keresték is szörnyen. Hanem adtak helyette nekik egy másikat, egy hamisat; azt megolvasztották enyvnek. Ez az igazi. Legalább vezetők megesküdött rá, hogy ugy van, pedig senki sem kérte. A bölcső felett igen szellemdúsan Navarra s Franciaország zászlai láthatók, alattuk egy sisak s babérkoszorú. Igen jellemző s hatásos berendezés. Ebben nincs francia kaczerkodás a nationalismussal, hizelgés az érdemetlen iránt. Igen talpraesett. Ta-

gadhatlan, hogy a szemlélőre igen jó benyomást teszen. Közel a historiai bölcsőhöz áll egy széles ágy, melynek faragott apró köröndjeiben hetven ős király s hős arczképe vagyon. Igen érdekes darab a műértők előtt. Állítólag Richelieu bibornok adománya, ki a franczia nagyságnak ágyát megvetette, ki amilyen rossz ember, ép oly derék honfi volt, kit, ha pap nem lett volna, magasztalnék, így azonban egy szellemdús sátánnak tartok, ki hivatva volt a pokolban terjeszteni — a civilizatiót.

Ne botránkozzék meg senki. Más téren és más alkalommal több alapot tudnék adni állításomnak. E hely azonban nem helye az okoskodásnak. Apró röppentyűi e kifakadások a társadalom szerény bűvárának, melyek kissé távolabbra esnek. Ahol Franciaország dicsőségéről van szó, ott bármily alakban Richelieuról hallgatni nem lehet.

Átmentünk Jeanne d' Albret többi szobáin is. Keleti fény ódon nemes izléssel vegyülve van mindenütt. Majdnem minden szobában IV. Henrik arczképe festve, faragva, állva, ülve, gyalog vagy lóháton. Mire Gaston Phoebus tornyához értünk, IV. Henrik annyira ismerős lett előttem, mintha édes testvérem lett volna.

— Uraim és hölgyeim! Szerencsém lesz önöknek megmutatni Gaston Phoebus

tornyát, a középkor legnevezetesebb fejedelme s lovagjának lakhelyét — szóla buzgó vezetőnk s szolgálatkészségének tüze annyira átmelegítette, hogy majd elolvadtam mellette. Fölmásztunk utána néhány keskeny lépcsőn, mignem egy terjedelmes teremben megállapodánk. Itt lakott a fellegeket járó büszke sas. Utána kevéssel egy másik, ki nem volt hős, hanem azért szintén a fellegeket járta a szárnyas pegasus hátán, Clément Marot, foglalkozására nézve poeta, s mint ilyen a szellemdús Margit királynő apródja s udvari lantosa. Egy Gyöngyösy francia kiadásban, csak hogy egy századdal előbb, ki urnőjét, mint amaz Széchy Máriát, műveiben a csillagokig emelte. Különben igen derék ember volt. A teremben nincs ugyan semmi, ami rá emlékeztetne. Hancem a vezető pótolta e hiányokat. Oly buzgón beszélt, hogy a jámbor Marot is megsokalhatta. Az ily vezetők a legpietástalanabb bántalmazói a mult embereinek. A nagy dicséret akkora adag cukor, hogy émélyt kap tőle az ember. Vezetőnk utóvégre annyira lelkesült, hogy Marot valamely költeményét kezdé szavalni, amely fölötté épületes intermezzo alkalmat szolgáltatott a pihenésre.

Megtekintők a nevezetes torony többi termeit is. Mind egymás fölött vannak, a mi elég csodálatos egy toronyban. A há-

rom felső etaget csak különös engedély mellett mutatják meg. Nem volt kedvem e különös engedélyre. Elég volt ennyi a különösből. Társaim fölmentek a torony csúcsára, az állítólag onnét nagyszerű kilátást élvezendők. Én miután a sokat fáradt vezető folyton kész kezébe egy frankot csúszttattam, csöndesen lesétáltam a vár udvarára s onnét ki ismét a városba.

A látottak annyira elfoglalták egész valómat, hogy alig tudtam másra eszmélni. Ohajtottam volna a csöndes magányban megemészteni mindazt, mit szemlélő lelkem befogadott, — de Pau nem helye a csöndes emésztéseknek. Az ily fürdőhelyen, hol az ember minden lépten nyomon gyomorbeteggekkel találkozik, szó sem lehet a lassu emésztésről. Az utas akár akarja akár nem, megitatnak vele annyi orvosságot, míg gyomra a vasat is megemészti. Midőn szállodámba megérkezem, már készen állott annak egyik frakkos fogdmegje, hogy orvoshoz vezessen.

— Köszönöm figyelmét uram — mondtam — én csakvendég vagyok, s egy napra rándultam Pauba.

Azután indultam vissza. Miképen, mily viszontagságok között, azt elmondtam másutt. Arról hallgatok. Elmondom azt, amit a teheráni egyetem tudós professora mondott hallgatóinak a zabhegyezés nemes művészetéről: „Erről a tárgyról

már annyit hallottak önök harangozni, hogy nem akarom a harangot többé *bővebben* megütni!“

A sors, e forgószél tán elsodor megint valahova. Ha igen, tapasztalataimat ismét megörökíteném. E föld, e tér nem terem ugyan nekem dicsőséget, de már megindultam, haladok rajta végig. Ohajtom, hogy előbb fogyjon el kóborlási vágyam, mint olvasóim türelme.

A BASZK FÖLDÖN.

A baszk földön.

„Wer gegen sich selbst und
Andere wahr ist und bleibt,
besitzt die schönste Eigen-
schaft der grössten Talente.“

Goethe.

Az ember fogalma és a jog fogalma egy. Mindkettő fensőbb származással bír, mindkettő együtt minden, elválasztva semmi.

Lényünk életere amaz öntudat, hogy sorsunkat önmagunk alkotjuk meg, — s az emberiség legnagyobb küzdelmei mindig ez eszme körül forogtak. Az ember joga az élő természettel szemközt ép oly isteni eredetű, mint szemközt az emberi társadalommal, s a vizás zavar e fogalom körül bölcsőjét ama korban mutatja föl, mely nem ismerve a szellem, tudomány, miveltség, igazság, emberszeretet fölényét, a jogot az erőszakban kereste s találta. Az emberi jogok egyenlősége nem chimaera; ezt tanította az Üdvözítő, ki nem kiváltságokat, hanem közös jogokat hirdetett, nem a választott népet váltotta meg vé-

rével, hanem az egész világot. A kiváltságok csak elágazásai a jognak, s addig állanak igaz alapon, míg a közös joggal összefüggésben vannak. A jog adja a kiváltságot, trónt és koronát, erőt és hatalmat, mely végső elemzésben mindig Istenre vezet vissza. Azért ha a kiváltság csatára kel a jog ellen, az ember ítélendő el, s nem azon fensőbb eredetű isteni ösztön, mely a létért küzd önzés nélkül. Egy Solon mélyreható elméje állapította meg ez elveket, pogány felfogásban keresztény szellemet tanusítva. Jogot az embernek, hódolatot, engedelmességet a kiváltságnak, s az emberi társadalom boldogsága biztos alapokon nyugszik.

Egy nép, mely jogait megőrizte s az önmagából folyó kiváltságoknak tekintélyét fentartotta, erősebb gyökeret vert a földön, hogysesem nagy társadalmi rázkódások létét megingathatnák. Példa rá azon nép, mely a mesés multak tündérvilágából csodás tulajdonságával most is élénk ragyog, melynek földje bármily körülzárt, keskeny s megmért legyen is, nagy tanulmány s nagy példa, melynek annyi évszázadokon át jogaiban megőrzött jelleme, szokásai, nyelve, tisztaságában megőrzött vérének minden lüktetésével fennen hirdeti, hogy elzártan a világtól az őskor tiszta tradícióinak alapján élt, fentartotta magát, enyészhetlen maradt. Egy

nép, mely problemája maradt a világ történetének, csodálata a késő utókornak, kimeritlen buvárlattárgya a modern, háttáron túllépett kornak, — mely megmaradt ősi eredetiségében s boldog azért, mert a világ oly keveset tud róla.

E föld Cantabria vagyis a baszkok földje, e nép az ascualdunacok, a vascongadosok népe. Elfeledt föld, nem ismert nép. Itt ott hozzájuk téved egy bolyongó utas, kit nyugtalan vágy kísértő szelleme üldöz, s ez elfeledt népnél, ez ismeretlen földön csodáját találja föl az emberi társadalomnak, egy új világot a hiven megőrzött jognak, egy örök, titkos rejtélyt, melyet megoldani nem képes. A tudományszomj is gyakran megnő annyira, hogy e nép eredete, szokásai, nyelve forrásában keressen enyhülést, hogy kutasson a multak homályában nyomokat, melyekre igen szépen lehetne építeni bölcs megállapításokat, minden kétséget kizáró igazságokat; hanem mindezen tudományos rugkapálódzások daczára a a baszk nép csak oly tüneményszerű homályban marad, mint volt azelőtt; keveset beszéltet magáról, a pyrenéek erdős hegyei s völgyei között nyugodtan él, ki nem fogyva, túl nem szaporodva — és észrevenni sem látszik a tudomány bosszantásait.

A mesés ókorból hátramaradt nép

azon hegyeket választá lakhelynek, földnek, hazának, mely Franciaországot Spanyolországtól elválasztja ; a hatalmas pyrenéek völgyei képezik a baszkok országát. E zöld halmok, üde mezők, hatalmas sziklafalaktól körül zárt völgyek között, melyeken csergő folyamok, patakok sikamlanak át s vad robajjal törnek alá sziklák tetejéről a zuhatagok, hol a természet örökké üde s romlatlan s nem látta még a haladó kor szabályszerű rombolásait, ott terülnek el az apró falvak szétszórtan a legkorlátlanabb phantasia szerint épülve, majd a folyamok mentében, majd a hegygerinczek oldalán, a halmok tetején összevissza, szétszórtan, de mégis egy erősen összekapcsolt lánczot képezve. A pyrenéek nyugoti részén három kerület le Labourd, la Soule, s a la basse Navarrais tisztán a baszkoké, s kiterjednek egész Bayonneig. Ezek a francia baszkok ; a hatalmas hegyláncz tulsó oldalán a spanyol baszkoknak van hazájuk. Közöttük csak annyi különbség van, hogy az egyik rész spanyol, a másik rész francia, s hogy a spanyol baszk gyűlöli a francziát és viszont, habár egy s ugyanazon nép. A spanyol baszkok számra többen vannak és sok tekintetben függetlenebbek, a francziák számra kevesebbek, de a műveltebb részekhez közelebb állva külső modorukban több simasággal bírnak. Mindkettő-

nek jelleme ugyanegy. Őseiktől öröklött jellemző sajátásaikat sértetlen föntarták. A baszk általában nem ismer szolgaságot, nem tud s nem akar türni idegen igát, vakmerően merész, félelmet nem ismerő, szabadságáért él hal, kitartó s megedzett, de a mellett kevély, hiú, szenvedélyes és indulatos. A muló évszázadok alatt nemzetek tüntek föl s enyésztek el, a baszkok maradtak változatlanul; és más képet vett föl Európa, a baszkok nem változtak. Hozzájárulhatlan hegyeik között maig is ugy élnek mint a kereszténység előtti századok alatt.

Minden nemzet nyelvében és jogai-ban él. Bámulatos, miképen őrzé meg e nép mindkettőt *Érte* nyelve, mely egyedül áll a mivel világnyelvei között, sok év óta annyi tudományos buvárlat tárgya, megérdemli a bővebb figyelmet.

A nagy Humboldt, kinek legfőbb foglalkozása volt ismeretlen világok titkait fürkészni, a tudomány e missionáriusa hosszabb ideig tartózkodott a bellicosus Cantaberek földjén, megfigyelte szokásaikat, felbonczolta, vegytanilag összefőzte nyelvöket minden létező ismert nyelvvel, melyet emberi ajk a világon beszél. Marcellus Burdigalensis igeformáit az ó kelta igékkel egybe vetvén, s tudományos laboratiumának minden összekötő, bontó, osztó, összehuzó elemeit felhasz-

nálván, végre azon tudományos megállapodásra jutott, hogy a baszk nyelv igen valószínűleg az ó kelta nyelvvel áll rokonságban, sőt több valószínűséggel az egészen kihalt iber nyelvtől származik, de sőt ha az aztek, athapask, skiz és netela, nem különben a koloschi pimasz, vagy az ind capia nyelvvel össze hasonlítottatik, Rigveda (Rig-Veda-Sanhita) nyelvvel mutat bizonyos titokszerű sógorságot, mely felapritott állapotában a zend s armén nyelvekkel illendőképpen megsózatván, s a bengál Kshiticavencalicharitam, a Navadvipán uralkodó Krisnachandra család krónikáinak csodás nyelvével fölosztatván, előáll egy nyelv, melyet a babiloni torony építések²⁷... ükődő vakolat-hordó tótok beszéltek, s mely a mai baszk nyelvhez már annyira közel áll, mint az arab a cseh nyelvhez. Mindezekből napnál világosabb, hogy a nyelvzavar bekövetkezte után egy csomó munka nélkül maradt munkás, mely képes volt egymást megérteni, a nélkül, hogy erősebb argumentumokhoz folyamodnék, felkerekedék, vándorbotot vett kezébe s meg sem állt addig, míg a pyreneék hús völgyeibe nem jutott; ott alapította az iber nemzetet, iber birodalmat s nyelvet, mely a mai baszknak édes szülőanyja; apja ki lévén, az voltaképen nem tudatik. Ennyit mond — a tudomány.

A baszk nép nyelve maig is egyedül áll az európai művelt aristokratikus nyelvcsaládok közt. Parasztgöggje van e nyelvnek, mely nem engedé beleházasodni a többi nyelvekbe s ép ezért megőrzé eredetiségét, és ritka szépségét. El lehet mondani, hogy e nyelvnek nincs párja Európában, sőt a többi művelt világrészekben sem. Oly sajátosságai vannak, minőket más nyelvekben hiába keresnénk. *Csak a jelentő mód jelenidejét* ezer és ötvenféleképen tudja használni s két segédigéjének alkalmazása — rengeteg, a nemek és számok különfélesége szerint különbözőleg fejezvé ki magát. Ezt az egyszerű fogalmat: „Én vagyok“, másféleképen fejezi ki, ha férfihoz, nőhez, idegenhez, tárgyhoz, s szellemtelen dologhoz szól. A mellett zenéje meglepő; ha két baszkot hallunk beszélgetni, — eleinte lassan, nyugodtan, majd folyton hevülő tüzellel, utóbb oly ordító lelkesültséggel beszélnek, hogy azt hinnők, ennek a kedélyes szóváltásnak emberhalál lesz a vége. Eleinte úgy tetszik, mintha spanyolul beszélnének, majd előtűnik koronkint a lágyan zengő provençali, majd a tiszta román, erős, gömbölyded szótagjaiban, utóbb bele vegyül a finom francia, s az olvadó olasz, ez mind együvé keverve a baszk nyelv. Nem ritkán keleti magyar hangzatok fordulnak elő benne az ó gö-

röggel váltakozva. A baszk a „*haraguját*“ „*ogujával*“ eszi s *arnos*-t eszik hozzá, vagyis pecsenyét kenyérrel s borral. A miveltebb baszk mind beszél francziául vagy spanyolul, a szerint, a mely nemzet alattvalója. Az elzártabb vidék lakói azonban a baszk nyelven kívül mást nem beszélnek.

A népjog kifejlődése baszk földön a népnek homálytakarta történetében mint irányfény vonul végig. Midőn az ifju Karthágó a nagyság első kábitó álmaít aludta, s a merész hódításvágy, iránya miden kornak a világkezdetétől maig, feltüzelte, hogy egy rövid karddal a kézben kiinduljon dicsőséget s rabszolgákat keresni, a baszk nép hősíleg ellenállt Róma fiatal vetélytársának s Karthágó vezéreinek megelégní kelle a dicsőséget, hogy ama a pyrenéek között élő marczona, kemény hegyi népet névleg sajátjának nevezheté. Az ifju hős Karthágó, e hővérű nemzet elbukott az egyenetlen nagy harciban, melyet a hatalmas Róma ellene kezdett, s a komoly Cató vészitélete tetté vált, a Scipiók vaskeze kitörölte nevét a történelemből. A baszk nép annyit tudott Karthágó elestéről, a mennyit a fehér elefántok a sinai császár haláláról, ki ugyan tudvalévőleg minden fehér elefántnak ura anélkül, hogy ezek tudnának róla valamit. Ott a pyrenéek árnyas völgyeiben nem

volt érezhető, hogy egy hatalommal, mely a baszk népet magáénak vallotta, kevesebb van a földön. Amint Róma hatalmával annak dicsszomja is nőtt s Iberia meghajtá fejét a római iga előtt, a bátor hegyi nép hallani sem akart a meghódolásról. A rómaiak nem hatottak be a veszedelmes hegyszakadékokba azért, hogy egy pár pásztoremberrel kevesebbet birjanak ellenségül, de megszámlálhatlanul több bevett koponyát mondhassanak magukéinak emlékül. Az iberiai helytartó niven beszámolt évenként Rómának s amit a baszk nép elfeledett megadni adóban, azt megfizetteté a jámbor más néppel. Elég volt annyi, hogy a baszk nép meghódított tartományként szerepelt. Azután sebesebben kezdett forgani a világ kereke; lebukott Róma a dicsőség polczáról, birodalmain mint elgurult apró pénzen ismeretlen, vad népek, keletről betódult barbárok osztakoztak. A nyugati góthoknak jutott Iberia s a pyrenéek. A baszk nép akkor sem engedte hegyei közé tolakodni az idegen elemet. Ha közeledtek, illendőképen körmére ütöttek. Nem is volt kedve s bátorsága a góthoknak ez apró, fűrge, de marczona s elszánt pásztornépséggel kötekedni. A baszk nép akkor is független maradt. Egy köztársaság volt ama korban, melyben az egész világon despoták uralkodtak.

Nagyobb veszély fenyegette a baszkok földjét, midőn a régi iber birodalom romba dőlt, midőn a művelt harczias arab Spanyolországot elfoglalá. A kalifák sok gondot adtak a népnek. Az arab nemcsak karddal, de félholddal is jött. Mahomed tanai kilőtt nyilakon repültek szét a világon. S hogy az arab hatalom a pyrenéeken túl nem hatolt, a baszk népnek, ez igénytelen pásztorseregnek dicsősége, mely az emberfaló, veszedelmes szomszéd közelében megtanulta a fegyvert forgatni, hite s szabadságáért a roppant mór seregekkel csatába bocsátkozni. Nem egyszer történt, hogy Pierre főpásztor vezérlete alatt, majdan az asturiai Pelagótól segítettve a mórok egész hadseregeit megsemmisíték. A kordovai kalifa nyugodtan hajthatá fejét álmra egész Europa miatt, hanem ha álmát rontani akarná, csak a baszkokra kelle gondolnia. Minden rossz hír onnét jött a hegyekből; azok a baszkok nagyon értették módját, miképen rontsák el étvágyát s álmait. Abbas kalifa nagy dijt tűzött ki annak számára, ki legalább egyet elevenen elfog e láthatlan szörnyü ellenségéből. Hanem ezt az örömet nagy birodalmában senki sem tehetette meg. A mórok utóvégre is belátták okosságát hasonszörü elődeiknek s megelégedtek annak tudatával, hogy ők a basz-

kok urai, habár azok mit sem tudtak e kitüntetésről.

A hajnalát érő középkor legnagyobb jeleneteinek egyike játszott el a baszk földön akkor, midőn nagy Károlynak hatalmas serege, mely Spanyolországban dicsteljesen végzé föladatát, kincsekkel megrakodtan Aquitánián át a baszk hegyeken keresztül indult vissza Frankhonba. A derék frankok midőn a hadjáratra kiindultak, ugyancsak a baszk földön vonulva át, ott azon kor szabad martalóczainak felfogása szerint épen nem tarták lovagiatlanságnak a szabad átmenetet engedő baszkokat, kik a közös ellenség ellen induló sereget hegyeik közé ereszték, kirabolni s látogatásuk maradandó emlékeül falvaikat felégetni s nyájaikat elhajtani. A baszkoknak, ez egyszerű, jámbor szegény hegyi népnek volt már fogalmuk az ellenségről, — vala neki alkalmuk arra elég, — hanem jó barátról még nem. No most lett fogalmuk erről is. Elfojtották a boszút. Jól tudták a logikát. Az a ropant hadsereg, mely Spanyolország ellen indul, útközben pedig jó barátjait kirabolja, vagy ott hagyja fogát a csatatéren, vagy nyerni fog s gazdag zsákmánnyal ugyanezen uton visszatér. Mindkét esetben a boszúnak elég leszen téve. Nagy Károly hadserege valóban győztesen indult vissza. A baszk hegyek viszhangzá-

nak a nehézöltözötű lovagok, terhes társzekerek zajától s a győzelemittas hadsereg énekeitől. A roppant kincseket óriási szekerek csepelték, védelmükre ki volt rendelve a sereg disze, a legbátrabb legvitézebb lovagok. A baszkok engedték bejöni a hegyszorosokba. Addig a jó barát nem látott egy fia-baszkot sem. Midőn az örökké nevezetes, s a dalnokok ajkain anynyiszor megénekelt Roncesvalles völgyébe értek, egyszerre megelevenült hegy, halom, erdő, a tetőkön, bokrokból apró, fekete, vérszomjas alakok ugráltak elő, nyilzáporral, parittyával, óriási sziklakövekkel fogadva a szűk völgybe szorult nehéz fegyverzetű sereget. Egy kolossális jalkiáltás zúgott végig a viszhangos hegyek között. A győztes hadsereg, mely diadalmámban haladt előre, néhány óra alatt véres gomolylyá lett összetörve, gyúrva. Ott vergődött az ezüst vértés mérész lovag büszke ménén, mely annyi csatát látott, összetiporva saját feleit, elnyomatva, dicstelen szétmorzsolva saját feleitől. A dárdák, kopják egymásnak fordultak kinos zürzavarban; rekedt halálordítás, a nemes mén nyögő fájdalmas nyerítése, e sziklákról óriási ivekben szökellő kődarabok zuhanása, a derékban ketté tört szálfák recsegése egy irtózatoss hangmorajba olvadtak össze. A győztes seregnek csak nyomorú töredéke menekült el

Frankországba. A győzelemmel nem voltak dicsekedni.

E szörnyű tusában hullott el a kor legdaliásabb, leglovagiasabb alakja, annyi évszázadok után minden lovagnak egyedüli eszménye, a félévezreden át a költők által megénekelt hős *Roland lovag*, nagy Károly unokatestvére, kit azóta ezer és ezer koszorú ért homlokán, kinek hőstetteit mint egy Cidét annyi költő énekelte meg, s kinek szobrát a nagy német birodalom minden nevesebb városa mint a jog, törvény s lovagi erény symbolumát bírja. Még a baszkföld egyszerű költői is megénekelték emlékét s a pyrenéek között három hely van az örökkön dicsőített hős emlékének szentelve. A dicsőtelenül elhullott lovagot a költészet muzsája emelte karjaiba s gyászos elestét kárpótolni akarná azon fényes elégtétellel, hogy évszázadok nemzedéke melegüljön emlékeinél.

A karolingek uralkodása alatt a baszk nép saját kebeléből fejedelmet választott. A fejedelemnek megesküdnie kellett a nép jogaira. Annyi évszázadok küzdelme alatt meg tudta őrizni ez igénytelen nép szabadságát, függetlenségét, jogait, de saját maga választotta fejedelme által kívánta azokat elsőben is megtartani. A tizenegyedik században Aquitania nevezte magáéinak a baszkokat; később a már meg-

alakult francia birodalom. A baszkok csak annyit tudtak, mennyit eddig; hogy van valaki, ki őket magáéinak nevezi. Midőn azonban a spanyol baszkok Kasztiliával egyesültek, a francia baszkok tényleg elfogadták a francia uralmat, — egy föltétel alatt. E föltétel volt hogy a *fueros*-ok vagyis a jogok épségben maradjanak. Nagy szó ez a baszkoknál. Távol a világtörténelemtől élt e nép s él most is saját ősi földjén s ősi nyelvében s jogaiban bántatlan. Nekik mindegy, akármilyen történik kint a világban; ők törvényeik s jogaik között függetlenek, szabadok. És e függetlenséget, szabadságot, jogtiszteletet türelmesen megadják azon hatalmak, melyek a baszk földet a térképen sajátjuknak ismerik. A baszk népnek nem volt oka megbánni, hogy oly szívósan ragaszkodék jogaihoz; de volt oka megbánni annak, ki e jogokat nyirbálni törekedett.

Az ugynevezett *fuerosok* alapja az ódon nyugati góth jog. Minden kisebb város, falu önálló, független organisatióval bír; mindenkinek meg van a saját szabad kezélése, előljárósága, törvényszéke s törvényei úgy, hogy egymás között mintegy szövetséges államot képeznek. A földbirtok egyenlőtlen elosztása csak újabb keletű náluk, amennyiben a régi jog alapján az ipar s szorgalom gyümölcsei min-

denre fordíthatók valának, de földszerzésre nem. Ily módon eleje volt véve az elsze-gényedésnek, s a tulságos meggazdago-dásnak. A család életben a patriarkális viszony maradt fön; a család legidősbje bir minden jogot s hatalmat, s a joggya-korlat az első szülöttséggel jár. A gyer-mekek apjuk joghatósága alatt állanak mindaddig, mig önállók nem lesznek. Ná-luk a nő, az asszony egyenrangú és jogú a férfival. A férfias munkában a nő se-gédkezet nyújt, különben főfeladata a gyermeknevelés. A francia forradalom egy tollvonással eltörölte minden jogai-kat s az egész francia baszk földet az alsó pyrenéi departementbe sorozá be. A nép azonban maradt úgy, amint volt, megőrizve nemzetiségét s jogait.

A baszk nép most is büszke eredetére s lenézi a francziát vagy spanyolt. Eszében van, hogy mig az egész művelt világrész alig tudott valamit a tengerészetről, a baszkok már híres és merész ten-gerészek valának. Mint bátor hajósok az atlanti oceánon fel s alá czirkálva gyakran egész Izland s Grönlandig eljutva a középkorban egyedül üzték a czethal-fogást. A vakmerőség s vállalkozó szel-lem jellemző sajátságuk. Ennek kifolyása azonban nem kevésbé káros a baszk népre. Két rosszra vezette őket. Mind-kettő jelenben meglehetősen el van ter-

jedve. Az első a csempészet s dugárusság. Minden baszk született dugárus. Nem azért mintha rá lenne szorulva, mert hegyvölgyeiben földjei s nyájaiból kényelmesen élhetne, hanem mivel vállalkozó szelleme, vele született merészsége, a veszedelmek iránti szeretet igen erős benne. Nem a nyereségvágy rossz szelleme üzi őt, hanem valamely merész dacz, szemébe nézni a veszélynek; inkább a kalandért, mint a nyereségért hevül. Bayonnetól délnek az egész tengerpart hosszában üzik e becsületes mesterséget. Ha az áru, ugyanint fegyverek, szövetek s vám alá eső élelmi szerek egyszer a hegyszörösökbe bejutott, nincs hatalom, mely azt onnét ismét elő keresse. Merész daczczal indul ki négy öt bátor ficzkó, könnyü vitorlás bárkáján a büszke oceanra, napokon át cirkálni fel s alá a tengeren; tür éhet, szomjat, vihart, hogy holmi eldugott portékát becsempészhessen a szárazra. Néha megtörténik, hogy a bátor csempészeket üzőbe veszik s a roppant tengeren merész hajsz kezdődik. Az üldöző a jog és lassúság, az üldözötté a csel és ügyesség. A baszk csempész úgy fut a tengeren, mint a gyík; könnyü járművével egész sereg hajó közül kisiklik. Ha a pénzügyőrsereg szárazföldön fogadja, ott is emberére talál benne. A fegyver ellen késtemel. A roppant hegyek s sziklahasadékok között,

a magános, rejtett utakon gyakran hallani a bősztusa moráját, a löfegyverek ropogását, ott küzdenek a pénzügyőrök a merész csempészekkel. Egy pár mindkét részről ott hagyja a foga fehérét. Hanem azért a baszk legény, kinek az apját ily tusában agyonlőtték, alig várja, hogy maga indulhasson hasonló kalandra. S mindezt oly nyomoruságos nyereséményért, amely szót sem érdemel. Aki a baszk földön tartózkodott s valamely vendégszerető gazda házában meghálni kénytelenítettett, az nem ritkán szemtanuja lehet az ily csatákra tett előkészületeknek. A vén gazda bátorítja fiát az eme veszélyes kalandokra. A hosszú téli estéken pedig, midőn a család együvé szorul, a nyitott kandalló tűzénél az ősz családfő beszélni kezd kiállott veszélyeiről, merész kalandjairól, a serdülő nemzedék ott hallja először, s ott képződik e dicstelen foglalkozásra. A baszk jelenben nem ismer egyéb hősiséget, nagyobb dicsőséget, mint leszurni az utját álló pénzügyőrt, s nagy bravourral becsempészni valamely árut, melynél alig van néhány fillér nyeresége.

A másik rossz, melyre e csodálatos hegyi nép jutott, vállalkozó szelleme s merészsége. Ez arányban áll az elsővel. Ujabb idő óta a baszkok, kiváltképen a spanyol baszkok seregesen vándorolnak ki Amerikába. A magasabban fekvő vidéke-

ken az utas gyakorta láthat elhagyott házakat, parlagon heverő földeket, melyek évek előtt gondos ápolásnak örvendtek. Lakói most déli Amerika forró lege alatt keresik — a gazdagságot. A gonosz kísértő szellem, mely rábeszéli őket, hogy hazát cseréljenek, egy templomban, az itsatsoni legszebb baszk egyházban van, az oltáron. Nem egyéb ez, mint egy ropant kincs, melyet egy déli Amerikába kivándorolt, s ugyanott mesés gazdagságra szert tett egyszerű baszk pór ajándékozott. A haza-földre visszaemlékezés szép, lélekemelő ugyan, de hatása annál szomorúbb. A baszk, ha e kincset látja, — melyről alább szólunk, — elfogja a vágy odamenni, hol az ember könyökig vájkalhat a kárbunkulusokban, s dollárokkal fedheti be háza tetejét; hol az ember aranyföldön szánt, s bocskorával gyémántokat rug föl a földön. Oda kell menni, hol a gyémánt s — a csörgő kigyó ugy terem mint a gomba. A baszkoknál a kivándorlás jelenben már szenvedélylyé fajult. Évenként több, mint másfélezer ember hagyja oda hegy-völgyeit, pompás éghajlatát, biztos boldogságát s megyen Rio-de-laplata kemenczéibe, Montevideo czukornádas földjére, s Uruguay hiénái közé. Ott könnyü meggazdagodni, csak-hogy azt a gazdagságot élvezni nem lehet. A déli Amerikában letelepült baszkok

azonban az idegen földön is sértetlen megőrzik nemzeti sajátágaikat, jellemüket, szokásaikat. Általában a délamerikai baszk a legszorgalmasabb munkás hirében áll, — s közepette a töméntelen sok élhetetlen világpolgár yankeenek, mely egy erényt ismer, pénzt szerezni, — mint a *hűség* példánya szerepel. Az átültetett vad virág az idegen talajban nemesebb fogalmak illatát önti szét. A baszkok hűsége Cortez földjén példabeszéddé vált.

Tagadhatatlan, hogy e romlatlan tiszta vérű hegyi nép ott a szédelgők patentirozott világában nagyhamar semmivé lenne, ha vállalkozó szellemének, hatalmas tettejének, nemzeti jellege megőrzésével tágasb tért nem találna. A baszk népben van tűz, akaraterő, s kitartás, — ehez még az élelmesség hiányzik. Azt megtanulja közöttük. Dél: Amerikában, például Uruguayban a tej s sütemény s élelmi szerek kereskedésével foglalkoznak. Ez, elsőben is nekik esik jól, mert gondoskodva van arról, hogy ne éhezzenek. A közép délamerikai városok egész hosszában az említett dolgokkal merőben baszkok kereskednek. A legény, mind alacsony, zömök s markos, beáll munkásnak, s egy napi munkával könnyen megkeres tiz, tizenkét frankot, egy évben öt ezer frankot. A leányzó beáll holmi nádczukor-szopogató delhölgyhöz szolgál-

latba, ki egész nap nem tesz mást, mint kanapén ül és ásit, hanem kiköti magának fizetése mellé föltételül, hogy ünnepnapon bálba mehessen. Ezen klausula ott van minden cseléd-szerződésben. A nagy Amerikában nem kapni baszk nőcselédet, csak ezen föltétel alatt. Akkor a nagyságos yankeené maga kefélheti kutyáját s legyezheti magát reggelig, — mert valahány cselédje van, az mind tánczolni megy. A mellett a baszkok megtartják egymás közt nyelvüket, festői szép öltözetüket: rendszeren egymás közt házasodnak, — mert valamennyinek meg van a szándéka, egykor ismét vissza térni az elhagyott hazába. Igaz ugyan, hogy a baszk hamar megszokja az amerikai éghajlatot, mert azon kevés népek egyike, melyek a szabad Amerika talaján könnyen kikelnek, s szaporodnak, de azért az igazi haza iránti szeretet mégis erős bennük. — Ha tisztességes vagyona tettek szert, újra vissza térnek. E visszatérés rendszeren bekövetkezik ugyan, de nem áll arányban a kivándorlással.

Van e sajátos jelenségnek más oka is, mely talán a baszk nép eredeti jellemében, gondolkozásmódjában keresendő. Ujabb időben a baszk nép sajátos jogaival, mint egyedül álló nép Európában mindkét hatalmasság részéről többszörös zaklatásnak volt kitéve. A fuerosok na-

gyon kellemesek lehetnek a baszkoknak, de nem az uralkodó kormányoknak. Ha a kormány által kinevezett *bailli*, (helytartó kormányzó) nekik nem tetszik, egyszerűen utifüvet kötnek a sarkára s eltoloncozzák; ha az iskolákat jeles reformerek kezdik bolygatni, hogy a falusi ficzkókat logaritmusokra tanítsák, egyszerűen elcsukják orruk előtt az ajtót, ha a különösen megállapított adóhoz valamely agyafurt cím alatt pótléket vetnek ki, például faczipő helyett használatba hozott børsarura, a baszkok akkor faháncsból készítenek bocskort, az sem fa, sem bőr, — mindezek oly dolgok, mik épen nem tetszenek a kormánynak. Nem különben, ha akármilyen valami huszonöt mértföldnyiről a fuerosokba ütközik, annak védelmére az egész baszk nép kaszát, villát, bicsakot fog, — ez sem lehet a kormánynak inyére. Ép ezért minden új kormány, fejedelem, elnök vagy mi, a mint helyén megmelegedett, legelőször is a baszkoknak ront. — Ezekkel a baszkokkal kell valamit csinálni! ez a jelszó, midőn valaki Spanyol- vagy Franciaországban a kormányrudhoz jut. Azok a fuerosok apró férgesek, melyek az államládájában örölnek. Nehéz őket kiirtani. A sok zaklatást azután a jámbor nép megunja s szétnéz a világon, hova viheti el fuerosait, ahol mindenkinek inkább

van gondja másra, minthogy őt ezek élvezetében háborgassa. Ilyen föld Délamerika. Azon a földön élnek a jogok a legkorlátlanabbul. Azért vándorol a baszk Amerikába, s azért van, hogy míg e nép eredeti földjén fogyó félben van, az új világországban szaporodik.

S e nép, mely annyi évszázadokon át kegyencze volt a sorsnak, nem panaszkodhatik az anyatermészet ellen sem. A természet nem volt iránta mostoha. Általánosán tudva van, hogy a rónán lakó nép mind alakjában, mind kifejezésében szebb, delibb, mint a hegyi lakó. A róna szülötte egyenes járásu, emelt fejü, magas termetü de sohasem oly edzett, szívós, ideges, mint a hajlott, fejlődő, rendszeren görnyedt hegyi nép. A baszkoknál a róna előnye össze van kapcsolva a hegylakók sajátjaival. A baszk nép typusa feltűnően szép. Alakja közép de izmos széles vállú s mellü; gömbölyded feje van, széles nyílt homlokkal, fekete ragyogó szemekkel, finoman metszett s értelemre mutató ajakkal. Kezei, lábai kicsinyek, egészben fürge, ruganyos. A nőket jellemzi a nagy fekete szem s hosszú nyak, elevenség, életvidorság. Modorában a férfi s nő büszke, sokszor megvető, tele önbizalommal, s bizonyos önérzettel. A ruházat megfelel a nemzeti jellemnek. A francia baszk bozontos haj-

erdején hetyke módra félrevágott rendszeren kékszinű, ránczokba szedett szövetsapkát visel, a spanyol vörös színűt; barna színű bársony jacketjét rendszeren vállán hordja s deréktől nyakig fehér inget, deréka körül kék vagy vörös tekercset hord öv gyanánt. Lábán világos, vitorlavászon sarut visel. Bot ritkán hiányzik kezéből.

Mint minden déli nép, a baszk is feltűnően szereti a népi mulatságokat; rendszeren egész község vagy falu együtt mulat. Természettől fogva izgékony lévén, szereti a tánczot, a mozgást. A „Saut basque“ vagyis a baszk táncz eredeti jelleggel bír. E tánczot a szabad természet nagy termében járják, viruló zöld réten, a mosolygó nap alatt. A másik a ballonjáték. A legények a téres réten körbe állva izmos ökleikkel roppant magasságra fellökik a laptát, melynek szabály szerint a földet érinteni sem szabad. Az isthmusi és corynthisi játékok hősei nem részesültek oly kitüntetésben, mint baszk földön az ügyes ballonozó. Ilyennek dicsősége, híreszt fut az egész vidéken, s nem egy házalandó legénynek legjobb ajánló levele a jó ballonozás. Az öregek mindig bizonyos tiszteletet tanúsítanak azok iránt, kik e játéokban kitűnnek.

A nép romlatlan, tiszta kedélyű, vallásos fanatizmus nélkül, értelmes, felvilágosult habár a modern világ otrombasá-

gairól, tudományos tűzijátékairól mit sem tud. Ábrándos s költészetre hajló. Vannak hősi s lyrai költeményei, rendszeren a biblia, mythologia s a középkori hősmondákból véve. Roland lovag nem egyben szerepel. Mauleon vidékén még most is szokásban vannak a költői tornák. A népköltők bizonyos napon s helyen egybegyűlnek s roppant hallgatóság előtt részint szavalva részint énekelve gyakran órahosszat folyton rimes versekben versenyeznek. Népdalaikban van bizonyos elegikus mély érzés, egy ismeretlen hang az emlékeivel elmosódott ó korból. Első hallatra idegenszerű, mint a magyar, de szépségei csakhamar elötűnnek. A költők nem ülnek náluk íróasztalnál hálókabátban, hanem kint járnak a szabad természetben, a hegyek s völgyek között, s dalolnak, mint az ég madarai. Innét van, hogy költészetük terményei aránylag csekélyeknek tűnnek föl, mert amint a nép ajkán születnek, úgy ugyanott el is vesznek.

És most ismerve főbb vonásaiban e népet, lépünk be annak földjére.

II.

A bayonnei Providence szálloda nemcsak arról nevezetes, hogy egész cse-

lédsége baszkokból áll, kik saját nyelvüket a spanyollal s s francziával a legmerészebb grammatika szerént vegyítvén a jámbor touristát a kétségbesés szélére viszik, hanem nevezetes arról is, hogy czime és a vendégek ellátása között hajmeresztő a kontrast. Providencenek hívják, mely fölöttébb csalogató czim egy szállodának, hanem Negligence czimet inkább megérdemelne. Soha életemben nem voltam sehol rosszabbul provideálva mint ebben a Providenceban. Sajátszerű valami, hogy a szállodák czimeit már előre hirdetik, minő előnyök s fogyatkozásokkal birnak; sőt e czimek az utazó nép igényeinek, szokásaihoz is alkalmazkodnak. A hotel du Palais royal, du Luxembourg de l' Empereur sat. rendesen elsőrangú szállodák, a vagyon- s születésaristokratiának pihenő helyei; a hotel du Nord, des Etrangéres, de Londres sat. az üzlet embereié, a hotel Cicogne, des Négotients, de Deux Pommes sat. már olyas valami, mint nálunk a Gólya, Varjú vagy Fehér-Ló. A Providenceban mindenikből volt valami, de legtöbb az utólsóból. Midőn a társas kocsiból kiléptem, egy elhizott vastag ember fogadott. Nagy buzgón czamogott elém, de megpillantva nagyon is diákos málhámat, sietett abba hagyni buzgalmát s helyén látta egy sarkamban követett hórihorgas urat kitüntetni figyel-

mével. A bayonettek szülővárosában készen lehettem ugyan ily szűrő fogadtatásra, mindazonáltal bántott ez eddig nem tapasztalt udvariatlanság. Az ember csak nem hordhat kabátjára varrva egy ezres bankót, sem kalapjára nem írhatja kilétét hogy respektust keltsen maga iránt ily embereknél, kiknek foglalkozása ugyan naponta embereket fogadni, de kik nem hiznak meg az emberismerettől. Mondhatom a Providence szálloda tulajdonosa úgy fogadott, hogy azt hittem a Vörös-Ökörbe szállottam.

Régi igazság, hogy ingyen mindig több s igazabb vendégszeretetet találunk mint pénzért. Erre az igazságra a kerek világ hotelierjei tanították meg az embereket. A hotelier jól tudja, hogy az a szerencsétlen utas, kit sorsa vagy önvétke mint egy zsákmányt kezei közé dobott, nem hálhat egy fogason, nem étkezhetik a napnál; ha már egyszer betette lábát a küszöbön, az már annyi mint a fegyverletétel. Mikor a hotelier azt mondja: „Isten hozta. Tessék!” annyi mintha mondaná: „La bourse ou la vie!” Kényelmetlenséget, kellemetlenséget, gondatlanságot, bosszantásokat mind szépen zsebre kell tenni s illedelmesen megfizetni. Akinek nem tetszik így, az maradjon otthon.

Egy vaskos ficzkó, akkora gömbölyű fejjel mint egy hevesi görögdinnye, tiszta

fekete bársony jacketben, megkönyörült rajtam. Nem akarta, hogy kapubálvány-nyá váljam. Elszedte holmimat, s miután egy előttem teljesen ismeretlen nyelven utasítást kapott, barátságosan intett, hogy kövessem. Felvitt a harmadik emeletbe. Hogy tovább nem vezetett, annak egyszerű oka az vala, mert negyedikemelet már nem volt. Ott megnyitott előttem egy ketrecz alakú szobát, azután sorsomra hagyván, eltávozott.

Mindez nagyon basque modorúnak tünt föl előttem. Hála azonban egy jó adományomnak, nem szoktam rögtön az első benyomások után itél-ri. A francia földön ugyan igen sokat adnak a modorra s francia eredetű az is, hogy a modor — az ember. Igazán finom s mivelte lelkű ember sohasem lehet durva, s viszont. Úgy látszik azonban a baszkoknál nagyon sok maradt meg a nyers anyagból, s a külső fénymáz egyenesen a durva anyagra jutott, mint azt akárhány nem baszknál is tapasztalhatjuk. Azonban ha az ember egy kőhajításnyira van az atlanti ócéántól s nem tudom hány száz kilométernyire otthonától, ilyesmin nem szabad s nem is lehet főnakadni. Kijelölt szobám elég magasan volt arra, hogy az utczai zajtól ment legyek s a fensőbb régiók szelid nyugalmairól álmodozzam, de sem biztosítékot az első ellen, sem kilátást a má-

sodikra épen nem látszék nyujtani. Alig hogy fellélekzettem, közel szobámhoz éktelen lárma hallatszék, mely mint hegyről szakadó ár nőttön nőtt. Rikácsoló női diskantó fülsértő goromba baritonnal egy bántó disharmoniába olvadt néhány lépésnyire tőlem és meggyőzött arról, hogy mindjárt e végzetteljes Providence-ban történt megjelenésem után valamely eddig soha nem látott jelenetnek leszek tanúja. Mintha vén medve dulakodott volna visitó vércsefiakkal; beretvaélü sikongás meg megszakasztva valamely halálra sebzett őslényi plesiosaurus bögésével, majd fiamacska csávogása összekavarva üteny szerint a bölénybika morgásával folytonos krescendóban, mindinkább közeledve a furiosóhoz, tették próbára fülemet s bátorságomat. Már majdnem azt hívém, a karlistaharcz folytatását fogom látni saját szememmel, vagy a l' Esprit városnegyed czirkusából szabadult ide valamely felbőszített szarvasállat s a matador most késeli le ajtóm előtt, midőn elvégre bátorságot véve magamnak, megnyitám szobám ajtaját s kitekinték. Semmi ijesztőt sem láttam. Szobámtól három lépésnyire egy széken ült valamely bóbitásfejű nőcseléd, vele együtt a másik széken elterpesztett lábakkal, kedélyes nyújtózással az említett baszk suhancz. Nem tettek egyebet — csak diskuráltak.

Köszönöm e kedélyességet. Ha ezek estére ide közelembe jönnek suttogni, végig álmodhatom Magdeburg ostromát minden kilőtt bombáival. Nagyon is emberfaló tekintetet veték a mulatozó párra, melynek egetverő turbékolása teljesen kihozott sodromból. A ficzko rögtön felugrott s nagy buzgósággal kérde:

— Uram! parancsol ön valamit?

— Bizonyára! mondám boszusan.

— Mit parancsol?

— Csöndet!

— Vagy úgy! szól nevetve s elinalt.

Becsés ábrázata azonban meggyőzött arról, hogy most oly csemegét kértem, minővel a Providence alig dicsekedhetik. Ez nem volt benne az étlapban.

A baszk typus egyik jellemző szokásával szerencsém vala megismerkedni. Ugyanezt tapasztaltam azon rövid idő alatt, melyet ez eredeti nép földén tölték. A baszk mindig teletorokkal beszél s minden embert süketnek tart. Jelleme heves, vére izgékony, beszélő műszere gyakorlott, tüdeje kitünő; nem csoda, ha e fényes tehetségeit nem hagyja heverni. Különben szokástól függ minden. Rövid két nap alatt magam is annyira hozzá szoktam, hogy tökéletes kortes-vezérré képeztem ki magamat. a hangot s előadást illetőleg.

Bayonne nagyon érdekes pontja Euró-

pának. Sok eredetiséggel dicsekszik, minőket másutt hiába keresnénk. Egy darab a régi Babelből, mert spanyol, francia, baszk, gascognei, sőt a szomszéd biarritzi idegen kolonia minden faja s nemzedéke tarka vegyülékben szerepel benne. Közel van a világ második legnagyobb tengeréhez, azután a pyrenéekhez, két nagy hatalom véghatárai között. Ott ama nyugoti csúcson egy gomolyba olvad baszk spanyol, francia s ember legyen, aki kiismeri magát benne. Bayonnenak már fekvése is elütő minden egyéb várostól. Az Adour folyama a város falai alatt öleli magába a fürge Nive folyamkát, mely a város közepén egy hegyes csúcsot képez, s azt három részre osztja. A keskeny ékben végződő földnyelven van az egyik külváros. Kisvárosnak hívják, mert terjedelmére két társával, a St. Esprit s tulajdoképeni belvárossal nem vetekedhetik. Ez kiváltságos baszk fészek s lakói tősgyökeres baszkok, kik között e nép minden sajátságait föl találhatjuk. Mind a három városrészt massiv falak karolják körül. Vauban művei, ama nevezetes francia mérnök-tábornagyé, ki ha mindazon rettentő kiterjedésű falakat, melyeket Páris Metz, Strassburg s több más városok védelmére emelt, egymás mellé s fölé rakta volna, megszegyeníti vala Semiramis mésés függő kertjeit. Bayonne francia föl-

dön első rangú erősség. Csillagsánczokban s czitadellákban bővelkedik. Valamennyi meg van rakva szúrnyos katonákkal, lábtól fejig fegyverzett népséggel. A régi görögök azt tarták, a férfi csupasz melle a legjobb fal, mely egy várost megvédhet. E klasszikus eszmét a haladó kor nevetéséssé tette. Igen szép volt akkor, midőn még sem Krupp, sem Uchátius nem léteztek. Az erődítményeknek kiválólag Bayonneban nagyon helyes értelmük van. E város egyik előszobája a nagy Franciaországnak; aki oda bejutott, könnyen mehet tovább. A kelletlen vendég fogadására tehát igen tisztességesen van felszerelve. Legalább újabb időben nem is bátorzkodott valaki ellenséges szándékkal Bayonneon át francia földre lépni. Kiváltképen az angolok ellenében épült.

Mint egyik végpontja Európának, ha nem kiválóbb helye a történelemnek, mindazonáltal nem utolsó szerepet vitt a népek nagy történelmében. A római hatalom ide is elhozta az igát s a civilizatiót. A régi Lapurdum a legióbeli törzstisztek főszékhelye volt s azon időben, midőn a római sas végigcsattogtatá szárnyait egész Európa fölött, sok fényes napot látott. A középkor elején már a gascognei hercegeket ismerte urául s általuk sok előjogban részesült. Ugyanazon időben Guyenne Eleonóra házassága által

Angliához jutott. Bayonne elhíresült tengerészeiről s az angol fenhatóság alatt a tengeri haderő minden taktikáját kitanulva a francia hadiflottán nem egy győzelmet nyert. A XV. században ismét sz. Lajos országához tartozott. Midőn I. Ferencz alatt a spanyolok ostrom alá vették. a bayonneiak kitettek magukért, nemcsak férfiak, de nők, sőt gyermekek küzdöttek falain. Akkor a bayonneiak honszeretete közmondásos lőn. 1565-ben a régi palotában itt jöttek össze IX. Károly, anyja, a híres Medicis Mária, nővére Erzsébet spanyol királynő s a zordon Alba herceg. Itt főzték ki a tervet már hét évvel előbb ama nagy, véres drámához mely a párisi vérmenyegzőben nyert megoldást. Higyje aki akarja. Midőn az orthezi algróf mint bayonnei kormányzó parancsot kapott, hogy a hugenottákat tűzzel, vassal pusztítsa, azt írta vissza Párisba a királynak, hogy Bayonneben nem talált embert, ki a gyilkos szerepére vállalkozott volna. „Nekem békés polgárim, derék katonáim vannak — és nem hóhéraim!” Ki tudná az ily kisebb történeti jellemekekhez a kulcsot megtalálni. Az orthezi algróf maga is a hugenottákkal czimborált; nem a vallásbeli, hanem a politikai hugenottákkal, kik veszélyes elleni voltak nem a nemzet vallásának, hanem a törvénynek s hatalomnak. Azon

kor sötét fanatismusa kedvelte az irtózatost; azon korra tehát könnyen rá lehet fogni, hogy a hős orthezi algróf ezen nyilatkozata után rövid idő múlva megmérgeztetett. A politika legkisebb kiadásban is ismeri a regényest.

Különben, hogy a türelmes exprotestans IV. Henrik mennyire becsülte Bayonet, azt eléggé bebizonyítá akkor, midőn annak kormányát, hatóságát, jövedelmeit Grammont Corysandrának, kedvesének ajándékozta. Hogy a kedves miként boldogult az ajándékkal, arról hallgat a történelem, de hogy Bayonne a szoknyauralmat csakhamar lerázta, arról már beszél. A point d'honneur dolgában e baszk s spanyollal vegyes franczia nép kényes és egy kissémég is megrestelte a dicsőséget. Különben a nagy Richelieu még tovább ment. Ez is kedvesének ajándékozta, t. i. kedves titkárjának, kinek több esze volt, mint Corysandrának, mert a helyett, hogy bevárta volna míg tisztességesen szürét kiteszik, nagy sebtén minden nyert jogait, kiváltságait a városnak eladta huszonhat-ezer frankért. A város ilyformán önmagát váltotta meg s azon idő óta folyton emelkedett. Az amerikai kereskedelem nagyban emelte Bayonne jóllétét. Mint szabad kikötő Európa egyik legalkalmasabb pontján csakhamar a virágzás oly fokára jutott, hogy az ország első kikötő városai-

val versenyezhetett. Jött azonban az idő, hogy az enkyklopaedisták érett gyümölcse lehullott fájáról s kiütött a nagy forradalom. Ez ordító fenevad bőszünten nyargalt végig az országon s Bayonet sem kímélte meg. Amit századok hangyaszorgalma teremtett, azt a forradalom néhány hét alatt teljesen elpusztítá. Bayonne csakugy vérzett a dicső emberbarátok, szabadsághősök szeretetteljes körmei között, mint Páris, Lyon, Rouen s Bordeaux. Még most is sinyli. Soha azóta nem tudott egészen magához jönni.

Bayonneban kiáltatá ki Napoleon bátyját Józsefet spanyol királynak 1808-ban. Nem sok köszönet volt benne. A trónjától megfosztott pünkösti király, nem úgy mint a valóban trónra született mérész s fejedelmi Murat, az egykori pinceszérből lett nápolyi király, hanem csufondárosan futott el a spanyolok barátságos ölelései elől s csak Bayonneban mert újra lélekzeni. Azóta Bayonne meglehetősen gyakorta látott trónjaitól elrugaskodott futamodó fejedelmeket, királyokat, trónkövetelőket. Délről és éjszokról egyformán jó és csendes buvóhely; s mi fő, még azzal a jóval is dicsekszik, hogyha az embert már nagyon szorongatják, felkap egy kósza hajóra s elvitorlázhat egyenesen — Amerikába.

E historiai emlékeken időm volt vé-

gig futni azalatt, míg szobám előtt egy újabb az előbbihez hasonló diskursus kezdődött. Most már az első kavatina után kimentem s nem vártam be, hogy türelmemet próbára tegyék. A szereplők mások voltak, azokat is föl kelle kérnem azon szivességre, melyért nem jár borra-
való. Rövid időre elhallgattak ugyan, hanem az csak azért történt, hogy legyen alkalmam a nyugalom becséről illendőképen elmélkednem. Utóvégre is beláttam, hogy tanácsosabb lesz túltennem magamat minden bosszankodáson.

Valahogy sikerült mindenféle teker-
vényes lépcsőkön lejutnom. Délután volt; az idő kellemes, bár nyugotról néha hűvös szellő csapott át a légen. Alig tettem néhány lépést, már a piacon valék, melyen tarka néptömeg hullámozott fel s alá. Ugy látszik sokadalom napja volt, mert bár a festői színjátéknak utolsó felvonásához érkeztem, következtetnem lehetett az előzményekre. Vásáros bódékban nagyban csomagoltak, a gyümölcs-
árus kofák nagy meglepéssel néztek üres kosaraikra, a katedralis körül egy csomó naplopó nép ütött tanyát, melléje helyezett batyuján heverészve. A nép között fiatal gascognei suhanczok tévelyegtek, hetykén félrevágott süveggel; három, négy együtt, ordító hangon dalolva. Fiatal baszk nők, cifra kendőkkel bekö-

tött fejjel, enyelgő hangos beszédbe merülve. Itt ott feltűnt egy-egy villogó szemű spanyol pór, barna jacketjét könnyedén vállára vetve, az örökös cigarettal fogai között. Kiegészíté az egész képet a jövő menő, sürgő forgó matróz-nép, mely csikos ingben, nyitott mellel, széles ernyős szalmakalapjával, napsütötte sötétbarna arczával hiven előállítá az atlanti oceán hőseit. Nevetés, tréfa, lárma s orditozás mindenfelé. Egy félre-eső utczában valamely csapszék lehetett, a zajba bele olvadt néha valamely monoton zeneműszer hangja. Ott sűrűbb volt a néptömeg; néhány jó vásárt tett baszk legény tánczra kapott s valódi bravourral forgatá tánczosnőjét, ki batyuval kezében vagy hátán, minden genirozás nélkül ugy eljárta a maga tánczát, mintha tánczteremben lett volna. A tánczolók körül néhány idegen, leginkább a biarritzi tengeri fürdőről berándult spleenes angol, vagy spanyol bámészkodó. Nem volt tanácsos közelebb jönni. E falusi nép keverve a városi par excellence csőcselékkel, ha belejött a táncz-maniába nem nézi ur-e vagy paraszt, ki ott áll és bámulja, hanem bele sodorja az eszeveszett ficzánkolásba. Magam megelégettem mesziről szemlélni a különös jelenetet, s azután iparkodtam kilábolni a veszedelmes büvkörből.

A tér közepén áll az ódon katedralis; gót épület s kissé el van hanyagolva, mint általában déli Franciaországban a legtöbb templom. De csak külsőleg, belőlről annál több csinyt, fényt mutat. Jelenben a templom nem volt nyitva, s így meg kelle elégednem annak külső szemléletével. A déli kapu ódon faragványokkal diszített; két oldalt az apostolok kolossalis szobrai láthatók. Az északi kapu még szebb volt, hanem ezt jónak látták 1793-ban szétrombolni. A forradalom hősei, mint már említém, Bayonneban is garázdálkodtak. Mindaz, mi Istenre, vallásra emlékeztetett, közös gyűlölet tárgya lévén, a szeretetreméltó barbárok keze alatt elpusztult. A nagy nemzeti szégyent egy derék bayonnei polgár azzal iparkodott eltakarni, hogy a kipusztult, szétrombolt templomnak fölépítésére 40,000 frankot adományozott. Azóta folyton javítják.

A templom bevégezetlen homlokzata előtt van egy emlék, a juliusi forradalom áldozataira vonatkozó. A felirat egyszerű: „Pour les patriotes Bayonnais. 1831. jul. 27.“ Ezt az emléket a derék bayonneiak egy diáknak s egy szabólegénynek tiszteletére emelték, a kik Párisban a juliusi forradalom alatt egy torlaszharcban elestek. A jámbor város nem dicsekedhetett más hősekkel, megbecsülni akarta e kebeléből kikerült két vitéz férfit, ki Bayon-

nera hirt s dicsőséget hozott. Ha nincs Crillon, Turenne, Richelieu, elég egy diák vagy czéraművész is. Jellemző s komikus is egyuttal az emlék másik felirata: „Les revolutions justes sont le châtiment des mauvais rois“ „A jogos forradalmak méltó bünhödése a rossz királyoknak“, — mely felirat kiválóan illik egy nép sorsával törődő kósza diák, s egy politikus szabólegénynek emlékoszlopa alá. Mennyiszer lesz a nagy kisszerüvé, ez is mutatja. A liliput embereknek az a szerencsétlenségük, hogy legnagyobb eszméik is beférnek egy dióhéjba. Hányszor teszi nevetségessé egy felirat azt, aki alatta nyugszik: vagy akinek emlékét hirdeti; viszont nem ritkán élete, viszontagságai, multja a megemlékszobrozott hősnek éles gunyt hirdetnek arra, kinek a neki vadult utókor első dühében szobrot emelt. A nagy Róma úgy szülte a hősöket, mint a felhő az eső cseppjeit s mégis alig néhánynak emelt szobrot. Mai nap elég, hogy valaki egy vasutat építsen s általa meggazdagodjék, még életében szobrot emelnek neki, mint Rotschildnek Bécsben. Jules Janin egy hamar feltűnt francia íróról, midőn első felléptével fényes tehetségeit elárulá, ezen jóslatot mondotta: „Meglássátok! Ennek a fiúnak egyszer nagyon szép *temetése* lesz.“ Bizonyára hízgelőbb vélemény mintha azt mondotta

volna, hogy szobrot fognak neki emelni. A hiúság, a félszeg észjárás, nagyhangu hazafiság s duodecz potenczia nagyot vél cselekedni, midőn a szegény holtra ráhengerit egy otromba nagy követ s ráfarag egy még otrombább hazugságot; hogy így az, kinek életében tán nem volt oka szégyenlen magát, holta után legyen kénytelen arra. Mi kigunyoljuk ugyan az önző, nyereszkes, szédelő, apathikus amerikaiakat, pedig mélyebben éreznek s gondolkoznak mint mi. Mily egyszerű s fönséges például a nagy Franklin, az amerikai szabadsághős sírfelirata: „Mint őrlő férgek eledele, itt nyugszik Franklin Benjámín nyomdász; mint régi könyvnek boritéka, melynek lapjai elrongyolódtak, melynek czime s diszitményei elkoptak. De a mű maga nincs örökre elveszve; meg fog jelenni ismét, — mint reményli — még egyszer uj és ragyogóbb kiadásban, átnézve s átjavítva az ő mindenható szerzője, Alkotója által.“ Hasonlitsa most ezt össze valaki az ermenonvillei vagy a wormszi szobrok felirataival! Nagy embert nagy tettek hirdetnek az utókor előtt s nem nagy — kövek. Huss Jánosnak szobra után nagy kilátásunk lehet, hogy a legközelebbi nagy európai malterozó kongressuson indítványba jövend szobrot emelni annak, aki feltalálta a — vakolót. Azért igaz amit Göthe mond: „Ein Kranz

ist gar viel leichter binden — Als ihm ein würdig Haupt zu finden.“ Vagy más-kép ἄλλοῶν ἐπιεικῶν πᾶσα γῆ τᾶρος, — nagy emberek sirirata az egész világ — mondja Thukydides.

A bayonnei czitadellának, mely Vau-ban remek műve, ezen felirata van : „Nunquam polluta!“ Vagyis hogy elevenen be nem ment falai közé az ellenség. Nem is tanácsolnám senkinek. Roppant terjedelmű, szétterpeszkedett falak, mint gugoló apró szörnyetegek hatalmas lörésekkel ellátva, s minden oldalán katonákkal megrakva. Bayonne a nyugoti pyrenneek bemenetét, vagyis a Spanyolországba vezető második főutat őrzi. Mint ilyen legnagyobb jelentőséget nyert XIV. Lajos alatt, a spanyol örökösödési háború idejében. Négy hatalmas bastionja van, melytől a falak lenyulnak egészen a kikötőig. Ezekről fönséges a kilátás. Lent az ódon vár sötét, ijesztő falaival, mely mint rablánczra fűzött fogoly terül el a modern massiv falak között, kétoldalt a két fürge folyam sűrűn megrakva vitorlás járművekkel, délre a gazdag s buja vetésben zöldelő sikság, oldalt a baszkok pompás fensikja s a spanyol hegyek festőileg szép alakzatai, a bearni erdőségek, végre távolban a pyreneek sötétkék hegyláncza s egy szemvakító fényes tükör, mely szé-

les ezüst szalagkint futja körül a láthatárt, — ez az atlanti óceán.

Az *óceán*! Mily varázs van e szóban! Egy nagy világ-rész partjait mosó vizek, mely gyomrába temethetné az egész ismert szárazföldet. Egy millió kétszázézer négyszeg mértföldnyi világ-rész vízből, melynek csodás mélyében ismeretlen világok léteznek, s hegyláncok, melyek előtt az alpesek eltörpülnek. Egy roppant hatalom, mely másfélévezredig tartá az új világot elrejtve az emberi szem elől, nem ismerve, sejtve, míg nem egy Kolumbus nyugtalan merész lelke a vizek országán túl keresve megpillantá. E hideg elemszörny, melynek hátán a parányi féreg, az ember, könnyedén fut keresztül s tud uralgni nyugalmán s kijátszani haragját, melynek méhe milliókat szerepeltet a világ pénzasztalain s bösz dühe milliókat nyel el ugynonnét, — messziről egy óriás tükör, melyben Isten szemlélhetné magát. Ha ki egy csöndes tónak visszfényébe tekintett s látta abban az égbolt végtelenjét mint örök, mély ürt visszatükröződni s érezte a szilaj, gyönyörteljes vágyat annak hullámaiba vetni magát, s hullani, esni a végtelen ürben, — az álmodhatott az őslények, a kagylók s korálok szemnemláta országairól. Míg a lég parányokat ismer, a víz az óriások hazája. Göggjében büsz-

kélkedik az ember, és a vizkoloss élő lényei hatalomban, erőben s számban messze túlhaladják. Ez a másik világ e világon, melybe az ember nem hatolhat be; azon roppant hideg elem, melynek kemény dacza nem enged az ember hatalmának. A viz az ember ős ellene. Amióta létezik a csöppek ez óriás halmaza, az ember folyton harczol, küzd mögötte, fölötte s alatta, de le nem győzheti. Az ember küzdelme a vízzel régi nagyon; először történt akkor, midőn létjogáért harczolt e földön; de az ősi ellen most sem nyugodt, túlsúlyban van mert négyötöd rész küzd egy ötöd rész ellen, s lehet idő, mikor ismét győzni fog per excessum vagy per defectum.

Bolyongásaim közepette a Saint Espritbe tévedék. Itt áll egy nagy kerek épület, a czirkus. September havában Bayonneban bikaviadalok szoktak tartatni, melyekre az egész környék összegyülekezik. A vérengző, barbár színjáték, a régi római izléstelen s undorító játékok ezen egyetlen maradványa nemcsak spanyol földön otthonos, hanem déli Francziaország több városában is. A spanyol földön még hirre nem kapott matadorok, bika hóhérok előbb a Provence s déli Francziaország nagyobb városaiban mutatják be magukat. Ez a gymnasialis kursus első része; a ki az iskolákat itt sikerrel végezte, az megyen tovább doktorizálni a nagy spanyol via-

dalokra. Ha ott néhány bikát felnyársalt, megkapja a diplomát. Bayonneban az összetódult idegen elem, mely a köröskörül levő számtalan fürdőkön tartózkodik, elég publikumot szolgáltat az ily látványokhoz. Valódi élvezetet azonban csak a spanyol, a baszk s gascognei talál benne. Jelenben zárva volt, a bika-évad későbbre esvén.

Bayonne általában egészen más benyomást tesz a szemlélőre, mint déli Franciaország egyéb városai. Több idegenszerű tarkaság, bizonyos merkantilis élénkség s kirivó meztelenség jellemzi e várost. Népe keverék, mely folyton pongyolában mutatkozik; pedig már Eötvös mondta, hogy a nép legkevésbé tartozik azok közé, melyeknek szépségét a pongyola emeli. A folytonos zaj utcán, házban, otthon és künt, mintha az egész város süketekből állana, amely meglepő első pillanatban, ép oly fárasztó később. Bayonne népe kora reggeltől késő estig folyton sűrű forog, alkuszik, énekel, lármáz, veszekszik s tánczol, mintha mindennap követválasztás lenne falai között. Az a szellő, mely a nagy óceánon át Amerikából ide fúj, itt akad meg először, s sokat teremt az az amerikai gőzrohamos életmódból. E zajgó, forrongó élet mindamellettt otthon-talan, visszataszító, hogy aligha van francia földön város még egy, mely az édes

otthon utáni vágyat oly hamar fölkeltené, mint Bayonne.

Az idő már későre járt. A prefekturalis nagy épület toronyórája elütötte a hatot. Ez az ebéd ideje. Visszasiettem a Providenceba.

III.

Nem rég egy könyvet vettem kezembe, melyet bizonyos Bocskay Brutus nevű hazámfia irt a pápai csalhatatlanság ellen. A könyv így kezdődik: „*Habemus pontificem, falli nesciam!* — így ordít Rómában a pápi csöcselék.“ Bevezetésnek elég jellemző úgy a pápi csöcselék, mint egyuttal a csacsi töltelék részéről, mely utóbbi nem ok nélkül vette föl egy orgyilkos árulónak nevét. Jó köpeny ez a derék csacsi tölteléknek, mely akkora tudományos apparatussal tud hozzá szólani a napi kérdésekhez, hogy vele szemközt a hódolat — a chinaiak módjára csak a hasraesésnél kezdődhetik. Ezen derék bocsokoros brutus, kit Minerva engedjen valaha nagyra nőni, a pápai csalhatatlanság kérdését igen genialis módon oldja meg. Póklábakon álló logikája olyan mint az aludt tej, melyet ha tisztességesen meggyomroznak, savó és túró lesz belőle. Huszonöt lépésnyire megérzik tőle a kollégium

szaga, ami még semmi; hanem valami az, hogy átszűrte és kivonatolt esztelenségeit a magyar sajtó oly elismeréssel fogadta, mint a fenkölt s magasztalt tudomány az istenfélő Darwin majomtheoriáját, mely nem századokkal előre, hanem évezredekkel tolta hátra az emberiséget. Ez ugyan fényes bizonyítéka a magyar sajtó értelmi érettségének s nagy lelki kiskorúságát mutatja a még föl nem világosult fekete tömegnek, mely szereti hinni emberi méltóságát, — hanem hát úgy van. A brutális bocskor nevezetes ember az országban.

Nem tudom, más nemzet földjén hasonló szaporasággal terem-e az ily csodaszülött, de annyit tudok, hogy Bayonneban, a Providence vendéglő terrasseán, az ebédutáni fekete kávé mellett szerencsém volt a grande nation egyik hasonszörű népboldogítóját megismernem, kit excentrikus felfogása, s megbocskai brutusozott logikája miatt hajlandó voltam a francia különlegességek sorába osztani. Nevezett úri ember Pauból rándult Bayonneba, mint én: az atlanti tenger után vágyott mint én, szeretett hozzá szólni a napi kérdésekhez mint én. Az eszme- s kedélyrokonságból tehát volt elég.

A nap már lemenőben volt, midőn a kis kerek asztalnál helyet foglaltam. Társam végig mért szemeivel s fölismerte bennem egyikét azon római orditonczoknak,

kik épen csöndes hallgatásukkal képesek megzavarni a liberális álmokat. Tudvalevő dolog, hogy Franciaországban nyilvános helyen sehol sem látni papot. Ez ott nem divat, hanem szigorú törvény. Még az utban levő egyházi férfinak is kiváló lelkiismeretességgel kell megválasztani a szállodát, melyben megállapodik, a nyilvános helyet, ahol étkezik. A Providence talán nem tartozott a szabadalmazottak közé. Nem tudom; annyit azonban észrevettem, hogy idegenem ama simulékony bizalmassággal fordult felém, melylyel az önbecsével nem törődő ember hozzá férközik ahhoz, kit magához hasonlónak tart. Helyén volt tehát ama hálátlan szerepre adnom magamat, hogy egyrészt őt, épen nem hizelgő tévedéséről felvilágosítsam, másrészt egyiptomi setétséggel megszállott agyában egy kis világot gyujtsak.

— Ön pap, uram? szólt öblös poharába egyikét öntve ama gyilkos nedveknek, melyet absynthnek neveznek, s nagy éldelettel keverve szét.

— Valóban, igaza van. Az vagyok.

— Valószínűleg innét a szomszédból. Legalább kiejtése azt mutatja.

— Szomszédból? Hogyan érti ön ezt?

— Nos! A pyrenéeken túl. Spanyolországból.

— Miért gondolja azt?

— Mert onnét most szétugrasztották a papokat.

— Ah, ne mondja. Ezt nem tudtam,

— Úgy van. Ez a csöcseléknép sok nyugtalanságot okozott az országban. Ők szitják ott a vizsályokat. Ők valamennyien Carlos hivei. Hanem, a mostani kormány tudja a módot, miképen kell elbánni velük. Egymás után kopogtatnak a pyrenéeken s kérezkodnek be ide hozzánk. Ön valószínűleg Bilbaóból való.

— Bocsánat nem dicsekedhetem azzal, hogy önök szomszédja lehessenek. Én egy kissé messzebről jöttem ide, úgy, mintegy harmadfélezer kilométernyi távolságról; ott pedig Bilbaónak hire nyoma nincs.

Más ember következtetéseinek ily felsülésében zavarba jött volna. Idegenemen ez épen nem látszott. Különben is a francia soha sem jó zavarba. Tulteszi magát minden baklövésen; ki tudja magát vágni még abból is, ha valamikép azt állította volna, hogy Cheops pyramisai, a saharai pusztán, vajból vannak.

— No az nem tesz semmit! szólt nevetve, — a papok mindenütt egyformák, közélről vagy távolról. Meglátszik rajtuk a római typus. Mintha mindenikre egy stampiglievel jelt ütnének. Olyan mint a pénz; minden országban más az alakja, hanem azért megismerni azonnal.

— Valóban, csodálatos, ha úgy van.

— Csodálatosnak találja?

— Bizonyára. Vagy nem tartja-e ön uram természetesnek, ha valamely mai korban ünnepelt bölcsész hosszú éjeken át törí fejét azon problema megfejtésén, mely titokszerű indoka lehet annak, hogy egyik gombostű oly csodálatosan hasonlít a másikhoz, sőt hogy a japáni legyek hajszálíg hasonlítanak ahhoz, mely ép most az ön poharának szélén sétál. Sőt én bátor vagyok önt még ennél is csodálatosabb hasonlatosságra figyelmeztetni, mely nem a külsőségekben, a természetadta szabályszerű külformában, hanem bensőleg, a gondolkodás, észjárás és jellemben nyilatkozik, s melynek alapján az egyik szabadelvű vagy modern szédelgő s egy másik között annyi különbséget sem talállok, mint az egyik pávián és egy másik pávián között.

Nem tudom asztaltársam megértette-e szavaimat, mert felelet helyet nagyot ivott az absynthes vizből, megtörlé bajszát, megigazítá monokliját, hónalja alá csipeteté hüvelykeit s kicsinylő mosolylyal nézett rám. Megvárta míg cigarettje ki-alszik, csak azután szólalt meg.

— Apropos! Hiszik-e az ön hazájában a pápa csalatkozhatlanságát?

Nem tudtam mit feleljek. Őszintén szólva, nem óhajtok tárgy fölötti vitába

elegyedni, melynek méltósága sem a hely, sem az idő, sem a személylyel meg nem fér. Nagy, társadalmi, vagy épen hittani kérdések fönsége sokkal magasztosabb, hogy sem amerikai non chalancel, szivarral a szájban, szabad ég alatt, szájtató bámész nép közelében vitatás alá kerülhetne. Miattam megteheti a paraguayi köztársaság elnöke, hogy bagózva szájában nyissa meg a parlamentjét, azt sem bánom, ha a mormon pap cigaróval fogai közt hirdeti az ígét, de nálunk még keztyüt szokás húzni, midőn ily dolgokkal állunk szemközt. Szeretem az amerikaiit sajátos fesztelenségeért, de meghajlom a feszes s finom angol előtt. Ha Angliában minden paraszt mivelt úr, Amerikában minden úr, paraszt. Legyen meg nekik eredeti szájizuk szerint. Mi majd megmaradunk a magunké mellett. „Nagy eszmék mindig hódolatot kívánnak!“ mondja Jean Paul.

Egy odavetett s magában véve fontos kérdésre nem felelni annak, kinél a hallgatás vagy gyávaság, vagy tudatlanság jele, annyi mint a kihívás elől meghátrálni. Sokszor történik az életben, hogy hallgatás, vagy egyszerű elutasítás vérszemet ad az ellennek, s miről szólani, véleményünket nyilvánítani habozunk, annak igazsága felől kétkedni látszatunk. Hallgatni ép ugy kötelesség, mint szólani.

Eltekintve attól, hogy mindig bizonyos tisztelettel viseltetem a hallgatag emberek iránt, kiknek méla, csöndes kedélyük mint egy titkos világ bezárt ajtaja tűnik föl előttem, sok részben igazat tudnék adni azoknak, kik mély életbölcseccséggel s a sz. irás alapjain, az ajkak nyugalmát az akarat diadalmának üdvözlik a szellem fölött. Ez jutott eszembe most is. Az odavetett kérdésre nem feleltem.

Társam azonban, mint eleve nem csálódtam, azon modern kiadásu emberek egyike volt, kiknél nemcsak felületes tudomány, rossz akarat, elfogultság, hanem meglehetősen mennyiségű önhittség is képezik a jellem körvonalait. Ily ember méltó ugyan arra, hogy az ember szellemi gombostüszurásokkal ingerelje, — de liliput emberek ellen kardot rántani, legalább is lovagiatlanság. S mégis nem tudtam ellenállani, hogy legalább néhány rapiervágást meg ne kísértsek. Az ily nemű ellenfél olyan mint a revolverjournalista, csak megütlegelni lehet; a vérét nem érdemes ontani.

— Óhajtanám inkább, mondám elvégre, ha merinójuh-tenyésztésről vagy Timbuktu politikájáról kérdezett volna ön uram, melyhez ön bizonyára többet ért mint én, — mig ezen kérdésnél megfordítva áll a dolog. Miután azonban igen sokat látszik fektetni arra, valjon

Magyarországban hiszik-e a római pápának, mint az egyház fejének csalhatlanságát, nem tudom szivemen hagyni nyugtalanságát s örömökre szolgál bókot mondani önnek, midőn állítom, hogy mindazok hiszik nálunk, akik igaznak tartják önöknél.

— Ah bah! szólt kapva az alkalmon, nálunk okos és felvilágosodott emberek nem hiszik azt.

— Akkor visszavonom az egyeztetést; nálunk épen azok hiszik. Ha ön egy dogma hivését vagy nem hivését a felvilágosultság és okosság ismervének tartja: akkor önöknél nagyon olcsón lehet felvilágosultságot kapni. Akkor önöknél nem positiv hanem negativ alapon áll a tudományosság. Tagadni az Isten létét, oda tudomány kell; elhinni, ahhoz elég az együgyűség — ezt mondják önök. Pedig megfordítva áll a dolog; elhinni egy hitágazatot az ész győzelme az igazságon, tagadni, az ész veresége. Minden igazságnak tagadása tudatlanságon alapszik. Különben azt hiszi ön, hogy a dogmákkal is úgy lehet bánni mint a társadalmi élet teoriáival? A féregnek a gondviselés nem adott szárnyakat, sorsa az, hogy a föld porában maradjon.

— Az csak a jezsuiták találmánya volt. Fölfedezték, csakhogy sokkal később, mint Kolumbus Amerikát.

— Igen helyesen mondja ön: Kolumbust is eszelősnek tartották. Azért, mivel Amerika létéről századok nem tudtak semmit s az emberiség nem is álmodott a másik világrésről, azért Amerika nem is létezett. Ez az ön okoskodása. A dogmák nem találmányok, hanem *fölfedezések*. Én csak azt csodálom, hogy mikép lehetnek emberek, akik hiszik Amerika létét, mikor soha sem látták, nem voltak ott. Hittani igazságok mathematikai alappal birnak s nem a jövőben, hanem a végtelen multban találhatók föl. Különbem nekem nincs szándékomban önt megteríteni. Hiszi ön vagy nem hiszi, az öntől függ.

Asztaltársam már feleletre készült, midőn egy közbejött intermezzo egyszerűen véget vetett e meddő beszélgetésnek. A tér felől egy csoport nép közeledett. Elöl három baszk zenész, sajtáságos zürzavaros hangokat hallatva; körölte bámész nép, asszonyok és gyermekek. A tömeg közepén két kipirult arczu siheder követett el hajmeresztő bakugrásokat, nagy erőlködéssel hanyva szét lábait s kedélyesen rikoltva hozzá. Asztaltársamat ez inkább érdekelte bármely csalhatlanságnál, mert búcsút sem véve nagy sebtén felszökött helyéből s a nép közé keveredett. Azt vettem észre, hogy közeledtére a népcsoport szaporodott. A baszk szereti

magát mutogatni, kiváltképen Bayonneban, hol rendesen az évad idejében tömördek idegen gyül egybe. Még inkább tűzbe jő, ha valaki azon fáradságot veszi magának, hogy közéjük keveredjék. Midőn a menet a közellevő szöglethez ért, úgy tünt föl előttem mintha előbbi szellemdús idegenem is tánczba keveredett volna. Különben miért ne? Ez még legkisebb áldozata az úgynevezett népboldogítóknak. E fajtájában az embereknek Franciaország aránytalanul bővelkedik. Legalább jelen egyén is, kivel sem azelőtt sem azután nem jöttem össze soha, egyike látszék lenni azoknak. Francia földön általában tisztelettel viseltetnek a papi egyének iránt s Gambetta embereitől kezdve le egész Rochefort valódi csöcselékeig, a klerus iránti kihívó magaviseletről ismerni föl legelsőbben a francia proletárokat. Sajátos, hogy a grande nation republikánusai között nem egy valóságos ember is találtatik. Ezek szívében viszhangra találtak Lamartine mély jelentőségű szép szavai; „Une conscience sans Dieu, c'est un tribunal sans juge. La lumière de la conscience n'est autre chose, que la réverbération de l'idée de Dieu dans l'ame du genre humain. Eteignez Dieu, il fait *nuit* dans l'homme.“ „Lelkiismeret Isten nélkül törvényszék bíró nélkül. A lelkiismeret világossága nem más

mint viszfénye Isten eszméjének az emberben. Törüljétek ki az Istenbeni hitet, s az ember lelkében *sötét* éj fog visszamaradni.“

És épen e föld, melyen jártam, sajátos jellemű népének történetével, csodás költészet- s mondavilágával, s hagyományaival nem egy tanuságot szolgáltat emez igazságra. A baszk nép sokáig ki volt feledve a történelemből. Minden jelentkezése a vallás és jog fogalma körül sorakozik. Az belvilágának, ez külvilágának képezi határait. E földön állott mindig az, mit Robespierre mond a Discours politiquesban: „Si Dieu n’existait pas, il faudrait l’inventer“ — „Ha Isten nem léteznék, föl kellene egyet találni.“

Midőn a Providenceba visszatértem a szállodai suhancz kellő taglejtések s illendő hangerőlködések mellett biztosított, miszerint a holnapi kirándulásra minden készület megtéve vagyon. A francia baszk földről Bayonne még nem ad tiszta fogalmat. Ahhoz szükséges, hogy legalább is Roncesvalles, St. Jean-Pied Port és Cambo vidékeit bejárjuk. Erre szántam el magamat én is. A rue du Gouvernement-en álla a gyorskocsi a kirándulók számára készen. A Providencenak egyetlen előnye, hogy vendégei számára megszerzi ama kényelmet, miszerint utánjárás, hosszas alku nélkül kocsit szerez

nehány napi kirándulásra. A kapott hírrel megvalék elégedve. A holnapi napot tehát az ős iberek kevésbé látogatott földjén fogom tölteni. Ezen gondolatban hájtám fejemet a nyugalomra.

IV.

Hugó Viktor, midőn még Lamartine s társai úgy irtak róla, mint „a mély, forró, vallásosság, őszinte, szilárd becsületesség s szigorú igazságszeretet“ — emberéről, az alpesek között tett utjának jegyzeteiben e szép szavakat mondja: „J'aime les traditions, parce qu'elles sont filles de la religion et mères de la poésie.“ „Én szeretem ugymond — a hagyományokat, — mert szülöttei azok a vallásnak és szülői a költészetnek“. Eszembe jutottak e szavak akkor, midőn a pyreneék felé indultam. Minden földnek többé kevésbé meg van a maga költészete. A felszálló phantásia megnépesít halmot, rónát, erdőt, mezőt különféle csodás alakokkal, mesés lényekkel, s mit a képzelem, a költészet e dús édes anyja teremtett, egyszerű hagyománykint átszarmaztatja az utónemzedékre. S balul vélekednek azok, kik a nép meséit, legendáit nem a formát nem ismerő költészeti hajlamnak, a szügies és még nyers képzelemnek, hanem

butaságnak, vagy a sötét fanatismusnak számítják be. A nép, mely nem tanult írott remekekben gyönyörködni, megelégszik saját költészetével, mely természete, gondolkozó világából eredett; szereti azt és bármily bohó legyen is annak tárgya; hinni szereti minden józan s tisztult felfogása mellett. A mondák azon világa, melyet minden költészetrehajló nép magának alkotott, az az ősi költészet, mely mint az emberi teremő szellem szárnyalása, mindig szép, mindig dicső marad. E hagyományok képezik határait azon felsőbb világnak, melyet minden érzelmes nép önmagán kívül keresett s alkotott. S alig van az eseménygazdag Európának még egy helye, mely ily ősi hagyományokban, mondák és legendákban gazdagabb lenne, mint a pyrenéek. E zöld halmok s völgyek ódon szétzüllött kastélyai, berkei, sziklaodúi megnépesedtek a költészetre hajló egyszerű nép képzelme alatt. Bár mindez tünde álm, bohó képzelgés, de rokonkebelre mindig hatásos marad. A pyrenéek s a baszkok földje nem mutat természeti ritkaságokat, megragadó, festői képeket, de a nép költészete vonzóvá, kedvessé s érdekessé tette minden egyes vidékét. Én is szeretem a nép mondáit s midőn e földön jártam, úgy érzém, mintha a hegyekből felém törő szelid fuvalom képzelmemnek is szárnya-

kat adott volna. Örömmel repültem velök. Nem volt okom megbánni. Azért ne vegye tőlem senki rossz néven, ha a pyrenéi mondák világát feltárom.

Csunya, borongós idő volt, midőn utra keltem. A pyrenéek sötét hegylánca szakadozott ködben látszott úszni. Ugy tűnik föl, mintha reggeli pongyolájából vetkeznék s a nap szüzi sugárai elől takarná bájait. A kocsi lassan haladt. A kocsis egy fiatal baszk legény félig szunnyadva ült a bakon. Én mellette ültem. Bent a kocsiban három utas ült; két férfiú és egy nő. Bár volt hely számomra ott is; — én azonban minden tekintetben jutalmazóbbnak találtam az ülést kint a bakon. Mindent élveztem ott. Lassanként feltűnt előttem a hajnali fényben a régi Lavedan, messze távolban a campani völgy, mely egy emelkedésről alá tekintve tündéri fényben ragyogott. E völgy az, melyet Jean Paul mesteri tolla megörökített. Egy fehér pont a távolról, az a bénac-i kastély. Ott van elrejtve a pyrenéek méla völgyében; köröskörül erdőkoszorúzta hegyek és halmok. Bénac vidéke gyönyörű. Hajdan, a középkorban fényes napokat látott. Onnét szállott Bos de Bénac lovag fejedelmi barátjának sz. Lajosnak védelmére a saraczenok ellen. A későbbi kor mythosi fénybe emelte a keresztes hőst.

Történt, hogy Bos de Bénac a hitetlenek kezeibe esett, kik őt fényes lovagi eredete daczára a legalsóbb szolgálatokra használták föl. A nagy vállalat, mely szent Lajossal véget ért, a közép kor kolossalis hadművelete, mint egy nehéz, nyomasztó álm szétfoszlott. Europa fejedelmei kiábrándultak. Csak a történész s költőnek hagyott egy eseménygazdag világot maga után. Bos de Bénac lovag ott senyvedt számtalan társával a sanyarú fogságban.

Történt egyszer, hogy urának nyáját legelteté az izzó napon, kopár, barátságatlan sziklahasadékok között. A lovag leült egy sziklatömbre s visszagondolt szép és boldog hazájára, szép és boldogtalan nejére, ki otthon maradt, s most vigasztalan eped utána. A szabadnak született rabszolga szívét keserű gyötrellem árja fogta el. Sorsa még nem volt annyira kinszenvedés, mint a jobb sorsára történt visszaemlékezés. Álmodott régi dicsőségről, boldogságról a jelen szenvedésben. S midőn szive eltelék keserűséggel, lemondott az ég közbenjárásáról, melyért hasztalan fohászzkodott és segítségül hívá a kétségbeesettek sötét mentő angyalát. Az nem is váratott magára sokáig.

Az álmadozó lovag előtt a szomszéd bokor ágai szétnyiltak s azok közül egy

apró, sánta, lólábakon járó fekete alak lépett elő. Pompás birkabőr volt nyakába akasztva s kezében egy hatalmas bot. Ocsmány kezeit a botra s állát kezeire támasztva megállt a busongó lovag előtt. Nagy gúnynyal néze rá.

— Bos! Beh féleszü ember vagy te, hogy ahhoz fohászksodol, ki meg nem hallgat, ahhoz imádkozol, ki rád sem gondol, annak segedelmét kéred, ki szabad emberből, dicső lovagból ily nyomorúlt nyájörre, rabszolgává hagyott lenni. Jobb barát az ördög, mint Az ott — a ki fent lakik. Az ott hamar elhagy, elfelejt, lesujt, de az ördög hű, ragaszkodó, s áldozatkész. Mit akarsz? Nézd! Feleséged annyira eped utánad, hogy épen holnap megyen férjhez az anglesi grófhoz. Könyeket sir, nagyokat; nem keserüségből, hanem örömében. Már megvetve a hitvesi boldog álmak fekhelye s megvetve az, kinek helye volt ott. Igérj nekem lakot lakodban, s lakót a lakban és elviszlek oda.

Azon kor lovagjai nem szoktak volt félni az ördögtől. Bos de Bénac sem félt. Amit hallott, az még felbátorítá. Felugrott helyéről. Átkarolta a sötét szellemet.

— Vigy engem! vigy engem nőmhez, mindent megadok!

A sötét szellem pedig, mint az ódon

népmese szól, leteríté a birkabórt s ráült arra a lovaggal együtt. Aztán felemelkedtek a légbe s röptültek át országok, tengerek, szigetek, hegyek s erdők fölött szédítő magasságban. A messze látáhatáron egy sötétzöld pont tünt föl. — az volt a pyreneék hegyláncza. Már este volt midőn az anghiei csucsra értek. Innét már közel volt a campanei völgy, mely arról nevezetes, hogy veszély idején harangzugást hallat. Az ő s monda szerint itt van a fiatal földalatti iparlovagok gymnásiuma. Midőn a bergonzi hegyre értek, a repülő sátán nagyot fújt s leszállott a földre.

Mély sötét erdő volt ott. Századokat látott vén fák aljában tartottak pihenőt. A kíváncsi csillagok kibujtak a felhők megől s alánéztek. Egyszerre csodás suhogás hallatszék. A szemközti fa tetejéről három parányi hölgy szállott alá, mint repülő lepke oly lágyan, gyöngéden. Azok leültek a fa tövébe három parányi achát székecskére. A vad lovag elbámult. Az apró tündérek elkezdtek énekelni bűbajos hangon: „Bos de Bénac, merész lovag; add nekünk a köpenyedet: selyem szálból, gyöngyvirágból, szövünk neked másikat“. — A dal oly csábitó szépen hangzott. A lovag már kész volt rongyait odavetni, midőn szemei az elviselt köpenyen megpillanták a kereszt jelét, — a kereszt

hősök ismert jelvényét. Mást gondolt. Oda fordult a fekete czimborához. — Én nem vagyok fáradt, — szólt, s nem cserélem el rongyaimat. Vigy engem nőmhez!

A rossz szellem újra szárnyra kelt. Repült tovább a légen át. Hajnali fényben usztak a pyrenéek csúcsai, midőn a lovagot ősi kastélyának kapujában letevé.

— Most itt vagy. Végezd dolgodat. Ne feledd mit ígértél.

Bos de Bénac szive repesett a viszontlátás gondolatánál. Számított a megragadó fogadtatásra. Ugyis történt. Először is három kolonczos eb fogadta a kapuban s lábikrájánál követelte tőle uti levelét. Még az ebek is elfeledték. Azután jöttek szelidebb állatok. A várnagy két legényével, kinek tisztos hivatalához tartozott a koldusokat a kastély kapujából elkorbácsolni. Bos de Bénacnak jutott a korbácsból annyi, amennyi elég volt. Hiába mondotta hogy ő a vár ura, Bos de Bénac lovag; a szolgák mindent megtettek, csak ezt nem hitték el. Igen bárátságos ütlegek közt kérték, hogy kotródjék onnét szaporán, s ha már épen jogot tart a várhoz s annak urnójéhez, fáradjon ide holnap a menyegzőre. Különben mondták azt is, hogy — az ördög hozta ide — épen ilyen időben.

Az elbusult lovag, kit saját ebei megugattak, saját szolgái megütlegeltek, ta-

lálva érezte magát; szomoruan vonult alá a vár aljába. Ott elrejté magát az erdők mélyébe. Ébren volt ő és fájdalma. Az éj néma csendőben átzugott a campanai harang kongása. Álmodozó lelke előtt ott ragyogott mesés fényben Anhie szelleme, a bergonzi tündérek kara, ezer csábbal akarva őt megejteni. Nem használt semmit. A lovag tántoríthatlan maradt. Akkor azután megjelent a sötétséges jóbarát is.

— Halld gonosz lélek, szólt a lovag keserűn, — potomba ment minden küzdelmed. Be nem juthattam saját birtokomba. Ebeim és szolgálaim vetélkedtek, melyik marjon meg inkább. Átkozom szövetségedet. Ohajtanám, keresnél magadnak más bolondot.

A sötét szellem gunyosan kezdte moralizálni e szavakra. — Hálátlan ember! — mondá, nem kihoztalak-e a rabságból, mint Egyiptomból Mózes a zsidókat? Nem is negyven esztendeig, hanem egyetlen nap alatt. Nézd! Az alatt én sem voltam rest, élszereztem jegygyűrűdet. Ez megnyitja előtted kastélyodat. Neked adom, ha viszont te nekem adod — hitedet.

Lovagnak és keresztes hősnek ily ajánlatot tenni még a gonosz lélektől is nagy impertinentia. Bos de Bénac lovag is annyira felháborodott, hogy kapván magát úgy tarkón ütötte fekete barátját, hogy az szédülten rogyott egy sziklafal-

hoz s elragadtatásában mind a tiz körmét bevágta a kemény kőbe. Még maig is látni, mint a néphit tartja.

Bos de Bénac lovag magához ragadván jegygyűrűjét másnap hűségesen megjelent a kastélyban ama ritka ünnepélyre, melyen saját édes hites párja szándékozik hűséget esküdni Angles grófjának. A szép menyaszony, midőn férjét rongyaiban megpillantá, sikoltva dőlt -- Angles gróf karjaiba.

Bos de Bénacnak elég volt ennyi. Oly boldogságot látott szétduvva, melyet nincs hatalom, mely újra fölépítsen. Neje nem lehet sem övé, sem másé. Meghajtá fejét sorsa előtt; nyugodtan, mint egy lovaghoz illik. Még egy számadása volt hátra. Azt is elvégzé gyorsan. A szolgálatkész ördög megjelent követelni bérét.

— Megadom, szolt a lovag, — mert lovagnak szavát kell tartani, ha neked tette is. Lakot kértél lakomból, s lakót e lakból.

A lovag nyelven már rajta volt, — vidd e kastélyt s vele feleségemet! Hanem azon perczben szemei a terem falán függő feszületet pillanták meg. A bocsánat és engesztelés malasztja ragyogott le onnét. Nem állhatott boszut az, ki az Ur szentelt földjén vérét ontá. Körülnézett. Miként szabaduljon. Kincses szekrényéhez fordult. Ott voltak még családi ékszerei. A kin-

cset az ördög nem veti meg. Belenyult. Csalódott. Kincseit már rég elhordták mások. Valamely gömbölyü, apró kemény jöszágbán akadtak meg kezei.

S az *dió* volt. Megragadta a mentő-eszközt. Bele markolt s oda veté a türelmetlen szövetségesnek. — Nesze! Itt van egy lak lakomból; a ki benne lakik — akár megeheted!

S amint a monda beszéli, a gonosz lélek érezve kijátszatását egy dühös ordítással kiszökött a falon nagy üreget hagyva azon, mely késő nemzedékek után is látható volt a bénaci várkastély keleti oldalán, közel a vártoronyhoz.

Bos de Bénac büneiért vezekleni ment az örök városba; neje mint zárdanó, ő pedig mint remete végezte be életét. Így hangzik a monda. S ezt a mondát előbeszéli a legelső ember, kit utfélen találunk; csak fel kell rá szólítani.

A pyrenéek hegyláncza mindinkább közelebbnek tűnt föl. Mesziről festőibb mint közélről. Mintegy bizonyítani látszik ama régi legendát, melyet a XVI. század egyik krónikairója Elias Appamensis nem restelt az enyészettől megóvni. A pyrenéeknek csodás eredete van. Herkules, a régi görög hős, miután klasszikus hazájából kikopott, nagy bolyongtában a mai pyrenéek helyére tévedt, hol azon mythikus időkben Bébrix, a kelták hatalmas

és félelmes fejedelme uralkodott. Bébrix lelánczoló a hőst tündérszépségü leányának, Pyrenéének bájai által. A hőskor lovagja elfeledte egykori dicstetteit, s tétlen pazarlá idejét Pyrenée lábainál. Mint a monda tartja, maga a király megunt a pulya életet, s Herkulest megbizta, hogy régi dicsőségének fényét varázsolja vissza. A környékben hemzsegték a szörnyetegek. Herkulesnek lett feladata megtisztítani a vidéket e garázda nemzetségtől. El is indult nagy bánatosan, de a helyett, hogy megbizásának eleget tett volna, czéltalan csatangolt ide s tova. Nagy idők után visszatérvén Bébrix birodalmát feldulva találta. A szörnyetegek egész országát felfalták. A szép Pyrenée is áldozattá lön. Tagjait ezer darabra tépték s Herkules napokat járt be a sivár, puszta vidékeken, hogy a drága tagokat össze szedje. Akkor azután elhatározta magát, hogy örök mauzoleumot emel neje emlékének. Óriási sziklákat, hegyeket hordott össze, melyek az atlanti tengertől a közép tengerig terjedtek. E szikla halmazt Pyrenééről nevezte el. Ez volt utolsó hőstette. S valóban a pyrenéek hegylánczának sajátos képződése azt mutatja, mintha valamely kolossalis hatalom hordta volna össze e roppant kőtömeget, melynek legnagyobb része most is kopár és meztelen. Egyes részein erőszakos törések mutatkoznak, melyek

azonban kőhullásból származhattak. Tény az, hogy a Spanyol- és Franciaország közti hatalmas hegyláncot Europa egyetlen hegyláncolatához sem lehet hasonlítani.

Nem kell csodálkoznunk azon, hogy a nép, mely e hegyek közé szorult, oly gazdag phantasiával bír. A magány, a képzelem e buzgó élesztője, keveseknek jutott oly mértékben osztályrészül, mint e hegyek, völgyek, halmok s ligetek lakóinak. A természet nagy csöndje fejleszti a költői hajlamot s arra a két rokon nemzet a spanyol s francia közt lakó pyrenéei, kiválóan a baszk már természettől fogva hivatva van. A hegyek csúcsain, hasadékaiban bolyongó pásztornak phantasiája gazdagon terem. Visszaszáll a régi multba, hogy jogosulttá tegye eszmeszüleményeit a jelenben. E bolyongó pásztorok szemei pillanták meg a két tengert érintő hegyláncz közepén, a Maladetta csúcs gránit szikláján amaz ösvilági istent, ki villámot, zivatart, záport szórt alá a magasból, s ki századok óta uralja a vidéket. A bösz Nethon ez, kit a roppant hegyláncz hosszában mindenütt ismernek s majd Avéranus, majd Dunsion, majd Agécon, majd Boccus néven neveznek. A Maladetta-csúcs a pyrenéek közepén van; onnét nyulik föl az égbe s még eddig csúcsát halandó lába nem érinté.

Itt lakott az ős Nethon, a régi iberek és kelták félelmes istene, kinek az erős képzelmeű nép között még máig is vannak imádói. A tudomány, mostoha testvére a költészetnek, fölkereste mai nap Avéron, Boucron és Bassone hegyek között emez istenség templomait. Még most is ott állanak az erdők sötét mélyében az egykori oltárok romjai, melyeken a kelta főpapok a bős s haragos Nethonnak engesztelő áldozatokat mutattak be. Ez oltárok már romba dőltek, a bős istenséget semmivé tette a tudomány s felvilágosodás; hanem azért a nép még most is fölkeresi a szentelt ligeteket, a szétrombolt oltárokat, eljár a források anyjához, melyből a hatalmas Garonne ered s tisztelettel viseltetik őseinek istene iránt. A mai áldozat sokkal egyszerűbb, mint az őskorban volt. A hegylakó lemetsz egy ágat a legközelebbi fáról s az oltárra helyezi. Ez az egyszerű áldozat, melylyel Nethonnak adózik.

Az anhie-i-csucs s Tabe tava hajdan félelmes hely volt. Még most is él a nép ajkán ama barátságtalan, rideg szellemnek emléke, mely e kopár csúcsot önön szorgalmával paradicsommá varázsolta. A népmonda azt tartja, hogy e szellemnek termete magassabb a legmagasb fenyőnél, hogy évszázadok óta ott lakik Anhie csúcsán, s nem enged haladó embert kö-

zelébe jönni. Ott termeszt csodafüveket, gyógyhatású és mérgező növényeket. E növények közt vannak némelyek, melyeket ördögi szellemek megbénítására használnak, mások a férfiúi erőt a hihetetlenig emelik. E növényeket csak egyszer egy évben lehet megszerezni; nagy vihar után, midőn a bűsz szellem fáradtan álmra dől. Más időben nem tanácsos embernek közeledni, mert óriási szélvész támogat, szálfaakat, sziklákat dönt utjába s elárasztja záporral a vidéket. Az aspei völgy és leskun falu lakói erősen hisznek e szellemben. Közében hozzá van a tabe-i tó. Ennek ősi tündére egy ezüst hajú remete. Nem kíván mást, mint csendet. Eltűri, hogy oda vándoroljanak a tündértó ezüst tükréhez, de jaj annak, ki egy hangot ad, vagy éppen vakmerően egy követ dob a tóba. A szelid tündér akkor haragra kél, felveti a tó hullámain, s elnyeli a vakmerőt. Máskülönben semmi rosszat sem cselekszik.

A baszk nép forró vérére s ősi tiszta becsületességére mutat azon eredeti szokás is, hogy az ifjú jegyes midőn közel van ahhoz, hogy házasságra lépjen, előbb a Bertad forrást keresi föl. Messzeföldről jönnek e forráshoz ifjak jegyesük ártatlanságáról meggyőződendők. Mert Bertad forrásának azon tulajdonsága van, hogy elárulja a lélek és test e tulajdonságát. A

fiatali baszk szerét teszi annak, hogy jegyesének kebeléről elcsenjen egy gombostűt, ugy azonban, hogy az illető ne tudja. Azzal azután elmegy a betardi tóhoz, s szép csöndesen leteszi azt a víz tükrére. Vigyáznia kell, hogy keze ne reszkessen, mert akkor a tű lemerül a tóba, és a szerencsétlen vőlegény oly malomba megyen örölni, mint Shakespeare mondja, melyben már mások is öröltek, oly virágot tűz keblére, melynek szirmain más hagyta szennyét. Ha a tű valóban minden vigyázat mellett lemerül, a menyasszonyt már eljegyezte ama földalatti gavallér, kit még számadásra sem lehet vonni. Ha azonban a felszinen marad, akkor a menyasszony tiszta, mint a hajnal harmata, mint a gyermek imája, mint a kelő nap első sugara.

Mondom, e nép gazdag a legendákban s leírásom folyamában még sokszor fogok hasonlókról emlékezni. E vidék még a kevésbé költői kedélyt is hasonló eszmékre, gondolatokra vezeti; egy utazás a pyrenéek között pedig teljesen igazolja.

Ideje azonban, hogy visszatérjek az utamra. Mint már említém kocsisom aludt, mint a tők, utitársaim pedig bent a kocsiban fecsegték. Volt módomban magammal, a nép mondáival, a multak eseményeivel s a szép vidékkel foglalkoznom. Azt hiszem, nagyon egyszerű ember az,

ki nem tud magának egy világot teremteni, melyet szeret, melylyel örömet foglalkozik, s mely előtte az élet sivatagában amaz örökzöld oáz, melyen megpihen. Ily világot mindenki alkot önmagának s tán legnagyobb hiba, ha elárulja azt. Részemről sokszor éreztem ennek szükségét: de érzékenyebben alig, mint midőn e helyütt kóboroltam.

Utunkban megpillantók Marrac várát. Nincs messze Bayonnetól. Festőileg fekszik. E várkastélyt az özvegy spanyol királynőnek Mária Annának, II. Károly özvegyének, s egy a pfalz örgrófi házból származott hercegnőnek számára emelték — özvegyi szék gyanánt. A királynő azonban az iránta tanusított gyöngéd figyelmet visszautasította, azon egyszerű ok miatt, mert már előtte egy udvarhölgy néhány hétig lakott volt benne. Ó arisztokratikus fogalmai nem engedték meg, hogy oly fészekben telepedjék le, melyben már valaki melegedett. Nagy Napoleon, ez ostora a duodez hatalomnak s a százszoros dölyfnek, megvásárlá maga részére, csak hogy a spanyol határon egy lakóhelylyel birjon. Innét történt ama hatalmas cselszövény, mely József bátyjának a spanyol trónt, s vele a pünkösti királyságot megszerzé. Jelen század első negyede végén leégett s most is látszanak kormos falai.

Távolabbra feltűnik — a Chateau Weymann. A pyrenéek között ezen tős gyökeres német név, minőt rőfös kereskedések s hotelek czégein szoktunk látni, meglehetősen furcsán hangzik. Azonban nem kell csodálkoznunk. Mendizabál, mely névnek ominosus hangzása a magyarban komikus nagy ehetőségre, vagyis *mindig evésre* utal, egykori miniszternek egyik zsandárja, illetőleg testőrje építteté e kastélyt, kit valamely forgó szél oda sodort a francia spanyol diplomatia előszobáiba. A derék ember oly ügyesen tudott anti-chambreirozni, hogy sok pénzre tett szert. Mikor már megunta a sok állást az előszobában, illendő volt, hogy egy kényelmes *ülésről* is gondoskodjék. Telt neki miből. A kastélyt vakító pompával építteté föl, — s mint oly szolga, ki sok nagy urat látott inaskodni, könnyen eltanulta az uraságot, ami különben igen szép dolog. Csakhogy az urak költeni is szoktak s ebben vajmi nehéz lépést tartani a nagyokkal. Weymann ur megkisérlé s oly dicséretesen haladt erőre, hogy szép kastélyát csakhamar dobra ütötték, maga pedig ismét visszament strázsálni az előszobába. Tragikomikus dolog, de lehet belőle tanulni.

Már a nap jó előre haladt, midőn Ustanitzbe érkeztünk. Ez már tisztán baszk város. Gyönyörű és szépen mivelt vidéke

van. A nép akkor is künt dolgozott a réten. Egyike a baszk föld legszebb városainak, noha története alig megy vissza két századig. Kocsisunk itt megitatta lovait s magát; azután mentünk tovább.

Félóra mulva feltűnt előttünk Cambó, a régi baszk város. Ez volt kirándulásomban az első megállapodási hely. Három órai út után lekivánkoztam a bakról. A kocsi behajtatott a sz. Martin fogadóba.

V.

Egy hóbotos angol lordnak életében olvastam, hogy egy alkalommal, midőn valamely tiszteletreméltó kollégája meglátogatván őt, szobájába lépne, a házigazda a küszöbön hirtelen derekon kapja vendégét, felemeli a levegőbe, megcsóválja feje fölött s a terem tulsó szegletébe röpíti úgy, hogy a szerencsés vendégnek minden csontja ropogott. Alig tért magához ájulásából, a derék lord lekötelező szivélylyel szorongatá kezeit: „Ezt a mesterfogást épen tegnap tanultam — ugymond, — legelőször is önt akartam vele *meglepn*.” Ilyenféle meglepetés várakozott rám a sz. Martin fogadóban.

Jámbor olvasóim! kik megszoktátok, hogy külföldi kóborláستokban mindenütt

elegáns szállodák terített asztalai, puha ágy, figyelmes szolgálat legyen jutalma ama rémséges számlának, melylyel bucsu-vételkor drága emléklapkint a hotelierek megajándékoznak, kik megszoktátok, hogy a kapuban frakkos legénység fogadjon s buzgón kérdezősködjék kívánalmaitok után, kik szeretitek, hogy nádpálcza hajlékonyságu, finom beretvált arczu szolgahad sürgölödjék sarkatokban — ide jöjjetek Cambóba, itt minden meg van, kivéve a kényelmet, figyelmes szolgálatot és olcsóságot. Mindjárt megmondom, hogyan.

A társaskocsi behajtatott az alacsony kapun, melynek alatta szögletes képü, villogó szemü, feketehaju cerberus ácsorgott. Az udvarban sár volt, akkora, hogy megirigyelhette volna a magyar alföld. A kocsis a világért sem mozdult volna a bakról; neki nem kötelessége a passagiernek ajtót nyitni. Aki lovakkal szokott bánni, attól ez még nem udvariatlanság. Hanem a házőrző cerberusnak illőbb lett volna az utasnépnek szolgálatára lenni, mintsem, hogy mutató ujját agyari közé szoritva, nagy nyugalommal szemlélje a kocsiból kiszálló vendégek kétségbeesését, kik hónuk alá szedett lábakkal, valódi kötél-tánczos mozdulatokkal lábolták meg a sarat. Azoknak még könnyü volt; hanem bezzeg oly vendég, ki a bakon hajtat be a szállodába, még kevesebb fi-

gyelmet várhat. Magam sem tudom már, mily érzések között szálltam alá a magasból, csak annyira emlékszem, hogy nem tetszett nagyon. Azt mindig tapasztaltam, hogy nem csak az okos, de még a legokosabb emberek is sok dologban egyúton járnak a gyöngge fegyverzetűekkel, vagyis a külső után ítélnék. Ez egy közös gyöngeség. Vannak emberek, kikre a nagy test, a bramarbás alak tesz hatást. Alacsony termetű embereknek egy mondhatlan átká van; az, hogy minden derék ember bizonyos fensőbb atyai szerepet játszik irányukban és úgy bánnak velük, — mint gyermekkel. Nekem szintén kevés jutott a nagyság és sulyból, azért irigykedem a derék góliát Hans Jacobra, ki erre jártában tiszteletet, de sőt félelmet gerjesztett. Mondom, annyira kevés jutott nekem a herkulesi tagokból, hogy vannak ösmerőseim, kik vén létemre még most is, ha velem beszélnek, nem állhatják meg, hogy mint egy tizenkétéves leánykának meg ne csipjék államát, gondolván, hogy rettentően kedves dolgot cselekesznek nekem. Pedig, nem tagadom, ilyenkor azon gyermekkori érzés jut eszembe, melyet éreztem, midőn gondos anyám megtörölte az orromat. Mások barátságos figyelme odáig terjed, hogy hajamat simogatják, vagy gondolnak, mint egy gondatlan sihedert. Mindezt a gyö-

nyörüséget nem ok nélkül számíthatom be azon okok közé, melyek miatt megszült a szakállam. Azért, ha valaha éreztem kesernyét a gondolatnak, hogy százhatvancentimeter nagyságu embernek fölöttébb kell erőlködni, ha kiemelkedni akar, ugy leginkább éreztem itt. Különben a kis embereket maga a sz. irás is megvigasztalta. Zacheus kicsiny volt, mégis meglátta azt — kit látni óhajtott.

Hogy mily fátum az, nem öntheti be az apró gondolkozásu emberek szivébe egy nem szellemi, hanem valódi tényleges ütleget félelmét és ugynevezett „hetványka” octáv kiadásban szerepelni a sok disznóbörbe kötött kolossalis kodexek között, azt mutatta azon körülmény, mely Cambóban ért, midőn a sártengeren, hazám e barátságos tüneményén keresztül lábolva, az étterem felé sieték, hová utitársaim már bevonultak s hová én is epekedtem.

Az ajtóban álló cerberus felhuzta szemöldeit homloka közepére, felnyitotta félszáját.

— Hová akar ön menni uram!

— Nos válaszolám — az étterembe!

— Csak lassan uram, — ön majd csak odaát fog étkezni, — a fuvarossal!

Ez volt azon meglepetés, mely még nem ért eddig sehhol sem, mert ha meglepni akart, valóban meglepett. Elég

volt hosszú időre. Merőn néztem rá, s ismétlem nagyon bántam, hogy nem vagyok Hans Jacob, ki hasonló esetben a lábatlankodót mellénye zsebébe dugta volna. Az esztelen ügybuzgalom csak akkor ért véget, midőn plaidemet vállamról lekanyarítám, s az emberfaló baszk előtt az egyszerű gubóból kibontakozék az, ki előtt a baszk, még ha kopotrongyos is, kalapot szokott emelni.

Bent az étteremben a fogadósnak elpanaszlám a dolgot. Az csak mosolygott. Nem csalódom, ha egy öles ember panaszkodott volna neki, ügyetlen szolgájának beveri a fejét. Így azonban csak mosolyt voltam képes előidézni. Különbem nem vehettem rossz néven. A külalak azon ruha, melyet holtig hordunk, s nagyon feltűnőnek kell lenni a szellemnek, mely a természet mostohaságait le tudva győzni, a hiányokat más uton kárpótolja. Lord Byron, Talleyrand — sánták voltak, Aesopus, Pope pupos, Savojai Eugén és Montecuccoli apró nápicz emberek, maga nagy Napoleon alacsony kurta ember, s testessége miatt — mint Voss grófné naplójában említi, első pillanatban nevetésre indító jelenség, mégis több nyomát hagyták szereplésüknek, mint Renaud, ki majdnem másfél öles ember volt s kiről csak annyit jegyezett föl a történelem, hogy egy ültében két sült pulykát, fél borjut,

öt font kenyeret s öt pint bort szokott volt elemészteni. Mindezeknek emlékezete ugyan kevés vigasztalást birt magában számomra, ki hallottam valahol, hogy nagy Frigyesnek óriásokból álló híres gárdáját rendesen apró emberek szalaszták meg, s ki épen nem lehettem büszke arra, hogy az elefánt is az egértől fél leginkább. De nem akarok tovább menni; megszokván azt, hogy rendesen kisebbségben maradjak. Szerencsémnek tarthatom, hogy nem illem be drámahősnek. Eszembe jut az öreg Károlyi mondása: „Si videris longum sapientem, lauda Deum omnipotentem.“

A társaság kevert volt. Férfiak, nők ülték körül a középen levő asztalt s ették a villásreggelit. A francia földön, kiváltképen déli Franciaországban, Provenceban, s a pyrenéek között a villásreggeli alatt egy teljes ebéd értendő, mely ép fogu, jó étvágyu embereknel is eltart egy rövid óráig. Hoznak itt mindenfélét, csak-hogy a mi kényes magyar gyomrunk egyiket sem találja izletesnek. Kuriózumképen holmi nemzeti baszk ételekkel is kedveskednek; de ezekkel csak ellenségeimet tudnám megkinálni. Nálunk a nép étkei itt ott alig különböznek a középosztály finom asztalaitól, sőt vannak népetkek, melyek készítését a legügyesebb szakács sem tudja eltanulni. A baszk nép-

nek étkei, legalább az itt felmutatottak nyomán, nagyon is fliszter gyomrot feltételeznek. Paradicsomlében főtt burgonya, sült paradicsomszeletek, valamely izetlen, sem édes sem keserű lében páczolt ürühus, az ugynevezett csemege falatok. Nem kértem belőlük. Asztaltársaimat azonban közlelről érdekelni látszottak e silányságok. A vendégek legnagyobb része jóízűen falatozott. A dézsa nagyságu findzsában felhozott chocoladera bordeauxit inni rendes dolog. Én már Pauban s Bayonneban elíjedtem azon edények láttára, melyekben a reggelit feladták. Levestálnak beilienek. Itt még nagyobbak szerepeltek. A feladott étkek száma s mennyiségéről itélve az utasok a Falstaff feneketlen bendőjével dicsekedhetnek. Különben mozgás a szabad légben s egy gyomrának áldozó éhes sereg szemlélete rendesen meghozzák azt, miért az öreg Rothschild, a párisi, milliókat adott volna, t. i. étvágyat.

Annyiban kitettem a falatozó társaságon, hogy legkésőbb ültem asztalhoz s legkorábban keltem föl. E gyönyörűség három frankba került. A fenmaradt időt arra használtam, hogy míg társaim veszekedett birkózásaikat a telhetetlen szörnyeteggel, az éhséggel nagy buzgalommal folytatták, addig én kiosontottam s megtekintém Cambót.

Cambó annyira eredeti baszk város,

hogy nem is lehet városnak nevezni, mivel úgy szólván csak három szétszórt tanyából áll. Ezért nagyon kár lett volna ide fáradni — mondanák sokan. De Cambó a baszk népélet és szokások egész teljét mutatja. A haut-Cambó egy magas fensikon fekszik, mely amphitheatralis esésekben a Nive folyam felé száll alá, melynek ezüsttel vegyes sötétkék hullámai hosszú, ki-gyózó vonalban vad haraggal futnak tova. Ez a Nive folyam ikertestvére a Gavenak: sok helyt egy irányban futnak közben fogván hasonlóan makranczos czimborájukat, az Adourt. E három apró folyam az egész pyrenéek völgyét fellármázza: mint szabad, pajzán szülöttei a hegyeknek, keresztül, kasul száguldanak, el-elbujnak, megintelen előjönnek, az utas sohasem tudja melyiket látja. Kiváltképen a haut-Cambóból gyönyörű kilátás nyílik a szép vidékre. Mintha a lélek könnyebben érezne ott. A messze elterülő táj hegyeivel, völgyeivel, erdeivel, egymástól messze-eső házaival szép ugyan, de bizonyos melancholikus érzelmeket költ a szemlélőben. E táj benyomása fájdalmas lenne nagy némaságában; ép azért adta az édes anya — a természet azt a három csacsogó gyermeket, Gave, Adour és Nive folyamot ott lent a völgy ölén, hogy hullámaiknak csöndes zenéjével elűzzék a nyomasztó csöndet, s az egész vidéken életet hirdessenek.

A haut-Cambóban láthatni egy saját-szerű építményt, mely első tekintetre megragadja a szemlélő figyelmét. Olyan, mintha három óriás kalapot egymás tetejére raktak volna. Egy baszk templom ez. Három fából készült tribune van benne; ezek a férfiak számára vannak föntartva. A nők hegye lent van a templomban, s számukra gyékények kiterítvék. Épen ellenkezőleg van a baszkoknál, mint a zsidóknál; a zsidó imaházakban a nők a karzaton vannak: a férfiak lent a földszinten nagy, háttas székekben és padokban ódöngnek, hiven utánozva Galileo Galilei nagyszerű felfedözését a pisai templom csillárjáról, szabályszerű ingásokat mutatva, mely mozgulatok tán szorosán a kultushoz tartoznak. A baszkoknál maig is meg van az ó-spanyol szokás, hogy a nők a templomokat csak fátyolozva látogathatják, s mivel az ugynevezett capulet még nem elég, a nők a férfiaktól teljesen elkülönítve vannak az Isten házában. S ez nagyon helyesen van. Nálunk civilizált, finom embereknél, természetesen a fővárosokban, a templom mindjárt a színház után következik s én magam ismertem főrangukat, kiknek a templomhoz külön toilletjük, öltözetük, parfümjük van. A baszk nép saját-szerű de helyes felfogása szerint tiszteli az Istent, s midőn annak házába lép, a küszöbön hagy minden hivalkodást, rüpköséget.

A baszk templomnak is meg van a maga fényüzése, az égszin kék tetőzet ezüst csillagokkal, a pazarul de meglehetősen izléstelenül diszitett oltár; hanem látogatói annál egyszerűbbek. A baszk népre könnyen rá lehet fogni, hogy fanatikus, amint rá lehet fogni minden érzelmes lelkesült népre; de itt a fanatizmus nem támadó, vagy merev daczra, sértő gunyra, hanem benső meleg vallási s hazafiúi szívósságra vezethető vissza. Mert a fanatizmus bizonyos fokig kötelesség és magasztos erény; a bűn színét csak ott kapja, hol a meggyőzésnek ellen áll s a jobbat a már birtjóért nem veszi cserébe.

A templom körül van a sirkert. Itt még, mint sok helyen megvan az, hogy mielőtt a por embere az örök nagy Ur házába lépne, előbb letapodja szeretteinek, embertársainak porait s úgy megyen tovább. Az apró kereszttek, az enyészet és halál szomoruan vigasztaló jelei csöndes elmélkedésre adnak alkalmat. Jó ez bevezetésnek midőn Isten elé lépünk. Talán innét magyarázható, hogy a baszk nép ájtatos, sorsedzett, s amint tud örülni az élet örömeinek, úgy soha sem felejt el annak mulandóságát.

A bas-Cambó már más képet nyújt. Az apró faházak festői képe egy boldog világot tár elénk. Itt csupa merő baszkok laknak. Primitív épületeik merész daczczal

hirdetik a különbséget köztük s a fényes köpaloták között, mert a boldogság bolygó szelleme gyakorta édes, meleg otthont talál falaik között, tartósabbat mint amazokban. Szerényen, egymástól tiszteletteljes távolban vonulnak el, mindegyik egy en miniature. — A magasra törő emberi szellemnek, a büszke féregnek teljesen elég. Ki mondhatná el, mennyi boldogság, édes jóllét, elégség fér meg e parányi házakban? Alig néhány araszsal nagyobb, mint a sir, mely egy világhőst takar. Ezek az apró házak zsebkiadásai ama kolossalis nagy műveknek, melyeket ugynevezett virágzó városokban az egymáshoz simuló ember teremtett. Ami kicsiny, az kedves, — mondja a közmondás. Ez különösen áll az apró falvak s házakról a baszkok földjén.

Mintegy húsz percnyire a falutól van a modern Cambó, pompás de apró szállodáival, vendégházaival, nagyjából a Nive partján. Itt van függő hid is, mely mint déli Franciaországban mindenütt nagy becsben tartatik, noha kis öcsce sem lehet ami lánczhydunknak, de még a freiburginak sem. Mint méhkasból folyton dőlnek ki ezen épületekből az ugynevezett betegek, kik a pyrenéek langyos égája alatt enyhülést keresnek. Az tény, hogy Cambó fölötté áll minden schweiczi elhíresült s elkoptatott fürdőnek. A vendégek

száma folyton nő s arányban azzal a szállodák száma is. Nem kényes természetű ember azonban minden szálloda elé helyezi a lakást valamely baszk házában, annál is inkább, mert a baszk nagyon megbecsüli vendégét s iparkodik jól ellátni a maga felfogása szerint. Hanem persze ez nem divat.

Cambó nevezetes még arról is, hogy sz. János napjának előestéjén a környékbeli nép énekelve, tánczolvá tartja bevonulást a kis város falai közé. Ez akkor nemzeti ünnep. A népnek azon meggyőződése van, hogy a cambói források csodás erővel bírnak. Az ünnepélyes menet már a városon kívül sorakozik, s midőn már annak falai között van, éhommá marad éjfélig. Akkor azután férfiak, nők, gyermekek seregestül vetik magukat a források üde hullámai közé. Minden baszk iszik annyit a vizből, amennyi belefér. Mikor már közel van a megpukkadáshoz, akkor elhiszi, hogy azon esztendőre ment marad minden betegségtől. Amikor azután az emberek ittak annyit, amennyi elég lenne hat napi szomjúság után egy nubiai tevének, neki esnek állataiknak; lovaikat, öszvéreiket, szamaraikat megitatják s az azok hátain lévő tömlőket megtöltik a friss forrásvizzel, hogy elég legyen egész esztendőre. Másnap nagy zaj és énekszóval elszélednek ismét hegyeik s völgyeik közé.

A baszkok sokkal okosabbak, mint az agyvelőlágylásban szenvedő diplomaták. Náluk a kura egy napig tart, aki az alatt meg nem gyógyul, az leszedetheti patkóit előre.

Pompás sétány vonul el az ugynevezett vastartalmú forrásoktól a Nive hosszában. Cambó fürdővendégeinek ez egyik kaszinója. A saison idejében tarka néptömeg hullámszik itt fel s alá, s élvezi a pompás üde léget. Cambó lege nem a nyereszkeskedőknek való, testileg tönkre tett nyomorékoknak, kik a legnagyobb kincset az egészséget, már teljesen elpazarolták, hanem való jómódu, egészséges tőkepénzeseknek, kiknél ez a kincs még meg van, s kik azt itt kamatoztatni akarják. Nem is tagadható, hogy az üde, jó hegyi levegő, kellő mozgás, gondtalan élet s mértékletesség, mely Cambó vendégeinek szigorú szabálykint előírva van, megteszik hatásukat; s a spanyol caballero, ki nádszálvékonyságra fogyott el otthon a tömérdek grandezzaiban, két hónapi ittlét után pénzért mutogathatja magát, annyira helyre jó. A spanyol dáma, ki otthon nem győzi a pirosítót, itt az áldott anyatermészet szép ölében, mértékletes életmód mellett csakhamar visszanyeri arcza rózsáit. Cambó ugyan nem világhírű fürdőhely, hanem ép azért kedélyesebb. Mert vannak fürdőhelyek, s ezek száma legnagyobb, melyeket látogatni szokás di-

vatból. Némely embernek könnyebb a lelke, ha otthon elmondhathatja, hogy az idén Curbad-Gasteinben, vagy Spaaban fürdőzött. A duodez jellemű emberek sajátos ismertető jele, hogy a nagyúri feszt, a pénzgöggöt, a puffadó aristokratikus me-revséget, mely szerencsére napjainkban már vajmi kisszerű s nevetséges, még ezen helyekre is magukkal viszik. Az ilyen azután mehet a Jóremény fokára gyógyíttatni magát, ott is megmarad régi betegségében. Az elmés Börne mondja, hogy aristokraták szeretnek fürödni, de nem látszik meg rajtuk. A jellem hibáit viz nem mossa le. Hanem azért legyen tisztelet a kivételnek. Cambóban e két ellentétes elem ölelkezik; van itt ó-aristokrata spanyol, kinek ősei legalább is angyalok voltak, van azután eleven fürge életrevaló franczia, ki őseit rég elfeledte s nagyon tudni látszik azon igazságot, hogy minden ember maga-magánál kezdődik. Közben-közben előfordul valamely angol is, ki szegény nem tehet róla, hogy savanyú uborkák hordójának tekinti e nyomorult világot, s midőn leginkább látszik szenvedlegni, ép akkor szenved s érez legigazabban. Az angol természete miatt nagyon szerencsétlen ugyan, hanem azért mégis tudja azt, hogy nagyon nyomorult azon ember, kinek magán kívül kell keresni nemes büszkesége indokait.

A cambói életet végül kiegészíti a tiszta baszk elem. Én rövid ott létem alatt nem ítélném meg azon vád alaposságát, hogy e nép a folytonos érintkezés miatt az idegenekkel, már eredetiségéből sokat veszített. Áll az, hogy beljebb a baszk földön más népet találunk. Nincs nagyobb gyilkosa az ősi jellemnek, mint a civilizatio. A fennen hirdetett s ünnepeelt hatalom az egész világot egy kaptafára szeretné húzni. A cambói baszk szives, barátságos, vendégszerető, őszinte, maga körében egyszerűen nemes, — s ez régi véréből maradt; hanem a mellett nyereségvágyó, spekulans, itt-ott udvariasan durva, sőt néha ravasz is; ezt nyerte a civilizatiótól; azon civilizatiótól, melynek napjainkban feladata meglakirozni az embereket. Kívül fény, alatta lehet bagaria.

Sétámat hamar elvégeztem a kis városban. Siettem vissza. Kirándulásom érdekesb része még hátra volt. Szerencsémre a pas de Roland-i kirándulásra kevesen szánták el magukat s így meglehetősen kényelmes útra volt kilátásom. A szállodai vendégek már a dejeunert elvégezték s a legnagyobb része az úgynevezett salonban sütkérezett. A szállodai cerberus pedig, ki előbb nagy folio kiadásban mutatta udvariatlanságát, most lekötelező mosolylyal ugrott elém s nyitá előttem az omnibus ajtaját. Eltoltam a jámbor embert, egy fél-

frankost nyomván szolgálatkész kezeibe. Azután felültem a — bakra.

A derék ember szétnyitá tenyerét s megnézte jól a kapott borraivalót, azután felbámult rám. Szögletes, vigyorgó barna arcza azt látszott mondani: „Ha ez itt a tenyeremben nem volna, azt hinném, ez az ur gyapjura jött alkudni.“

A kocsis megpattogtatá rövid ostorát, ráhúzott csengős lovaira, s mi a sártengeren keresztül kivonultunk a szálloda udvarából. Könnyen éreztem magamat, mint a madár. Midőn Cambót elhagytuk s mélyen neki vágunk a festői hegyszakadékoknak, ismét előttem állott a pyrenéi mondák gazdag, költői világa. Onnét, ama prózai helyről, hol nincs költészet, — a bakról láttam, élveztem, éreztem mindent.

VI.

Minden oldalról festői alakú meredek sziklák, szürke, veres, zöld és kék színű szirtoszlopok keríték az utat, melyen haladtunk. A növényzet csekély, de sajátos alakú és színű e mogorva kőtömegeken. A Nive hiven fut az eléggé elkoptatott hegyvölgyes utak mellett; gyakran eltűnik, majd ismét előjő. A tájon alig látni élő lényt. Itt ott valamely kiálló szikla-

csúcs tövében megpillantunk egy magános pásztor, egyszerű barna öltözetében, de nyáját még messze látó szem sem fődözheti föl. Ugy el vannak azok szórva a szeszélyes alakzatú hegyszakadékokban, a sziklatömbök között, hogy napokba kerül, míg ismét összetereltetnek. Az utak hosszát néhány a napfényen, a puha homokban sütkérező birka- vagy malaczserg foglalja el, nagy kényelemmel feküdvén szélteben, hosszában, a hol a pihenési vágy előfogta. A szemközt jövő kocsiknak várni kell, míg a tiszteletreméltó gyapjas sereg egyenkint felocsudik csendes álmából, nagy lomhán talpra áll, s helyet enged az uton. Másutt a kiálló hegygerinczen szakállas kecskebakok kandikálnak alá, nyugodt phlegmával álldogálva egy alig arasznyi területen s nagy megvetéssel tekintgetnek le a szédítő magasból. A táj minden lépéssel tovább idylliebb. A komor magas sziklacsoportok néha eltűnnek s az utasnak alkalmá nyílik egy pillantást vetni a szemei előtt széttáruló völgyekre, a messze elterülő hegylánczolatra. Néhány lépéssel tovább s a kép ismét eltűnik; szűk sziklafalak közé szorul az út, s az, ki mint én a bakon ül, vigyázhat magára, hogy valamely közeli, feje felett kinyuló sziklatömeg le nem morzsolja onnét a magasból.

Amily szép e táj, oly nyomasztó.

Mintha ama sziklák mind az érző ember szívére, kedélyére nehezednének. S e kínos fájó benyomásnak oka nem más, mint a roppant, sirbolti *csönd*, mely e sziklaországban honol. Egyetlen vidám madárhangot, egy ártatlan, özvegy tücsök csi-ripelését, egy bogárzsongást nem hallani e vidéken. Mintha födetlen katakombákban járnánk. A természet e némasága szabadságában is börtönt hirdet. Oh nem tudja senki, ki nem volt itt, mily szeretetet mutatott Isten az ember iránt, midőn a dalos madarat teremté. A nagy természet bösz, vad haragjában nem oly iagyasztó, mint siri csöndjében. Az élő ember szereti az életet, keresi az élet jelét mindenben, s megdöbben az éji méla csöndben, mely az enyészet előpostája. Nagy lelki erő kell ahhoz megszokni ezt, hol az ember önkénytelen csak Istennel s önmagával foglalkozik. O beata solitudo, — sola beatitudo! mondhatták az öskor askétái, — de a jelen embere boldogtalan az élet zaja nélkül. Az is enyhülést adhat a sebzett szívnek, ha nemesen érez, ha másokat lát az életnek örülni; de ahol megszűnt ez édes csalódás, ott a természet szabad ura s fejedelme az ember nem egyéb mint rab, sivár vigasztalan börtönben.

De e sivár néma vidéket megnépesíté a képzelet, ama kevésbé fényes, de egy-

szerűségében megható s regényes népköltészet, mely e csöndes völgyek s halomok között, a magas hegyek árnyában, a csevegő patakok mentében, a méla kékvizű tavak mellett emberemlékezet óta tanyát keresett. Az itt járó utas, ha fogalma nincs e költészetről, de szelleme emelkedett, önkénytelenül önmaga fogalakokat keresni, melyekkel e tájat benépesíti. Minden a mit itt látunk, ingerli a képzelmet; azért nem kell csodálkoznunk, hogy a nép, melynek sorsa lett e földet birni hazául, túlfeszített képzelmében alkotott magának egy meseszerű tündérvilágot, melyet egész mai napig vajmi sok tudós népbuvár és vakoncz szeretne a sötét tudatlanságnak, a vallási fanatismusnak, de leginkább a legalsóbb fokú babonáságnak beszámítani.

Tisztán látó elme s romlatlan kedély, mely e néppel érintkezett, máskint fog itélni e költői tüneményekről; mert úgy fogja azokat tekinteni, mint egy élénk, szügies képzelmű, erős szenvedélyű, vallását szerető, hagyományaihoz ragaszkodó elvegyületlen népnek költői productumait, mely alkotásaiban távol állt attól, hogy egyéb forrást keressen saját bizarr, eredeti phantasiájánál, s mely szükteriméjű fogalomvilágát ki tudta aknázni anélkül, hogy érdekességét elveszítette volna. Csak a régi időkben volt egy toursi Gergelynek fel-

sóhajtása indokolt: „Filioli, nulla est religio in lapide, fonte, stagno vel arbore: nolite maculare animas vestras in his rebus, sed potius cognoscite Deum!” — Most a vallás és költészet határai kimérvék.

A pyrenéek tehát valódi hazája a népköltészetnek. Fű, fa, bokor, erdő, halom, hegy, völgy, folyam s tavak mind szerepelnek abban. Kiváltképen a sziklák és tavak képezik a költészet főbb tárgyait. A pyrenéekben nagyszámmal található a tavak, s a fensíkokon nem egy csöndes, hallgatag tengerszem látható. S ott, hol madárdal nem hallatszik, csak szellő sóhajt bánatos fojtott hangon, a sötétkék tavak ragyogó tükrei felett nem ritkán habgyűrűk keletkeznek, melyek mint egy bedobott kő után, mindig szélesebbre terjedvén apró gyöngyök s gyémántok alakjában a partra verődnek. A monda azt tartja, hogy e gyöngyöket s gyémántokat tündérek finom, apró ujjai szedik föl, azok alkotnak belőlük ragyogó, fényes öltözetet. Legnevezetesebb a héat-i tó. Magas szikláktól van környezve s egész vidéke mintegy kihalt. A közepéből egy sugár magas sziklaoszlop emelkedik ki, tetején egy parányi kápolnával, mely a sz. Szűznek van szentelve. Lourdestól kezdve egészen le a spanyol baszk földig mindenütt tavakkal találkozunk. Ott ahol most a Gave partjának hosszában Lourdes vá-

rosa elterül, mintegy háromszáz lépésnyire a várostól, szintén látható egy kéksziuú, csöndes tengerszem. Ott állt hajdan Lourdes városa. Ama boldog időkben, midőn az Úr maga leszállott fényes hazájából, hogy próbára tegye az emberek erényeit, történt, hogy Isten nyomorult koldus alakjában végig vánszorgá a városnak házeit alamizsnáért könyörögve. Elűzték mindűnnen. Csak a város végén állott még egy rozzant viskó, melyben egy földig szegény fiatal házaspár lakott egyetlen csecsemő gyermekével. Az Úr bekopogtatott itt is, és — itt szívesen fogadták. A ház és szív egyformán megnyilt előtte. A fáradtnak látszó ősz jövevényt a szegény házi nép szerényen, de jó szívvel megvendégelte. A szerény lakoma után megszólalt a vendég: „Gyermekeim — mondá, — én végig jártam a várost, — koczogtam minden ajtón, — de a könyörület erényét itt nem ismerik; nekem hatalmam van elpusztítani a várost könyörtelen népével. De titeket szánlak s megmentelek. Válaszszatok! mit kívántok inkább? akartok tartós hosszú boldogságot, fájdalommal vegyes örömet e földön, vagy eljöttök velem fényes országomba, hol örök csend, béke s boldogság honol!” — „Veled megyünk uram! a te igéd boldogiton minket!” S úgy lőn. Az Úr fényes palástjával betakará a jámbor csa-

ládót s lassan fölemelkedék. Repült, repült mindig magasabb s magasabbra. Már túlhaladt a holdon, az izzó fényes napon, majd a csillagok honába tért. S minél magasabbra emelkedék annál édesebb gyönyör fogá el a jámbor családot; — elvégre fent, fent, a megmérhetlen magasságban, lágy, üdvözítő ének hallatszék, az angyalok kara. Hozsánna az Urnak! A menny kapujánál voltak; még egyszer visszatekintének Lourdes városára; ez már nem létezett. Helyén undok, sötét tó látszott, — az, mely mai napig ott van. Egy köny hullott ki az üdvezültek szeméből; oda esett a tó szélére. És ott megtermékenyített egy porszemet. E porszem hétszáz éven át nőtt, míg kifejlett a mai Lourdes talajává. Megszűnt az átok, — s most már örök, nagy áldásnak földjévé lett.

Ugyanezen monda áll a lhéou-i tóról is, azon különbséggel, hogy itt egy magános pásztor vendéglé meg az Urat egy leölt borjuval. A várost a víz lepte el, a pásztor pedig Isten meghagyásából összeszedte a leölt borjú csontjait, kivéve egyet, melyet maga az Ur megtartott magánál. Másnap a pásztor ugyanazon borjút vigan legelni látta a réten s nyakában egy új hangos kolomp volt, melynek nyelvét azon csont képezte, melyet az Ur megtartott magánál. Az első mondát a népképzelem

költőileg kifejté, — a másik, kevésbé magas képzelem alatt megmaradott naiv egyszerűségében.

Hasonló regéje minden tónak van a pyrenéek között. De a képzelem kiterjed egyebekre is. A pyrenéi baszk komolyan megmondja minden kérdezősködőnek, mi legyen oka annak, hogy a hold emberi ábrázattal bír. A megfejtés egyszerű. Volt egy ember a szabad baszk nép között. ki sehogy sem fogta föl, mi végre rendelte Isten a vasárnapot. Dolgozott e szent szünetnapon is. Előtte nem volt ünnep. Egy napon, midőn kifáradt barma az eke mellett ledőlt, egy hangot hallott a magasból: „Ember! Eddigi vétkeidet megbocsátom, de ezentúl ne dolgozzál vasárnapon!“ A szó elég világosan volt mondva, hanem a derék emberre épenséggel nem hatott. Dolgozott tovább. Gyönyörködött a haszonban. Akkoron egy napon megjelent előtte Isten és így szólt hozzá: „Megerszegted tilalmamat, — most száműzlek a földről. Mehetsz választásod szerint a napba, vagy a holdba. Ott el fogsz égni, itt meg fogsz fagyni!“ S a felsült ember a holdat választá. Azóta ott látni alakját, amint savanyú pofával lebámul a földre. Ezen embernek neve, mint a baszk monda állítja — Février s csak az utolsó napon szünendik meg száműzetése.

Nem távol látni az Isabit tavát. En-

nek mondája szoros kapcsolatban van ama félelmes tisztelettel, melylyel a pyrenéi nép a kigyók, s a sziklaodukban lakó szörnyetegek iránt viseltetik. India vagy Afrika kigyótisztelete semmi a baszkéhoz képest. Az egész pyrenéekben hemzsegnek a kigyók, melyek jámbor hit szerint egytől egyig a *paradicsombéli* kigyónak lezármazottjai. Egy ilyen lappangó gonosztevő évszázadokon át a roncesvallesi völgy szakadékaiban tartózkodott, s nagy mulatságát találta abban, hogy a környéken legelésző nyáját, valamint a járó-kelő embereket felfalja. A baszkok sehogy sem voltak megelégedve e gourmanderiával. Egy bátor hűzkó vállalkozott arra, hogy ezen szörnyeteket étvágyából kigyógyítsa. Megtűzesített egy akkora darab vasat, mint az akóshordó, s azzal felment a sziklaodú párkányára s várta míg az alatt sütkérező szörnyeteg egyet ásít. Az három napon át mozdulatlanul feküdt, csak a negyedik nap reggel kezdett mozogni. Akkor ébredt fel s miként más tisztességes teremtménynek, neki is első dolga volt egyet nyújtózkodni s ásítani. Feltátozza rettenetes száját, hanem azon pillanatban belepottyant a magasból az izzó vas, — s a szerencsétlen szörnyetegnek csak akkor jutott eszébe levegő után kapkodni, midőn már lenyelte a falatot. Szörnyü dühbe jött. Ami víz volt gyom-

rában, azt mind kifujta magából, párájával együtt. Ezen vízből keletkezett az Isabit tava.

A baszk népnek még a geológiáról is furcsa fogalma van, Ő a világteremtésének nagy művét is behozza mondavilágába. Ebben a főszerepet Heren-sugue nevű szörnyeteg viszi, kinek is nagyon hét toroka, hét farka, hét szeme; a hét torok a hét világismerte vulkán, a hét fark az ismert szárazföld hét félszigete, a hét szem a hét tenger. Ezer évig nyugodtan aludt e szörny, míg nem végre hosszú idők után mozogni s dagadni kezdett. S mikor Isten angyala az „*évezredek megmérője*“ a hatvanadik csöppet ejté vizórájából a nagy óceánba, a szörny fölébredt s tiz nap alatt fölemészté az egész földet, mely egészen új átalakulásokon ment át. Azóta nyugodtan alszik a szörny, s csak akkor fog ismét fölébredni, ha egy — varázsmadár által a pyrenéek legmagasb csúcsán tojt tojás széttörik; — ami azonban baszk számítás szerint csak 52 ezer év múlva fog megtörténni.

Az itt körülöttem elterülő erdők s ligeteknek vannak kevésbé ijesztő lakói is. Ezek a manók s a tündérek. Az ó escuald s baszk traditiókat nem is lehet ezek nélkül képzelnünk. A tavakban, a fák odvaiban, a virágok kelyhében merőben tündérek laknak, kiknek egyéb dolguk

nincs, mint az emberek dolgaiba beavatkozni. A baszk nép bolondul tündérei után, el nem engedne belőlük egyet a fél világért. Minden vidéknek vannak kicsiny és nagy, jó és rossz tündérei, mindannyi-
nak czifránál czifrább neve. Az Itsatsou vidékén élő tündérek igen barátságosak; mindent meg lehet nyerni tőlük, csak az időt s módot kell eltalálni. A legtöbb közülök charlatán doktor, diploma nélkül. A meleg források tündérei gyógyítanak, az erdők tündérei gyógyfüveket osztogatnak, a barlangok tündérei kincseket hoznak, a légi tündérek szerelmet, családi áldást s boldogságot adogatnak. A pyrenéi tündérek *Venusa Bensozia*; ez a boldog szerelmesek tündére. Ha megtudja valami szerelmi légyott helyét, rögtön megjelen, hosszú szerelmet, szép egészséges gyermekeket, s tartós boldogságot ígér nekik, ha neki tavasszal s nyáron naponkint virágot s télen pedig tiszta olajat áldoznak. Minden szerelmes párnak e szerint először Bensoziával gyülik meg a baja. E bájos tündérről tartja a népmonda, hogy néha a vidék leánykáit elviszi magával tündéri palotájába, mely vagyon építve gyöngyökből, korallokból, csigahéjből, ékitve arannyal, drága kövekkel. Ott azután eljátszadozik néhány napig, ha pedig kezdenek haza kíváncozni, felveszi őket szellemszárnyaira s repül velök a légen

át s leteszi ismét oda, a honnét őket elvette.

A tündérmesék s mondák száma a pyrenéek között végtelen. A egész közép-európai mondakörnek nyomait fel lehet találni ezekben, úgy a régi Artus-mondáét, mint Tristán és Izolda, vagy a haty-tyúlovagét. Innét szivárgott ki a költészet Európa művelt népei közé. A rokonság a jelenben már ismert s áttanulmányozott európai mondakör s a baszkok mondái között rögtön felismerhető. Csak egyet mondunk el. Két tündér leány megszeretett két pásztorfiút. A földi szerelem miatt száműzve lettek a tündérországból. Mindkettő meghagyá választottjának, hogy az erdőben egy bizonyos napon megjelenjenek a kézfogóra; — a föltétel az volt, hogy éhommal maradjanak. Az egyik pásztor a kitűzött napon útközben egy bogyót evett, — s ezért elveszté jegyesét. A másik azonban boldog házasságot kötött, voltak szép gyermekei, soha sem öregülő ifjú neje, családi boldogsága. De egyszer az adott tilalom daczára a férj „tündér“-nek szólítá nejét. S azon pillanatban ez bucsút vön tőle örökre s visszaszállott tündéri világába.

S valóban, körültekinteni e vidéken s átérezni annak sajátos szellemét, egy dolog. Részemről én annyira bemerültem e csodás bűvös világba, hogy csak akkor

ébredtem fel, midőn kocsisunk megállott s a néhány vendég a kocsiból kiszállt. Ott voltunk a Pas de Rolandnál.

A keskeny szirt-ösvény egyik felét hatalmas sziklaorom foglalja el, mely mint egy óriási emberláb kinyulik s nyilást mutat, melyből hosszú ösvény vezet tovább. Ezen ut visz Spanyolországba. E sziklafalnál akadt meg seregével Roland; az ő hatalmas lába rúgta keresztül a sziklafalat s nyitott utat tovább seregének számára. Ide állítá a hajnalodó középkor legdaliásabb lovagjának emlékére Zerbinó ama tropheumot, melyen e sokat jelentő szavak állanak: „*Nessun lo mueva, che star non possa con Orlando a prova.*“

A kis társaság élszéledt, — én leültem egy mohos kőre a szikla fallal szemközt. Egy hős emléke tűnt föl előttem, kit a kutató történelem mai napig sem tudott mythikus világából kibontani, annyira át és át szötte azt a későbbi kor költészete mindenféle regéivel, mondáival. Századok világhirű költői énekelték meg e helyet, mely most oly néma és sivár. De az én lelkemben zengett az isteni dal, a multak fényes álma, a ragyogó költészet édes búbája. Elültem volna itt végtelen időkig. A képzelet boldog honában merengtem.

A Pas de Rolandnál értem el utam végső határpontját. Ez volt az utolsó, a

legtávolibb pont, hol megpihentem, honnét visszafordultam. E sziklafalnál hullott le a függöny s a mint a látott képek valója eltünedezék, behunyt szemekkel lelkemben látám újra a történelem, költészet s élet változatos, szingazdag képeit, — s látni fogom még soká, míg a szívben vágy, az agyban a képzelet hatalma élni fog.

Azután indultunk vissza. Még mindig magammal foglalkoztam s a táj most, még inkább nyomasztólag hatott reám. Szinte megkönnyebbültem, midőn kocsink az itsatsoui baszk templom előtt megállott.

A templom egy magaslaton épült s bizarr alakja s valódi baszk berendezése miatt méltán a legcsodálatosabbak egyike e földön. Már messziről előtűnik a szét-szórt apró házak közül. Csarnokos emelvényei, szeszélyesen egymáshoz függesztett kúpos födelei új fogalmat adnak az építésetről. A legfigyelemreméltóbb azonban a templombelső deszkafalazata, melyen Urunk szenvedése van kifaragva. A templom tágas s elég világos. A férfiak számára fentartott csarnokot mesterséges fonásu oszlopok tartják. Az oltáron van azon kincs (egy nagy ezüst kereszt drága kövekkel ékítve), melyről már szólottam s mely mind e napig valamennyi baszk előtt gonosz családok gyanánt szerepel. E drágaköves ékszer egy Amerikába kivándorlott baszk ajándékozója szülőföldjének, ki alig néhány

garassal a zsebében, ment ki szerencsét próbálni s ott milliomos lett. Azóta terjedt el a mania a baszkok között, a másik világrészben keresni szerencsét. E kincs látása az eleven képzelmű népre rendkívülien hat, — s a kincs ott kísért — Isten házában.

A templom megtekintése után leszálltunk a dombról s folytattuk utunkat visszafelé.

Repültem haza szélszárnyakon, óriás léptekkel mérve mértföldeket. Mintha a föld égett volna alattam.

Mint a vándor madár keblét, feszíté az enyémet is ama kimagyarázhatlan érzés, mely nagy, erős és legyőzhetlen; szeretete a haza földének, mely szült és nevelt, — a honvágy. Nehány nap mily kevés az évből, s néhány év mily kevés az életből; s mégis a rövid napok fájdalma elégséges, hogy egy a mindennapi életben soha nem jelentkező érzelemnek uralmat adjon a kedély fölött. Óh a talpalatnyi hazai földnek oly véghetlen varázsereje van! Onnét a messze távolból oly büvös-bájos szépnek tűnt fel az én hazám virágzó liberálismasával, nagyhangú, beszédlázás parlamentjével, ministeriumával, adóvégrehajtóival, bábászati egyetemével s minden egyéb furcsaságaival. A mivelt országok finom élvezete szinte vágyódást ébresztett bennem az ázsiai állapotok után. Siettem

vissza, s minél közelb jöttem hazám határaihoz, annál inkább hült bennem a lelkesedés. Azt éreztem, mintha előre tudnám, hogy vigasztalan képnek nézendek eléje.

Sok maradt vissza emlékezetemben, mit e rhapszodikus utivázlatokban még elmondhattam, több mit elhagyhattam volna. De a benyomások alatt minden ember máskép itél, mint a benyomások után. Az önmagával foglalkozni szerető lélek saját eszményi világában gyakorta hozzá tapad valamely eszméhez, melynek e kis világon kívül alig lehet érdeke. Azután a mai kor mindent az agió szerint becsül. Még a hirnév s dicsőség is részvénytársulatok kezében van. A ki nincs benn a társulatban, annak nem jut belőle osztalék. Magam is bármily csekélynek tartsam magamat, ezen gondolatok terhe alatt közeledtem hazám határaihoz. Midőn visszafelé jöttem, meglehetősen ugyanazon uton, majdnem azt érzém, mint mikor valakinek a már egyszer végig evett ebédet, még egyszer meg kell ennie, visszafelé. Megtettem és nem romlott meg tőle kedélyem. Négy országon futottam keresztül s mindenütt boldogabb, elégedettebb népet hagytam hátam megett, mint a minőnek körébe siettem. Már Bécsben megéreztem, hogy Magyarországon vagyok. Az ismerős szédelő világ már itt köszöntött. A Lajthán keresztül a Kárpátok felől pedig mint szelid

szellő lengedezett át a prókátor-szag, s csöndes eső képében hullott a tömérdek paragraf, törvényczikkely, megannyi népboldogító harmat. No már most közel vagyok.

És így megérkeztem szerencsésen a hosszú kóborlásból. Megírtam mit láttam, mit észleltem, csak egyet hallgattam el.

Nagy s mivel nemzeteknek bár rövid ideig tartó tanulmányozása nem ritkán mély pszichologiai tapasztalatnak képezi alapját. Egy szelid, csöndes ábrándom veszett oda nekem is e hosszú útban. Azon édes ábránd volt, melyért a haldokló Heine utolsó tusájában minden dicsőségét oda adta volna, — ha csak még egyetlen egyszer érezhette volna.

Hogy minő ábránd volt ez, kár volna elmondanom. Maradjon az a honfiszivben eltemetett fájdalom mindaddig, míg boldog fény nem derül a hazára.

Vége.

TARTALOM.

I. KÖTET.

<i>A szomszédban</i>	5
<i>Séta a Dunán</i>	99

II. KÖTET.

<i>Bearn</i>	5
<i>A baszk földön</i>	69

KISEBB

UTTRAJZOK.

IRTA

MASZLAGHY FERENCZ.

MÁSODIK BŐVITETT KIADÁS.

ELSŐ KÖTET.

ESZTERGOM.

KIADJA BUZÁROVITS GUSZTÁV.

1879.

A SZOMSZÉDBAN.

A szomszédban.

„Il n'est jamais plus difficile de bien parler, que quand on a honte de se taire.“

La Rochefoucauld.

I.

an nekem egy jó ismerősöm, ki a saison idején rendszeren fürdőkre szokott utazni. Nem azért, mert baja van; hiszen mája, lépe, tüdeje egészséges és semmiféle bürokratikus betegséget nem ismer. Hanem fürdeni megy azért, — mert az *divat*. Már jóval előbb, hogy az ivad megérkeznék, az én ismerősöm komoly gondolatokba mélyed a fölött, valjon Ostendében avagy Spaaban áztassa e meg drága tagjait, avagy tán tanácsosabb lenne a pyrmonti levegőnek élvezetét a comoi tó hullámaival kárpótolni, vagy Pau festői tájai helyett a titlisi savóban keresni élvezetet. A tragikus küzdelmek elvégre

megoldást találnak. Ismerősöm elutazik, oda marad három hétig; azután megjelen barnára sült arczezal, mint ki Tunis és Tripolisból kerül elő. Beszél uti élményeiről, tapasztalatairól, kötött ismerettségéről, általa látott, s megbámult világcsodákról s mikor már hallgatóit lekapta a lábról, némi nehezteléssel megvallja, hogy orvosai tanácsára az idén csak egy fürdön volt — Bodajkon.

Néhány év előtt arról álmodoztam, hogy beutazom Svédországot s Norvégiát. Ha ezt némely nagyon is tekintetbe veendő körülmények nem engednék, úgy kárpótolom magamat a szász és frank Helvetiával; ha ez sem sikerülne, talán a tyroli havasok s a stilfster-joch kielégítene. Élvégre megállapodtam abban, hogy elég lesz — a szomszédba mennem. „Vágyaimnak sólyom szárnya támadt,“ — s miután sem Niagara esését, sem a Nilus kataraktáit nem sikerült megénekelnem, nem maradt más hátra, mint hogy megtegyek egy utat, melyet megtenni igen, de leírni nem érdemes. Azóta annyira törpe lettem önmagam előtt, hogy Bodajkra járó ismerősömet óriásnak tartom.

„Nincs érzés, mely lényünktől annyira elválaszthatlan lenne, mint a szabadság“ — mondá nagy Frigyes. Ennek kifolyása, hogy az ember még ballépéseit is egy fensőbb indulatnak tudja be, a szabadság.

és függetlenségnek. Ez menti és gyógyítja a hibát. Nálam is így volt, ki azon bünt, hogy egy közönséges utat, egy mindennapi csavargást, melyre a valódi turista csak kicsinyléssel gondol, nemcsak megtettem, de leirtam is, méltán számíthatom azok közé, melyet a tulságos emberi szabadságnak tudhatok be. Az ilyen utazások mai nap csak kis iskolák a turisták világában. Tőlem pedig távol áll, P. jeles hazámfia nobilis példáját követni, ki már közel egy éve mulattatja a magyar közönséget életének megírásával s ki igen naivan bebizonyítja, hogy már kis iskolás korában is minő derék gyerek volt. Ellenkezőleg, ohajtanék hasonló lenni ahhoz, kiről Jules Janin jóslólag mondá: Ezen ember az lesz, kiről sokat fognak beszélni — halála után. Tehát így vegye mindenki e sorokat. Herkules nagy ember volt, ha ugyan meg nem történt volna rajta az a szégyen, hogy istenné választatik, mert hét munkájával fölébreszté bámulatát a mythologia-tanulóknak. De nagyobb leendett, ha feltalálja vala a módot, a kicséptelt szalmába visszavarázsolni a szemet. Azzal, hogy a puskaport feltalálta, csak egy dicsekedhetik; a korneuburgi marhapor feltalálásának dicsőségében azonban sokan osztakoznak. Félretéve tehát minden szárnyalási törekvést a halhatatlanság után, föltettem magamban, hogy gyakorolni fo-

gom azon erényt, melyet Schakespere a „szabadság mérsékletének“ nevez. Csak a szombédba mentem.

Ki nem született aëronautának, vagy nem képes bevárni e század végét, melyen a röplőgép okvetlenül feltalálva lesz, az csak a „sóvári kamarai javadalmon“ át juthat el a bajor földre. Ily meglepő s hüfordításban olvastam minap a Salzkammergutot, — egy utleírásban. Nekem sem maradt egyéb hátra, minthogy ott hagyjam látogatójegyemet a régi rómaiak Juvavum-ában, mely a későbbi századokon át független egyházi herczegség fővárosa volt, jelenben azonban csöndes nyugpontja az unalomtól üzött turistáknak, kiket azzal mulattat, hogy elzárja előlük az eget. Ez a Salzach folyam két partján fekvő Salzburg, mely ha nem lenne hozzánk oly közel, megérdemelné, hogy száz mértföldet utazzunk eléje; de mivel itt van közel hozzánk, szinte félelemmel mer irni róla a turista, mer szólani róla az, ki benne volt. Mai nap már csak az irjon utitárczát, a kit Baltimorében kilelt a hideg, a Spitzbergáknál bevarrtak fókabőrbe, ki Georgstownban, a jó remény fokánál evett nyáron piritott skorpiót, vagy a sydney-i kormányzó leányával jegyben járt.

Erre kifakadásra nem ok nélkül jöhettem. Ott ültem a vagonban, mely a szomszédba vitt. Szemközt velem egy

modern kiadású tourista ült, ki egész uton azon törte magát, miképen legyen érdekessé. Azon kiadású emberek közé tartozott, kik utaznak azért, hogy elmondhassák, hogy utaztak, — hasonlóan azokhoz, kik olvasnak összevissza mindent, de a könyvnek csak czimére emlékeznek. A derék ur pedig magyar ember volt, más érdemét nem volt szerencsém megismerni, ezzel kezdte meg a társalgást:

— Hová megyen ön ha szabad tudnom?

— Csak ide a szomszédba.

— Hogyan?

— Bajországba.

— Ah — szólt fitymálva, — én Párisba utazom, onnét Londonba, onnét Dublinba, s onnét — —

— Ez nagy út, szép út! mondám elismerőleg.

— Onnét magam sem tudom hova.

A touristavilág aristokratiájának nincs hatalmasabb kifejezése, mint midőn azt mondja, hogy maga sem tudja, hová utazik.

Ez azt jelenti, hogy megyen oda, hova szeszélyei üzik. Nem utazik üzlet miatt, répaczukor, vagy parafingyár érdekében, de még diplomatiái küldetésben sem. Az is szolgáltság; utazik kedvből, szeszélyből, unalomból.

Boldog ember! Az ilyen magamfajta professor, ki tiz hónapon át kettővel töl-

tötte idejét az iskolában s azonkívül, tudniillik, vagy praelegált, vagy examinált; az persze, ha út a boldog szabadság órája, elmegyén utazni erszényének szerény mértéke szerint; nem ugyan szeszélyből, unalomból, hanem hogy tanuljon.

Természetes, hogy az, ki Párisba, Londonba s maga sem tudja hová utazik, lenézi azt, ki csak — a szomszédba megy. Derék uti társamon is meglátszott, hogy azok közé számít, kik még az abéczés könyvnél vannak, míg ő már klasszikusokat szerencsés forgatni. Én sem vetem meg az ember szellemi kincseinek azon becsélesi módját, mely kiindul abból, ki mit *látott*, de arra is sulyt fektetek, ki mit *nézett* meg. Eszembe jut egy római muzeum papi vezetőjének szellemdús megjegyzése, ki mondá: „Ezen gyűjteményt már sokan, igen sokan látták, de igen kevesen nézték meg.“ — De hiszen mindig voltak s mindig lesznek olyanok, kik azt hiszik, hogy mivel ludmájpástétomot esznek, azért különb emberek, mint azok, akik nem esznek ludmájpástétomot. Különben: „Mindenkiben ép annyi hiúság van, mint a mennyi észre van szüksége“ — mondá Pope.

Mikor Salzburgba érkeztem, esett. Mikor másnap fölbredtem, a nap arany-sugarai ingerkedtek ablakom függönyeivel de mikor kiléptem az utczára, már akkor

esett. Besiettem a téren álló katedralis templomba; míg annak csekély számu de érdekes müdarabjaiban gyönyörködtem, künt ragyogott a nap. Mikor kijöttem a templomból, már esett. Elmentem egy caféba reggelizni; a nap, ez a gúnyos, szeszélyes csillag bemosolygott az ablakon; mire készen voltam a reggelivel, már esett. Teremtő Isten! Így fog ez tartani mindig? Minő démon uralja e város fölött a felhőket. Soha boldogabb földjét nem ismertem a bérkocsisoknak. A kényes utas, ha az eső utban kapja, rögtön beszáll egyikbe; hajtat tovább. Egyszerre kiderül; mikor már megsajnálja oktalan költekezését s ki akar szállani, már nyakában van egy barátságos zápor. Beül újra, s ime mintha boszantanák, újra kisüt a nap; de biztos lehet, hogy mikor bérkocsisát kiakarja fizetni már újra permetezik.

Ez összeesküvése az elemeknek eleinte boszantott, azután mulattatott. Az elemi kellemetlenségek között az eső az, melylyel szembeszállni van bátorságom. Soha életemben nem használtam esernyőt, s e tekintetben erős jellem példáját nyujtom. Azért is, mire fölsétáltam a jó magasban fekvő s regényes kilátással bíró várba, megáztam négyszer, de fönt már szárazon maradtam.

Ez a vár azért nevezetes, mert nincsen historiája. Valaki azt mondta egykor

hagy azon nő a legbecsületesb, kiről nem beszélnek semmit. A salzburgi várról, mely a Mönchsberg csucsán terül el, meglehetősen csekély terjedelemben, nem lehet sokat mondani. Egy szerény lyukat mutattak a falán, büszkén említvén, hogy egykor, valami réges-régen, mikor az emberiség még barbár volt, ezt a szelid, csöndes fészket ostrom alá vették s golyót lőttek belé. Ez a lyuk kis karimája befogja a vár egész történelméts elég malitiose mondják, hogy azt is egy faágyuból kapta. Van benne egy kideszkázott, csillagos padozatu hercegi terem, mely azonban csak mostanában készült; azután egy nyomorúságos fülke, melyben valamely szerencsétlen fogoly évtizedeket töltött, megfejtvén Jean Paul azon problémáját, hogy nemcsak a sirban, de azon kívül is kis helyen megférhet az ember; elvégre vagyon egy régi szép ódon kályhája, mely fületlen állapotában is képes a műértőt — fölmelegíteni.

Minden szép, kedves és érdekes itt, — csak egy hiányzik belőle, a traditio költészete. Olyan benyomást tesz, mint ha a nagy műremekeket valaki másolatokban élvezi.

A ki e modernizált váracsból alászáll, nem visz magával egyéb emléket, mint azon kilátás emlékét, melyet valamely ablakból nyert. És ez mindenesetre fontos, nagyszerű. Ez a kis pont a magas-

ban arra való, hogy ironizálja az emberek alkotásait szemben az örök Alkotó műveivel.

A Mönchsberg tövében, kettéválasztva a Salzach által, terül el a város. Szép festői kép, hanem hasonlít ahhoz, mikor egy ócska festményt drága keretbe tesznek. A rájája többet ér, mint a kép maga. A tetőtlen házak nyomasztó, kellemetlen benyomást gyakorolnak a szemlélőre; hanem az azokat körül fogó sötétkek fényben uszó hegyek, köztük a fejedelmi Watzman s a nagy Károly emlékével szentelt Untersberg gyönyörű látványt nyújtanak. A szem, mikor onnét a magasból szétekint, megalázza a büszke agyvelőt s benyomásában azon idegekre hat, melyekben az alázat, s megadás rejlik a természet fönsége előtt.

Néhány perczig élveztem e nagyszerű kilátást; azután elkezdte esni. Mire leértem a sz. Péter temetőbe, már ismét ragyogott a nap.

A hegy tövében, lent a város kellő közepén van a sz. Péterről nevezett monostor temetője. A nyugalom helye a zaj közepette. Festői valami, kiváltképen holdvilágnál. Valahány szini dekorateur van a világon, erről vehet példát. A vezető nem késik elmondani e csontváz-raknely érdekességeit, elkezdve a legjelentékenyebbnél, vagyis X-nél, ki annyira

vitte, hogy városi tanácsos lett s végezve a híres „*kék szakálnál*” ki szintén itt nyugszik hét feleségével. Hét ormótlan, rozsdás sirtábla mutatja a mesebeli Blaubart hét feleségének porladó tetemeit; egy azonban hiányzik; valamely kóbor angol — állítólag — annyira eltalálta hinni ezen történetet, hogy egy este, mikor nem süttött a hold, egyet a táblák közül elcsent, s eltett muzeumába. Mindenesetre érdekes dolog s ritkább, mintha egy nő hét elkoptatott férjnek sirját jelezné. Erre ugyan a temetők nem mutatnak példát, hanem fájdalom mutat az — élet.

Merengéseim közepette egyszerre csak megszólal vezetőm.

— Uram! közel van féltizenegy. Ha akarja ön hallgatni a — pater Pétert, tehát siessünk. Ah ki ez? Nincs Salzburgnak oly látogatója, ki nem ismerné. Nem indus törzsfőnök, sem uralkodó herceg, sem minister, de még képviselő sem. Igen egyszerű ember, hanem a város első nevezetessége — egy egyszerű *kapuczinus barát*.

Mezitláb jár, durva kámzsába van öltözve, feje kopasz, mert le van nyírva. Tökéletes kontrasztja a világfinak; elmés, pezsgő humorral telt, tudós és miveltséggel s amellet ezermester. Kiváló gépész és zenész. Főltalált egy zongoraszerű hangszert, melyen minden meglevő hangszert utánoz.

Pontban féltizenegykor délelőtt, megjelen kicsiny czellájában, melyet már akkorra a férfivendégek rendszeren megtöltenek, hozzá ül hangszeréhez, — és játszik. Végig futtatja ujjait a billentyükön és fuvoláz, hegedül, trombitál, fagótoz kívánat szerint. Nem esik művészi görcsökbe, nem mutat konvulsiv rángatózásokat, nem dobálja fejét ide oda; úgy ül ott mint egy kiszolgált vén orgonista, ki a burnót szelenczéből meríti inspiratióit. Hanem azért csodahangokat csal ki hangszeréből. A hallgató bámul, nem hisz magamagának. Fülel, néz kutat. Az egész csodahangszer oly primitiv külsejű, hogy nincs salon a világon, mely befogadná. Szines kartonból, papirból van összetákolva, ragasztva s inkább hasonlít a dudához, mint a zongorához. De a vele s rajta játszó mester úgy ismeri titkait, úgy tudja kezelni, hogy a hallgatót bámulatba ejti. Nem egy kíváncsi, s gazdag turista ajánlott nagy árt érte. Pater Péternek azonban nem kell pénz. Csak rá kell nézni papucsára, melynek szíjjai közül lábujjai előkandikálnak, durva s nehéz kámzsájára, melyet még durvább kötél szorit derekához, kopasz, borotvált fejére, mely mint lombvesztett fa szomorú pusztulást s lemondást mutat, — s az ajánlkozó, ki azt hiszi, hogy mai nap pénzzel mindent megszerezni lehet, hamar belátja, hogy ezen ember nagyon hátra

maradt a világtól, nem lehet vele megalakudni.

Ez a szegény szerzetes koncertet ad minden Istenadta nap, még csak belépti jegyet sem kér. Művész a maga nemében — minden dicsőség nélkül. Mint a világ-hirre emelkedett Fiesole csak egy czélt ismer, az Isten dicsőségének emelését. Meglehetünk győződve, hogy ha majd kihülend szive, elfog némulni a hangszer is, s nem lesz utána más, ki annak titkait napfényre hozza. Fra Bartolomeo, vagy Seghers műveikben most is élnek, s a koszorú, melyet a késő kor font számukra, most még nagyobb mint valaha. Pater Péter alkotásai pedig elvesznek a légben, s csak az emlék marad meg. Tökéletes szerzetes; neki nem kell semmi; még a dicsőség sem.

Salzburg a zene városa. Itt született Mozart, a ragyogó bolygócsillag a szene-művészet terén; itt nyugszik Haydn. A város főterén, a városház tornyában van egy harangjáték, mely napjában háromszor andalító akkordokban, s háromszor egymásután eljátszik egy darabot. Olyankor százával látni a turistákat a téren, a piros könyvvel kezükben, a mint fölfelé tekintenek, s az áttört mivű toronyban függő kisebb nagyobb harangok s csengetyűk méla szavára figyelnek. A tér közepén áll egy fejedelmi ugrókut, melynek

hulló vizcseppei csodás zenéjükkel elvegyülnek a harangjáték melancholikus harmoniájába. Az egész, kivált éjjel, vagy kora hajnalban, midőn a hegykörnyezte városban ünnepélyes csend honol, leírhatlanul megható és fönséges. Van benne valami, mi ábrándokba ringat, a szív s kedély legrejtettebb hurjait érinti, — mi tele van szelid, meleg költészettel. A zene geniusa ott lebeg tündér szárnyaival a város fölött s Mozart komoly szobra, melyet a hálás város nagy fiának emelt a nyugodt, néma éjeken, hallgatja csendesen a béke, nyugalom legtisztább gyönyörét, a hangok harmoniáját.

II.

Bécs után nincs még egy város a birodalomban, melyet az idegenek oly rendesen felkeresnének, mint Salzburg. Ez a város majdnem olyan, mint Interlaken Helvétiában. Magában véve keveset bir, de onnét teszik a legszebb kirándulásokat a környékbe. A ki hegyekre szeret mászni, az közelben kapja a legvadregényesb helyeket; a ki nem magasba, hanem alantra vágyik, az Ischl, Hallein, Berchtesgadenben leszállhat a föld mélyébe s buvárkodhatik a só jegecedésében; a kinek viz kell, lapos és

nyugodt, az elmehet a tündérszépségü Königssee, Reichenhallba; a kinek nem kell a víz laposan, nyugodtan, hanem akarja látni természetes vad haragjában, a mint a szédítő magasból bösz dühvel rohan alá, s ezüst tajtékot túr, az menjen Gollingba. A kinek ez sem tetszik s szeretné a természet e vad gyermekét előirt szabályok szerint ugrálni, tánczolni, ficzánkolni látni. — az menjen Hellbronba; a versaillesi vizijátékokról ott fogalmat szerezhethet. A ki fürdeni akar, az menjen Ischl, sz. Wolfgang, vagy Mondseehez vagy a kies Zell am See-be. A ki kertet, parkot, várat, kastélyt akar megbámulni, elmehet Aigenbe, ott van mit nézni. A kinek mindez nem elég, a természet szépségei iránt nem bir érzékkel s kuriosumok után vágyik, — az menjen ki a *köszinházhoz*, egy a sziklából kifaragott imposáns szinkörbe, mely nem emlékeztet ugyan a római nagy amphiteatrumokra, de sok tekintetben azoknál még érdekesebb. Mindezek-től egész Salzburg körül van véve. Lehet bennök válogatni. Mind együtt és közelben. Az élvezetekhez nem kivántatik egyéb, mint a mennyi egy czukorgyár, vagy vasútépítéséhez. Pénz, és vállalkozó szellem.

Hiszen ha csak ez kellene. Ki tagadná, hogy az angolnak legtöbb a pénze és vállalkozó szelleme; s mégis nézze meg valaki az itt hemzsegő angolokat. A

két éltü amphibiiumok nem tesznek oly viásszás benyomást, mint a ködös Albionnak fiai s leányai, mikor ide vetődnek. Oly álmos, unalmas, petyhüdt, folyton ásítózó népség ez, hogy az ember nem restelné öt evés közben felébreszteni. Mit ér ha meg van mindene, csak legfőbb, a *kedély* hiányzik nála. Valamely átok verte meg e szigetlakó népet, hogy midőn a kontinensre teszi lábát, megdermed s besózott heringgé változik. Vére olyan, mint sz. Januáriusé; megaludt, szilárd — csak ritkán forr föl, hanem akkor habzó, forró s tulcsap határain.

A salzburgi stifstkellerben, melyet még Mozart is látogatott hajdanában, s mely máig is egyike azon régi tisztességes helyeknek, melyekben a tudomány, szellem, kedély, s bonvivant élet aristokratiája van képviselve, mely maig is a boldog egyszerűség régi csapszékét tárja elénk, mert teritetlen faasztalok mellett csak nagy könyörgésre kaphat az ember benne enni és inni valót, — e maradványában a középkori barát-korcsmáknak, volt alkalmam látni egy tisztcs családöt, mely ha nem Bostonból, legalább is Manchesterből került ide. Egy asztalt egészen elfoglaltak, pedig csak négyen voltak, — apa, anya, fiu és leány. Mind a négyen meglátszott, hogy öket a legborzasztóbb, hála Istennek nálunk ismeretlen betegség

kergette ide. Az unalom. Úgy ültek ott némán, szótlan, egymásra meresztett szemmel, mintha fogadást tettek volna, hogy a ki először nevet közölük, az fizeti meg az egész vacsorát. Pedig az öreg ur oly kedélyes, derék embernek látszék, mint akárhány ó-budai háziur; az asszonyság kissé megáldva az anyatermészettől, ha nem birt is sylphid alakkal, de kerek terjedelmében azon nyugalmas patriarcha-nők képét mutatá, kiknek komoly arcáról le lehet olvasni az álmoskönyv használatát s a szigorú erényt. A ficzkó a golyhó korszak legszebb állapotában, úgy ült ott, mint egy rigorozált fiatal ember, ki a dákó, makaó s ferbliből igen alapos feleleteket volna képes adni, de különben a tudományokkal szemben tisztességes hallgatagságra van utalva; a leány, hirtelen felnőtt magas alak, az északi virágok halvány himporával arczán, félve süté le szemeit s mindannyiszor felrezzent csendes álmodozásából, valahányszor a mellék-asztalnál ülő „jogli“ nagyot kurjantott. A többi asztaloknál szanaszét a stift tagjai, papok, tarka ruhájú idegenek, kóbor turisták itták a hegy levét. A borgőz és dohányfüst épen nem terjesztett el valami salonillatot; az elv itt az, hogy a ki kényes, ne jöjjön ide, ha pedig itt van, viseljen el mindent türelmesen.

Én magam esetleg oly asztalhoz ju-

tottam, melynél merőben doktorok ültek. Már Salzburgban annyi a doktor, hogy szinte elijed tőlük az ember. Majdnem többre becsülik azt, ki nem az. Amint szomszédomnak elmondtam, hogy ki vagyok, legottan doktornak czimezett. Nem tudom hizelgésnek vegyem-e vagy gúnynak. Annyit észrevettem, hogy ennél a fakultásnál igen könnyen lehetne doktorizálni; nem kívántatik egyéb, mint hogy a doktoráns asztal alá igya a tisztos kompániát.

Ezen babérra nem vágyódtam.

Midőn már észrevettem, hogy asztaltársaim egy újabb bakkalureatusra minden lehető lépést megtettek, s a tudományos viták oda fejlődtek, hogy egymás nyakába boruljanak, vagy épen egymással hajba kapjanak az új fakultás becsületeért, jónak láttam búcsut venni e konfidens egyetemtől, nem minden alap nélkül tartván attól, hogy diplomámat kabátomon viszem haza.

Másnap azután a városi muzeumban találkoztam azon angol családdal, mely tanuja volt tegnapi majdnem megtörtént ünnepélyes megdoktoroztatásomnak.

Fájdalom, hogy mai nap a legműveltebb népek a multban találják föl nagyságuk emlékeit. A kegyelet, a mult és ősi nagyság iránt hozta létre a muzeumokat. Az egyiptomi mumiák csak úgy szólnak a régi nagyságról a törpe kornak

mint azon tizenkét kötányér, melyről a salzburgi muzeum szellemdús magyarázója elhíttetni akarta velem, hogy azok a kánai menyekzónél szerepeltek. Tagadhatlan, hogy a városi muzeumban sok érdekes dolog van; tán több mint másutt; de egyes tárgyak oly meseszerű hagyományokkal állanak kapcsolatban, hogy a gondolkozó szemlélő kénytelen magamagának kiskorúsági bizonyítványt adni azon időkre, melyekben azokat elhitte. Valamelyik szobában a mutogató elővön egy óriási, fakószínű kalapot, mely édes nagyapja lehetne a trencsényi tótok jellemző fővegének s erősen állítá, hogy az egy salzburgi bibornok-érseké volt, kinek feje ily rettenetes teriméjű kalapot kívánt. A fiatal angol urfi feltette fejére a kalapot, mely leesett nyakáig. A család tagjai, mint igazhívő protestansok elszörnyűködtek az arányokon, s puritán borzalommal emelték ki az ifju embert a kalapból. Bámulatukat én oszlattam el azon malitiosus megjegyzéssel, hogy nem a bibornok feje kívánta e buzaszállító hajónak beillő főveget, hanem csak a — parókája. A mikor ugyanis azon egyházfejedelem élt, a főurak oly nagy tərjedelmű vendég-hajat hordtak, hogy egész sátort viseltek fejükön. A magyarázat tetszett ugyan az én angoljaimnak, de nem tetszett a magyarázónak, ki immár husz esztendeig mu-

tatgatja azt az óriás kalapot, s füllenti hozzá az óriás-fejet.

A megjegyzésnek az lett az eredménye, hogy a derék magyarázó az anti-historikus ellenvetések hatását enyhíteni akarván, hirtelen átcsapott azon térre, melyen lehetetlen megtagadni azt, hogy valóban voltak nagyfejű emberek a világon.

Megmutatta a kinzó szereket. Azon gyönyörűséges gépeket, melyeket a derék emberek felhasználtak arra, hogy megtudják az igazságot. Igen szép modern gyötrelmi szerszámok, melyek hála Istennek soha sem voltak használva, hanem csak utánózva lettek, hogy a későbbi kor emberének legyen alkalmá hálálkodni azon, hogy a jelen felvilágosodott korban él, mikor a gonosztévőket marczipánnal etetik. A mai humanismus úgy áll a középkori barbarismushoz, mint az ostobaság az erőszakhoz. Száz év mulva üveg alatt fognak mutogatni trafik szivart, kitömött bureaukatát, s közoktatási törvény paragrafust, mondván, hogy ime volt egy korszak, midőn ezekkel kinozták az ártatlanokat.

De van valami a városi muzeumban, minek párját nem láttam sehol s ez a hangszergyűjtemény. A zongorák, hegedűk, sipok, fuvolák s fagótok inkunabulumjai; a feltalálás legkezdetlegesebb ál-

lapotában. Tubalkain s Pán szerszámai azon időkből, midőn az ember a madaraktól tanulta a zenét. Kölyök-zongorák, melyeknek féllábuk még a hárfára emlékeztet, bőgő-suhanczok, ficzkó-brugók és csecsemő-klarinetok, természetesen mind beszáradt hanggal, rekedt torokkal. Valamikor, midőn még a dob és triangulum vitte a főszerepet s az ember füle nem volt annyira ínyencz, nem ismerte a zenei delikatesseket, s megelégedék prücsökhanggal, e hangszerek lármázó, visitó, czinczogó zenéjében mennyei élvezetet talált. Csak lassankint haladtak a tökély útján, s nagyon sok hamis hang után jutottak oda, hol most vannak. E limlomos hangszereket úgy kell tekintenünk, mint becsületes elődjeit a mai arisztokratikus hangszereknek. Igaz ugyan, hogy kettőt száműztek körükből, — a lantot és ennek ikertestvérét, a világ legszebb hangszerét — a hárfát; kettőt pedig be nem fogadtak körükbe, a cimbalmot és a dudát. Ezek kivételével a többek mind ott vannak képviselve. Amazokat s pedig a lantot a tizenharmadik század áramlatai némiták el, midőn a troubadouroszive kihült, s ajkaik megnémultak; a hárfát, mint az arisztokratia kiváló hangszerét összetörte a franczia forradalom. Még Beaumarchais-nek irigyei voltak mert Maria Antoinette előtt *ülve* hárfáz-

hatott s nem egy udvaroncz törte ujjait a húrokon, hogy hasonló szerencsében részesülhessen, — de már 1793-ban a hárfa royalis érzelmekre mutatott s a kinek volt, befűtött vele. A czimbalom és duda pedig megmaradt rusztikus hangszernek, soha sem vágyott a salonokba, ott maradt a csárdákban, csapszékekben. Hű maradt a szegénységhez.

A gyűjteményben vannak kuriosumok is. Egy üvegharmonika, egy orvosilag eltiltott hangszer, melynek hangjai a hallgatót idegbetegségbe ejtik. Így mondja azt a kedélyes muzeumőr. Jelenben azonban, midőn a művelt világ idegei fölöt-
több megerősödtek, legfeljebb azon hatása lenne, a mi a kintornának; a ki sokáig hallja, annyira megharagszik, hogy megfogadja, miszerint nem csinál több adósságot. Mert a hangnak eredeti hatása van. Volt orvos, ki a gyomor baj ellen a bőgő hegedű hallgatását praescribálta; egy másik komolyan állította, hogy a fejfájás ellen nincs biztosabb gyógyszer, mint a fülhasító klarinéhang. Chinában a fizetni nem akaró adós háza előtt a hitelező addig doboltat, míg a jámbor adós vagy megbolondul, vagy fizet. Cincinnatiban pedig egy nőtársaság állt egybe, mely a pálinka-ivók ellen azt a módot használta, hogy minden csapszék előtt addig énekelt, míg valamennyi absynt-ivó vendég esze nél-

kül szétiramlott. Kiénekelték őket a korcs-
mából. A másik kuriosum pedig egy ércz
harmonika, melynek hangjához képest az
elkárhozottak üvöltése angyali ének, a
fűrészráspolyozás pacsirta-dal. Egy for-
gatható érczhengerre ráteszi az illető mű-
vész megnedvesített ujjait s a henger el-
kezd eleinte nyöszörögni, sirni, utóbb si-
valkodik, lármáz, elvégre oly fülrepesztő
ordítást kezd, hogy a kölykét vesztett
párducz megirigyelhetné. A derék muto-
gató megszólaltatá e gonosz szerszámot
és nem is hagyott föl előbb, míg a ha-
tást arczainkon nem olvasá. A hatás pe-
dig méltó volt a hangszerhez. A man-
chesteri angol kékült, zöldült; felesége,
leánya ájuldoztak, a fiu görcsöket kapott,
én pedig azt éreztem magamban, mintha
valaki hajamnál fogva tartana a levegő-
ben s úgy húzná ki a fogamat. Még én
voltam leginkább hajamnál; erősen kö-
nyörögtem, hogy hagyja abba; elég volt.

Ha Hamlet, ki a sok bolond között
örültsége mellett mégis a legokosabb, Ro-
senkranz és Guildenstern uraknak a fu-
vola helyett ezen hangszerre nyujtotta volna,
bizonyára azoknak elment volna kedvök
a sötét királyfi szívének rémséges titkait
fürkészni. Bátran lehet mondani, hogy e
boszorkány-szerszám jobb rabvallató mint
a beczkói bor. Ha valaki félóráig ki bírja
állani panasz nélkül, elhiheti magáról,

hogy agyveleje keménységére nézvést felér a lipitai turóval.

Szinte föllélekzém, midőn a muzeumot elhagytam. Megfogadtam, hogy hasonló kísértésnek nem teszem ki fülemet. Három napig érezték csontjaim a hatást. Inkább meghallgatom az amerikaiak gőzorgonáját, vagy ágyú-concertjét, vagy épen ama gonosz hangszert, mely a billentyűk érintésére különböző korú s torkú macskák farkait csipegeti s pompás akkordokat idéz elő, macskatorokból. Ez legalább hang, mely tűrhetlen, de nem bolondít.

Mondám, hogy Salzburg a zene városa. Nem azért, mert ily nem annyira hallatlan, mint inkább nagyon is hallható melodiával mulattatja vendégeit, hanem mivel abban a természet legszebb harmoniája köszönt. Siettem magam ezzel kárpótolni, mielőtt a bajor földre mennék. Három napi kirándulás Salzburg környéke teljesen elégséges, hogy a felbőszített kedély megszelidüljön s a lélek belássa hogy szép, dicső az, mit az emberi szellem évezredek át küzdve, fáradva, megteremtett, — de mégis szebb, dicsőbb az, mi a változatlan, örök Alkotónak, kezeiből kikerült.

„Ne sirj azután, a mi mulandó ; de sirhatsz, ha az idők árjában tova rohantál, a nélkül, hogy az égre gondoltál volna!“

— mondá egy rideg bölcsész, — Schleiermacher.

III.

Ha valahol, ugy a jó bajor nemzet fővárosában, a bourgeoisie s művészet e csodás keverékü székhelyén elég tapasztalatot tehet az ember. Az évnek bizonyos részében hemzsegnék e városban az idegenek; a saison vándor madarai bármely világrészből jöjjenek, Münchenben bizonyosan megállapodnak s ha nem is a látható műremekked kedvéért, már azon tisztességnél fogva is, melylyel a valódi bajor sör hírének tartoznak. Biztosíthatok mindenkit, hogy ha csekélységemet illetőleg kételyei támadnának az ok iránt, mely miatt megállapodám a jelenkor új Athenejében, — meg kell vallanom, hogy ez kettős volt; egyaránt vágytam gyönyörködni a bajor sör és a bajor műkincsekben.

Szép dolog, ha valakiről azt mondhatják, hogy szellemdús és szeretetreméltó. Az öreg atheni bölcsésZRől Zenóról valamely gonosz historikus feljegyezte, hogy komor, mogorva kedélyü ember vala, minden társaságot szétugrasztott száraz bölcselkedéseivel; de ha poharára nézett, a legszellemdusabb, a legszeretetreméltóbb ember vált belőle s mint a csorgó méz

ömlött ajkiról a sok erkölcsi igazság. Nekem is van egy ily természetű barátom, ki gyakorta használja e methodust, mindazonáltal mindeddig még nem lett Zeno belőle. Hinni akarom azonban, hogy azon hatás reminiscentiái, melyet rám a müncheni királyi sörháznak látogatása tett, jelenben is elég erővel birandnak arra, hogy szeretetreméltóvá tegyenek. Különben is tudva van, hogy Alphonz, Kastilia királya mit szokott volt mondani: öreg fával tüzelni, öreg könyvekből tanulni, öregtől tanácsot kérni s öreg bort inni a legheylesb eljárás az életben. Ez nekem is principiumom. — Hogy azonban jelenleg az öreg bor helyett inkább az ifju sörre reflektálok, oka nem más mint a németek nagy költője Goethe, ki oly szivrehatóan ecsetelé az ifjú Werther lelkesedését, melylyel szive tárgyának papucsából itta ki a bajor sört, hogy e lelkesedés problema lett bennem, melyet Münchenben akartam megfejteni.

Ha van az emberben szenvedély, mely szörnyeteggé fajulhat, állati ösztön, mely gonosz óriássá nőhet, százfejű hydra, mindmegannyi torokkal, úgy ez a szomj. Azt már hallottam, hogy voltak nagy evők a világon, kiknek gyomrában akárhány kis nagyherczegség is helyet talált volna. Renaud de Baun, bourgeois érsek csak tizenkétszer evett napjában; a wittembergi

Kahle sirva panaszkodék, hogy már csak egy malaczt kap reggelire, míg Bazil, bresti hajóhadnagy miután minden vagyonát megette, a kórházban halt meg — éhen. Midőn felbonczolták találtak gyomrában harmincz darab dugaszt, négy összetört czinkanalat, három pipát, kostöket, vascsöveket. Hiszem azonban, hogy mindez csak kivételes jelenség az életben. Hogy azonban a szomj sokkal otthonosabb, hogy csak ritkán születik e hajlammal az ember, hanem az idők folytában képezi ki magát abban, arról meggyőzött egy hétköznapi délután tett látogatásom a müncheni királyi sörházban.

A hatalmas épület minden zuga telve volt népséggel. Férfi, nő, gyerek, ur és szolga, ordító, lármázó tömeg együvé keverve. Székről, asztalról, padról szó sincs, kiki iszsa a maga sörét ott a hol lehet, kapu alatt, falfülkében, pinczegádorban, kályhatetején. A kiszolgálásnak nyomát sem lehet találni, hanem van néhány száz cserép korsó, s ki oly szerencsés, hogy könyökével a söntésig tudja magát küzdeni, lefizeti a pénzt s aztán várhat míg feje fölött, vállain keresztül, harmincz negyven korsót hatalmasan habzó sörrel szétkapkodnak, nem igen gondolva azzal, hogy az előállók valóságos sörzuhany alatt vannak; cylinder, inggallér, kravátli és frizura csorog a sörtől, míg egy rekedt

hangú kiméző elordítja magát s mintegy örven kar, majd meztelen felgyürt ingujjal, majd azon szurtosan, majd elegáns keztyükben kinyul a korsó után s boldog ha elcsípheti. Az ily szerencsés aztán buvik a hová lehet; felét kiiszsa helyben, mert a taszigálás közben misem maradna benne, s alig itta ki, már is ott lesi őt, hat várva a korsóra s ha nem vigyáz úgy elkapják orra elől, hogy félórába kerül, míg másikhoz juthat. Az iddogálókat szemlélni nem csak mulatságos, hanem tanulságos is. Amott a szögletben pohos bérkocsis iszik mohón, neki vetve hátát a falnak, széles sujtásu cylindere már is félre áll fején; előtte elegáns dandy áll, felcsiptetett monokliján keresztül epedő pillantásokat vetve a lassan ürülő korsóra; mellette három müncheni kofa, egyik sem soványabb mint Schakespeare Marcsája a Tévedések játékában, — kézről kézre adva a korsót s gonosz pillantásokat vetve az ivóra, ha sokáig tartja ajkainál. Amott czifrán öltözött kétes delnő bérel ki magának egy suhanczot, ki üres korsójával ott lézeng előtte, aztán neki rohan az ordító tömegnek, befurja magát mint a kukacz a sajtbba s nagy sokára visszajő félkorsóval, miután felét utközben beszopta. A kapu alatt öt hat diák iddogál két korsóból, míg néhány társuk a tömegben egész a söntésig szoros lánczot képezve egymásután adják,

veszik a telt s üres korsókat. Egy pár bábész angol s csomó idegen keveredik a tömegbe ide s tova taszigáltatva, mint egy veszedelmes örvényben, melybe könnyű bejutni, de nehéz belőle kiszabadulni. Ki is jött egyik másik úgy meglocsolva, mint a kiöntött ürge. A rendes látogató igen otthonosan mozog e zürzavarban, elkap egy korsót, szétlöki a tömeget, nagyot iszik, megtörli bajszát s szalad tovább. A sörház előtt gyakran egész csomó bérkocsi áll; ur és kocsis együtt isznak odabent. Ez ingyen színjáték így tart mindennap késő estig.

Nem irhatom le a hatást, melyet e kép szemlélete rám tön. Majd nevetnem kellett, majd az undor fogott el. Saját-szerű teremtménye Istennek az ember. A faj és szokásban sok vagyon, mi mint problema áll előttünk. Azon mennyiségű ital, melyet egy orosz nyugodtan hajt föl reggelire, megölne egy spanyolt. Általában az éjszakai népek sokkal többet elbirnak, mint a déliek; ezt az égalj okozza. A közép vidékeken azonban az ivásnak indító oka a szokás. Egy statisztikus kiszámította, hogy Bécsben évenként husz millió pint sörnél több fogy el s hogy naponként egy emberre negyedfél pint sör jut. Az államnak azonban érdekében fekszik a minél nagyobb mérvű fogyasztás, — hogy a nép sattnyul, romlik, a nemzedék butul azzal

nem törődik. A bajor az első sörivó a világon. Mondják, hogy a mint a gyereket a tejtől elválasztják, azontul aztán sört iszik, ha hozzá jut. Nem is találtam egész Bajorországban, különösen a városi köznépnél életfriss, pirospozsgás nemzedéket. E gyerekek, ha nem is kretinek még, de legjobb uton vannak azzá lehetni.

Hibáznék azonban az, ki a jó bajor népet München után itélné meg. A valódi bajor elem azon sajátságai, melyek azt a többi német fajktól megkülönböztetik, legkevésbé vannak az ország fővárosában képviselve. Egyedül a munkás nép az, mely többé-kevésbé az ó-német becsületesség jellegét megörzvé, — a többi jellemző tulajdonaiból alig tartott meg egyebet, mint a nyerseséget s a spekulatív szellemet. München népe a nagy világvárosok népét majmolja, bár műkincseit kivéve, ezektől távol áll. Ipara nem valami jelentékeny, főkiviteli czikke a sör, mely tagadhatlanul első a világon. A műipar csak azóta emelkedék, amióta örök emlékü nagy fejedelme Lajos Münchent a művészet központi városává tevé. Eleget panaszkodott, zúgolódott a nép annak idején, a töméntelen súlyos adók miatt. Az ország nem győzte a mügyüjtő király szenvedélyét kielégíteni; — de az okos fejedelem jól tudta, hogy e kivetett összeg néhány év alatt visszakerül. Igaza volt; mióta Mün-

chen a festészet és szobrászat remekeit falai közt birja, azóta a saison idején kívül is zsibong a város idegenektől; minden utas elkölt itt legkevesebb harmincz negyven tallért. A város emelkedik, nyilvános monumentalis épületeinek száma egyre nő s a világvárosok után méltán megilleti az első hely. Amit az építészetben stylnek nevezünk, annak példányait mind feltálhatjuk Münchenben. Vajmi sajtászerű azon benyomás, melyet e város az idegenre tesz; a közönséges mindennapi házak között ott állnak a pompás antik stylű paloták; egy pár lépés valamely bizanti stylű épülettől, és azonnal új, majd renaissance majd barockstylű épület áll előttünk. Olyan ez, mintha a modern divat közepette néhányan középkori spanyol, angol vagy a francia rokkoko öltözetben sétálnának fel alá. Az emberi szem eltüri ezt valamely ódon drámában, melyben a tollas baret, harisnya és gyikleső, úgyszintén az obligát kecskeszakál elkerülhetlen kellékei a hősnök, de ha az utczán látnók, elnevetnők magunkat. Egyes láncszemek ez épületek s még sok hiányzik míg azokat a többi nyomorúságos házakkal a finomabb izlés szabályai szerint össze lehet kapcsolni.

Midőn a királyi sörházat két utitársammal elhagytam hatalmas eső kerekedett. A müncheni bérkocsisok úgylátszik egyenes leszármazottjai a bécsieknek; on-

nét a magasból t. i. a bakról csak úgy szórják az élczet a gyaloglókra. Hogy ez élczezen erősen megérik az istálószag, mondanom sem kell. Mint mondám, soha sem szoktam esernyőt hordani; sőt azon rossz szokásom van, hogy szeretek az esőben járni. Kitettem tehát magamat a hulló esőn kívül amaz élczeknek, melyek ugyan nem a felhőkből, hanem a bérkocsik bakjairól hullottak rám. Mindkettő mulattatott. Hja a világ már nagyon czivilizálódott; az emberek sokat megszoktak; miért maradtak volna egyedül a bérkocsisok hátra. Mondják, hogy a salzburgi érsek már nagy Károly idejében Alcuin toursi apátnak egy esernyőt küldött ajándékba; azonban az esernyő használata csak XII. Lajos idejében jött divatba. Eleinte mint valamely ördögös szerszámot a hón alatt hordták, mint a hogy a mai öregek teszik, — s csak esős időben huzták elő. A jelen század elején kezdték először bot gyanánt használni. Az angolok sokáig nevetségesnek tarták, bár a régi időkben minden előkelő angol ház előszobájában egy kolossalis esernyő tartatott, melyet a kapu és hintó közé helyeztek, midőn esett. A gyaloghintósok s bérkocsisok képezték az első reakciót az esernyőviselők ellen. Angliában bármely sotisenek kitette magát az, ki esernyővel jelent meg az utcán, míg most ha képzelhetünk is esernyőt an-

gol nélkül, alig láthatunk angolt esernyő nélkül. A skót Macdonald 1778-ban Spanyolországból egy esernyőt hozva, magát három hónapon át minden gunynak kitette. Paraplis embernek nevezték, kaczagtak rajta, — hanem azután mindnyájan elfogadták. Németországban 1730-ban kezdte először szerepelni, azóta a német doktorok kiegészítő része, ép úgy mint a szemüveg és tobákszelencze. Jelenben már annyira mentünk, hogy nem csak az eső, hanem a nap ellen is ernyőt hordunk, mely dicső vivmányt a japániak példáját követő amerikaiaknak köszönhetünk. Az amerikai bolondul a kényelem után, kitalál mindent mi erre való, elkezdve a pompásan kiszőnyegezett koporsóktól egész ama legujabb kaucsuk kötelekig, melyekkel fölötte kényelmesen lehet az embernek magát felakasztani.

Utunk a Ruhmeshalleba vezetett. Utközben azonban a Schwanthaler-muzeumot tekintők meg. E gyűjtemény gipszöntvényekben a nagy művész Schwanthalernek minden művét magában foglalja, kisebb-nagyobb alakban s számtalan példányban. E másolatok azonban nem oly érdekesek, mint az eredeti nagyságu modellek. Kettő különösen érdekelt; az első József nádor lovagszobra, mely Pest városának volt szánva s mindenesetre szebb lett volna mint a mostani. Halbig még távol áll

Schwanthalertől. A másik Korvin Mátyás magyar király lovagszobra Varsó számára, azonban mindkettő csak modellben maradt. Ez utóbbi különösen sikerült s nem ártana, ha hazai műismerőseink s befolyásos férfaink figyelemre méltatnák. Hajdanában nagyon lelkesültek hazánkban amaz eszméért, hogy Mátyás királynak lovagszobrot emeljenek, sőt a jó Ferenczy szobrász meg is kezdte az előmunkálásokat. Az alapzathoz szükséges faragványok sokáig ott heverték a pesti muzeum régiségtárának ajtaja előtt. A lehült utódok abban hagyatták a munkát s a faragott talapatok most a muzeum kert ülökéit képezik; a nagy Mátyás király helyett jámbor invalidus vagy szerelmes jáger káplár üldögél rajtuk, helyet engedve a kövér dajkáknak is. A szegény jó Ferenczy, ez első jelentékenyebb hazai szobrászunk sem hitte volna valaha ezt; ámde az is tény, hogy még messzeállt a műtökélytől, s ha esetleg a Mátyás tervezett szobra létrejő, a mai művészi tökély mellett nem nagy dicsőségünkre válnék. Itt van továbbá a darmstadti Lajos szobor, II. Miksa császár szobra gyönyörű kivitelben. Műbarátok olcsó pénzért megszerezhetik itt Schwanthaler minden műveit különféle nagyságban, finoman kiállított főszöntvényekben.

A Károlykaputól mintegy negyedóránnyira áll az ugynevezett Ruhmeshalle;

gyönyörű széles térségen álló doriai oszlopokkal ékesített nyitott csarnokos épület, melyhez hatalmas, széles lépcsőzet vezet föl s melynek tág ívei alatt Németország nevezetes férfiainak mellszobrai láthatók. Csak oly férfiak mellszobrai állítatnak föl itt, kik mindenekelőtt németek voltak azután pedig valamiben kitűntek. Így a festő Schongauer, a bölcész Schelling, a szobrász Kraft, az író Jean Paul, Platen, stb. után ott vagyon Gyulay tábornok is, ki tartós *egészségével* érdemelte ki a dicsőséget, hogy mellszobra itt felállíttassék, miután tábornoksága alatt soha semmit sem *vett be*. Az imposans csarnok előtt áll az I. Lajos által 1850-ben felállított és Schwanthaler által modellirozott Bavariaszobor. Ez érczasszonyosság nem kevesebb mint 54 láb magas, kinyújtott kezében egy hatalmas koszorut tart, míg jobbján egy meszterileg alkotott oroszlán ül. Szerencsénk volt e tisztos dámával ismeretséget köt-nünk, amennyiben tizenkét bajor krajczárnyi díjért megengedtetett, hogy annak bensejében sétát tegyünk. No ilyen sétám még soha sem volt. Voltam a velencei Campanileben, felmáshztam a bolognai Garizendába, szepegtem a pisai görbe torony legfelsőbb párkányzatán, de kíváncsiságomért egynek sem fizettem olyan árt, mint ezen dámának. A napsugárnak kitett érczszobor délután már izzóvá lesz, s midőn

egymás feje fölött a keskeny vaslépcsőkön megindultunk, eszembe jutott Sidrach, Midrach és Abdenágó, a három zsidó gyerek sorsa, kiket a barbár babyloni király tüzes kemenczébe vettetett. Foróbb kemenczét képzelnem sem lehet, mint e befűtött delnót. Hozzájárult az is, hogy alattam két tübingeni diák mászott oly szoroson nyomomban, hogy azt kell hinnem, toltak fölfelé. A közönséges gőzfürdő gyerekjáték ama hőséghez képest, melyet itt éreztem — s midőn jó tizpercnyi mászás után elvégre megérkeztem a gégen keresztül a fejbe, azt éreztem, mint midőn valakit a kályhából a jégverembe vetnek. A derék asszonyság azonban nem csak arról győzött meg, hogy feje üres, hanem hogy szemem keresztül a leggyönyörűbb panorámát nyújtja, minőt csak költői képzelem alkothat. Az eső megszűnt s mi a szétszakadozott felhőkön keresztül, a langyos esőtől megtisztult légen át magunk előtt láttuk a bajor havasok festői képét, az Untersberget, a Watzmant a rovátkos császárhegyeket, s a stubai havasok lánczolatát. Megható, fönséges volt e jelenet, melybe annyira elmerültem, hogy a tübingeni két diák lökdöséseit sem érzem. Nem tudom minek tulajdonítsam a bajor sörnek-e vagy a lelkesültségnek, hanem egyik diákom sehogy sem akart búcsut venni a helyzettől, sőt meglökve tár-

sát nagy bölcsen duettóban rákezdték a Gaudeamus igitur-féle ismert diáknótát, melynek klasszicitása rendesen *megindító* hatással van rám; mi okból én és társaim azonnal megindultunk.

Az estét a Cirque Fracaisban kelle töltenem, kellemetes szomszédságában egy érdemrendekkel felcziczomázott bajor diplomatának, kinek, amint látszott, hiuságánál csak az orra volt nagyobb. A müncheni nép általában hiú s aesthetikai hajlamainak hathatós jeleit mutatja a fényezésben. A társadalmi élet bajai közt ez utóbbi nem épen lényegtelen. A munkás elem már évek óta szemenkint töri össze a lánczokat, melyek lefogva tarták; hogy a sok éhező gyomorba jusson valami, feltalálták a luxust. Furcsa politika olajjal fojtani el a tüzet! Volt idő midőn bitófa alá állították azt, ki inget, mint szükségtelen fényzési czikket mert hordani. A középkorban egy pápa megrótt valamely apátot, mivel a szerzeteseknek megengedte a nadrághordást. Midőn a francia papok bocskor helyett papucsot kezdenek hordani, a pápák sokáig ellenzék. Első Jakab angol királynak egyetlen fehér harisnyája volt, azt is miniserének kölcsönözte, midőn az a francia követet akarta elfogadni; Boleyn Anna büszkélkedve emlité, hogy a király egy pár harisnyával megajándékozta. Más idők voltak azok. Most a gró-

fot nem lehet megkülönböztetni a pinczértől, egy herczegnőt a vasárnapi szakácsnétól. Csak a műveltség, a tudomány, a az, mely a rangot megkülönbözteti és igen jó volna ha így lenne. De egy kissé nem így van, mert „ha valaki utczaseprő, besározza magát, ennélfogva komisz ember, míg ha csak jelleméi sározza be, azért még lehet gentleman.“ Képzeltetni, hogy a vasárnapi publikum egy cirkusban meglehetősen tarka lehet. A clownok annyi tapsot arattak, hogy megeléghették a dicsőséget. Mster Atting bakugrásai bármely politikus főt gondolkodóba ejthettek; a diplomata legalább minden mozdulatát komoly figyelemmel kísérte s nem kétlem, hogy a legközelebbi ministerválságnál e jeles akrobata is ajánlatba fog jönni. Oly államban, hol a ministerium tényleges feje zeneköltő, oly királynál, ki lóháton szokott termeiben sétálni, ki a művészeteknek ma barátja, holnap nem, nem lehetetlenség, hogy a belügy oly egyénre fog bízni, ki a czizmadiaár hegyén is fentartja az egyensúlyt, ki bicsakot nyel, s égő csöpüt eszik. Miss Elleda játszi könnyűséggel véghez vitt mutatványai tűzbe hozták a fiatalságot; természetesen, kecses ficzánkolásai-
ban nem egyszer orrba rugván a szemérmét. Megeléghetem a mulatságot. A korral satnyul az izlés is. Ha egy nemzet jellemét meg lehet itélni abból, mint Home

mondja, hogy min tud nevetni, úgy erkölcsi érzületére lehet következtetni abból, miben találja örömét, szórakozását. A még romlatlan s erkölcsében érintetlen maradt nép szórakozása, mulatsága egyszerű, természetes, jelleme és szokásaiból folyó. A római császárok fényes korszakában divat volt a lakoma végeztével langyos vizet inni, s nyeldek!öt tollszárral ingerelni, — azután újra enni. E methodust a mai fővárosokban moralis értelemben szokták használni.

Furcsa lehet mégis, hogy müncheni élményeimet a sörházzal és cirkussal kezdem meg. A ki Münchenben volt s esetleg utazásait leírta, az mind a pinakothekára, szoborgyűjteményre, öntödére, egy szóval a minden turistától obligáte megbámult ritkaságokra reflektál. Ez utóvégre is unalmas. Habár már többször voltam Münchenben s mindig meg szoktam ott állapodni valahányszor arra megyek s pedig nem egyébért, mint hogy a régi képtár valamely termét figyelmesen áttekintsem, — habár jelenleg is két napot szántam a Rubens-termek bámulatára, még sem emlékezem meg erről jelenleg. Félek felülni kedvencz paripámra attól tartva, hogy annyira elkalandoznám, s olvasóimat is felültetném. Inkább megmaradok népeleti szerény tanulmányaimnál s szólok arról, amit pénzért nem mutogatnak, saját tapasztalataimról.

Ha valahol megbecsülik az ipart, a művészet e mostoha testvérét, úgy München az, hol méltó tiszteletben részesül. Nem mondom, hogy a bajor népnek nincs aristokratiája, a születés, pénz és tudományban, mely a misera plebssel alkalmilag érezteti előnyeit, de a munkás középosztály nagy tekintélylyel bír, mely előtt mindenki meghajol. Hogy a becsületes elem néhány év óta a szédelgéstől saturálva van, az is igaz. De azt hiszem, ha helyet keresnénk a világon, hol a humbug vagy charlataneria nem otthonos, úgy azt talán Amerika öserdeiben, vagy a daho-meyi királyságban kellene keresnünk. Sőt újabb időben München az összes világ figyelmét magára vonta kolossalis humbugjai által, elkezdve Döllinger szellemi kötél-tánczaitól az ó-katholicismus szörnyű-séges fiaszkóján át egész Spiczéder Adél kisasszony hallatlan banküzletéig, mely utóbbi hosszú időre elragadta a pálmát az amerikaiaktól, a szédelgést oly bravourral s eredménynyel üzván, mely eddig hallatlan volt. Egy magasrangú ismerősöm, ki fényes cziméről lemondva Münchenben egyedül a művészetnek él, figyelmeztetett e jellemző vonásra, melyet azután helylyel-közzel magam is tapasztaltam. A társalgásban, ha két idegen összekerül, a harmadik kérdés már ez: Mit was beschäftigen Sie sich mein Herr? Ha azután

az illető kérdezett egyéniség az felelné, mit nálunk bizonynyal felelne, — Mein Herr, ich bin Graf! — arra a válasz ilyformán hangzanék, — Si sind ein — s rámondja a rimet. Az országban annak van becsülete, ki valamivel foglalkozik; fur, farag, varr, ir, fest vagy gyalul. Az mindegy akármivel foglalkozik, csak becsületes módon keresse kenyerét. Igaz, hogy itt is vannak emberek, kik lenézik a becsületes, munkás czipészt, mely azt a sarut készíté, melyben a finom gazemberek tapossák a salonokat, kik azt hiszik, hogy az ember a bárónál kezdődik, holott egy derék salzburgi kapuczinus már régen bizonyitgatja, hogy az ember épen ott végződik; no de legyen meg nekik is az ő örömük. A macska is dicsekvék egyszer, hogy az oroszántól származik, hanem csak az egerek előtt; a munkás, házőrző eb elől azonban megugrék. Magam is tisztelettel hajlom meg a nagy ősök utódjai előtt, de csak akkor, ha születésükkel egybekapcsolt magasztos kötelmeiknek megfelelnek, ha nemes bennük nem a vér, hanem a sziv és lélek, ha valódi honpolgárok, munkás méhek az államkasban.

Hogy a tekintélyes ipar után a művészet az, mely a bajor főváros miveltebb köreiben legtöbb elismerés s megtiszteltetésben részesül, az tagadhatlan. Igaz ugyan, hogy a bajorban nincs meg az a veleszü-

letet hajlam, melyet az utolsó velencei gondoliereben feltalálhatni s habár nagyszerű műremekeket láthat naponta, az aesthetikai fejlődés nem oly általános s közös nála mint az olaszban, mindazonáltal izlése finomult, érzéke a szép iránt eleven s ha iparában keresi a kenyeret, művészetében talál gyönyört. A dicső emlékű Lajos király, ki Münchent a művészetek Athenejévé alkotta s ki méltán megérdemlené a „nagy“ nevet, rendkívüli műérzékevel előre látta, hogy míg egyrészt a műkincsek a fővárosban lett összehalmozása az államnak nyújtott anyagi hasznon kívül a nép benső aesthetikai fejlődésére, izlése finomítására is jótékonyan fog hatni, másrészt a haladó művészetek egy központot nyernek, hol a jelesb erők új ösztönt kapva a második klasszikai kort fogják megalapítani. A nagy fejedelem nem csalódott. Ő volt a XIX. század renaissancejának megalapítója. Létrejött a bécsi vagyis overbecki, a düsseldorfi és a müncheni festészeti iskola. Ez utóbbinak mely a bécsi iskolának, hogy úgy mondjam ifjabb testvére, alapítója maga Lajos, bajor király. Ő volt az, ki nem csak e legjelesebb festészeket Münchenbe gyűjté, hanem minden művészeti törekvést hathatósan gyámolított, s az eddig jelentéktelen várost a művészetek asyümává alakítá. Az új német művészetnek

házi tűzhelye München; itt látni mit teremte a nemzeti genius egy művészetpártoló fejedelem uralkodása alatt.

A müncheni festészeti iskola drámai és epikai jelleggel bír, ép úgy mint az egykori híres flórenczi iskola; míg a bécsi iskolában inkább a lyrai elem van képviselve ép azért a régi római iskolához közelit. A müncheni iskola feje a híres Cornelius Péter volt, kit bátran Overbeck elé lehet tenni, bár sokan ez utóbbit teszik a jelenkor festői közt első helyre. Ő festette a Lajostemplomban látható „utolsó ítélet“ al fresko, mely 63 láb magas s 39 láb széles s mely legremekebb művei közé tartozik. Utána *Hesz Henrik*, *Schnorr*, *Schraudolf* és *Kaulbach*. Schnorr festé a Nibelungen hősi-ének jeleneteit az ugynevezett Königsbauban; a négy kolossalis terem négy falán ugyanannyi nagyszerű kép látható; legremekebb a negyedik terem ama freskója, melyben Dietrich és a bős Hágén az égő palota lépcsőjén viaskodnak. Schraudorf mesteri kezét a speyeri dóm hirdeti. Kaulbachtól ki nem ismerné a „Jerusalem pusztulása“ — klasszikus becsü művet, mely kompozíciója, költői felfogása s kivitelével az ujabbkori műremekek sorában még mindig egyedül áll. Mellette áll második darabja a „hunok csatája“ — melynek eszméje ép oly nagyszerű mint az előbbi s Kaulbach hatalmas

fanthasiájáról tanuskodik, kivitele azonban nem oly remek, mint az előbbié.

Ime. Erősen feltettem magamban, hogy nem fogok München művészeti tárgyairól szólni s mégis beletévelyedtem. Mikor az ember oly nehezen állhat ellen hajlamainak. A dolgok menete, — mondja Raupach, — még a lehetetlent is szokássá alakítja, a szokásból természet, s végül élvezet lesz. Az emberek két tárgyról legtöbbször beszélnek; arról mit igen nagyon szeretnek vagy arról mit épen nem szeretnek. A szeretet és gyűlölet, a vonzódás és ellenszenv egyenlő tért foglalnak el az emberi szivben, mert mindkettőnek tárgya gondolkozásunknak irányt ad, tetteinkre behatólag működik. Még mindig boldog az az ember, — ugymond Heine, — ki nek nemcsak álmodni lehet arról, a mit szeret, hanem beszélnie is szabad.

IV.

Egy főrangú családhoz estélyre voltam hivatalos. Tíz óra volt, midőn a kis terembe léptem, melynek ajtószárnycsücsét hivatalos készséggel csapta szét egy pacsuliszagu Ganymed, jól elsajátított attitűddel intve előre, hogy onnét már tovább mehetek. Hála Istennek nem kellett lábaimra vigyázni, mert Münchenben is mint Bécs-

ben az elegáns salonok nincsenek tükörsima padlóval ellátva, melyen a nyaktörés veszélye nélkül még bókolni sem lehet, hanem végiglen be vannak húzva szőnyegekkel, minek ama saajátszerű hatása van a közönséges sárból gyúrt emberre, hogy lábszáraiból a vér mind a fejéhez tódul s a mint végig lépked e ruganyos, bársonyos mezőn, mindig eszében marad hol van s nem feledkezik meg magáról. A salonmodor itt is az, amely egyebütt; stereotyp, kisszerű, nem ritkán nevetséges. A vendég sem lát sem hall míg a háziasszony előtt nem áll, ki férfiak előtt soha, csak a nők előtt kel föl székéről, — azután tiszteletteljesen megériinti ujjahegyét, néhány obligát üres phrasist mond, azzal aztán hónalja alá csapja kalapját s lódul tovább; lehet hogy azontul egy szót sem szól a háziasszonyhoz. Rövid öt percz elég az embernek, hogy a cercle összes tartalmát átvizsgálja, melynek végén aztán kiki saját izlése és állása szerint valamely társat keres, kinek nyakába csimpaszkodik. A harminczon túl lévő delnök illőnek tartják ülve maradni, míg a leánykák hepegő ifjak társaságában föl s alá sétálnak, vagy valamely tratschwinkelbe huzódnak mindig elégséges távolban a gondoskodó mamáktól. Komoly férfiak rendesen rövid ideig maradnak a salonban, kit a dohány, kit a politika a melléktermekbe vonz, hol

legalább egy okos szót is lehet hallani néha, mert a mit a nők fecsegnek, az mind üres, hiábavaló dolog. Jól mondja egy francia író, hogyha valaki leírná azt, a mit néhány beszédes hölgy egy óra alatt összefecseg, megírná a világ minden gyarlóságát. Én is tehát elhagyva társaimat, kiknek e meghívást köszönhettem, a legutolsó termék egyikébe vonultam, mely erős szőnyegajtóval levén a többiektől elzárva, igen alkalmasan be volt rendezve dohányzók salonjának. Nyugalmas kereveten végig heveredve egy kedélyes öreg úr szitta az illatos manillát, míg szemközt vele egy sedatus fiatal ember obligát frakkban hanyagon támaszkodék egy ruganyos karszék támlájára úgy elnyujtva lábait, amint hogy a rhodusi kolosst festik. Bemutattam magamat. Szívélyesen nyújtá felém kezét az öreg ur, míg az ifju ember hidegen billente fejével.

— Remélem uraim! — mondám — nem zavarom önöket; keresve kerestem magamhoz illő helyet, ide bukkantam, — megbocsátanak, ha tovább már nem megyek, mert amint látom nem is mehetek.

— Mindenesetre jól tette, hogy ide jött; dohányzik ön? — gyujtson rá. Önök magyarok szenvedélyes dohányzók, de nem is csoda a kitünő bor mellett kitünő dohányt természetnek.

— Igaz, de megbocsát uram, hogy

észrevételt tesztek; mióta a kormány e két fő fogyasztási cikkre rá tette kezét, azóta az első drága, a másik rossz.

— Elhiszem ez állítást, szólt közbe az ifjú chevalier, — de annak másik részében szabad legyen kételkednem. Ha mi jó szivart akarunk szini osztrák szivart veszünk, mert a mieink gyalázatosak.

— Az igaz, válaszolám, míg mi az önök rossz szivarjai után esengünk. Ennek a dolognak egyszerü nyitja van; a mi finom dohányunkból készült szivart külföldre viszik s ott jól eladják, nekünk csak a szemetje marad s ez államnak az első haszon; másrészt az állam maga importál közepfajta külföldi szivart, eladja drágán s ez a második haszon. E statusgazdasági fogás fölött meglehetősen tudnék mosolyogni, ha esetleg más nemzetbeli lennék, de így nagyon is közélről vagyok érdekelve s van okom azok előtt panaszkodni, kik előttem előnyben részesülnek.

— Már mint előttünk.

— Ugy van.

— Am önök czikke elég pénzbe kerül nekünk is.

— Elhiszem — feleltem készséggel, — de legalább meg van az élvezet; míg nálunk ez sincs meg. Akar ön példát? Az ember bemegy a legjobb czégü boltba s kér valódi havannát, ára csak 12 krajczár

az önök pénzében; eléje tesznek egy skatulyát, kiválaszt belőle ötöt s megy tovább. A valóságos havanna pedig, melynek levele véletlenül Habana helyett Piripócson termett, miután a kétfejű sast, vagy stemplit nem lehet ráütni, a következő tulajdonságokkal igazolja statusgyártmányi mivoltát. Lecsipi ön az elsőnek végét, imé kiránt belőle egy csodás alkatu scolopendumra emlékeztető iszalagot, mely ugyan épen nem fogja önt megörvendeztetni, de vigasztalhatja magát azzal, hogy az egész gyártmány oly szétzülött állapotba jő, mint akárhány liberalis agyvelő, ha abból az önérdek madzagát ily erőszakosan kirántanák. A másikat már ovatosabban fosztja meg hegyétől s nagy lelki vigasztalással tapasztalja, hogy annak annyi szabad levegője sincs, mint az ugynevezett vallás-szabadságnak a modern kulturállamokban. Előfogja a harmadikat, no ez már fölötte kielégíti önt, mert nedves mivolta miatt oly hajlékony, mint a diplomaták dereka az államkölcson fölvételekor. A negyedikhez már gyanuterhelte szivvel fog nyulni, szomorú tapasztalatain okulva minden elővigyázati szabályt felhasznál, míg eléri amaz ohajtott stádiumot, hogy ajkain párologtathatja el füstjét. De ekkor orrát oly fenekedett bűz ütendi meg, mely eszébe jutandja önnek nagy érdemét Hercules ama hősi tettének, melynél fogva félisten

létére nem restelte Augiás istálóját kitarozni. Az ötödiket már nem bántja ön, hanem csodás elismeréssel mint a kétfarkú gyikot, elteszi ön ritkasági muzeumába, hogy lássák az utódok, miszerint apáik gyakorolták a *türelem* erényét s az *önsanyargatást*.

Az öreg ur kedélyesen kaczagott ez élethű leírásra, míg a fiatal ember azok közé tartozott, kik csak szájuk szélével szoktak nevetni.

— Eszerint önöknek sok érdemük lesz a tulvilágon, — szólt az utóbbi, — méltónak találván mellettem helyet foglalni.

— Mindenesetre nem kevesebb, — mondám — mint büne ama jámbor karainak, ki a partra vetődött tengerészeket megeszi. *Élni* csak kell, ez a mai kor jelszava. S mivel az élet ösztöne valamennyi ösztön közt a legerősebb, mit csudálkozunk azon, ha a mai politikaszülte nyomor ellenében ez ösztön nem sokat válogatja a fegyvert, melylyel harczoljon. A felvilágosodástól, a humanismustól még nagyon hátra vagyunk. A mai műveltség régi köpeny, melyet az új foltozások soha sem tesznek ujja. A meztelen életet védő, inségből leüti az első embert, mert hiába, *élni* kell; de a törvény lesujtja őt is; a másik ezreket rabol ki nyilván, napfényen, ez is *élni* akar, csakhogy jobban, s a tör-

vény ezt oltalmába veszi. Régi közmondás, hogy kis bűnösök fölött itélnek a nagy gazemberek. A nagy ember büszkén tiporja el a kis férget, pedig elvégre is az eszi meg. Vannak korok, melyekben nehéz dolog becsületesnek lenni; államok, melyek az emberiség erkölcsi fejlődésének vetnek gátat, körülmények, melyek közt vajmi nehéz érdemet szerezni a tulvilágra. És én tökéletesen értem a most hallott megjegyzés finom gúnyát, csak hogy azt a korra alkalmazom; mert föltétlenül aláírom századunk nyomorúsági bizonyítványát s kész lennék azt is hozzátenni, hogy e sorok az emberiség ama lesülyedt koráról szólnak, midőn az állam rossz gyártmányainak kényszerült fogyasztása is érdemül tudatott be, — a tulvilágra.

Fiatal emberem tűzbe jött e furcsa parirozásra.

— Nagyon klerikalis felfogása társadalmi viszonyainknak az, mit ön most mondott. Engedje amaz észrevételt tennem, nem akarva önnek állására s azzal egybekapcsolt kötelességszerű enthusiasmusra reflektálni, hogy önök mint egy tengerből kiemelkedő szirt azon véleményben vannak, miszerint korunk nagy eseményeinek hullámai absolute nem érintik. E nagy viharban csak önök maradnak szárazon, mint kiket az ön által jellemzett közromlás épen nem érint!

— Bocsánat uram, de alig hiszem hogy ezt mondtam volna.

— Nem a szavakra, hanem az eszmékre reflektálok, állításaiból vonva következtetést. A beteg diagnózisát egészséges teheti csak; önök a kor betegségének diagnózisát adják, mutatva hogy ecce önök egészségesek s mi betegek vagyunk. De ez chimära, mert az egyén a társadalomban, az ember a korban soha sem fog egészen az általános szellemtől ment lenni; szükségképen magával kell hordani azt, bárhová menjen, míg ez életben utazik, ezt a plaidet magával czipeli.

— Ez igaz, hanem kérem a konkluziót.

— A konklusio az, hogy önök is csak a XIX. század gyermekei; jó és rossz az önök vére és agyában ép úgy meg van, mint a világi elemnél.

— Ez előtt meghajlom, igaza van. Az erkölcsnek nem kizárólagos lakhelye — a reverenda. A meggyőződésnek vannak valódi és álmartyrjai. Úgy látszik ép önök szép hazája van hivatva arra, hogy felfogásának ekklatans példáit mutassa meg a művelt világnak. A tudomány széles ut a sötétségben; csak a vallás és pedig a kinyilatkoztatás csalhatlan vallása az, mely fényt vet az utra, mely mint ragyogó csillag a tévelyek homályában a tudomány fejedelmeit az örök igazság jászolához ve-

zeti. Nézzen ön körül s ítélje meg a mai ó-katholikus mozgalmat s ha tette azt, hasonlitsa annak szomorú hirü hőseit nem mondom hozzám, mert én megvallom semmi sem vagyok, hanem amaz üldözött igazság hőseihez, kikben, mint ön állítja a közromlás magva szintén megvan s kik mégis azt affektálják, hogy jobbak mint a többiek. Hallotta ön hírét Antonnak, Pederzaninak, mert Döllingerről és társairól szólni nem akarok? Mit mond ön emez urak törekvéseihez? Valljon valóban a kor szivlűktetéseit visszhangozák-e, vagy önnön értékük tulbecsülése, hiú ambíció s olcsó népszerűség vont szemekre hályogot? Mindkettő. A reformátorokat a kor teremti, miként a hullába bele esik a féreg; ha Zwingli nincs, jó más; teherben van a föld s megszüli a csodaszörnyet, akarja a világ vagy sem. Miként az első ember szülötte magával hozta a szülők átkát, ugy e kor szülöttei magukon hordják ama halálos métely bélyegét, mely már a 93-iki évben megmérgezé az egész generatiót. Mi az ó-katholicismus? A szoknya alatti rabszolgaság, az érzékiség erőlködése az önmegtágadás ellen; az elégtelenség kitörése az engedelmet és alázatot megunt szivben; — a nagyravágyás verébkoponyájú emberekben, a dicsvágy az ostobákban; a népszerűség hajhászata ott, hol tudomány s szent élet hiányzik; törekvése

oly embereknek, kik minden mulandó birtokuk tudatával bírnak. csak azt nem tudják, hogy lelkük van; végül oktalan gög, mely korán megfojtá a lelkiismeretet. Igen uram, — igaza van. A közromlás már oly nagy, hogy hullámaintól e szirt, melyet mi képviselünk sem marad ment. A szívig hatott már a rothadás, — az *egyházig!* De ne higgye ön, habár e vészes üszög az élő test egyes tagjaiba kapott, nem tudna az feljajdulni a ki még ép maradt, nem kiáltana, míg tőle telik: vágjátok ki e rothadó részt, hogy megmenthessük a többit!

— Tehát ön ily szempontból itéli meg e nagy mozgalmat? — mondá öregem megütődve.

— Mindenesetre uram! Okozat nincs ok nélkül és viszont. Ha látjuk az eredményt, következtethetünk azon forrás tisztaságára, melyből eredetét vette. Én valamint egy Caravaggio, Salvatore vagy Jan Bothban bámulom a művészt úgy elvetem az embert; viszont a mily mértékben meghajlom Döllinger tudománya előtt, úgy elvetem kiskorú botlásait, mert tudom azt, hogy nagy fának árnyéka is nagy, a nagy elme botlásai nagyok. Magasról csak nagyot lehet esni. Luther nem volt lángész; ha ma élne legfeljebb sekrestyésnek válnék be; korábban azonban ujdonsággal bírt az impertinentiája s a közönséges

barát deformatör lett, mert a törpe kor annak elfogadta. Ha Döllinger megtalálná Bora Katalinját, a mint hogy Anton uram már régóta megtalálta, minden népszerűségét elvesztené, mint elvesztette emez. Mig Loyson Károly père Hyacint volt, ünnepelt vala neve s személye; a mint azonban megmutatta hogy tulajdonképen mit is akart mondani akkor, midőn a Notre Dame templomban a művelt hallgatóság előtt a természetes szerelem jogait vitatá, undorral fordult el a világ tőle. A hitehagyott pap, a váltóhamisító, az órgyilkos egyformán ki van lökve a társadalomból; *önök maguk sem tudják megmagyarázni, mi oka ez önkéntelen ellenszenvnek. Ez nem más mint a közerkölcsiség megtámadása fölött érzett önkéntelen megdöbbenés*; — mert amint szokva vannak, úgy joguk is van a paptól magasb tökélyeket várni. Nehány tökfilkó zsidólap egekig magasztalja a társadalmi életben nyilatkozó eme botrányokat, örül neki mint a teknős béka, ha moslékra talál, mint azon féreg mely — bocsássanak meg — csak a ganajban élhet. De a mai korrüptiv sajtó az immoralitás bérencze, az állam kéjleánya, mely pénzért eladja a becsületét; mely ha úgy tudna pirulni, a mint perelni tud, úgy tudná az igazat hirdetni amint hazudni tud, úgy birná védeni a jogot, amint azt vádolja, úgy ölelné föl az erényt amint az előli,

megváltoznék a világ. A sajtó még nem közvélemény, hanem a józanság potentiája alól kiszabadult fekete rabszolga, lánczáról elbocsátott eb, mely marja, harapja azt, ki előbb konczzal tartotta. Ezek között, engedjék meg uraim, — hogy az Augsburger Allgemeinenét valóságos bulldognak tartom.

E pillanatban a kis salon ajtaja megnyilt s egy ezredes lépett be társaim egyikével. A társalgást nem folytathattam. Szavaim hatását azonban eléggé illusztrálta az öreg ur ilyszerü bemutatása:

— Herr Obrist, hier haben Sie die Ehre einen aufgeklärten Fanatiker kennen zu lernen.

Tiltakoztam e bemutatás ellen s pedig mindkét értelemben, de alig szólhattam néhány szót már is egy hórihorgas livré betoppant, magával hozva a benne levő inast, ki udvarias halk hangon figyelmeztete, hogy a közép salonban terített asztal vár s így a gastronomikus követelések egyelőre minden morálpolitikát háttérbe szorítottak.

Az étteremben csak nők s idősb urak ültek az asztalnál; a többi állva vagy a szögletben kis, meghitt societét képezve étkezett. Sokat lehetne itt mondanom, de ez unalmas; mert vagy jóllakott állapotban van olvasóm vagy nincs; ha igen, úgy unná az ételek elszámítását, ha pedig

nem, minek keltenék benne étvágyat holmi kottlettek, frikassék, gelék, s a szakács tudja mi mindenek után. Csak annyit tartok megemlítésre méltónak, hogy egy mellékteremben az elmaradhatlan bajor sör is szerepelt, mely a hideg pecsenyére fölségesen ízlett.

Itt egy kissé tünődni kezdtem heveségemen. Idegen házban, társaságban minden kifejezés, szó, mozdulat kritika tárgya, sőt lehetne mondani még nagyobb lőtávollal is bir, a mennyiben egy emberen tett tapasztalatból gyakran az egész nemzetet megítélik. Attól ugyan nem tartottam, hogy e kicsiny kör egész Magyarországot ép oly ultramontánnak fogja hinni, mint magam vagyok, hanem féltem hogy társadalmi műveltségünkre találnak következtetni az én fellépésemből. Nem késsem tehát mentegető szavakat intézni a mellettem álló ezredes urhoz, ki ugyan fellépésemnek csak utolsó jelenetén volt jelen, ép azért tévesen is ítéltetett.

— Hagyja ifjú barátom — ugymond kedélyesen. Én katona vagyok, — ön is az; mint ilyen mondom önnek, hogy a legénységben megkivánom, legyen benne tűz és hév, az előljárókban pedig higgadság, hideg vér. A lelkes alpapság higgadt főpásztorok vezetése mellett sokat tehet!

Igaza volt; mindazonáltal eszembe jutott egy episód, melyről valahol olvas-

tam s mely a hevesség s indulatkitörés káros voltáról eléggé meggyőzhetett. Velenczében történt. Montesquieu és Chesterfield lord sokat vitatkoztak egymással nemzetük saajtságainak tulajdonairól. A „L'esprit de lois“ nagy szellemű szerzője a franczia hevet magasztalá, a lord az angol hideg vér mellett kardoskodott. Argumentumokkal nem mentek semmire. Egy napon sápadt arczczal, lelkendezve rohan be egy idegen Montesquieuhoz nagy sebében tudtára adván, miszerint az olasz kormánynak fölötte feltünt Montesquieu hosszas tartózkodása Velenczében, továbbá azon körülmény, hogy folyton jegyzeteket tesz, Franciaországba sűrűn levelez, mi okból franczia kémnek tartatik. Azért ha élete kedves, rögtön semmisítse meg papirjait. A megrettent író nem késett nagybecsü jegyzeteit azonnal tűzbe vötni, melyeket világhírü művéhez annyi fáradsággal gyűjtött. Egy hét mulva ujolag találkozván Chesterfielddel, elmondja esetét. A lord mosolyog. „Látja ön, ezt egy hidegvérü angol nem tette volna.“ — „No akkor meg is járta volna!“ — „Alig hiszem, — felel a lord — mert az idegen, ki önt megrémité, borbélyom volt, ki egy aranyért örömetst megtette önnel e tréfát.“

Késő éj volt midön a fényes társas kört elhagytuk. Szállodánk kapusa pokol fenekére kívánt mindnyájunkat, mi azon-

ban ellenkezőleg magasba törekedtünk, fel a második emeletre, hol már készen várt lágy karjaival — Morpheus.

V.

Honny soit qui mal y pense. Tudják önök, mi a szép? No lássák én még nem tudom, — mert ha azt mondanám, hogy tudom, többet mondanék, mint a mennyit tudok. Midőn Plátót tanítványait kérdezték, mondaná meg mi a szép, a derék bölcs kitérőleg így felelt: szép? az Isten. Amely mondást egy tudós német bölcsész oda travestált, hogy szép, a szép nő. Így lesz Jupiterből ökör. Ez istentelen istenségnek ugyanis ökörre kelle válnia, hogy Európát kézrekeritse. mig most e kisaszony megvénülvén, szamarakkal is megelégszik; mig e derék mythoszi gavallér becsületes alföldi ökör alakjába bujt, hogy hátára csalja Európát, addig a mai szamarak politikusokká lesznek, hogy Európán nyargaljanak. Így változik át minden e világon. „A szépet csak értő éles szeme találja föl, — mondja Shakespeare — a hiú dicsekvés nem kötheti azt senkinek nyakára“. Mindazonáltal e nagy szellem után jött germán tudósok eleget bajlódtak a szép definitiójával; sokat irtak róla de annál kevesebbet éreztek. Sikerült is

egynek lehetőleg röviden s valóságos német philosophia Gründlichkeitjével s világosságával a szép következő definitióját adni: „a szép a létező s gondolható a külső s belső tökélyeknek alakban és tartalomban, részben és egészben, eszme és tárgyban olyatén szerves egészszé lett kögülése, mely míg egyrészt külső szerveink által megészleltetve az idomok és alakzatok, a színek és hangok, a nyugalom és mozgás, az eszme és kifejezés, a gondolat és tényben csodálandó erővel megragadja figyelmünket, addig másrészt ugyan azon tényezők benső s mintegy láthatlan aktivitásával egy minden egyéb érzelmektől különálló, sőt azokkal a hatást és eredményt illetőleg össze sem hasonlítható gyönyört s élvezetet ébreszt“. Kérek levegőt! Egy lélekzetre ennyit elmondani, ahhoz német tudó s philosophia kell. Talán erre vonatkozva mondá a híres Kästner, hogy az aesthetika ama tudomány, melyben egy mindenkitől ismert dologról úgy írnak, hogy azt ne lehessen érteni. Ha csak ezt akarták, úgy néhányat kivéve, — mindnyájan elérték céljokat.

Emez aesthetikai hánykolódásaimat azonban bocsássa meg olvasóm. Szükségesnek tartottam ez elszórt eszméket mint-megannyi fürge előfutárokat előrebocsátani, mert tegnap volt, hogy a müncheni királyi palota termeit átjártam;

s időztem furcsa áhitattal a szépek termében. Erről pedig ma akartam csevegni. Képzelden valaki magának egy elegáns termet, minőt a finom izlés királyi potenciával teremthet. A jó Lajos bajor király nem csak a holt műremekekért tudott leikesülni, ugylátszik egyformán volt műértő és galant, mert az élő szépségek szemlélete ép oly mértékben gyönyörködteté, mint Rembrandt vagy Holbein vizibetegségben lévő asszonya. A jó király, hogy szemeinek ez ártatlan gyönyörüséget megszerezze, palotájában pompás termet emelt kora ünnepelt szép hölgyeinek számára s miután nem volt padischah, hogy valamennyit elevenen összefogdosatva maga köré gyűjthette volna, megelégedék azzal, hogy portraitjuket egyformán, szépen, sorban, egymás mellett, mint a római korból eredt lombikokat, urnákat, e pompás terem falára aggatá. Itt sétált gyakorta a jó király s legelteté szemeit Istennek ama teremtményein, kiket jókedvében, mint Shakespeare mondaná, az üde tavasz rózsás hajnalán teremtett. Gyakorta felsóhajthott Mirza Schaffyval: „miért nincs száz szivem egyszerre“ — midőn a halhatatlan s örök művész alkotta báj és kellem, kecs és fönség a halandó művész kezétől visszaadva csöndesen rá mosolyoga. Mert van-e ártatlanabb öröm, mint a szépnek élvezete, hol a sziv bensejében minden

földi salaktól megtisztulva, az isteni teremtő erő remekeit csodáljuk? A természet szépségének sokféle hatása van az emberre; a romlott kedély mindent az érzékiség borus szemüvegén tekint s a legszentebb örömet fészkeben elundokitja; mert nyitott ajtó a szem, mondja a költő, melyen át a gondolat az agyba, az érzés a szívbe, a vágy a vérbe suhan. Ámde ne ítéljünk elfogultan. Iszapban terem a gyöngy is, porban az arany.

Az udvarias Hahn-Hahn grófnő egyik regényében azt mondja, a szép nőknek örök időktől fogva előjoguk volt arra, hogy ostobák legyenek. Ez ugyan nagy gorombaság a szellemdús írónőtől, és sok valószínűséggel mutat arra, hogy tükrével nem volt megelégedve, de mégsem oly nagy, mint egy fiatal hazai iróé, ki Salamon zsidó király példáját követve, s ideje korán megvénülvén, felfedezte ama nagy igazságot, hogy míg a rossz lélek századok előtt csak a vén asszonyokba bújt, kiket azután boszorkányoknak neveznek, a világ fordultával praktikusabbá lőn, mert most már kizárólag a fiatalokba buvik, kik azután semmivel sem jobbak a boszorkányoknál. Nem akartam azonban delikát dologról apotheosist írni. Ez csak tapasztalat az életben. Már a híres Mendelsohn bölcsész is elmondja: *Jeder Begriff einer geistigen Schönheit ist ein Blick*

in das Wesen der Gottheit! És úgy van. A nemes arcz, a külső szépség legtöbbször társa a benső, a lelki szépségnek. A jó Isten gyakorta megáldja a szegény embert azzal, hogy becsületes lelkét mintegy arczára ülteti. Igaz, a testi szépség sok rossz szülő anyja s elhiszem valószínűségét annak, hogy a középkorban örökös álczahordásra ítétek egy nőt, ki bódító szépségével önkénytelen fellázította azok szívét, kik szemléletébe merültek; de ez nem a szépben magában rejlik, mert Isten nem lehet a rossz forrásának teremtője, hanem a kor, műveltség s azon szellemben, mely az egész czivilizált világot megfertőzé. Erre vonatkozólag mondá Schiller: „Was wir als Schönheit hier empfinden, wird einst als Wahrheit uns entgegen gehn.“ A szép egészen Istenre vezethető vissza. A szép érzés, gondolat, tett, idom, szín, hang és alak mind Isten adománya, tőle származik, ki rutat nem teremtett, s ki midőn az embert alkotá, a legszebbet akarta teremteni.

Nagyon is eltértem a tárgytól. Nem tehetek róla, ha a látottakat pusztán aesthetikai szempontból fogtam föl, ez pedig oly széles mező előttem, melyen szíves örömet szeretek kalandozni. A kép-gyűjtemény Stielertől van, s összesen harminczhat arczképet foglal magában. Az aristokratia a legtágabb értelemben

vett demokratiával ölelkezik itt. Derék pohos ember volt vezetők, ki a Fest-saalbau nevezetességeit mutogatta. Komoly prosopopaejával állt meg minden egyes kép előtt, kidüllesztvén tisztos embonpointját, tele torokkal mondá el az egyes szépségek neveit, széttekintve nagy hidegen s lesve a szájtájé bámulók arcán szavainak hatását. „Eleonora X. Schusterstochter! — majd Sophie, Erzherzogin von Oesterreich!” A magas rangu delnök sorában ott szerepelnek a becsületes munkás osztály gyermekei, a ritka üvegházi csemeték közt az üde mezei virágok, kiknek szépségét a műszerető király ép oly mértékben kiemelé, mintha hercegi ágyban születtek volna. Itt nincs különbség, mint a sirban. A szépség mindenütt királyné. Katalin orosz czárnő minden politikai bünt megbocsátott, csak azt nem ismerte el, hogy országában szebb nő találtatik mint ő; ezt meg nem bocsátá soha. Hiába, a fejedelmi asszony is nő volt; eltúrte, hogy Potemkin, a vakmerő kegyencz tréfát üzzön vele, mint czárnéval, de nem türte el, midőn őt mint nőt sérté meg. Az itt látott képek után meg kell vallanunk, hogy a derék királynak fölötte jó izlése volt; tudta megválogatni kiket vegyen föl e női Walhallába; akik ott vannak, megannyi fejedelemnők a szépség országában.

VI.

Azon véleményben vagyok, hogy az előbb elmondottakért némi tekintetben bocsánatot kell kérnem. Így járja meg az ember, ha sokat foglalkozik az aesthetikával. A phantasia gyakran elragadja az embert s valónak festi azt is, a mi még csak nem is valószínű. Különben vigasztalom magam azon gondolattal, hogy okos emberek is irtak már badarságot, sőt a mai korban midőn csak a tudomány istensége ismertetik el, épen azok emelkednek hirre, névre, kik a badarság és sületlenségek tág mezején kalandoznak, s minél óriásibb ostobaság az, mit egy némely mély belátásu tudós ember vakmerően a világ elé dob, annál nagyobb bámulat s elismerés jár érte. Ily módon nincs könnyebb dolog, mint kitünni, kinek s nincs egyéb ambitiója, az követheti Kisselák példáját, ez utolsó Herostratét, a ki is egy zsák aszalt szilvának elfogyasztásába fogadván ama tudományos megállapodásra vezette az emberiséget, hogy ami sok, az megárt. A jámbor belehalt a — szilvába.

Távol lévén tőlem, hogy az önmagam által kifogás alá esőnek ítelt téren tovább is megmaradjak, másrészt belátván szükségét annak, hogy bizonyos koron túl már csak komolyabb hurokat ildomos pengetnünk, erőszakot teszünk kedélyemen s sze-

rény reminiscentiáimba komoly tárgyat is fölveszek. A királyi termék pazar fénye kábitólag hatott rám; nem tagadhattam meg magamtól egy sajátságos érzést, mely mindannyiszor elfog, ha hiú földi pompa, vakító fényűzés szemléletébe merülök. Szinte könnyebben lélekzém, midőn a fejedelmi gözkörből killábolva ismét a kedves polgári körben érzem magam, mely mint az édes otthon megfejthetlen varázsa, mindig jótékony hatásu rám. A születési aristokratia s az ipararistokratia között áll a tudomány aristokratiája; kapocs ez, mely a két ellenkező elem közt átmenetet képez, s így megfogható, hogy miután a fejedelmi fényt, kincseket megszemléltem, megnéztem az iparmuzeumot is s azután megindultam ama kincstárba, hol a tudomány fejedelmeinek összegyűjtött drágaságai szemlélhetők.

A Ludvigstrassen végig haladva, melynek házsoraiban München legszebb épületeit látjuk összehalmozva, egy flórenzi stylben épített, imposans külsejű épület vonja magára figyelmünket. Ez a müncheni könyvtár. A széles lépcsőzet előtt áll Aristoteles, Hippokrates, Homér, s Tukydidés ülő szobra, az irodalom négy fő ágát, a bölcsészet, gyógyászat, költészet s történetet képviselvén. Midőn az ember belép, azt hiszi templomba jő, magasztos egyszerűsége miatt minden oly megragadó.

Itt vannak letéve ama kincsek, melyeket a teremtő emberi szellem századokon keresztül létrehozott; kincsek, melyeknek szellemi becse, értéke előtt elhalványul a gyémánt s arany; számtalan unikum, a legrégebb korból; tudományos, költészeti művek, fölötte megbecsülve, mint egy győzhetlen csatarend, egymás mellett sorban elrakva. Ez a tudomány temploma, — melynek tropheumjai ott ragyognak pompás kötésekben, számra mintegy 800,000; mely tekintélyes összeghez mintegy 20,000 darab kézirat járul. A müncheni királyi könyvtár első a párisi után s vetekedik a vatikánival. Berendezése valóságos amerikai komforttal történt, őrzői pedig úgy ismerik, mint zsebük tartalmát. Mondj valami nevet, ha nem tudod a mű czimét, vagy mondd a czimet, ha a név nem jut eszedbe s öt percz alatt kezedben van a mű. Nem tetszik? Kapsz mást. Gyorsan megy minden, mert a bajor ismeri a tudományszomjat, mint általan minden szomjat. Tanulhatnak tőle sokan. Nálunk is vannak könyvtárak, de mi az a münchenihez hasonlítva; kis cserjés a rengeteghez képest, s mégsem tudnak benne eligazodni.

Rendkívül érdekeltek az unikumok, a kodexek. Van itt ebből elég. Mindenek előtt a Jászay vagyis müncheni kodexet kértem megmutatni. Ez a legrégebb magyar bibliai fordítások egyike, mely sok

viszontagságok után vándorolt Münchenbe. Tudományos vezetőm csodálkozva hallgatá, midőn társaimnak a mondott bibliából néhány sort felolvastam: „Azoc ke legottan haloioc attoc meghaguan köuetec ötet, Es megkeringiuala i mend galileat“ s a t. s föl nem foghatá minő nyelven beszélek, mert habár több nyelvet érte is, de a mi barbár nyelvünket nem érté, s így tökéletesen egyenrangba helyezé magát egy hátam megett bámészkodó tudós kinézésü uriemberrel, kinek füleit megütvén a halott szavak, szomszédjának oda sugá: Die da sind Slovaken“; s midőn megfordulva néhány szóval felvilágosítám, hogy minő nemzetbeliek lennénk, — tudós komolysággal válaszola: „Thut nichts, die slavische Sprache ist der ungarischen ganz ähnlich.“

Nem akartam nyelvészeti vitába bocsátkozni. Maradjon meg a jámbor meggyőződésében. Nem árt vele nekünk. Sokkal boszantóbb, mikor hazai tót atyánkfiai vitatják, hogy Bendegúz apánk tótul beszélt, Petőfi, Kossuth tótok voltak s több eféle mulatságos dolgokat, melyeken szíves örömet mosolyognánk, ha megettük nem állana a nemzetiséggyűlölet sötét réme, s a nyelvi kérdésnek nem adna politikai színezetet.

Leginkább megragadta figyelmemet a biborkodex. Egy a kilencedik századból

eredt s bibor pergamentre arany s ezüst betűkkel irt evangelium. Dürer Albert imakönyve, a szélén, sajátkezü s Cranahtól készített miniatúr festményekkel. Bajor Lajos német császár imakönyve Memling remek festményeivel. Továbbá a kodex aureus, vagyis a négy evangelium arany lemezbe kötve számtalan drágakövel, gyöngyökkel ékesítve. E művet Kopasz Károly iratta 870-ben Kr. u. Sokáig őrizték st. Denisben Páris mellett, innét jött Regensburgba. Valamennyi a középkori művész szerzetesek munkája s becsük majdnem felülmulja az összes könyvtár értékét.

Végig mentem a nagyszerű, pompás termeken. Mennyi kincs, az alkotó emberi szellem mily kolossalis eredménye! Mily gazdag forrás, melyben az emberi kedély legnemesebb vágyai kielégittetnek. Hiszen, mi egyéb a könyvekkeli társalgás, mint társalgás a teremtő szellemmel. Minél magasbra emelkedik a szellem s erő, annál egyszerűbb az anyag, melyben kifejezést nyert. A muló virág szirmai több élet, több szellem vehető észre, mint a századokkal daczó, alaktalan gránit sziklákön. Mily szépen mondja azért Feuerbach, „a könyvek egyes, magános kápolnák, melyeket az ember a muló élet vadregényes útján egyes pontokon emelt, s melyeket fölkeres nem csak kilátás vé-

gett, hanem főképen azért, hogy azokban az élet szórakozásai közt önmagábatérést találjon, hogy gondolatait az érzéki jelenből kiemelje.“ De vajmi kevesen értik az önművelődés eme magasztos eszközét, kik nem a szórakozás ellen, hanem épen a szórakozás végett vesznek könyvet kezükbe. Ezekre illik az, mit Haug oly találóan mond: „*Bücher ergötzen* euch nur, und *belehren* euch nicht. Auf den Wiesen suchet nur Blumen das Kind, heilende Kräuter der Arzt.“ Ha igaz az, hogy az embert barátjáról ismerni meg, úgy az is igaz, hogy észjárása, kedélyére, jellemére, természetére lehet következtetni abból, minő könyvet olvas.

Egy jó könyv, jó tanácsadó, hű társ, szelid vigasztaló, gyakorta megbecsülhetlen. Nagy Sándor makedon király anyyira szerette Homért, hogy műveivel együtt aludt. A nagy nyelvész Révaynak zsebeiben mindig volt könyv, soha sem volt egyedül, mint mondá. Humboldt csak könyveinek élt s két könyvtára volt; a nagy természet s az, melyet szobájában birt. Általán mindent kimondtunk valakiről, ha azt mondjuk: Soha sincs könyv a kezében. Vannak ilyenek is, még pedig a műveltek között, kiket könnyen meg lehet ismerni arról, hogy rendesen könyvvel kezükben vannak lephotographirozva. De könyv és könyv között is van különb-

ség; hogy minő, elég tapasztalatot nyújt, ha egy kölcsön-könyvtár műveinek csak külalakját figyelmesen megtekintjük; a silány férczművek, a sziv- s kedélymérgező erkölcstelen munkák a legelhasználtabbak, míg az örök becsü tanulságos művek legtöbbször ott hevernek érintetlen. A könyvek sorsa olyan, mint a leányé a családban; gyakran a legjobb, a legbecsesebb ülve marad, míg a könnyü portékát hamar elemelik. A könyvtárról mondta halhatatlan Vörösmartynk:

Miért e lom? Szagáról ismerem meg
Az állatember minden bűneit!

Erény van irva e lapon, de egykor
Zsivány ruhája volt . .

Az örült ágyán bölcs fej álmodik

Világ és vakság egy hitvány lapon.

És valóban. A rongy, mely a koldusról leszakadva szemétre jut, papírrá lesz. Az erkölsbiró, jogtudós, költő, morált, igazságot, költészetet hirdet lapjain, pedig kevéssel azelőtt, tán bünt, igazságtalanságot, nyomort takart. Ez az élet változatossága. A lét egy örök metamorphosis. Megelevenedik a por a nagy teremtő keze alatt s lesz belőle ember, ki él, növekszik, küzd vagy élvez, de meghal s ismét porrá lesz. A születés első intelem a halálra, — e két határ közti tengés, az élet. Egy pillanat az örök létben, egy

percz az örök időben s mégis annyi ke-serv, fájdalom, szenvedés vegyüléke. Csak a szellem vívmánya marad örök, s ha az élet csak egy lélekzés s e lélekzés alatt a szellem nagyot, az emberiségre kihatót bira alkotni, a múltó élet örökké változott át, folytatást nyer a századok teljéig. Örökké él az, kinek „fenmaradt időt muló szelleme, műveiben.“

Ezen gondolatok közt hagytam oda a nagyszerü könyvtárt s midön kilépve a sürgő, forgó népet megpillantám, amint üzetve, hajtva dolga után sietve a fényes fogatok elegans tartalma mellett a rongyos koldust, a járdataposó, here uracs közelében, a targonczája terhe alatt görnyedő napszámost, eszembe jutott egy híres, de nyomorban élő tudós autobiographiája, melyben életét azon pillanathoz hasonlítá, midön az embernek fogát huzák ki. Rövid és fájdalmas, — ilyen az élet.

Komoly gondolataimtól szabadulni akartam. Az idealismusnak, a költészet világának nincs nagyobb ellentéte mint az emberi lét legprózaibb foglalkozása, — az evés. Ha az ember eszik, azon pillanatban leszáll emberi méltósága piedestáljáról s napfényre hozza állati gyöngéit. Én nem is tudom felfogni, hogy tudnak némely emberek gyönyörüségét találni abban, ha vendégségeket adnak, ha az

ember emez állati functióit bizonyos pompával szerepeltetik. Az ember vegetatív életében az evés a prózaiság utolsó határa; a mi azontúl következik, azt már az ember — veleszületett tartózkodásánál fogva — szégyenli. Ép ez okból fogom föl jogosultságát azon intézménynek, hogy a pápa soha sem étkezik nyilvánosan. „Az evés az embert lealacsonyítja“ — mondá egy bölcsész, ki maga igen sovány volt. — Mindazonáltal jelenben — nem tagadhatom — szörnyen vágyódtam az önlealacsonyítás után. A gyomor megszüntet minden philosophiát, pokolba kerget minden költészetet, s jól mondta Weber, hogy utóvégre is nem az ész, nem a szív nem a lelki erő kormányozza a világot, hanem egy telhetetlen zsarnok, a gyomor. Az ember a világra jő, érzékei, tehetségei még mind szunnyadoznak; nem gondolkozik, nem képzel, nem ismer, nem vágyik, de gyomra azonnal föllép követelőleg s eme hatalmát megőrzi a bölcsőtől a sirig. Az ember kiállhatlan teremtés ha éhes; türelmetlen, szívtelen, igazságtalan, de ha jóllakott, mint a szelid nap mosolyog, kegyes, jóindulatu, madarat lehet fogatni vele; ha nem is mindegyikkel de legtöbbsel. Régi tapasztalat, ha valamit kérsz valakitől, várd meg az időt, midőn a gyomor az emésztés csöndes műveletével van elfoglalva, — még a zsarnok is

ekkor leghozzáférhetőbb. Axiomák ezek, melyeknek magam is hódoltam egykoron, jelenben csak magamnál alkalmazom.

Szomoru elmélkedéseim ösztönöztek arra, hogy önmagam előtt is szeretetreméltónak tűnjem föl, — hogy elhagyva egy időre az elmélkedés terét, egy élvezetteljesb kényszernek hódoljak. Ebédelni mentem. Szép hangzású szó, tudniillik öt órakor délután, különösen oly embernél kinek filiszter gyomrában már tizenkettőkor ebédre harangoznak, a mit már tudni nem illik. Egy közel eső, elegans külsejű angol restaurant kínálkozék felém, nyitott ablakában csalétkül akkora pástétomot mutogatva, mint egy soroksári czipó. Beléptem azon hiszemben, hogy ily késő időben meglehetősen kényelemre fogok találni, azon csalódtam, mert a három megakott table d'hot asztalon kívül alig volt néhány, melynél hely kínálkozék. Egy szögletben magános asztalnál derék öreg urat láték ülni, engedelmet kérve mellé telepedém. Az öreg ur már a desertnél volt s finom kétszersültet mártogatott arany színű borral telt poharába. Szives mosolylyal üdvözölt; úgy látszott, mintha már találkoztunk volna valahol az életben. Nagy megütődéssel vevém észre, hogy az étlap s italjegyzék angolul van írva; a füleimet megütő lárma, zajos beszélgetés meggyőzött, hogy esetleg az an-

gol touristák ebédlőjében vagyok, hol konyha, szolgálat, nyelv egészen angol. Mintegy félve szólítám meg az elősiető pinczért, attól tartva hogy München közepében is dragománra lesz szükségem, azonban csalódtam; a fecskefarku ficzkó valóságos lerchenfeldi kiejtéssel válaszolt, mely klasszikai szép hangzásu nyelvet elég alkalmam volt a pesti bérkocsisok genialis ajkairól eltanulni. Szerény ebédet parancsoítam. A beafsteak halálra ijesztett volna egy angol hordárt, akkora volt. A porter jól eshetik Albion szomjas fiának, de már én inkább a bajor sör mellett maradok. Mindazonáltal bármily arczfintorítások közt küldtem is rendeltetése helyére, megittam. Zahlt hab' ich, 's muss hinunter! — mondám önmagamát vigasztalva. — Az öreg ur nagy komolysággal néz rám, de valahányszor a poharat mulatságos grimaceok közepette ajkaimhoz emelem, fölhozta szája szélit, azaz nevetett. Könnyü dolog más embernek mártýromságán mulatni, gondolám magamban s eszembe jutott az udvarias T. herczeg, kit egy magas állásu ur vendégül híván, diner előtt sajátkezüleg önte számára egy kis poharka csodás hirü liqueurt. „Izlelje meg uram, e liqueurnak nincs párja a világon.“ Az udvarias herczeg nyugodtan felhajtá s egyetlen izma sem mozdult utána. „Nemde kitünő? Parancsol még egyet?“

— „Pompás! Szolgálatára állok uram!” s másikat is felhajtá. Erre a házigazda maga számára is öntö, de midőn ajkaihoz emelné, undorral dobá félre a poharkát. „Ter-ringettét, hiszen ez petroleum! — kiálta föl, — a gazemberek elcserélték az üveget, — s ön megitta?” A herczeg finom mosolylyal válaszolt. Másnap egész Páris bámulatát fejezte ki a herczeg tizenhárom próbás udvariassága fölött. Nekem azonban nem levén czélom udvariasságom híret Münhenben hátrahagyni, mintegy kérdőleg oda vetém vis a vis-mnak e megjegyzést:

— Kegyetlen ital, nálunk ilyennel rabokat vallatnak!

— Szokástól függ az élvezet — felelt rá az öreg úr tiszta német kiejtéssel.

— Elhiszem — válaszolám nevetve, — Mithridates is megszokta a mérget, a kínaiak opiumot színek, a lapplandi vagy eszkimó megiszik egy pint halzsirt, — válják egészségükre, hanem hogy az élvezés minő fokán állanak, azt nem tudnám megítélni.

— Az pedig könnyü, — szóló asztaltársam újra megtöltve poharát, — az ember jónak tartja a rosszat, míg meg nem ismeré a jobbat.

— Azt veszem észre — folytatám mosolyogva — mert ha szabad figyelmeknek

kiterjednie az ön poharának tartalmára, — úgy látom, hogy ön tokajit iszik.

— Valóban.

— Eszerint a többi italok nagyban veszihtettek ön előtt értékükben?

— Relative igen, csakhogy az emberi természetben rejlik koronkint az alsóbbhoz is alászállni, hogy a felsőbbnek érdeke megmaradjon. A szellemileg jónak érdeke örök, az érzékié változik.

— Eszerint a jó élet első föltétele a változatosság.

— Természetesen, — az egyhangúság unalom, az unalom halál.

— Uram — szólék meglepetve — ne magyarázza félre őszinteségemet, nemde ön angol?

— Az!

— Lássa, megismertem első pillanatban, habár tisztán beszéli a német nyelvet.

— Gondolja ön?

— Merem megítélni. Az, ki a nyelvet maga tanulta, ki annak benső technikájával bibelődött, kinek alkalma volt a közéletben gyakorolni, e tekintetben ítéletet hozhat. Én, például, nem vagyok német, de a született németet kiejtéséről föl ismerem.

— Azt, hogy ön nem német, — azt én is tudom, — szólt mosolygva.

— Hogyan? kiejtésem annyira elárulná nemzetiségemet?

— Éppen nem, — hanem ön maga mondta nekem egykor, hogy magyar!“

Elcsodálkoztam. Összeszedtem emlékezetemnek a közelbe s messze nyúló szálait; végig futottam minden nyilvános helyen látott alakon, a pisai görbe toronyon, Rigihegyen, Genfben, Bolognában, Ischlben, Rómában, a bódeni tón, Milanóban, a galleriákban, — hol láttam ez embert? Emlékezetem régóta hűtelen szolga, úgy látszik jobb gazdát cserélt, nem tudtam boldogulni. Álmélkodva néztem rá.

— Talán szerencsém volt önhöz uram, négy nappal ezelőtt, egy estélyen, ott tudom, jól emlékszem, kimondtam nemzeti-ségemet.

— Estélyen voltunk az igaz, — szólt nevetve — de nem itt, másutt, s két évvel ezelőtt Olaszországban.

— Flórenczben? — kérdém — T. gróf vendégszerető házánál, hol nyolcz napot töltöttem, s soha sem felejttem el azon véghetlen, lekötelező szivességet, melylyel elhalmoztak. Talán ott?

— Nem! Amaz estély, melyen önt uram megismertem, a szabad ég alatt volt; nevezetes est életemben; soha sem fogom elfelejteni — tevé hozzá borús arczczal.

— Ön kíváncsivá tesz, szabad tudnom?

— Velenczében történt, 1869-ben augusztus 16-án, nem feledtem a napot. Együtt étkeztünk szent Márk terén, a san Marco

szálloda előtt. Épp úgy, mint ön most ezen asztalhoz ült, nem gyanítva, hogy olyanra talál, ki önt már látta az életben, én is ön mellé telepedtem. A finom cyprusi bor mellett beszédbe eredtünk, akkor ön kijelenté előttem hogy magyar. Nem feledtem el. Ha arcza változott is, midőn itt megszólalt, hangja meggyőzött azonosságáról. Jelenléte fölidézte emlékezetemben azon éj borzalmait, melyet az olasz nemzet s rendőrség tiszteletére mondva, mai napig sem feledtem el. Ördög vigyen el, ha valaha elfelejtem.

Elmélyedtem gondolataimban. Homályosan visszaemlékezém egy szép, derült nyári estére a Márk téren, midőn ezer és ezer lámpa világánál az óriási tér megtelék hemzsegő néppel. A csarnokok közelében száz és száz asztal, szék, — vidám eleven nép; minden ötödik asztal előtt két, három tagból álló zenekar, gitár s hegedű, vagy fuvola s hegedű. Amint el-mene az egyik, jöve a másik, a legszebb, leggyönyörűbb dalműveket érzés és bámulatos praeczisióval előadva. Minden lépten, nyomon körüljáró árusok, nyakukba akasztott kosaraikban photographiákat, kagylós szekrénykéket, ékszereket, üveggyöngyöket, süteményeket árulva, kínálva. Akkoron emlékszem hogy azon magános asztalhoz, melynél én vacsorámat elköltém, egy szürkehajú, kiborotvált arcú, finom

magatartású uri ember közeledék, ki ugyanott helyet foglalt, kivel beszédbe is eredtem, ha jól emlékszem a zene fölött. Azután odajöve egy sugártermetű olasz, ragyogó barna arcczal, sötét villogó szemekkel, s asztaltársam fülébe suttogott, hosszasan s folyton növekedő hévvel. Társam szemei lassankint felgyultak, szokatlan, mondhatnám ifjúi tűz kezdte lángolni arczán, nagy sebtén kifizeté számláját s rövid üdvözlés után karöltve az olaszszal eltávozték. Emlékszem, hogy e szokatlan eljárás nekem is feltűnt; valami sajátyszerű borzongás fogott el, mely kóborlásaim alatt többször meglepett, különösen Olaszországban, valahányszor idegen, elhagyott helyeken barangolék. Mintha egy érzés azt súgta volna fülembbe, — ne engedd azt az embert utjára, tartsd vissza, lépre indul. Az idegent azóta nem láttam, mert másnap már Páduába utaztam.

— Igen! most már emlékezem, — szoltam az angolhoz — egy asztalnál ültünk mint most; tán épen ily kedélyesen. Azután egy ismerős közeledék önhöz, kivel ön sietve eltávozott.

— Ismerős mondja ön? — vága közbe társam — terringettét bár soha sem ismerem volna meg. Biztositom önt, hogy soha sem láttam. Azontul igaz — folytatá mosolyogva — hogy szerettem volna megismerni, de a gazembernek volt oka kike-

rülni az alkalmat. Tragikus ismeretség volt az.

— Uram! nem tisztelne meg bizalmával; ha már ennyire jutottunk, nem fogja tőlem megtagadni a kegyet, s megismertet azon kalanddal, melynek, bár nem vigasztaló emlékét öntudatlan fölkeltém.

— Szivesen — ugymond — mert e történet tanulságos lehet sok fiatal ember számára. Mindazonáltal ne várjon ön részemről briliáns leírást, a helyzetek prózaiságát pótolja a hűség. Nem fogom a dolgot nagyítani s bár némi tekintetben a lovagiasság hallgatásra kényszerítene, mert csak emberi gyöngéimet hozhatom föl az egész, borzasztó esemény indokául, mindazonáltal az alkalom, hogy egy ifjú embernek tanulságot nyújthatok, mennyi elővigyázat s óvatossággal forgolódják idegen népek közt, feljogosít eme kaland elbeszélésére.

Itt angolom teletölté poharát, egy hájtásra kiüríté, szivarra gyújtott s szóla, mint következik:

— Már egy hete valék Velenczében, mely város eredetisége csodás vonzó erővel hatott rám. Én szeretek utazni; bejártam Helvetia havasait, a kontinens nevezetes városait, de sehol kedélyemhez megfelelőbb légkört nem találtam, mint e nemzeti hajlamaink s szokásainkkal oly merev ellentétben álló olasz nemzetnél.

Szórakozni akartam, — s eddigelé legjobban sikerült e gyógy mód Olaszországban. Az englisz man szereti a kényelmet. Hagytam magamnak időt az élvezetre. Midőn a harmadik napon, egy forró délután a kampanilébe felmásztam — hol mint ön is tudja azon szokás divik, hogy a touristát beeresztik a torony pokoli sötétségű folyosójára, azután rázárják az ajtót, hogy fizetés nélkül el ne illanjon, — körülbelül a fele utján egy sugár magas alak lépe elém s fojtott hangon néhány szót intéze hozzám. Bár meglehetősen bírom az olasz nyelvet, nem értém meg szavait, midőn azonban balkaromra tevén kezét, ujaival erősen megszorítá, egy lökést adtam az embernek s fölfelé siettem. Azt hittem ittas volt. Fönn fényes társaság volt egybegyűlve. Elveztek ama sajtászerű benyomású kilátást, mely onnét a magasból nyílik s melyhez fogható nincs még egy a földön. Egy rendkívüli szépségű signora volt ott, ki egyedül bátorkodék velem a legfelsőbb csúcsig felmászni. Udvariasan kezem nyujtám neki, s ő észrevehetőleg megszorítá azt. Midőn ott fenn magánosan, egyedül a végtelen láthatáron körültekintettünk, a szédítő mélységbe alánéztünk, a deli nő epedő pillantásait rám vetve csengő hangon szólt: „Mily nagyszerű lenne innét legugrani!“ — „Goddam my lady — válaszolám — ne mondja kétszer,

mert én angol vagyok.“ Sokat jelentőleg néze rám. Lejöttünk. A kampanile kapujában ismét megpillantám ama magas alakot, de nem ügyelve rá, a társaság után sieték s messziről követém őket. Ez volt kalandom fényoldala. A folytatása már tragikai szinezettel bir. Sokat hallottam s olvastam Velenczéről s mondhatom önnek azon nézetben voltam, hogy olasz utat egy magános, független világi férfi meg sem tehet galanteria nélkül. A szép straniera eltűnt s én napokig csak vele foglalkozám. Már elhatároztam volt, hogy elhagyom Velenczét. Az utolsó estén a san Marcóra mentem estelizni. Ekkor történt az, hogy önt egy asztalnál magánosan megpillantám. Gondtalan, uti terveimen tünődve foglaltam helyet. Tán emlékszik ön, hogy élénk beszélgetésbe eredénk. Az elmúlt napok emléke, a kábitó zene, s bóditó bor egészen felvillanyoztak. Elfeledtem koromat, amint az már többször történt életemben. Egyszerre egy magas alak közeledik felém s fülemhez hajolva e szókat suttogja: „Mylord! azon signora, kivel a kampanilében találkozék, várja önt, engem bizott meg, hogy önt elvezessem. Kövesen haladéktalanul.“ — Emlékezni fog ön, mikép hatottak rám e szavak. Anélkül, hogy sokat gondolkoznám, kifizettem számlát s elsiettem. A titokszerű ember szorosán mellém huzódva kísért. Csakhamar

kiértünk a népesebb helyekről, szűk, keskeny és sötét sikátorokon haladtunk át. „A signora úgy látszik messze lakik, nincs kedvem messzire menni!” — mondtam a gyanú első sejtelme alatt. „Ne féljen uram, itt van a közelben, mindjárt ott leszünk. A hátszó kapun kell bemennünk.” S így mentünk sebes léptekkel jó negyedórát. Már most nem tudtam tájékozni magamat hol s merre vagyok. Az utczákon sötét gondolkodás sikamlottak át oly csöndesen, nesztelen s titokszerűn, hogy e pillanatban a sötét középkor mystikus éveit látám magam előtt. Vezetőm karon fogott. „Tűrelem mylord! közel vagyunk a célhoz.” Önkéntelen összeborzadtam. Már bánni kezdém oktalanságomat, örömet visszafordultam volna, — de utóvégre is gondolám, mi történhetik velem egy civilizált nagy városban. Tovább mentünk. A gyors menés fárasztott. „Uram! — mondtam kísérőmnek, — a séta elég volt, már többé nem követem önt.” — „Csak egy perczig még” — szólt s alig néhány lépésnyire egy keskeny magas ház ajtaját megnyitá egy zsebéből elővett kulccsal s udvariasan előre bocsátott. Beléptem. Pokoli sötétség fogott körül; hátam megett tisztán hallám, hogy az ajtó újra bezáratott. Egy ideig tétovázva álltam egyedül, nem minden szorongás nélkül. Vezetőm kis kézi lámpát vőn elő, megnyitá, kézen fogott s

egy sötét, visszataszító külsejű folyosóba vezete. Annak végén rozzant, korhadt lépcsőzet volt, melyen felhaladtunk. A megviselt lépcsők ropogtak lábaink alatt, vezetöm ajkaihoz emelé ujját s a szövétneket előre tartva, hogy arcza mindig az árnyékban maradjon, három, négy lépcsőt lépe át egyszerre. Azt hiszem már a harmadik emeleten voltunk. A kaland küszöbénél önkéntelen felébredt öntudatom; kezdett a dolog érdekelni. E perczben egy alacsony, nehézkes ajtót nyitva meg előttem, — azután egy durva, kemény lökést éreztem hátamon, mintegy három lépést előre buk-fenczeztam s midőn első kábulásomból magamhoz tértem, egy szennyes, félhomályú szobában öt marczona alakkal álltam szemközt.

— Képzelterhet ön helyzetemet — folytatá nyugodtan leütve szivara hamvát, — egy pillanatban beláttam a kelepczét, melybe jutottam. A szoba háttérében egy szennyes, függönyös ágy látszott, s nekem tetszék, mintha takarója alatt egy fekvő ember alakját venném ki. A férfiak álla egytől egyig fekete selyem kendővel vala bekötve, fejöket sötét színü, széles kari máju kalap fődé, csak szemeiket láttam. Az egyik zömök, ideges alak a földön álló gyertyához lépett, fölemelte s szivarra gyujtott. Egy másik, a többitől különbözőleg jobb és tisztább öltözetben, össze-

foná karjait s kinéze az ablakon. Mereven düh és szégyentől eltöltve, de mindenre készen álltam egy ideig közöttük. Hátam megett, az ajtót egész természetével elfogva, gaz vezetőm állott, mintegy parancsra várva. Erre az, ki előbb szivarra gyújtott, kényelmesen helyet foglalt egy rossz karszékből, szétveté lábait, s a füstöt szemembe fújva, fojtott hangon szólt: „My-lord! nem fogja kívánni, hogy helyzetének magyarázatot adjunk. Ön kezünkben van, — s hiszem, hogy mint lovagias ember nem fogja megnehezíteni dolgainkat. Minnekelőtte tovább szólanék, helyén tartom önt figyelmeztetni, hogy óvakodjék minden zaj, segélykiáltás és védelemtől, mert Istenemre, egy hangnál többet ki nem ereszt ajkain! A lagunák mélyek és tudnak hallgatni.“ Erre minden felszólítás nélkül hozám lépe egy szögletből a szabad lovagok egyike s vállamra tévé kezeit, hogy felöltönyömet levonja. E perczben a düh kitört belőlem, hirtelen megfordulva egy ütést mértem lágyékára, hogy a gazember megnyekkent alatta. De gyorsan mint a villám ugrék föl az alacsony zömök ember a székből s torkon ragadt. Lélekzetem elállt s fuldoklani kezdtem; szemeim elhomályosodtak, azt hittem az ég szakad rám. Nyomorultak! — hörgém, s többet nem szólhattam. Mi történt velem azután, azt nem tudom. Midőn magamhoz tértem, pusz-

tán fehérneműmre vetkeztetve, a rozzant karszékben ültem, s a gazok egyike vizet fecskendezte arcomra. A mellék asztalnál pénzemet olvasták; hetven s néhány napoleon volt zsebemben. „Mylord! szólalt meg az előbbi izmos olasz s elém lépe, — ne vegye rossz néven e gyöngédtelen bánásmódot, előre figyelmeztetve volt, csak önmagát okozhatja. Papirjait, váltóit nem használhatjuk, azokat magához veheti. Öltözködjék föl. Ficzkók, — folytatá sajátosságos jargonban beszélve, adjátok át a mylordnak ruháit.“ Már magam sem tudom miképen szedtem magamra öltönyeimet. Nyakam körül erős fájdalmat éreztem, egészen bágyadt, kábult valék. A zömök ember most néhány szót sűgött czimboráinak fülébe mire azok egyenként nesztelen eltávoznak; azután fejembe nyomva kalapomat elfújta a gyertyát karon fogott, s levezette a lépcsőkön. A szűk udvaron ide s tova vezetett, — majd megnyitva egy alacsony ajtót, egy erős taszitással kilökött az utcára.

— Méla sötétség fogott körül. Nem tudtam hol vagyok. Tapogatózva haladtam ide s tova, szorosán a falhoz lapulva, minden pillanatban attól félve, hogy a csatornába esem. Semmikép sem tudtam magam tájékozni. Az átélt esemény rémjelenetei lenyűgözték szellemi erőimet. A szűk, keskeny sikátorok közt botorkálva elvégre

mesziről borongó, mozgó fényt pillanték meg. A rio della Sentán egy gondoliere jött felém, attól tudtam meg, hol vagyok. Az azután elvitt szállodámba. Másnap a rendőrséghez siettem s elmondtam esetemet. Ott nagy szemekkel néztek rám, úgy vettem észre, hogy maguk a rendőr urak igen genialis tréfának tartották az egészet. Miután azonban az utczát, házat s helyet nem tudtam megjelölni, amint nem tudnék rátalálni ma sem, szép vigasztalásokkal elbocsátottak. Ezen esemény kettőre oktatott, először is lemondtam minden galanteriáról a jövőben, másodsor föl tettem magamban, hogy lábamat olasz földre nem teszem, míg élek.

Elgondolkoztam a mondottak fölött, s midőn csöndes elmélkedéseim közepett pillantásaimat az elbeszélő tisztos, ősz hájára vetém, eszembe jutottak e szavak: Alter schützt vor Thorheit nicht. Asztaltársam úgylátszik eltalálta gondolataimat. Finom fehér ujjait sima állán végig járta, s sajtószerű mosolylyal néze rám.

— Emlékszik ön Falstaff szavaira — szólt leeresztve tokáját, — hogy öreg, fájdalom! fehér fürtei bizonyítják, de ha öregnek s vidámnak lenni bűn, akkor sok vén korcsmáros elkárhozik, a kiket ismerem.

Beszédünk tárgya itt megváltozott; a halhatatlan nagy britt költő, e nagysá-

gában megfejthetlen talány, kimerithetlen tárgya minden beszélgetésnek. Az idő már későre járt, midőn búcsut vettem. Igéretet kelle tennem, hogy másnap ismét az angol tratterieben fogok étkezni, — azonban közbenjött akadályok miatt nem teljesithettem.

Kijövet a főpiacz felé intézém lép-teimet. Épen vásár volt. A bódék nagyobb részében már takarításhoz fogtak, — néhányban azonban nagy élénkség mutatkozék. Különösen feltűnt egy, mely előtt roppant csoport bámész nép állongott, s honnét sajtászerű rikácsoló hang üté meg füleimet. Közelebb léptem. Az asztal tetején egy fiatal nő állott, villogó nagy szemeit körül hordva a sokaságon, pergő s csodás gyorsaságú franczia nyelven magyarázva, kínálva áruit. Irónt, tollkést, ollót, papirost, s tintát árult. A bámuló nép nagy multságára kirántott egy irónt a csomagból, három késkanyarítással meghegyezte, azután egy kemény papirba ütögette, kilyukasztva azt, s jelentvén annak erejét, törhetlenségét Emellett nyelve pergett mint a nagypénteki kelepelő. „Messieur et mesdames, pour cinquante centimes!“ A nyitott penecziulusokkal úgy laptázott mint valami chinai jongleur. Fején koronát viselt merő irón- s tollkésekből. Midőn közelebb léptem vég-hetlen gráciával hajolt felém s hamis

mosoly kíséretében kezembe nyomott egy csomó czeruzát; el kelle fogadnom. Olcsó volt az igaz, de annál rosszabb. Mellette alacsony sátorban egy ruhapecsétisztító állott nem kevésbé körülfogva bámuló néptömegettől. Orditástól rekedt hangon magasztalá pecsétisztító szappanát, mely ugyanis készítetik az amerikai polydendron hamujából, kängurú zsiradékjából, s nilusi ló porczogójából s benzinnél, mely oly annyira ritkaság a földkerekségén, hogy aranyával fizetik latját; a csodaszappan azonban csak öt krajczár. A ki három darabot vesz a negyediket ingyen kapja; hatása csodás; kivesz minden mocskot, okozta légyen azt petroleum, kulimász, kátrány vagy hamisváltó. A derék árus azután mutatványképen a bámuló tömegeből előránta egy bajor parasztot, kinek ábrázatja a legostobábbnak látszott, s egy előkapott bödönből hatalmas adag szekerkenőt mázolja zsiros ködmenére, azt a szájtató nép szemeláttára három perc alatt a csodaszappannal kimosta s az ide s tova taszigált majdnem önkivületbe esett jámbor ficzkót, elvégezvén hátán az operatiót, ismét visszalökte a bámuló publikum közé. A nevető tömeg, a pecsétisztítónak dicsfénytől ragyogó szemei, de különösen az akarata ellen megkefélt együgyü pór siralmasan savanyú arcza, — nem tudván mi történt vele, mert hátát

nem láthatá, a mulatságos jelenet egész komikumát érezteté velem. Hányat kefélnek meg így a humbug apostolai a mai világban; ez egy új tudomány szoros kapcsolatban az előadás művészetével, melynek mint a mai kor civilizált gyermekének még a legfelsőbb körökbe is bejárata van. Magam is ismerek művelt charlatánokat, a szédelgés rend lovagjait, kinek úgynevezett jószívűségük többre kerül, mintha ártó elleneink volnának. Oly világot élünk, hogy minden harmadik ember, ki hozzánk közeledik, ha épen nincs velünk hivatalos összeköttetésben, *akar valamit*. A család régi ocsmány helyzetéből kiemelve, művészetté magasztosítva salonképeessé lön. Az emberek közt mindig voltak és lesznek együgyűek, s hiszékenyek; emberek, kik annyiszor hagyják magukat elámitani, hogy azt hinnők gyönyörűségnek tartják azt. S ami legszebb a dologban, hogy az ily jámborokat nem csak szánni nem, de ellenkezőleg kinevetni szokták. Én erősen tagadom, hogy a hit és bizalom a mai társadalomban meg lenne rendítve, mert ha úgy volna, akkor nem hagyná magát annyi ember megcsalni a másiktól. Azt mondják, ha nem volna rossz asszony, nem lenne rossz férfi; ha nem volna az emberi hiúság, nem lenne szédelgés. Mindenesetre még a legjobb szívű embernek is meg lehet bocsátani bizonyos fokú pessimismust

oly időkben s viszonyok közt, melyekben annak ellentéte nevetséges. A látott kép csak duodez kiadása annak, amit másutt folióban, velinre nyomva, vakító hatású kiállításban látunk. Mundus vult decipi, ergo decipiatur. Azért mondja egy derék költőnk :

Korunk tana, apostolszózata,
Mennyinek látszik, minden annyit ér
S mert mi fekete, nem lehet fehér,
Legyen legalább *ilyen* látszata.

Jövendő idő midőn München városa Spizéder Adélt a Walhallába fogja kandi-
dálni; Assy vagy Rochefort a Pantheonba
jutnak. A társadalomnak ki kell fornia
magát; a szenny uralma természettörténe-
tileg igazolt, s az annyi emberélet, üdv,
vér, és szenvedésbe került nagyszerű me-
tamorphosis után eljut az emberiség amaz
alternativa széléhez, hol vagy romba dől,
vagy megjavul.

München kereskedelmi világa nem
kevésbé van a mai kor emez irányától
vezettetve. Az ember drága pénzen is alig
kap solid portékát; kivéve a kisebb vá-
rosok iparát, mely még nem tanulta el a
szemre dolgozni egyedül, s mely még a
régibecsületes kor szokásait követve ipar-
czikkeiben a finomodó izlés mellett mara-
dandóságot is mutat. Bámulattal nézzük

a régi idők tisztos maradványait, a generációkat kiszolgált ódon butodarabokat, melyeknek klasszicitása mellett szól a külsin, izlés, a bámulatos tartósság s önkéntelen eszünkbe jut, mennyivel tisztább látkörrel, több előrelátással erősebb becsületérzéssel bírtak elődeink. Az a régi karszék, mely nemzedékeket hordott ölében, most is ép, szilárd, erős. Egy fadarabb, melyből a régi kor morálja szól. Mig most ingó, törékeny, széllal bélelt produktumokkal találkozunk, melyek megannyi hü tükrei sülyedő korunknak. Bársony és selyem alatt tengeri gaz, — nem ilyen-e korunk?

De habár a bajor főváros nem ment a század hibáitól, mégis bir jellemében sok vonzó vonással. München nem oly romlott mint Berlin, nem oly spekulatív mint Bécs; a régi germán erkölcsök halvány viszképe itt-ott, különösen a polgári osztály tisztos körében még feltalálható. Az erkölcsbíró ne sajnálja a fáradságot az alsóbb rétegeket is tanulmányozni. Mélyebbre kell alászállani annak, ki gyöngyöt keres. A középtest még ép az emberiségben, csak végtagjaiban, alant és fönt kezd rothatni. E közép rész van hivatva megmenteni a társadalmat. Ha valás és erkölcsben, tudomány és iparban a roppant harcz közepette megállja helyét, úgy még lesznek napok számára a jövőben.

De hogy mikor érendi el a társadalom e régen óhajtott stádiumot, mikor fog bekövetkezni ama tiszta felvilágosodás napja, melynek hirdetőit ma gúny és szitokkal illetik, — az a jövő titka. Az erőszak és gonoszság mai uralma nem szól annak jogosultsága mellett. Eljő ennek is leáldozó napja, előbb vagy utóbb, de eljő — bizonyára.

SÉTA A DUNÁN.

Séta a Dunán.

„Ein Verkündiger der Natur zu sein,
ist ein schönes und heiliges Amt.“

Novalis.

I.

Nem kíváncsiság vezetett *Donauwörthbe*. Ugyanis nem vagyok annyira elkényeztetve, hogy kíváncsi lehessenek az unalmasság, kisvárosi bornirtság és nyárs-polgári erényekre. Ha csak ezekben akarnék gyönyörködni, akkor kár volna a Duna eredetéhez feltolakodnom; mert a folyam mentében alantabb s közelebb is megtalálom. Hanem elmentem *Donauwörthbe*, hogy onnét egy háromnapos vízi sétát tegyek le egész a nussdorfi antichambreig, hol már *lerchenfeldi* dialektusban lehet beszélni, — s hogy megtegyem e sétát csupán azon okból, mert az nincs felvéve a *touristavilág* repertoírjába. Azon elem, mely utazni szeret, a mivelt Európában csak egy fejedelmi folyamat ismer, mely

a neki hozott áldozatot dúsan kárpótolja — s ez a Rajna. Pedig e tündér folyamnak méltó társa a magyar folyó, mely még Ulmnál csak kiseded folyam, s hátán csak apró járműveket tűr el, de Regensburgnál már büszke syrénné változik át, ki érzi hogy szép. Ulmnál kilép bölcsőjéből, — s pajzán kicsiny gyermek lesz, ki bodros hajjait gondtalan veti szét s nevetve fut tova a rétek s mezők közepette; Donauwörthnél már átlép a golyhó korba, ügyetlen, tétovázó s nem tudja merre menjen. Midőn futó hajjai a büszkén felmagasló Walhallát megpillantják, egyszerre átváltoznak, s mintha a ködös ábránd szállná meg azokat, lassan, merengve mennek tovább; nem enyelgenek többé a gyermeteg játszótárssal, a Lech vizével már szüzi szeméremmel ölelik át a közelgő Isart, mely az első szerelem odaadó bájával dől keblére. S azontúl a Duna belép az érett korba. Jönnek egymásután udvarlói, az *Inn*, hideg kékes-zöldbe öltözött gavallér, akin a kaczer szépség csakhamar túl ad, az *Enns*, egy éretlen ifjoncz, ki nek epedő szerelme alig talál viszonzást. A Duna érzi, hogy mindinkább szebb lesz. A *March* már félénk tisztelettel közelg feléje, mint egy ismert divatszépséghez, ki nagyon megválogatja udvarlóit. Csakhamar kiüti őt nyeregből a *Morva*, majd utóbb a *Vág*, az egyik gyönyörűséges in-

dószláv, a másik pedig fülsértő trencsényi szólamokban sohajtozik. A jámbor tót folyamok kénytelenek helyt adni az ifju, könnyelmű s virgoncza magyar folyamoknak, — a szeliden ábrándozó *Garamnak*, majd a telivíz parlagi gavallér *Ipolynak*. A Duna elfogadja mindegyiknek szerelmét — de minél tovább fut pályáján annál inkább érzi, hogy méltatlanokat ölelt keblére. Ere sebesebben lüktet, midőn a magyar hazán végig vonul. Ah a költők ott állnak lantjaikkal, búbajos szép szavakkal éneklik meg szépségét, ezüst hullámain, szőke fürteit, fejedelmi tekintetét, s a nemzedék, mely ott él partjain, hazája történelmébe vési be nevét. Sajátjának fogadja, czimerébe illeszti. Csak itt, az érzelem és költészet-gazdag magyar földön kezdi átérezni hivatását; komoly és méltóságos lesz. Epedve néz körül, s zajtalan hullámszik. várva az igazi — kedvest. És sokáig kell várnia; már látja messziről a szép haza határait s már keserg, hogy szerelem nélkül mondand búcsút azon dalszerető fajnak, mely övének fogadta, midőn egy igénytelen helyen, hol nem is álmodá, Tittelnél vad robajjal tör elő a fejedelmi jegyes, a merész, daczos, rakoncziatlan kényúr — a *Tisza*. „Én vagyok az egyetlen tiszta magyar! Ényém vagy és senki másé.“ S azután karöltve rohannak keresztül az élet meredélyes útjain, verőfé-

nyes napokon, holdvilágos éjeken át. Együtt bolyongják az életet kemény szirtek, daczos zátonyok, veszélyes hegyhasadékok között. A vész helyén egymáshoz simulnak, mint szerető hitvesek, örömet fájdalmat megosztva. S így mennek tovább az észrevétlenül közelgő fekete sir felé. Ott a sir előtt szétoszlanak, s szakadozott deltában gyermekeiket küldik előre. A tenger sirja csendesen befogadja a messze, messze országból jötteket, s a tört hullámok ott terülnek el az ősi Byzancz falainál. Az aranyos félholdak a kupolák tetőiről leragyognak a Bosporus suttogó habjaiba s hallgatják meséjét egy lejárt életnek.

A régi castrum Woerth, hajdan tanyája valamely rakonczátlan római legiónak, melyet jó távolra tettek, hogy utban ne álljon, mindennel inkább dicsekszik mint kedélyességgel. Azon csillagot nem ismeri, melyben a politesse először megszületett. Olyan csöndes, unalmas kis város, melyet az utas csak akkor talál szépnek, mikor búcsut vesz tőle. Nem is téved oda más, mint a kit családi, üzleti ügy kerget. Szokva sincs ahhoz, hogy arrogáns és követelő turistákat lásson. Legalább én, kinek ugyan kevés igényei vannak, ha utazik, — úgy tapasztaltam.

Rekkenő hőség volt, midőn megérkeztem, s nincs az a sivatagon járó nubiai teve, mely epedőbben várja az oázt,

mint én, midőn a vagon fűtött kemen-
 czéjéből a szárazra léptem. Nem tudtam
 hamarjában uszodába siessek-e vagy fagy-
 laltozni. Az elsőt kísértém meg először,
 mert a part mentében olyan fődött bár-
 kafélét pillantottam meg, melyet egy kis
 merészséggel fürdőhelyiségnek is lehetne
 tartani. A bárka bejáratánál, a parton egy
 póznán ez öntudatteljes szavak valának
 olvashatók: „Donau-Baad.“ Tehát nem csa-
 lódtam. A gondolat, hogy a hazámba siető
 folyam habjaiban üditem föl fáradt tagjai-
 mat, előre vigasztalt, — de soha sem áb-
 rándultam ki oly gyorsan vágyaimból,
 mint itt. A helyiség és társaság hasonli-
 tott Ostade képeihez; festményben lehet
 műremek, de in natura undorító. Nagyon
 hamar eloldalogtam onnét s széttekinték
 a városban, hol lehetne valamely tisztes-
 séges kioszkban magamat lehütenem. So-
 káig jártam, keltem s nem birtam célhoz
 jutni. Elvégre is utbaigazításra szorultam.

A utbaigazító, lehet, hogy az érde-
 mes város valamely tanácsosa, mert egészen Goe-
 the külsejével birt, egy szöglet ház boltjára
 mutatott, komoly megfontolással jelezvén,
 hogy ott megtalálom azt, amit keresek.

Tisztelem az ipart, mint a polgári
 erények szülőanyját, a szorgalmas törek-
 vést, mely a nemzettest jóllétének alapja,
 sőt helyben hagyom azt is, ha az ember
 genieje sokféle uton iparkodik közhaszonra

működni, de ezt a sokoldalúságot sehol életemben nem láttam oly furcsán kifejezve, mint ezen csöpp városkában. Itt minden ember két, három, sőt négy iparágat folytat s valamennyi foglalkozását kint hirdeti boltja czimerén. Az egyik könyvkötő, csizmadia s fodrász együtt; a klasszikus fők műveit beköti disznóbőrbe, a borjúbőrből csizmát varr, az üres főket pedig megfrizirozza. A másik borbély, hentes és kéményseprő s igen szép harmoniában gyakorolja az emberiségre jótékonyan ható iparát; kora hajnalban kormot vakar, délelőtt embert vakar, s délután gyártja azon felséges zamatú kolbászkákat, melyek nagyon hasonlítanak az ó borhoz és az ujdonsült aristokratákhoz, vagyis ha szeretni akarjuk, nem szabad keresni eredetüket. A harmadik házmester, kötélgyártó és illemtanár; — reggel gorombáskodik, este leczkéket a da jó nevelésből. Ezt nevezem iparszabadságnak. Azért ne csodálkozzék senki, ha azt mondom, hogy a cukrász, kihez utasítva lettem, egyuttal szappanyos volt és — puskamives.

Boltjának egyik falán csatarendben függöttek a faggyúgyertyák, költőies fűrtöket képezve; alattuk feltornyozott kisebb nagyobb szappanyok, — némelyik akkora, mint egy gróji sajt. A másik falon hasonló szép rendben puskák és pisztolyok, sörét-tartó szarúk, lőporhüvelyek. A középen ál-

lott a *oudé*, rajta néhány tányér megrakva nagyon is fakószínű nyalánksággal, körül-döngve egy millió légytől, mely a *primae occupationis* jelentős jogánál fogva egész jövőendő nemzetsége számára minden ott levő édességet előre lefoglalt. Az állvány előtt lézengett egy testes uri ember, vadászruhában. Kérdezte tőlem, mit kívánok.

Csodálkozva néztem körül. Elmondhatam volna én is egy honi irótársammal: „Ilyet sem pipáltam még, mióta Kilitiben lakom.“ Nagyon is szégyelve, alázatosan mondtam:

— Uram! Czukrászda ez?

— Mindenesetre! válaszolt csodálkozva.

— S lehet itt fagyaltot kapni?

— Miért nem? Hány *font* tetszik!

Azt hittem, hogy a szappant érti, miután nem hiszem, hogy valaki *font* számra fogyasztja a fagyaltot. Azonban csakhamar felvilágosított, mondván, hogy üzletében minden en gros történik, — kicsinyben nem ad el egyebet — szappannál.

Ha lehüteni kívántam magam, mondhatom e sajátos tapasztalat lehütött eléggé. Feltettem magamban, hogy ezentul igényeimet alkalmazni fogom a helyi viszonyokhoz s nem teszem meg magamon amia szégyent, hogy szappanyosnál keresek csemeget. Különbén nem lehet rossz néven venni e kicsiny város sajátos felfogását; jól teszi, ha azt gondolja, mindenki elégedjék meg azzal, a mit s a hogyan talál.

Ha nem tetszik, maradjon otthon. Donauwörthbe az utasok csak aludni jönnek, hogy másnap tovább menjenek. Önző felfogását és haladását már az is mutatja, hogy egyetlen fogadója van, — az is a „rákhoz“ — van czimezve.

Ha igaz az, hogy csak szellemszegény emberek unatkoznak, akkor e szegénységem fölött keserü könyeket hullathattam volna másnap reggelig, midőn a parányi kis gőzhajóra siettem, mely Regensburgba volt viendő. A nagyok bámulatához szokott gyakran örül a kisszerűségeknek, mert mint Thümmel mondja egyik utleírásában: „a kicsinységek szemlélete nagyokra ösztönöz“ — s én is, ki a fejedelmi Duna hullámain nagyszerü hajókat látni szokva vagyok, szinte elijedtem, midőn az apró kis járműbe beléptem, mely talán annál is kisebb volt, melyen a jó Kazinczy első utját tevė a Dunán, s mely út oly ujdonszerű volt előtte, hogy le is irta, pedig csak Győr-Sz.-Mártonba utazott. A kis hajó azonban méltó társa lévén a Pest és Buda között kaczerkodó hamis „Ferkónak“, nyilsebességgel indult meg utján s kapitánya oly önérzettel állott a kürtő mellett, mint Nelson az abukiri csata előtt.

Megindultunk. Az utasok számából nem telt volna ki egy tisztességes tarokkpartie. A választékosabb helyen alig voltak többen ötnél. Helyet foglaltam a kor-

mányosnál s gondolataimba mélyedtem. Csöndes, borongós idő volt, — az ábrándozásra nagyon alkalmas. Kár, hogy költő nem vagyok; ott a hajó végében, a csend és elhagyottságban igen szép verseket írhattam volna. Nem háborgatott senki. Fájdalom, nagyon is hidegen maradtam s kezdtem érezni, hogy nincs bennem poezis. Hasonlítottam Staëlnő *kezeihez* öreg korában, — prózaivá váltam. Töprengve néztem a Duna hullámain, mely itt oly kicsiny és keskeny, hogy a magyar Ipoly mellett elbujhatnék. A hullámok egyhangó csapkodása, a borús ég s a kedély hangulata bizonyos álomszerű merengésbe hajtottak, melyből valamely csodaszerű csöndes lágyszó hang zenéje vert föl. A hullámok zaja szólani kezd hozzám:

— Ne merengj kedves hazámfia! Rám hallgass, — én is oda megyek a szeretett magyarhonba, a hova te sietsz. Ismerlek, — mellettem születél, nőttél föl, — mellettem lakol. Ablakodból látsz naponta. Hányszor halgattad nesztelen éjeken át habjaim csöndes csevegését, a malmok kelepelését, az ábrándba mélyesztő dalt, s messze túl a pásztorsíp hangját.

Mélyen néztem a habokba; azok ott locsogtak a kormánykerék alatt. Mintegy önkénytelen kérdém:

— Ki vagy te?

— Tündére a szöke Dunának, feje-

delme hazád folyamainak. Mondjak néked regét, szomorút vagy vigat? Egy történelem van elrejtve medremben, kitárom előtted. Elmondjam buvár Kund regéjét, vagy Kottauner merész szökését a koronával? Vagy mondjam, mint remegett meg keblelem Szilágyi katonáinak sulya alatt, mikor először elhangzott fölöttem a magyar haza dicskorszakát megkezdő szózat: „Éljen Mátyás a király!” Szóljak ama sasszemű, kemény férfiúról, ki először rakott keblembe érczvirágokat, ki merészen széttöré a vaskapút, hogy akadálytalan menjek utamon? Vagy beszéljek bösz haragomról, midőn széttörve minden korlátot kiöntöm hullámaimat messze földekre, virágzó városok, falvak, rétek és mezők remegnek attól? Elmondjam amaz ezrek sorát, kiket vad kényemben ragadtam el s a kik önkényt kerestek fel a kétségbeesés pillanatában? Tőlem tanultak az emberek imádkozni s elkárhozni. Hány tragédiatárgy van bennem eltemetve. Ismerős vagyok én szerencsétlen szerelmesekkel, megalázott nagyravágyókkal, sorsüldözte nagyságokkal, aranyos nevű népboldogítókkal, váltóhamisitókkal. Mind nálam keresnek orvosságot. Megtalálták amit kerestek. Szólj! mi kell, a mult, a jelen vagy jövő?

— Oh hagyd e szomorú jelent, — mondám fájdalmas hangon; mit ér tudnom, hogy szereped van emberek nagyravá-

gyása és kétségbeesésében; hagyd a jövőt, mert lehet, hogy jövendő idő, midőn partjaidon nem fogsz látni többé boldog népet, s azon nyelv, mely megénekelte, ki fog halni az emberek ajkairól. Szólj a multról, — szólj arról, mit most szemeim látnak. Feledtesd el a jelen bánatát, a jövő gyászát s takard el a sebet a multak balzsamával. Jól teszed, ha borongó lelkemet felviditod. Az életnek csak két derült pillanata van, — tanulni és nevetni. Mint bölcsész, és moralista szólj hozzám s én hallgatlak. Mi ez itt?

— Ez a Lech, — egy neveletlen ficzkó, mely azon sárosan, piszkosan, ahogy a Formarin-tóból előkerül, nekem ront. Rá se nézz! Ez azon víz, mely dicsekszik, hogy ő szolgáltatta a keresztvizet a magyar nemzet civilizációjához, — pedig ő itta vérének eleidnek. Ezen apró várak itt régi, rongyos kódexek a középkor könyvtárából, a zsarnokság veszendő tanát hirdető. A kényurak kihaltak, csak a kövek maradtak meg. Az ott balra Berchtoldsheim, szép úrhölgy birtoka, ki gyakran keres üdülést hullámaimban. Ez itt Steppberg. Amit messze látsz, az Neuburg, sasfészke az egykori pfalz grófoknak. Van benne sok mindenféle gyermekes játék. Régi szobák régi butorokkal, penészes képek s könyvek, s egy csomó vasas német. A vas megmaradt, de a német hiányzik belőle. Néhány beütött sisak s ketté

tört lándzsa hirdeti vaskarját Toxus vitéz népének, mely a magyar földről idejárt — vadászni.

— S az ott, a szétterjedő sikság?

— Oda én szoktam kijárni, pihenni. Hét századon át küzdenek velem s nem tudnak legyőzni. Mindünnen kergetnek, pedig termékenynyé teszem nekik a földet. Az az iszap, mit nekik adok, nekik kenyeret ad. Hanem azért csatornákat, árkokat, hidakat építenek s harcolnak velem szünetlenül. De mindig felsülnek, mint mindazok, kik hadat üzennek a természetnek. Az emberi elme nagyokat teremtett, hanem azért mégis mindig korlátok közt mozog. A tudomány szemben a természettel soha sem biztos a megszegés elöl. A természet is olyan, mint annak ura az ember. Vannak gyöngé pillanatai, midőn titkait elárulja, s az ember mindig önző volt, a felfedett titkot felhasználta saját javára. A természettudósok nem egyebek, mint kitartó, szenvedélyes udvarlók, kik egy-egy pásztorórában a makacs és dölyfös Naturát szépen körülhálózzák, s másnap hirlapokban, tudományos munkákban hirdetik amaz elrejtett titkokat, miknek nyomába jöttek. S a jó természet, mely annyiszor megcsalatott, minél vénebb lesz, annál több udvarlót kíván maga körébe, annál több titkait árulja el, nem gondolva azon tudományos

szemtelenséggel, mely nemcsak meglesi, de nyomtatásban is kiadja legrejtettebb szokásait. Ezek az udvaroncok természetbuvárok oda vetemednek, hogy leírják az imádottat, mindenféle változataiban. Milyen este, reggel, napközben; mikor alszik, mikor ébred, mikor jó kedvű, mikor haragszik. Nem hallgatják el, minő parasytákat táplál, minő virágokat termel; kiírják őt felcziczomázottan, negligében, sőt meztelenül. Az ilyen szerénytelen gavallérokat azután bevásztják tudományos akademiákba rendes tagoknak, királyok rendjelekkel diszitik föl, s a hir szárnyaira veszi neveiket. A jó természet eltüri mindezt s elég bolond örülni annak, ha egy ifju és uj udvarló jelentkezik. Miért ne tenné? Hiszen örökké ifju ő, szép és kaczer; imádói már vallásfelekezetet is alapítottak, a naturalismus teikezetét, melynek ő az Istene. Különben ha minden szerelmes bolond, — miért ne lenne a naturalismus hőse az.

Ugylátszik az én tündérem helyes bölcsészeti elvekkel bir. Hanem azért kedvem kerekedett kötekedni.

— A tudomány botlásai mindig szelidebben itélendők meg, mint az erkölcsiek. Legalább jót akar akkor is, mikor bolondot állit.

— Nagyon jó helyen van mondva. Épen Ingolstadt előtt vagyunk. Itt volt professor a hires Eck János, ki Luther Mártont összeapritotta. Az ő *obeliskje* el-

len állította föl a német barát az ő *asteriskusait*. Nagy tudós volt és szenvedélyes. Tudott bizonyítani, de nem tudott czáfolni. Sokkal egyszerűbben járt el nagy Frigyes, aki előtt bevádoltak egy protestáns papot, hogy nem hiszi a test feltámadását. A király így felelt: „Ha a tiszteletes úr egyáltalában nem akar felkelni az utolsó napon, hát maradjon fekvé.” Eck János többet használ vala ha hallgat, mint hogy szólott. Azok a theologikus viták csak annak helyén és idejében hasznosak.

— Azám! Eszembe jut az a két Reinolds testvér, kik közül az egyik, János katolikus, a másik, Ödön protestáns volt. Egykor összejöttek, hogy vitakozzanak hitvallásuk igazságai fölött. Oly meggyőzően szónokoltak egymás ellen, hogy János, a katolikus protestánsná lett, Ödön a protestáns pedig katolikussá.

A tündér elhallgatott, mert Ingolstadt-nál kikötöttünk. Az a néhány ember, ki a hajón volt, itt kiszállott. Alig maradtunk öten. A partról megszemlélém a várost, mely a borús légen át oly szomorú, nyomasztó képet mutatott. Sötét falai úgy tűnének föl, mint a messze multnak mystikus szinpada, melyen komoly tragoediákat játsztak. Szinte megkönnyebültem, midőn a hajó újra megindult.

A hullámok ismét oda verődtek a hajó oldalához. Már átmentünk a régi római

határokon, az *ördögfalon*, a régi sánczokon, midőn tündérem újra megszólalt.

— Ime Probus császár munkája! Ezek a sánczok a teutonok ellen voltak emelve, mikor még az ismert világot egy hatalom uralta. Hová lett ez a világdöntő hatalom? Por és kövek hirdetik, hogy volt egykoron. Most csak az iskolákban tanítják létezését. Minden mi nagy, pusztul és romlik. Az örök törvény, mely folytonos változást ír elő, vashatalmát soha sem inaugurálta nagyszerűbben, mint itt. A porszem, melyet hajjaim visznek, világverő hősök hulláiból került elő, s a viruló természet nem képes eltakarni a sebet, melyet az idők hatalma ütött. Ami nagy, csak lassan hal meg. Századokon át hal, doklik az őskor teremtménye, s a késő utód néma bámulattal gyűjti össze hulladékeit, hogy jelen törpeségében tudjon valamin lelkesülni. Boldogok a multak buvárai, mert azoknak két világuk van.

A hullámok csevegése halkabb lőn. Merész s magasan álló sziklafalak közé jutánk, hol a Duna medre össze szorul. Egy lövés hangzék el, százszoros erővel visszaadva a közelben elterülő hegyek által. Vad morajjal futott át hajónk a zúgó hullámokon. A magas mészsziplák lenyulnak egészen a Duna medrébe, annyira, hogy kisebb csónakok folyton veszélynek vannak kitéve, midőn ezen utat megjárják.

Fent a szédítő magasban, a sziklák tömkelegében apró barlangnyílások látszanak, megannyi költőies népmondának, regének tárgyai. Mindeniknek külön elnevezése van részint alakja, részint a hozzá kapcsolt rege tárgya szerint. Az a három karcsú sziklaorom a — három testvér; a másik kettő Péter és Pál, a harmadik, egy szendén felnyuló karcsú orom, — a szűz, s így tovább. A szűk mederben villámgyorsasággal futott át a hajó, alig engedve néhány pillanatot a szemléletre; de én elmerültem a táj szépségébe s alig hallám a hullámok csöndes beszédét.

— Ez itt a három testvér orma. Hajdan, a régi világban, midőn az emberek inkább tudtak szeretni mint gyűlölni, mindenik ormon, egy vár állott, s mindenik vár tulajdonosa — egymás közt testvér, egy és ugyanazon leányt, a selyemhajú weltenburgi Ithát szereté. S a hölgy nem tudott választani közülük, bár szive a legifjabb felé vonzá. S ez Bruno lovag volt. Történt, hogy egy lovagjáték alkalmával, mely a welterburgi vár udvarán tartatott, a delnő gyűrűjét ígérte oda a győztes lovagnak. Az pedig egy leszármazott arabs hős volt, ki miután viadortársait leterité, megsarkanytyúzá paripáját s a mint jött, távozott, magával vivén a várhölgy gyűrűjét. Az hiába epedt gyűrűje után, — elvégre is annak ígéré szivét és kezét,

ki gyűrűjét az ismeretlen lovagtól visszahozza. Mindahárom testvér pályázott. Azonkor regényességétől kitelt, hogy a három testvér magához vevén fegyvereit, meginduljon a vészes kalandra, a messze világ tájain felkeresendő a hőst, a ki a gyűrű birtokában volt. Jártak hónapokon át mindenfelé, míg megtudák, hogy a weltenburgi győztes viador nem más, mint a cordovai herceg, ki a gyűrűt talizmánul birja, s a mint kalifa leszen, a weltenburgi Ithát hivandja meg trónjára. A három ifjú eljutott Cordovába, látta az ifjú mór herceget s ujján a gyűrűt. Akkor azután megkezdődött a harcz a gyűrű birtokáért. A három ifjú lovag bejutott a kalifa udvarába s az arab vendégszeretet törvénye szerint szivesen láttatott. Mind a három ifjú lovag volt és dalnok. Az ősz kalifa egy napon ragyogó fényű palotájába gyűjté országa hirneves férfait, a marczone hősöket, a koszorús dalnokokat s a költői tornára felhivá az idegen lovakat is. A három ifjú egymás után lépett elő lanttal kezében. Az első tüzes harczidalt énekelt, s lantjának húrjai a kardok csattogását, a lándzsák összeve-
 1ődését, a paizsok tompa koppanását oly hiven adák vissza, hogy a mór daliák arca felragyogott a harczy tűz hevétől, s az ősz kalifa nem egyszer ifjú hévvel ragadá meg görbe szablyáját a dal hallatára.

Ekkor előlépe a másik. Lágy epedő szerelmi dalt zengett, tele forró vágy és ömlengéssel. Az ősz daliák, úgy miként az ifjak el voltak ragadtatva; a kalifa visszaálmodá mámoros korszakát azon napoknak, midőn a sziveken uralgott, s rózsák és liljomok virultak kebelén. Az ifju kor boldog korszakának emlékezete szívét a rég elfeledt gyönyörrel tölté el. A harmadik egy egyszerű regét mondott egy ősz királyról, annak elvarázsolt fiáról, ki országa hölgyeinek szerelmét elveté, mert egy idegen hölgy után epedt. A király bús, népe keserg, mert a fejedelmi sarj szive olyan, mint a bezárt kelyhü virág. Jönnek tudósok, bölcsek, varázslók, hogy a királyi ifju szivéből a méla bánatot tova üzzék, de tudomány, bölcsészet s varázslat mitsem használ. A büverő, a mely az ifju szívét lánczolva tartja, egy gyűrűben rejlik, mely ott van a királyfi ujján. A rege egy rég nem értett rejtélyt olda meg. A kalifa meghallgatta a három dalnokot s így szólott: „Lovag! ki a harczok istenének hangján szólál, legyen meg érdemed; элем varázslád uralkodásom dicsteljes napjait, ama fényes napokat, midőn elleneim porig aláztam. Tied a legszebb kard, menj és győzz vele! Te másik, ábrándjaim világába csaltál vissza, boldogságom verőfényes napjait festéd, — tied a legszebb hölgy, kit országomban találsz, menj és

légy boldog vele! De te utolsó! te bűvös fátyolt vonál le szemeimről, elosztatád mély bánatomat, melyet érezék fiam miatt. Légyen tied azon varázsgyűrű, mely szívét fogva tartá. Menj és keres hozzá társat.“ S a három testvér még az nap elhagyta Cordovát. A két idősebb nem vette el jutalmát, nem arra vágyott. A legifjabb volt az irigyelt gyűrű birtokában. Együtt mentek vissza. S minél közelebb jövének a haza határhoz, annál búsabb lőn a két idősb testvér. Már megpillanták a Duna szőke habjait, ott ügettek a meredélyes partokon, midőn keblükben egy sötét terv megfogamzott. Nem közlék egymással, — de megérték. Itt e meredélyes part megett, hol a hullámok legvadabbak, s a meder legmélyebb, megállt a két idősb testvér, közbe fogá Bruno lovagot s mielőtt az gondolhatta volna, két káini csapással leüté lováról. Akkor a gyűrűt elvevék tőle, s vérbe fulladt testvért letaszíták a hullámok közé. Azután mentek tovább; — s midőn Weltenburg alá érkezének, az idősb megszólalt: „Ime, most már ketten vagyunk, mondj le öcsém, s békén mehetsz tovább!“ — „Nem, viszonzá amaz, hanem mint lovagokhoz illik vivjünk meg! A győztesé legyen a dicsőség, s a hölgy!“ Sötét éj volt, midőn a vár alatt megvívának. A föld dübörgött lovaik lábai alatt, a kardok csattogtak, s midőn

a hold kisütött, a csillagok miriádjai az ég boltján megjelentek, két vérében fet-rengő lovagot láttak heverni a porondon. Mindkettő érzé, hogy a közelgő hajnal a halál sötét éjét hozandja meg számára. Ott feküdtek egymás mellett sebeikben vérezve. Akkor az idősb, még egyszer felemelé fejét s a haldokló szavával oda fordula testvéréhez: „Add kezedet öcsém! én meghalok. Bocsáss meg nekem, mint én neked megbocsátok. Ha még élhetsz, — itt van a gyűrű. — Vedd, — és légy boldog.“ S a másik már nem vala képes felelni; megszorítá bátyja kezét, azután szótlan, némán meghalt. A mire a hajnal megjött a két testvér bevégezte számadását.

A regélő tündér itt megállapodott.

— A regének még nincs vége, — s azután?

— Azután? A legifjabbat én vettem karjaimba. Nem halt meg. Kitettem őt a partra, a puha pázsitra, hol lassan magához jött. Kinnal vánszorgott tovább s midőn Weltenburg felé közelge, rá buk-kant két testvérenek holt tetemeire. Ott összeroskadt a fájdalom alatt. Sirt és imádkozott. Azután, hogy erejét vissza-nyerte, vevé a gyűrűt s elméne a welten-burgi Ithához, s visszaadta neki. Az vad örömmel borult keblére, de a lovag szive jéghideg volt. — Gyűrűd, ugymond, melyet kivántál, itt van. Vér ragadt arra,

testvéreim vére. Birtokához nincs kötve boldogság. Visszaadom szavadat.

— Hogyan? szólt amaz. Elhagynál engemet? Magad vagy, lovag vagy, három vár ura. Tied szerelmem, kezem, életem! Brunó lovag nem válaszolt, — hanem szótlán megindult, s ott hagyta őt.

— Természetes, hogy erre a szép várhölgy nem tehetett egyebet, mint azt, hogy leugrott a vár legmagasb tornyából.

— Épen nem — felelt tündérem, hanem egy hónapra rá férjhez ment a vohburgi grófhhoz.

— Úgy — tehát már ama költői korban is így gondolkoztak, — a nők.

— Igen. De még nincs vége a regének.

— Nincs?

— A vohburgi menyegzőn jelen volt az egész környék. A nászél előtt a fényes társaság levonult a Dunára, melyen gazdagon feldiszitett dereglyék vártak rájuk. Minden arczon az öröm, boldogság fénye ragyogott. De én láttam a hármasmorom egyik vártornyában egy halvány férfit, az ifjú Brunó lovagot, könyező szemeivel, amint kitekinte ablakán. S akkor, midőn a vidám zaj, életöröm hangjai felhallatszottak, a boszuló egekhez fordultam egy kis viharért. A vihar szövetségese, örömet játszik velem. Akkor, midőn a fényes násznép legjobban mula-

tott, a völegény és menyasszony forró ömlengésben borultak egymás kebelére, nesztelen odacsúsztam közéjük, s ép midőn a jövő boldogságról álmodoztak, megragadám a menyasszony hosszú selyem szőke haját, s egy merész kapással lerántám — a Dunába.

Visszatekinték még egyszer a három oromra, de a borús felhőkön át alig láthatám. A rege meghatott. Azon kor gazdag volt hasonlókban; akkor még több költészet vala az emberek sziveiben, s ama fensőbb tiszta gyönyör, melyet a képzelem alkot, oly bűvös erövet birt, hogy a mai realistikus korban sem hagyja érintetlen a kedélyt. Kár hogy költő nem vagyok, szépen feldolgozhatnám s pályázhatnék vele valamely akademi jutalomért.

Merengéseimből tündérem szava ébreszte föl.

— Nézd e fönséges nagyszerű épületet, a régi romok, eltűnt nagyságok között a jelenkor egyik Pantheonát. A meredek hegycsúcson, ott pompáz, merész kupjával a hatalmas rotunda. Ez itt Kelheim, s amaz épület a német szabadság temploma.

Festői kép tárult elém. A Duna tükre visszasugárzá a nagyszerű monumentalis kőalkotmányt, mely merészen mint a büszke röptű sas, ott emelkedik fölfelé Kelheim

mellett. Egy festői fekvésű hegyre emelte I. Lajos, a műszerető bajor király a lipcsei csata hőseinek emlékét. Hatása megragadóbb mint a fejedelmi Walhalláé. Egy kerek alaku, templomszerű épület, melyhez nyolczvannégyszáz lépcső vezet. Künt a körületben tizennyolcz germán szűz alakja, egyik sem kisebb négy ölnél. A nagyszerű szobrok a germán nép tizennyolcz népfaját képviselik. A Dunáról tekintve a *Befreiungshalle* imposszáns képet mutat, s nagyon megérthető, hogy itt az utasok kényelmére félórás kiszállás van engedve. A hajó kiköt Kelheim alatt, az utazók serege, ha ugyan seregről szó lehet, elhagyja a járművet s egy gyalog sétát teszen a hegycsúcson levő csarnokhoz.

Mintegy tizen valánk, kik a hajóról kiszállva, a rövid kanyargós utat megtettük s felmentünk az épülethez. Az épület arányai közletről szemlélve még nagyszerűbbek, mint ha alólról látjuk. Az ókori mauzoleumokra, vagy a Pantheonra emlékeztető kolossalis épület, ha annak belsejébe lépünk, elragad elszédít. Bár meg lehetős adag német elkeseredés kell ahhoz, hogy bennünk hazafias érzelmeket ébreszsen, mert a német „Ruhm“ ismert olyan valami, miben tulságos sok föllengő van, de figyelmes szemlélet lehetetlen, hogy ne költsen visszhangot a kebelben. Ilyennek óhajtanám amaz emléket, melyet

a magyar nemzet ezredéves fenállásának emlékére emelne. Az itt látható jelvények, feliratok mind a német dicsőségre vonatkoznak, — és bámulatos, hogy a nagy német nemzetből egyetlenegy, az is kicsiny, és aránylag a többihez jelentéktelenebb, jött azon eszmére, hogy nem magának, de az egész nemzettestnek dicsére emeljen ily nagyszerű emléket. Bizonyára a protestáns porosz, württembergi, badeni, hannoveri sat. hatalmaknak nem juthatott eszébe, hogy örök időkre emléket emeljenek fajuknak. A német dicsőségért egy sem tőn annyit, mint a katolikus Bajorország. A dúló, véres csaták győzelme időszakos nagyságot teremthet, de örök időkre csak az alkot, kit magasabb eszmék vezérelnek a társadalomban. Az ágyuk zaja elhangzik, a győztes kardon megszárad a vér s rozsdafoltot hagy, s az eltemetett hullák utolsó panasza szét olvad a légtérben, — minden nagyság, mi erre volt építve, veszendő; — de az emlék, melyet honszerelem, nemzeti öntudat, s fenragyogó műízlés teremt, hathatósabban hirdeti egy nép győzelmét, mint mindazok. S ezt a bajor nép kiérdemlé magának, már azért is, mert e hatalmas győzelmi tropheumára oly egyszerű és igénytelen szavakat alkalmazott, minőket minden nemzet örök időkre szívébe véshetne; „Bár ne felednék soha a németek, mely kénytelenség

hozta létre a szabadságharczot, s minek köszönhetik győzelmüket.“ Ezen szavak ránk illenek, — magyarokra.

Hanem fájdalom, amaz örült tusa, melyben a népek állanak, ama kereszténytelen szellem, mely a békét állami nyomornak hiszi, s vérontásban keresi jövő nagysága alapjait, ama divatos politika, mely rombolva akar teremteni, még mindig hizeleg magának azon gondolattal, hogy az emberiség javát keresi, s akarja. A német szabadságcsarnok falai között jutottak eszembe a nagy katoná Moltke szavai: „Ötven évig kivont karddal kell állanunk, hogy megvédjük azt, mit két hónap alatt szereztünk.“ Ami oda magyarázható, hogy az erőszak győzelme nem lehet örök, s a bűn, mely a társadalom ellen elkövetve lett, mint minden nagyság átka, előbb utóbb megbooszulja magát.

Több mint három századja van annak, hogy az európai fenhatóságért két nemzet küzd, — a francia és német. A sors az előbbit kegyelte, s csak az újabb kor mutatta föl a latin faj megaláztatását. Ennek okát könnyű adni. A sedáni nap nem dicsteljes napja vala Poroszországnak, melynek alapja hitszegés, lényege erőszak, jövője széteszlás, hanem szomorú, borzasztó leczke Franciaországnak, melynek alapja providentialis hivatás, lényege a

törvény s jog győzelme, jövője a — társadalom ujjaalakítása.

De lehet, hogy a győzelmi csarnoknak porba kell hullani addig, míg ezen időszak be fog következni.

II.

Midőn hajónk Regensburgnál kikötött, s a festői pompájában szemeim előtt elterülő város küszöbére tettem lábaimat, az ujkor egész eseménygazdag multja állott előttem. Itt nem tündérregék, költőies mesék, csöndes ábrándok köszöntnek, hanem a komoly történeti valóság. A ki szereti a történelmet, arra minden talpalatnyi föld, mely nagy események színhelye volt, bűvös hatással bír; s Regensburg, a karolingek ős fészke ilyen. Majd nem kétszáz éven át az összes világot mozgató elemeknek volt színtere s a birodalmi gyűlések, melyek egész Europa jövője fölött határoztak, e falak között tartattak. Arnulph császártól kezdve a lovagias V. Károlyig Regensburg enyészhetlen betűkkel véste be nevét a történelem tábláira.

A sok komoly, és szomorú esemény között, mely Regensburgban történt, a történelem megőrizte emlékét egy igénytelen pásztoróranak, melynek végeredménye

forduló pontot képezett a világtörténelemben. 1546-ban fejedelmi pompával vonult be a város falai közé V. Károly császár, s a most „arany kereszt“ cím alatt ismert szállodában szállott meg. A fogadó tulajdonosa, egy életfriss, eszes s fiatal özvegy, Blomberg Borbála fogadta a világ első fejedelmét. Nem kell értelmelnünk az akkori kor szokásait, hogy egy jelenetet megfejtsünk; ezen szokások máig is megvannak; csak csodálkozunk lehet, hogy a hitszilárd s komoly császár, ki sógorának a pöffeteg zsarnok VIII. Henrik angol királynak annyi igazságot tudott szemébe vetni, e helyütt egy kóbor lovag szerepét játssza, ki olcsó kaland után vágyik, s pazar kéjben keres szórakozást. V. Károly császár már lemondott volt világhatalmáról, s megtért; a szent Justizárdában barátruhát öltött, nagy áhitat közepette végezvén zsolozsmáit a jámbor szerzetesekkel, midőn egy napon egy tündér szépségű gyermeket vezettek eléje, kinek rózsapiros arczáról, szelid kék szemiből egy tévelyes pillanat csöndes szemrehányása szóla hozzá. Az a fiú a regensburgi korcsmárosné fia volt. A természet vagy véletlen játéka, hogy minden vonása atyjáé vala. S ez a fiú volt don Juan, bizonyára a világ egyik legderekabb katonája, legnemesb jelleme, legszebb férfia, ki csak V. Károly halála után tudhatta

meg, hogy egy regensburgi éjnek köszöni életét, s atyja a mivelt világ legnagyobb fejedelme. Ott látott világot azon házban, melynek falán most fényes tábla hirdeti születését, s mely nem ragyogna ott most, ha nevét halhatatlanná nem teszi vala. Midőn a lepantói győzelemnek hirt futott, II. Fülöp a spanyol király, don Juan fitestvére épen a vecsernyét mondá a szerzetesek között. Nem állhatta meg ezen örömhír hallatára, hogy legottan, ugy a mint volt, az oltárhoz ne rohanjon s ne intonálja a Te Deumot. A jámbor barátok nem érték a király buzgalmát, — csak midőn az istentisztelet s hálaadásnak vége volt — akkor mondá a király könyvtől ragyogó szemekkel: „Öcsém Juan megverte Lepantónál a törököt.“ Ez a hír vilámként járta be a világot. A pápa lelkesedve kiálta föl ez első leveretés hírére „Fuit homo missus, cui nomen erat Joannes!“

Ugyanazon szobában, melyben a nagy császár a nevezetes éjet tölté, kértem és kaptam helyet. Egy kissé császárias díjt követelnek érte, de ki sajnálná azt. Azóta több elmúlt háromszáz évnél, s az antiquitások minél ritkábbak annál inkább drágábbak. Nekem önkénytelen eszembe jutott Edmund gonosz beszéde a Leár királyból:

Természet! istenem vagy; hódolok
 Törvényednek. Mért kéne a szokás
 Bilincseit hurczolnom s magamat
 A nemzeteknek furcsasága által
 Kifosztani hagynom. — — —
 Miért fattyú, miért korcs. Ha szintén
 Megütöm a mértéket. — —
 Törvényes! Finom szó.

De ez csak azt mutatja, hogy Shakespeare a gonoszokat ép oly jól tudta beszéltetni mint az ártatlanokat. Csak annyit lehet rá mondani, a menyit a becsületes debreczeni csizmadia mondott Nagy Ferkó színésznek, midőn őt Moór Ferencz szerepében látta. „Hallja az úr! mától fogva nem adok az úrnak szállást. Mert a ki játékból olyan jól tudja magát gazembernek csinálni, mint az úr tegnap este, az nem lehet becsületes ember.“

Regensburg ma csöndes német város, mely a traditiók nyomása alatt nyög. Tele van emlékekkel, melyek régi nagyságára utalnak, s ezért olyan mint a temető; csöndes, nyugodt és tengődik. Semmi sincs benne abból, ami világvárosra mutatna. Még Frankfurt, vagy Nürnberg nagyvárosok mellette. Ha az ember végig sétál utczáin, oly komoly, egykedvű s hallgatag néppel találkozik, mintha minden lakó fogadást tett volna arra, hogy ne beszéljen. Pedig nem egy utczája van,

melyben a történelem hangosan beszél. A házak régi, ódon külsővel bírnak, a szögletek rendesen toronnyal vannak el látva, mi általában a régi német birodalmi városoknál előfordul. Az utczákon fürge nép mozog, de azért enyészetes csönd honol mindenütt. A Schererstrassen még máig is látni ama komor sötét külsejű házakat, melyeknek ormán fejedelmi és családi czimerek diszlenek, s melyekben a birodalmi tanács, vagy az országgyűlés tagjai lakoztak. A régi német honatyák azon korban saját családi czimereiket függesztették ki a falakra. Jellemző felfogás; míg a mienk lakhelyét „két kék bak“ — „kis pipa“ sat. jelzi. Minden kornak meg van a maga izlése.

Ha a strassburgi dom egyike a leg-remekebb építészeti műveknek, minőt a teremtő emberi szellem Isten dicsőségére alkotott, a regensburgi méltó párja annak. Már messziről kimagaslik két karcsú, fejedelmi tornyával, s nem ok nélkül mondják a német dómépítészet mesterművének, Midőn megtekintém, egész előrésze el vala takarva állványokkal. Akkor javították. Helyette a belseje adott kárpótlást.

Nem tudom miért, de ha ily nagy szerü monumentalis templomba belépek, mindig saját szerü érzelmek fognak el. A regensburgi dóm benseje bizonyára azok egyike, mely első pillanatban megragad, el

kábitnak. Azon eszmére vezet, mily nemesen éreztek, mily fönnen gondolkoztak azok, kik ily művet teremthettek. A fogamzat maga klasszikus, s azon kor méhéből született, melyet mi szeretünk, — sötétnek nevezni. Oh adna Isten nekünk s művészeinknek még egy ily sötétséget! A szellem győzelmének glóriája ragyog le a falakról, s midőn ott tévelygünk a hatalmas ivék alatt, elgondolhatjuk: Istenem, mily törpék, mily semmik maradtunk. Az emlékekben, szobrokban, műkincsekben gazdag templom kiáltóan mutatja a jelen realis kor szegénységét.

Akit a multak érdekelnek, az e domban kimerithetlen aknáit találandja a legérdekesebb dolgoknak. „A szem csak lát, mondja Auerbach, — de a szellem fürkész és talál.“ Az ezüsből készült főoltár, Dalberg siremléke, a késő góth izlésben épült szószék, a szentség ház mind oly tárgyak, melyekről lapokat lehetne írni. De ki szánja el magát erre; a turista megnézi gyönyörködik benne, s megy tovább. Az áttört művű filigrán kőcsarnokok, a gazdag faragványú portálék, a nagyszerű üvegfestményű ablakok csak futólagos benyomást tesznek a nem műértőre. Az a kor, mely ezekben gyönyörét találta, már rég elporladt a föld alatt.

Még kora délután volt midőn a dómot elhagyám, s a város többi nevezetes-

ségeit megtekintém. A sz. Emmeram templom bizonyára méltó, hogy minden utas, ha valaha ide téved, megszemlélje. Akik csak néhány órára jönnek Regensburgba, azoknak kevés idejük marad erre is; mert a legfőbb elvon minden idővesztegetést.

S ez a legfőbb, a kirándulás a Walhallához.

Aki nem látta az atheni akropolist, mely nagyságra fényre s műkinceseire nézve egyedül állott a többi negyven görög akropolis között, az fogalmat szerezhet magának az ókor nagyszerű építkezéséről a Walhalla tövében. Már messziről előtűnik hatalmas oszlopsorával, impossáns portikusával. S minél közelebb jó az ember hozzá, annál inkább megragad, elszédít. Egy óriási lépcsőzet vezet le a propyleumtól egyenesen a Dunához, úgy hogy a magasban álló fenséges épület legalsó köveihez a Duna hullámai verődnek. Én e lépcsőkön mentem föl, hogy azok legfelső fokán a kilátást élvezzem, mely innét festői szép. Bármily fárasztó is a lépcsőmászás, ott fent gazdag jutalom vár arra, ki e fárasztó sétától nem riad vissza. Ott fent a magasban úgy érezzük, mintha az ókor egy mystikus temploma előtt állnánk, azon ókor műve előtt, mely csinálta magának isteneit, de hogy mily nagyoknak képzelte azokat, mutatják a művek, melyeket azok tiszte-

letére emeltek. A régi, badar mythosz sok műremeket teremtett. A Walhalla a német dicsőségnek van emelve, melynek ugyan mythosi emelkedettsége nincs s tán nagyon is sok lett átültetve a régi korból a jelenbe, midőn e fejedelmi remek köhalom létrejött, - de azért mutatja azon megczáfolatlan igazságot, hogy valahányszor a jelen világ nagyot akar alkotni, mindig kénytelen visszafelé menni s utánozni a régieket.

Ha az ódon sphynxek, Semiramis függő kertjei, a sivatagokon szétszórta s egyedül álló óriási lobrok, a kolossalis obeliskek, melyekről évezredek néznek ránk, az óvilág rabszolgaságát hirdetik, mert azt hisszük, hogy hasonló műveket teremteni csak azon kornak lehetett, mely az emberi erőt határtalan pazarságban bírta alkalmazni, s hogy azok tövében az emberiség kínos sóhaja veszett el a zsarnoki önkény alatt, szóval, ha azon köhalmazok, melyek összehordása százezrek életébe került, monumentumai a régi nagyságnak, s a társadalmi roppant egyenetlenségnek, akkor a jelenkor bizarr és kisszerű teremtményei az emberi jogok győzelmét hirdetnék. Pedig nem így van. Csak a klasszicitás szelleme halt ki a társadalomból. Az emberiségnek is meg volt fejlődő korszaka; az, melyben a phantasia élénk, a tetterő nagy, a teremtni vá-

gyó képesség határtalan. A mint vénült az emberiség, úgy szállott alá fokokonként merész terveinek honából, s mint minden vén, — most már csak a kényelmet s egyszerűséget szereti.

De a Walhalla kivételt képez. Ez egy kőben s vasban megtestesült klasszikus eszme.

Formáit, arányait az ókorból lopta; alkotója elment a régi forráshoz, hogy onnét merítsen lelkesedést. S az a forrás kiapadhatatlan.

Ezen épülethez nem ragadt a rab-szolgák vére; szabad nép emelte anélkül, hogy tudta volna, hogy egy régi társadalmi probléma megfejtéséhez hordja a köveket. A nemzeti dicsőségnek akart csarnokot emelni nemzeti érzelmek befolyása nélkül. Önkénytelenül megfejté azon talányt, miért kénytelen a társadalom ifjabbkori reminiscentiáira visszatekinteni, ha a jelenben nagyot akar alkotni.

De míg az atheni akropolis a műre-mekek mellett kábitó fényt tudott felmutatni a nemes érczek pazar alkalmazásában, a Walhalla ezekben épen nem gazdag. A német nemzet nagy férfainak egyszerű mellszobrait bírja hat kolossális győzelmi istennő szobra mellett. S itt már jelentkezik a jelenkor filiszter felfogása. A tudomány, művészet s általán az alkotó szellem hőseinek szobrait látjuk itt, meg-

lehetős önkénnyel s pártszellemmel elhelyezve. A német nagy emberek száma legió. Azt mutatja e hely is. Minek volna az, hogy megnevezzük azon hősöket, kik ugyan minden önhittség mellett sem gyaníthatták soha, hogy egy nagyszerű pantheonba jutnak mint a későbbi kor bámulatának tárgyai. A nagyság igen relativ fogalom, — s nevezetes embernek lenni könnyű. Kivált mai napság. Ki valami okosat nem tud mondani, tegyen valami óriási bolondot. A Walhalla készen áll számára; nem kívántatik más, mint hogy az illető legyen — német.

Kénytelen vagyok itt egy tudományos felolvasásból idézni:

— Hölgyeim és uraim! Amit a tudományos világ megfejthetlen rejtélynek tartott annyi évezredek óta, — azt a modern haladó tudomány megfejtette. Nincs többé traditio, nincs biblia. A felvilágosodás számüzi azt a gondolkozó elmék világából. A teremtés műve mese. Az általános fejlődés adta meg a létet a világnak s az embernek. Azon kérdés, miképen jött létre a természetben az ember, — bizonyára a legkényesebb, de egyuttal a legfontosabb. Mily sötétségben forgott a világ, midőn azt hívé, hogy az egy felsőbb Lény akarására jött létre. Ez uraim s hölgyeim! bolondság. Az állati természet világa folytonos fejlődési szabályokra

mutat, - s önök hölgyeim! kik most ragyogó szépségükben tündökölnék előttem néhány ezer év előtt még nem ismerték a ruha használatát. Igen. Ős erdőkben, faodukban, barlangokban éltek, s ama csábitó tiszta hang, mely most ajkaikról oly édesen elhangzik, vad morgás és rőfögés volt, melyet legföljebb a „himtárs“ érte meg. Szőrrel voltak fedve alabástrom tagjaik, s hajuk helyett csimbókos kóczot hordtak fejükön. Egy kissé négykézláb is jártak, szerelmüket legfeljebb azzal mutathatták, hogy fogaikat vicsoritották. Igen hölgyeim! ezek voltak önök évezredek előtt. S önök uraim! kik most miniszterek, grófok, főurak, hivatalnokok, költők, írók, kézművesek s adóvégrehajtók, szóval a társadalom virágai, évezredek előtt tökmagot és gubacsot ettek reggelire, s nem is álmodták, hogy valaha frakkban járjanak s rendjeleket viseljenek. Akkorában még önöknek hosszú farkuk volt, s lábaik ujjával piszkálták fogaikat. Igen! Nem voltak sportsmenek, hanem a fákon kúsztak, s farkukkal legyezték magukat. Ha valamely szép verset kigondoltak, azt nem irták le, hanem amint a vers elegia vagy dithyramb volt, elbőgték, vagy elugatták azokat. Azonképen önök uraim! még akkor nem tudták mi a beafsteak, ludmájpástétom, és piritott szalonna; hanem inkább irigylendő

étvágygyalettek nyers bükkönyt, makkot, kukoriczát s zöld békát. Igen uraim és hölgyeim! ezek voltak önök sok és sok ezer év előtt; és nekem köszönhetik a dicsőséget, hogy ezt fölfedeztem.

Ezt a komoly beszédet Vogt mondta, a majomtheoria hőse, — a XIX. században. S ez semmi. Bolondot mondani nem nagy mesterség; hanem hallgatóinak egyikét annyira elragadta az emberi méltóságra szórt eme hizelgés, hogy felkiálta elragadtatásában:

— Ezt az embert a Walhallába kandidálom!

S Vogt még nincs ott, — de meglehet, hogy a művelt világ fog annyira haladni felvilágosodásában, és behelyezi őt is. A ki ilyeket állit abban nem csak az ostobaság merészsége van meg, hanem az akarat gonoszsága is. S a Walhalla, ez a dicső, szép csarnok nyitva áll mindkét fajtájú embereknek.

Ez a különbség van az ó világ remekei s a Walhalla között.

A Walhalla mai jelöltjei nem ismerik Göthe e szavait: „Der Mensch mag sich wenden wohin er will, er mag unternehmen was es auch sei, stets wird er auf jenen Weg wieder zurückkehren, dem ihn die Natur einmal vorgezeichnet hat.“

Midőn kijöttem a Walhallából, az udvarias felügyelő elém tárta a vendégköny-

vet, hogy irjam be nevemet. Nincs miért tagadnom, hogy ennek részemről barátja nem vagyok. Bár nem tarthatok attól, hogy mint Hudson Lowe, a Balma barlang vendégkönyvéből, nevemet kénytelen legyen *kinyalni*, de még sem óhajtom azon stereotyp dicsőséget, hogy ott szerepeljek az obligát bámulók között, kiknek neveit a strassburgi dóm tetetén, a Schafsbergen s egyébütt igen szellemtelen megjegyzések között volt szerencsém olvasni. Kíváncsiságból betekinték a könyvbe. Épen előttem egy szörnyen tudós német doktor írta be nevét ezen elragadtatását kifejező szavakkal: „N. N. Wirklich grossartig.“ Ezt az elismerést megköszönhetik a Walhalla tervezője és építői a tudós urnak. Nem akarok azon hirbe jöni, hogy én fedeztem fel Regensburgot s mellette — a Walhallát. A vendégkönyvbe könnyü az embernek beírni a nevét, de a Walhallába talán nehezebb.

Gyalog jövék le azon pompás tekervényes uton, mely az épülettől egész Thurn-Taxis nagyszerü parkjáig vezet. Ott állapodnak meg a bérkocsik. Ott várt az enyém is egy csomó hasonló jármü közepett. A parkhoz közel egyszerü csapszék van, melyet már messziről epedő vágygyal pillant meg a fáradságos utban ellankadt s megszomjazott utas. Itt mérik a legjobb sört a bajor földön. Nem csoda

tehát, hogy a kocsik bakján egyetlen kocsis sem látni, — az mind bent van sön-tés körül, vagy künt az árnyas lugas alatt. A kocsisok előjoggal birnak, mert a sör mennyisége és ára gyomruk és zsebük mértékéhez van szabva. A turista azonban megfizeti a különbséget akár akarja akár nem. Midőn beléptem a helyiségbe, zsufolva volt mindenütt. Csak úgy irgalom-ból kaptam egy parányi helyet. A leg-elegánsabb publikum vegyitve van itt a legközönségesebb osztálylyal. Ez bajor földön a nyilvános helyeken épen nem feltűnő. Nekem azonban feltűnő volt, mi-dőn a szomszéd asztalnál három elegáns delnőt pillanték meg, kiknek gazdagon öltözött livrés inas szolgált s különös alakú, ugylátszik számukra fentartott po-harakból ittak. Épen nem csodálkoztam, midőn elég hallhatólag őket „Durchlaucht“ czimen hallottam szólítani. Biz azok herczeg-nők voltak, habár kocsisok társaságában ittak is sört. Csak annyiban derogálhatott nekik, a mennyiben Falstaff czimborájá-nak, a későbbi V. Henrik angol királynak, ki egy alkalomnál így szólt: „Nem tudom, nem kisebbitem-e meg királyi fönségemet, de szörnyen vágyom — egy korsó sörre.“

Miután pedig az illem az első tortura a világon s a legnevetségesebb azért, mi-vel erre a törvényhozók még nem hoztak paragraphust, természetes, hogy aki attól

néha napján felmentve érzi magát, lánczaitól szabadul. Hány áldozata volt, van és lesz az etiquettének, ezen nevetségessé kisszerű felfogásnak, arról a történelem szól, szolt és szóland. Gonzaga grófné megölte azon ifjút, ki őt a bizonyos halálból megmenté, csak azért, mert midőn megmentetett, — negligében volt. III. Fülöp spanyol király megsült befütött kályhájánál, mert az etiquette szabályai szerint királyi méltósága nem engedte meg, hogy inast hívjon elé, a szolgálattelvő kamarás pedig távol volt. Vendome herczeg annyira megtartotta az etiquette szabályait, hogy midőn Ferencz francia királylyal, unokaöccsével lóháton utazék, s a király lovát egy folyóban megitatván, rá kiáltott: „Nagybátyám, itasd meg te is lovadat!“, így válaszolt: „Majd ha felséged uri lova inni méltóztatott, igyék az én barmom is!“ Egy tüzvész alkalmával a spanyol herczegnőt egy közkatona saját élte veszélyeztetésével saját karjai között hozta ki a tűzből. S a katonát jutalom helyett halálra ítélték, mert a herczegnőt érinteni merte. Az etiquettéhez tartozott az is, hogy az udvaronc XIV. Lajos azon kérdésére, mikor fog neje lebetegedni, azt válaszolá: „mikor felséged parancsolja.“ Vagy azon másik udvaronc, ki ugyanezen király kétszeres kérdésére, hogy hány gyermeke van, mindig azt válaszolá —

négy. Harmadszor is megkérdezte azt mondá, hogy — hat. „Hogyan, — hiszen ön kétszer is mondá, hogy négy gyermeke van.“ „Sir! felelé az udvaronc — azt hívém, hogy unalmas dolog lesz felséged előtt, mindig ugyanazon választ hallani.“ Bry marquis megitta a petroleumot udvariasságból. S hire kerekedett neki, mintha csatát nyert volna. Mennyivel egyszerűbb, természetesebb volt IV. Henrik francia király, a bearni paraszt suhancz, életmodorában, gondolkozásában, szólamaiban. Ennek bátran mondhatta Bassompierre, midőn Madridba mint követ számárháton volt kénytelen bevonulni s a király gunyolódék fölötté, mondván, „mily szép látvány lehet szamarat számaron látni.“ — „Csak lassan sire, — én felségedet képviseltem.“ S ki Condé hercegnek szemébe mondhatá: „Igaz, hogy én a feleségedet, meg a guisekét csókolom, — hanem azért titeket még sem szeretlek.“ Ezen idők elmúltak, most az udvariassághoz nem kell egyéb, mint sárga kesztyű, frakk, s néhány frázis. Az etiquette meg van mentve, s a világ bámul, ha a porcellán agyagból gyúrt embereket látja olyanoknak mint ő maga.

Azok a hercegnők tehát itták a jó bajor sört megbotránkozás nélkül. Nem tudom minő phantomot sértettek meg vele. Az a képzelt illem, mely vala-

mely idealis szörnyeteg lehet, hogy nem engedi az embereket úgy tenni, érezni, gondolkozni, amint akarnak, stereotyp szabályaival mehetett a pokolba, — ahova illik. A torturának ott van helye. Nyomórúság elég van a világon, s esztelen az, kinek nincs, mégis teremt magának.

De mindebből épen nem következik, hogy az illemtelenség szép valami. Azon fajta az embereknek, mely durvaságban leli különczködését csak ostobaságot kíván takarni. Sorsa az, hogy könnyen felismerik. A csinált non chalance olyan, mint született neveletlenség.

Midőn a városba visszatértem, még világos volt s elég alkalmam nyílt az esteli előtt egy rövid sétát tennem. Az ilyen idő legalkalmasabb Regensburg legnevezetesebb épületének, a városházának megtekintésére. Talán a leghálásabb is. Mert ezt a sötét komor épületet, melyről három század eseményei szólnak, a félesti homályban pillantani meg, annyi, mint a történelem könyvét borús éjeken forgatni. A komor ház méla elhagyott termeivel, hangos folyosóival egy regényt nyit meg a szemlélő előtt. Évszázadokon át itt, e szobákban határoztak a világ sorsa fölött s most minden oly csendes, nyugodt, mint a temetőben. Ott áll a hatalmas császárok széke, melyben elnököltek, ott a herczegek terme, melyben tanácskoztak, s mindezt

puszta, rideg enyészet veszi körül, s a szemlélő szívére oly nyomasztó érzelem nehezedik, mintha a világesemények minden súlya ott gyűlne össze. A városház alatt van a pinczehelyiség, — a kinzókamra. Egyet a hasonlók közül, Nürnbergben megnéztem, Azóta nem kérek belőle. Ezt minden nógatás daczára sem néztem meg. Gondolkodják bárki tetszése szerint; — én azt gondolom, hogy a kín és gyötrelém apotheosisa nem e kor elé való.

A .kor itt van, melyben el kellene törülni minden nyomát a népek — szenvedéseinek.

A párisi Bastillet szétrombolta az a mezitlábos fenség, melynek szerelme oly tiszta, nemes és odaadó a valódi felség iránt, de csillapithatlan dühében, ha egyszer fellázadt. Maria Antoinette, midőn halálra vitték, még nyugodtan, merészen nézett szemébe e népkirálynak, el bírta viselni tekintetét; — de most már más idők vannak. A kinzókamráknak csak fogalomban szabad létezni. Ott rejlenek a forradalmak csirái, e dohos, enyészetes helyeken, hol oly rémitő jelei vannak az emberi vadságnak. Ezek mai nap nem kuriosumok többé, hanem lázító elemek; temessétek el!

Visszatértem az „arany kereszt“-be. Már este volt. Lent az étteremben fényes

társaság volt jelen. Nem tudom máskor is így szokott e lenni, de ekkor így volt. Az egykori Barbara Blomberg helyett egy igen sovány ganymed iparkodott szerény követeléseimnek megfelelni, annál kövérebb volt a számlája. Szinte örültem, midőn a zajos társaságból megszabadultam s felmentem V. Károly császár szobájába.

Semminek sincs oly hatalma, mint a visszaemlékezésnek. Nem csoda tehát, hogy ott azon szobában, melyet a traditio amaz oly nevezetes császár szobájának tart, visszaemlékeztem a XVI. század eseményekben leggazdagabb korszakára. S van ember, ki ebben kárpótlást talál a jelenért. Én is azok egyike vagyok. Az álmatlan éjet álmokban töltém, de azon álmokban, melyeket a multak emléke idéz elő. A történelem három don Juant ismer, a lepantoi hőst, azután ennek rosszabbik kiadását, IV. Fülöp fiát s azt, kinek hire vetekedik mindkettőével, mert félbajuszára vett kölcsönt. Néma éj és csönd volt körülem. Regensburg az álmok karjaiban ringatózott, — végig tekinték a granarium nagyságu elegáns szobán, melynek minden parányi része arra emlékeztetett, hogy mily fejedelmileg kellend e reminiscentiákat nekem másnap reggel megfizetnem. Még azt sem tehettem, hogy, mint don Juan, félbajuszomra kérjek hitelt, mert egész bajuszom hiányzik. S ez eltöltött néma

keservvel. A szemközti házban valaki zongorát vert késő éjfélig; a néma légen átverődtek a hangok. Az ő császári városban oly sajátoszerűen hangzék a — Rigolletto. Hallgattam sokáig, — s a borzasztó dallamnak ellenálltam historikus reminiscentiáimmal. Egy ideig ment. Hanem azután a don Juánok, V. Károly császár, Blomberg Borbála, a fényes császári napok, ünnepélyek, lovagjátékok, vésztörvénytörések, s a t. mind kimentek fejemből. Elaludtam, mély, prózai álomba merültem, — melynek semmi emléke nem vala, — s voltaképen csak akkor ébredtem föl, midőn másnap korán az udvarias főpinczér kezembe nyomta — a számlát.

Erre igazán fölédtem.

De mindegy. A hajó már várt; a kürtője füstölgött, — s midőn arra beléptem, ismét elfoglalám helyemet a kormányos kerekei mellett, hogy halljam a hullámok csapkodását, s abban tündérem regéit,

III.

Ha Donauwörthből elindulva panaszkodnom lehet az időjárás mostohasága ellen, a mai hálára kötelezett, mert oly szép, verőfényes idő volt, minőt csak turista kívánhat. A hajó nem volt tisztességes dereglye, minő Wörth és Re-

gensburg között jár, hanem kényelmes, tiszta s jól berendezett; olyanféle, milyen a bodeni tó hullámain hintálja az utasokat. Az utazó társaság ellen sem lehet kifogás, habár annak élvezetére jelenben nem szorultam. Már Straubingnál megszólalt tündérem.

—Halld Bernauer Ágnes bús történetét. Ezt nem képzelem szülte, — ez megtörtént esemény. Egy augsburgi lovagjátékon, melyet Ernő, uralkodó bajor herceg tiszteletére rendezett a fejedelmi város, Albrecht, az uralkodó hercegnek fia a nézők között megpillantott egy feltűnően szép s szende leánykát. Bernauer Ágnes, egy augsburgi borbély leánya volt. Egy gyermek a népből, ki szépsége, nemes lelki tulajdonai, fényes erényei által bizvást megérdemlé, hogy korona ragyogjon fején. Az ifjú herceg könnyű győzelmet remélt, de nehéz csatát kelle vívnia. A szende szűz, kinek testi, lelki ékeit mind elhomályosítá alacsony sorsa, nem adta oda szerelmét csak az oltár előtt. Hitves kívánt lenni s nem ágyas. Az ifjú herceg, kit az egyszerű, természetes leányka anynyira elbűvöle, kész vala erre is, — s Agnest mint hites nejét vezette vohburgi várába. Boldogan, zavartalan éltek ott bűvös szép világában a hitvesi szerelemnek. De e boldogság csakhamar romba dőlt. A herceg atyja, mitsem sejtván fia

názasságáról, őt a braunschweigi herczeg leányával akará összeházásítani. Az ifju föltárta atyja előtt titkát. — Bősz haragra gyuladt az apa, s haragja vad dühhé fajult, midőn fia, mint lovag s nemes hites nejéről lemondani semmi áron sem akart. A regensburgi nemesek ünnepélyén Ernő herczeg fiát, a küzdterről kiutasítá, mint becstelent, ki egy polgár leánynyal él aljas viszonyban. A herczeg, atyja bősz dühe ellen azzal védé magát, hogy a nép gyermekét mint bajor herczegnőt, s törvényes nejét mutatta be mindenütt, s kardját voná mindenkire ki róla tiszteletlenül merne szólani. Az atya azonban nem nyugvók addig, míg e gyűlölt viszony lánczait széjjel nem tépte. Fia tudtán kívül elfogatta az ártatlan nőt; szolgalelkű, aljas udvaronczaiból törvényszéket hívott össze, mely Ágnest az azon kor legdivatosb bűnével, *a varázslás és bűbájossággal* vádolá s mint ebben bűnöst halálra ítélte. A szegény nő nem védheté magát; csak egy bűbájról volt fogalma, megtörhetlen szerelméről férje iránt. S ezért meg kelle halnia. Itt e helyen, hol a Duna mintegy prédára lesve vadul szökik ide s tova, itt veték őt a hullámok közé. De a hullámok részvétet éreztek a magasztos áldozat iránt, gyöngéden karjaikra vevék s kitették a partra. A gaz hóhérok egyike látva ezt, egy hosszú dorongra csavará selyemháját

s lemeríté a vízbe míg meg nem fulladt. Így veszett el ezen ártatlan tiszta, lélek, kinek nem volt egyéb bűne, mint hogy nő kivánt lenni s nem muló kéjek áldozata. Mi haszna volt azután abból, hogy férje fegyvert fogott a gyilkos atya ellen, s végig pusztitá a környéket: utóvégre mégis csak oda fanyalodott a braunschweigi hercegnőhöz, ki rút s veszekedő vala ugyan, de hercegnő volt. Mit használt neki, hogy csöndes vértanuságát tizenkilencz poéta énekelte meg, vagy írt róla tragédiát. Most ott nyugszik, több mint négyszáz éve a szent-péteri sirkertben. Fölötte rideg márvány. Gondolkodhatik a világ és emberek felfuvalkodottsága, s gögje fölött, mely még mai nap sem engedi meg a sziv uralmát, hanem a házaságban is politikát keres.

Pedig több száz éve már, hogya világ legbüszkébb trónján, az angolon, kiváltképen a Tudorok alatt a királynők igen gyakran nem származtak fejedelmi vérből. II. Jakab neje egy ifjabb korában ser-mérő leánynak gyermeke volt s Mária s Anna hercegnők nagyanyja parasztleány s cseléd. Kevés nagy királynőt mutat föl a történelem, de akiket felmutat, ritkán voltak született hercegnők. A Katalinok és Erzsébetekről sokat beszél a historia, jót és rosszat; de a többiekről többnyire hallgat.

Lelkem elsötétült ezen emiékeknél. Az emberi jogok egyformák s nem ismernek messallienceot. S mégis ezen ódon, emberietlen felfogásnak, mely az emberek legbensőbb világával, boldogságával játszik, s mely a koronák ékkövei s gyöngyei közé a kínos fájdalmak könnyeit tolja be, maig is vetnek áldozatokat. Oh mennyivel tisztább, magasztosabb, humanusabb s az emberi méltóság egyenlőségét hirdető a kath. egyház, ez az egyetlen, dicsó isteni remekmű, mely kétezer éven át nem ismer különbséget ember és ember között, s az utolsó pór gyermekét, ki esze, tudománya, lelke kincseivel kimagaslik, a legnagyobb méltóságokra emeli, s utat enged neki a világ első s legrégebb trónjára. Ez az egyház jár karöltve a józan gondolkozással mert nem ismer — messallienceot.

A Duna vidéke festői szép Straubing-tól lefelé. Degendorf már messziről mutatkozik magas négyszegletű tornyával. Vilshofenen alól egy sziklán kőből faragott nyugvó oroszlán hirdeti I. Miksa munkáját, ki a Duna utját innét kezdve Passauig a sziklák szétrepesztése által járhatóvá tette. Lentebb a part mentében egyszerre csak előtünik Passau, a duna-vidék Coblenze.

Aki volt a Rajnán s megtette az utat Mainztól Kölnig, az tagadhatlanul látta Európa legfestőibb vidékét. Ennek méltó

párja a Duna Passautól Linzig, sőt Coblenz, midőn a fejedelmi Rajna mentében feltűnik, nem mutat oly festői képet, mint Passau. Az egy poros modern város, melyről mint a hajdani Pestről elmondani lehet L. herczeggel, „Sie leidet an Sand und Stein,“ — de Passau messziről látható magas tornyaival, ódon házaival, idő barnította templomaival legendaszerű fényben tündöklék s úgy tűnik elő, mint színhelye régi hősi regéknek, mondáknak. A Duna itt ölelkezik az Inn és Ilz folyamokkal. Az Inn, a torkolatnál szélesebb mint a Duna.

Passau a határpont az osztrák és bajor birodalom között; a tulajdoképeni határ ugyan kevésbé lentebb van, a jelentéktelen Jochenstein mellett, de a vámfelügyelet s málhavizsgálat már Passaunál történik. Alighogy hajónk megállapodott, egy tiszteletreméltó öreg ur, oly szigorú arczczal, minő beillett volna valamely országos hirű lóköthő vallatásához, belépett a hajóra s annak közepén megállván egy spanyol grandhoz illő positurában, becsületes német nyelven és stentori hangon figyelmezteté az utazó társaságot, hogyha ki netalán vám alá eső jószágot rejtegetne holmiai között, azt legottan jelentse be, mint illik. A közönség tájékozásául szives volt egy csomó nem vámmentes portékát elszámolni. A szót „dohány és szivar“ erősen

hangsúlyozta. A komoly és szigorú felszólításnak kellő hatása volt. A publikum megrémült. Másutt, külföldön nem kérdik az utast, mit czepeel magával, hanem szó nélkül megmotozzák; itt igen naivan egyenesen őszinteségére hivatkoznak; tessék kinek-kinek bevallani, nem rejteget-e nadrágszárában egy trafikböltöt, vagy fardagályában levantei áruczikkeket. Miután az utasok közül egy sem volt annyira őszinte, hogy csempészetet valljon magamagára, sőt ellenkezőleg valamennyi nagy hallgatásban szájtátva bámult a mintegy égből odapottyant pénzügyőr és szemlész-főnök drákói arczára, az öreg ur töré meg a félelmetes csöndet s inte a hajón levő fogdmegeknek, hogy czepeeljék elő a ládákat. Azok nagy készséggel engedelmeskedtek, s néhány percz alatt egész máhatorony volt látható a hajó közepén. A szigorú vámőr kiválasztá magának a legvaskosabbat, egy erős vaspántokkal meg-
 rakott női bőröndöt, s mint ki valamely kedvencz csemegefalatot talált, azt műértőleg megtapogatá, azután a publikum felé fordulva, nem épen udvarias hangon s valódi spartai rövidséggel mondá: „Ki kell nyitni.“

Az utazó közönség félkörben állt s nézte remegve a szigorú műveletet. Valjon ki lesz a szerencsés, tulajdonosa lenni e hatalmas terjedelmű bagázsának. A vámőr

emberfaló tekintettel végig tekintte a körülállók arczain. Senki sem mozdult. Másodszor megszólalt, s ismétlé szavait oly hangon, hogy magam is azt a tizenkét darab jó bajor szivart, mely oldalzsebemben rejtezett, óvatosan lejebb szállítám az alsóbb zsebekbe s már hajlandó voltam az állami jóllét szigorú ellenőrzője elé lépni s azt mondani: „Uram! fogasson el, tiz krajczárig bűnösnek érzem magam az állami kincstár megkárosításában.“ — De erre már nem volt időm mert néhány percz mulva nagy robajjal csörtetett át a körülállók tömegén egy komikus öltözetű delnő, kinek birsalma színű arcza, a'la chinoise hajfürtei, sovány lécztermete és tiszteséggel pergő nyelve rögtön elárulák előttem, hogy egyikét látom azon jeles és emanczipált gouvernantoknak, kik tudnak zongorázni, énekelni, francziál beszélni s rendesen stabális tiszteknek leányai — Siléziából. A delnő, midőn észrevette, hogy a vámőrnek épen az ő bagáziájára fáj a foga, szörnyen megharagudott. Ugy neki esett az öreg úrnak, hogy azt hittem leczkét ad neki a jó nevelésből. Pattogó franczianyelven, melyen a hátsó Pomeránia dialektusa igen érezhető volt, lármázott, kiabált, szabadkozott azon parancs ellen, hogy bőrdődjét az összes publikum szeme láttára felnyissa, s annak tartalmát kitálatlja. Hanem a vámőr ur nem tágitott,

annál kevésbé, mert annyit tudott, hogy az állam jólléte fölötti gondos felügyelet kiváltképen nem enged meg udvarias elnézést oly hölgyek irányában, kik még csak nem is fiatalok. A szabadkozás és könyörgés mit sem használt, sőt hogy megpillantá a bőrönd tulajdonosában a negyven tavaszt látott kisasszonyt, annál kíváncsibb volt arra, mit rejtegett málhájában. Elvégre is nem maradt más hátra, mint előszedni a kulcsokat, felnyitni a lakatokat, leoldani a szijjakat, s megnyitni a ládát; gyönyörködjék tartalmában az állam szigorú őre, ha kedve telik.

Annyit azonban megtőn az érdemes delnő, hogy midőn czókmókjai napfényre kerültek, s a vámőr barbár deliciával kotorászott a puffok, muffok, s negyven évhez megkivántatott mindenféle katonabélések, chignonok és egyebek között, egy könyörgő tekintetet vetett ránk — férfiakra, hogy ne nézzünk oda.

A vámőr, miután meggyőződött, hogy a ládában nincs elrejtve ágyú, titkos röpirat, brüsseli csipke és füstölt hús, a gondosan eldugott üvegcsékben nincs jamaikarhum, hanem csak pirosító, és eau de Cologne, a skatulyában nincs lőpor, hanem rizspor és pomádé, — megelégelte a kotorászatot s odább állt.

A jelenet komikuma mellett mégis feltűnt előttem e szigorú felvigyázat. Mo-

solyognom kelle, midőn a vámőr a megtartott vizsgálat után körüljárt a hajón s minden utast szemügyre vett; engem is, talán azért, mert egészen hátul s egyedül szivarozgattam. Mosolyogtam, midőn szemléljét bevégezve, egész hivatalos öntudattal kilépett a hajóról s mi rövid félórai veszteglés után újra megindultunk. De mosolyom kaczagássá vált, midőn alig tiz percz múlva, hogy elindulánk, hozzám fordul a hajó egyik ganymedje s a legközönbösebb hangon mondja:

— Uram! nem tetszik jó bajor szivar, — olcsón adom százát.

A jámbor utast irgalmatlanul megmotozzák, az exprofesso csempész pedig ott áll, asztalkendővel a karján s mulat az állam által inscenirozott hivatalos színjátékon.

Különben kisebb kára az államnak az, mi ily módon füstbe megy, ahhoz képest, mi más módon a zsebbe megy; azok zsebébe, kik sokkal magasabban állanak, hogy sem a fináncz hozzájuk férhetne. Azon bűn, mely a társadalom legalsó osztályaiban mutatkozik, a természet szabályai szerint lerakodott salak, melytől félni nem kell, hanem a mely fent van, s a tudomány, szellem, rang, hatalom s hivatal köpenyei alatt tenyész, az már komolyan veszélyezteti a társadalmat, attól félni lehet, sőt kell.

Még láttam a festői fekvésű Passaunak felnyuló tornyait a távol ködében, azon városnak, melynek egyik apostoli szellemű püspöke Piligrin a magyar nemzetet a kereszténység szelid tanaira vezette, s melynek falai között keresett s talált végső nyugalmat hazánk első királynője, Gizella, mely emlékek ránk nézve a város érdekét emelik, midőn Engelhardszellnél a fokozott arányokban feltűnő természeti szépségek minden remmিসcentiát háttérbe szorítottak. Innét kezdve egész Aschach-ig a táj nagyszerű s ezen egy óráig tartó vizi séta fénypontja az egész napi utnak. A folyam ágya itt megszűkül, majdnem felényire keskenyebb lesz: jobbra-balra meredek sziklák emelkednek, melyek csucsáról szürke várromok tekintenek alá. A szűk mederben a folyam vadul tör előre s mint könnyű játékszer, ragadja magával a hajót. A folyam utja folytonosan kanyarodik, s köröskörül bezárt termeteket képez, s az utasnak úgy tűnik föl, mintha egyik nyitott barlangból a másikba lépne be. A két oldalt felnyuló mohos sziklák, fenyves erdők, völgyszakadékok az egész tájnak valamely komoly nagyszerűséget kölcsönöznek. A természet itt kifejté egész erejét, hogy magát hatalmas fönségében bemutassa. A sziklafalak között oly sajátos csönd honol, hogy a hullámok verődésénél egyebet mitsem

hallani. E ponton minden utas a táj szemléletébe van merülve.

Egy hatalmas sziklacsucson ülő ódon saszézek előtt haladtunk el, melynek sötét, rovátkos falain még a gazdag faragványú apró ablakok láthatók. Körülte hallgató, méla fenyveserdő, századokat átélt fákkal. A sötét rom a hegycsucson, a körülte elterjedő sötét rengeteg a regék világát nyitja meg a szemlélő előtt. A hullámok zajos hangjában felismerém a Duna tündérének szavát.

— E büszke rom Wesenstein; hajdani ura a zord Kuno lovag. Lent a völgyben, hol most a malmok hosszú sora látszik, a patak mentében állott sok század előtt egy zugó malom, — benne egy derék ifjú molnár. A molnárral nem volt baja Kunó lovagnak mindaddig, míg ifjú szép nejét Zellből a házhoz nem hozta. A fiatal menyecskének hamar hire futott, s Kunó lovag, ki medvét viselt paizsán czimer gyanánt, s kinek valóban medve természete volt, lejárogatott magas várából a patakparti malomba azon hiszemen lévén. hogy ahol egy ember öröl, ott a másiknak is lehet helye. De a báránybőrbe bujt medve nem ért sikert. Mikor Kunó lovag azon tapasztalatot tette, hogy a szép molnárné udvarlásait ép oly egykedvűen hallgatja mint a malom kelepelését, — más fortélyhoz nyult. Egy éjjel rajta ütött mar-

talócz szolgálival az erdők közepén magán álló házra, a malmot rágyujtotta a molnár fejére, az asszonyt pedig nyeregbe kapva a lángok fényénél visszanyargalt várába. Hét napon át tartá fogva szerencsétlen zsákmányát, s hét napon ostromlá annak hitvesi hűségét. A hetedikén az erőszakhoz nyúlt. De a nő, a nép egyszerű gyermeke, kitepte magát Kunó lovag vaskarjai közül, s mielőtt az megakadályozhatta volna, a várterem nyitott ablakán át aláugrott a szédítő mélységbe. A lovag örülten futa le várából, de a holttestet meg nem lelheté. Hanem azontúl a vár egy lakóval szaporodott. Minden éjjel, midőn a kísértetek órája ütött, egy fehér alak járta meg a vár visszhangos folyosóit. Kunó lovag, ki eddig nem ismerte a félelmet, most megtanulta. A fehér rém üldözte s gyötörte folyton. Egyetlen menedéke volt az erdők homálya; de midőn a rengetegben tévelygett, egy összeégett ember alakja jelent meg előtte, vérző lángsebeit mutatva, irtózatosan elundokított arczán átkos gunymosolylyal, elégett, száraz kezeivel a réműlő lovagot fenyegette. Kunó lovagnak nem volt nyugta sem várának falai között, sem az erdők rejtekében. Az iszonyat lassankint megtörte daczos szívét, — letette kardját, pánczéliját s egy napon elhagyta várát, az engelhardszelli barátok zárdáját keresé föl.

Felölté a szerzetesruhát s vezekelt. Ott a csönd és nyugalom helyén lelke megtért. Évtizedeket töltött ott bánat és lemondásban. Már megroskadt ősz ember vala, midőn az Ur testével egy beteget kelle az örök útra előkészítenie. Megtevé az utat az erdőkön át egy magán s midőn visszatérőben volt, eltévelyedett. Utja a patak mentében egy sötét rom mellett vezetete el, melynek kormos falait a vad folyondár befutotta. Kimerülten, megroskadva az ut terhe alatt, ledőlt a rom tövében. S ott érte a késő éj. Mióta szerzetesruhát öltött, rémlátásai nem gyötörték. De ezen éjen, midőn büntettének színhelyén nyugovék, megjelent a két áldozat, nem rém alakjában, hanem fényes, ragyogó öltözetben, a túlvilág csillagsugáros fényében. Az ősz szerzetes kinosan felnyögött e látmányra. Azután szelid hangokat hallott fülébe sutogni: „Légy nyugodt, megtérésed Isten előtt kedves volt, — jöjj velünk azon helyre, hol nincs gyűlölet, boszú, hanem engesztelés, béke és szeretet. A szerzetes fölveté még egyszer szemeit, azután lehunyá örök álomra. Ott találták holtan az elégett malom romjainál.

A rege meghatott. Ez is mutatja, mily valódi igazságtétel van a nép egyszerű költészetében. A képzelem romlatlan voltában isteni hatalom rejlik. Csak a satnyuló izlés, s elcsenevészedett phantasia

kifolyása lehet, hogy a mai költészet dicsőszorút fon a bünösök homlokára, midőn győzni engedi a rosszat, s nevetségessé teszi az erényt.

Álmodozásomból csak Aschachnál ébredtem föl. A folyam kilép a sziklafalak közül s lapályos vidékre megyen. A messze terülő tájt megpillantva érezzük a lég dalnokának szabadságát. Oly üde, mosolygó minden a rónák végtelenjén. Pedig e vidék, melyen a szem oly örömet pihen, véres tusák színhelye volt. Az ujkor történelmének egyik legsötétebb lapján van e helynek eseménye megírva. A német pórlázadás, a legvérengzőbb harczok itt folytak le. Még mutatják a helyet, ahol a fellázadt pórok vaslánczczal a Duna medrét elzárták, nehogy a bajorok a szorongatott császári hadvezérnek segélyére jöhessenek. Mily iszonyuaknak kelle lenniök ama szenvedéseknek, melyek ama korban a még vasengedelmességhez szokott nép kezeibe gyilkot adtak, hogy pusztítsa azokat, kiknek tekintetétől remegett. A magyar Dózsát nagyravágyás vezette, de Faldinger Istvánt, a német pórok vezérét a népjog, eme borzasztó hatalom, mely a rabláncznak rozsdája; lassan, de észrevétlen megemészti azt. Nagy tanulságokat rejt a történelem. Kár, hogy nem gondolnak vele.

A távolban feltűnik egy magán álló

torony, körülte terül el Efferdingen. A legrégibb osztrák városka. Hajdan a Duna hullámai mosták, jelenben csak a torony látszik. A niebelungen hősi-énekekben szerepel. Chrimhilde, midőn a hun király elé menne, itt pihenőt tartott. A táj mindinkább veszt varázsából, — s kezd prózaivá válni. A buchenau kastélyon túl, már látható messziről a szürkés ködből bontakozó háztömkeleg s a Duna hullámait átmetsző terjedelmes vashíd. A láthatár mindinkább összébb szorul, a kies erdők, ligetek, az üde mezők és rétek lassankint tova tűnnek s az utas kisebb-nagyobb járművekkel találkozik; a víz színe élénkül, s kevéssel utóbb már kisebb-nagyobb gőzhajók mutatkoznak a part mentében horgonyozva. Magyar ember, ki hazája fővárosát a Dunán utazva látogatja, azt hinné, hogy Budapestet látja szemei előtt kibontakozni; pedig ez csak a felső osztrák tartomány fővárosa — Linz. Messziről sokat ígér, közelről alig nyújt valamit. Messziről megérdemelné Claude Lorrain ecsetét, közelről egy tájképet mutat, minőt szellemszegény festészek békés polgárok számára festenek, — diszitményül.

Linz harmadik állomása a Dunán tett sétának. Az utas, ki az egész napot a folyamon töltötte s ezalatt megjárta képzeletével a történelem és mesék világát, kifáradtan költői szárnyalásában, leszáll

Linzben pihenni. Ki egész nap bámulta a természetet, lelkével a multak sötétjében kalandozott, tündérregékben gyönyörködött, este a „Vörös ráknál“ az emésztetlen borjuszelet, és szappanizü linzi torta mellett csöndesen elkérődzhetik szerzett tapasztalatain, elmélkedhetik az ember ama nyomoruságos fatumja fölött, mely a képzelem boldog világából számüzi a földre.

IV.

Hogy Linzben jól lehet aludni, e titkot nem én fedeztem föl. Másnap a hajón minden utitársam ezzel dicsekvék, — s én annyira helyben hagytam ez állitást, hogy nem szégyeltem ahhoz egy izletes ásitással szolgáltatni argumentumot. Az uti társaságon meglátszott e hatás, mert soha álmosabb környezetben nem utaztam mint ekkor. Csak Mauthausennál kezdtünk ébredezni, ki-ki saját módja és szokása szerint. Az egyik leült valamely szögletbe s olvasott, a másik szivarra gyújtott s megkezdte rendes foglalkozását, az unatkozást; a harmadik festői ránczokban nyaka és dereka körül csavará plaidjét és oly szabályos léptekben járt fel s alá, mintha a silbak kötelmeiről akart volna helyes fogalmat adni. A negyedik reggelizett — rostopshint, az ötödik köhögött ütenyre.

Ezek mind a fölébredés utáni szokások, amelyek egyik vagy másikának mindegyikünk rabja.

Mauthausenen túl már a nap is elkészült toilettejével, s a szakadozott felhők függönyei mögül egész pompájában előlépett. Enyhe aransugarai megvilágíták a harmatárban uszó tájat s én igaznak találám azon állítást, hogy a Duna nemcsak Passautól Linzig ragadja el szépségével az utast, hanem Linzen lejjebb is válogatott gazdag panorámát mutat. A vasuti hidon alól jobbra egy gyors folyam tör elő s szakad a Duna hullámaiba. Ez a fürge Enns, a dualismus képviselője az osztrák birodalomban. Oly impertinens kék színe van, hogy a Duna szőke vizébeñ ezer lépésnyinél tovább meglátszik, mintegy sötét sávoly vagy vízben uszó óriás-kigyó. Mintha az összes osztrák birodalom minden privárdinere benne mosná ki zubonyát; beillenék alizarin téntának. A magyar Duna hiába fut előle, nyomában van, nem tágit mig bolond szeszélyében meg nem semmisül.

Tekintetem a hullámokba mélyedt s hallám azok csevegését.

— Elmégy innét vadpoéták asztalára! A kék vérnek még van értelme, de a kék víznek csak mosónék veszik hasznát. E kölyök folyamat utálok. Nagyon emlékeztet a — berliner blaura. Azt hiszi, mivel

utjában mindenütt „kék gözt“ okoz, engem is elkábit. Itt meggyül a bajom. Sarkamban a kotnyeles udvarló, előttem pedig két bős ellenség. A Scylla és Charybdis. Hajdan e helyütt tömérdek ima szállott az éghez, s a hajós, ki járművével Greintől St. Nicolai-ig lejutott, háromszor is hálát adhatott Istennek. Először, hogy a köröskörül látható rablóvárak lovagjainak körmeit kikerülte; másodsor, hogy a sziklázátonyon fel nem akadt, s harmadszor, hogy az örvény el nem nyelte. Az előbbiek a szegény utas népnek voltak ellenei, de a két utóbbi az én ellenem. Századok óta küzdenek velem. Ezer és ezer zsákmányt dobtak itt hullámaim közé s a hajós nép előtt infámis rosz hirbe keverték. Nincs huszonöt éve, hogy renomém helyreállítva lett. A sziklákat szétrepeszték, a folyam medrét szabályozták, s a Scylla és Charybdis most már a képzelt syrének, kik nem kérnek többé enivalót.

A festői fekvésű Grein-en alól van a Duna két legveszélyesebb pontja. Ötszáz lépésnyi hosszúságban a megszorult mederben, melyet a Werth sziget még szűkebbé tesz, óriási tűhegyes sziklák meredeznek ki a vízből, karcsúk és élesek, mintha bazalt szirtek lennének. Megannyi kemény gránit, mely daczol minden létező elemmel. Némelyik messze kimagaslik a hullámok közül, s azt sűrű bozót, sőt magas

fák borítják. Ezek nem veszélyesek. Hanem a java a víz alatt van, összevissza kuszálva, úgy, hogy ha valamely hajó, legyen bár vasból, közibük téved, menthetlenül veszve van. Fenekén, oldalán annyi lyukat kap, amennyi épen elég arra, hogy megsemmisüljön. Ha azonban az így megtépett, csuful összelyikasztott jármű mégis valahogy kivergődött a sziklarémek körmei közül, egy puskalövésnyire lejjebb vár rá a másik szörnyeteg, az örvény. A sziklafalakban megütődött hullámok áttörve az utat, alig ötszáz lépésnyire hanyatthomlok rohannak alá, a már nyugodtabb folyású vitzömegre csapnak, vak dühvel összekeveredve s mintegy husz ölnyi téren valószínű boszorkánytánczot járva. A megroncsolt járműt, ha oda fent szét nem mállott, itt elnyelte az örvény. A víz rohama és esése oly erős volt, hogy a legnagyobb dereglyét mint könnyű játékszert körbe fogta, nehányszor megtánczoltatta s egyszerre szépen — elnyelte.

E két szörnyetegnek, mely annyi évszázadokon át ijedelme volt a dunai hajósoknak, immár lejárt a szerepe. Csak félelmetes hira maradt fenn. Uti társaim némelyike jónak látta aggodását előre kifejezni. A hajón egyes csoportok keletkeztek mélyen tekintve a habokba. Egy elegáns asszonyság, kit komornája támogatott, erősen készült az elájuláshoz. Egy

másik testes öreg ur, ki saját vallomása szerint először ment erre, buzgón tudakozódék, hogy valamely vulkanikus erők következtében nem lehetséges-e, hogy a föbeütött szirtek huszonnégy óra alatt néhány lábnyit nőhetnek, mer akkor „csáli“ — nekünk. Hajónk fürgén szelte a hullámokat s játszi könnyüséggel iramlott előre. Csak egyszer hallatszék egy tompa roppanás; valamelyik megbénított invalidus sziklaszörny ott a víz alatt hozzánk ütötte mankóját. Lent pedig, az örvényben egy kissé megingott a hajó, mintha néhány lábrugást adott volna a lelánczolt rémnek, azután kaczagva futott tova. A testes öreg ur gömbölyded arcza felmosolygott, midőn az egykori rémletes helyeken átfutottunk; az uri hölgy pedig még mindig várta, mikor kell megijedni, s igen boszankodni látszék, mikor megérteték vele, hogy már régen tul vagyunk a veszélyen s így elkéssett az ájulással.

Ezen szörnyü helynek méltó keretét képezi a környék. Köröskörül felmagasló hegycsúcsok, hatalmas szirtfalak, valamennyin sötét várromok. Werfenstein, Struden, Hausstein sat. mind egytől egyig rablólovagok várai; a középkori uri karvályok fészkei, kik négy századon át uralták a Duna ezen vidékét és zsarolták az utasokat. A rabló-várak végében épen azok ellentéte mutatkozik; romjai régi

zárdáknak, menedékhelyeknek, ahol is a szegény kifosztott, megkínzott utasok vigasztalást, enyhülést találtak. Sajátságos ellentét! Az uri rablók, kik azon kor aristokratiáját képezték, a legszivesebben látták szomszédságukban a béke és keresztény szeretet tanyáit. Annyi philantropia volt bennük, hogy eltűrték azon kárnak pótolását, melyből nekik volt hasznuk.

A mostani méltóságos urak ősei, a nemes utonállók azon jó izléssei birtak, hogy sasfészkeiket rendszeren a nagy folyamok és országutak mentében rakták le. A Rajna és Duna, Európa két legszebb folyama, melynek partjain hajdanta a legmiveltebb s legmódosabb népek lakott, nagyon alkalmasnak látszék erre. Sőt a Duna völgye e tekintetben felülmulta a Rajnát. A Dunán menve hét országot járunk be. Igen természetes, hogy az ilyen istenáldotta vidék nagyon kedves volt a lovag uraknak, kik másébol éltek. Igazán hálás lehet Berchtold barát emléke, hogy feltalálta a puskaport; anélkül még most ott garázdálkodnának e nemesek. A sok —*stein*, —*burg* és —*egg* mind romba dőlt a chemia miatt.

Sarblingstein, Freyenstein s Persenbeug már szelidebb képet mutatnak. Az utas szeme örömet pihen meg rajtuk. A zord valót, a történelem szigorú muzsáját

itt a költészet szelíd nemtője váltja föl. Innen kezdve a Duna mente a Niebelungenlied daliáinak emlékével telt. Minket sem Firduzi hatvanezer strófás hőskölteménye, sem Homér merész csatadala nem érdekel annyira, mint a Niebelung hőseinek sorsa. A fejedelmi Attila, s a goth Detre hozzánk közelebb eső alakok. Bár a niebelungi ének ösünket mérhetlenül kicsinynek tünteti föl, s nagyra van Szigfried, Gunther, Giseler és Hágennel, mely utóbbi egy valódi remeke az őskor vad lovagjainak, de azért van néhány vonás, melyben a német fajt dicsőítő költő meghajol a magyar nemzet előfutára, a hun nemzet előtt. Pöchlarn, Melk, Tulln, a bosszúvágó Chrimhilde utjának és a hun nemzet hősi és nemes jellemének tanui.

Marbach kikötője azon bucsusoknak, kik Maria-Taferl, híres kegyhelyet látogatják. Kiket valódi hit, erős bizalom vezetett e helyre, áldják emlékét. Századok óta sokan egy csodás érzelemtől meghatva, léptek e helyütt vándor utjokra s a haladó tudomány, melyet a földalatti sötét bölcsésznek sikerült elcsábítania, sikertelenül küzd azon csodaszerű tünemények ellen, melyek előtt minden hatalmas eltörpül. Hanem mai nap már annyira okos a világ, hogy szerinte még Isten sem tehet csodát. A modern felvilágosodott hősök legfeljebb azt tartanák valóban

megfejthetlen csodának, ha valaki kifizetné az — adósságaikat.

Egy barátságos tekintetű kis város köszönt a Duna partján. Ez ős fészke a bechlári Rüdigernek, a niebelungi ének legrokonszenvesebb hősének, ki Chrimhildet utjában itt megvendégelé, s kinek el kelle vérzeni azon kard csapásai alatt, melyet e napon Gernosnak ajándékozott:

„Gernosnak ajándékol egy jó fegyver jutott,
Melyet nehéz csatában hősen viselt utóbb,
A nemes grófné adta; akkor nem sejtették,
Hogy e vason veszi még el jó Rüdiger, életét!“

Óriási palota huzódott végig akkoron a fejedelmi Duna partjain. A hősök, kik azon tudatban mentek a hunok országába, hogy soha Burgundba vissza ne térjenek, e palotában pihentek, — míg a roppant kíséret a part mentében felvont hűs sátrak alatt tanyázott. Fényes ünnepélyek, torna-játékok, Gizlernek eljegyzése Rüdiger bájos leányával tartattak itt, s a hun és burgundi lovagok szilaj jó kedve megrengeté az eget. S most? A niebelungi hősök helyett egy nanking nadrágos, cylinderes uri ember, pompás monoclival a jobb szemén, szállott be a hajóra. Azt mondták, igen hatalmas ember; a bechlári Rüdigernek egyenes utódja, tens Zachradnicsek ur, vagy kicsoda — a pechlarni Orts-Vorstand.

A folyam medre ismét megszűkül, az óriási sziklafalak ismét megjelennek.

Rengeteg vadonból előtörő hős szellő enyhíti a nap égető sugarait. Jobbra-balra vigasztalan magány, s a természet imára intő csöndje. Egy pár pillanat alatt kiramlik a hajó a sziklateremből, s a bámuló utas előtt mintegy tündéri kéz által elővarázsolvá feltűnik a páratlanul nagyszerű — Mülk.

Bernardus valles, Benedictus montes amabat.

Ez a benczés apátság a Duna hullámairól tekintve, elragadó. A Dunának legszebb pontján fekszik s mutatja, hogy már nyolczszáz évvel ezelőtt fogékonyak voltak az emberek a természet szépségei iránt. Inkább egy királyi kastélynak látszik, mint zárdának. A hajdani Caesar *Mea dilectá*-ja, melyből a középkori Medeliche és a mai Mülk származott, a babenbergi hatalmas család bölcsője volt. Lehet ezt Ausztria bölcsőjének is nevezni. A legtöbb babenbergi osztrák örgróf itt lakott; s közülök tizenegy itt van eltemetve, míg az utolsó a lilienfeldi egyházban aluszsza álmait. A XI. században a békebontó, harczias főurakat felválták sz. Benedek fiai s a mülki palotát nem járták többé vad harczosok, pánczélos vitézek, ablakain nem néztek ki a gyönyörű tájra epedő várkisasszonyok, falai között nem hangzék többé a szilaj jó kedv, s vad tivornya, hanem mindezek helyett jámbor

barátok csöndes zsolozsmája, kik évszázadok alatt e helyett a tudomány s művészet szentelt csarnokaivá varázslák át. Mölk fogalmat ad arról, mit tőnek a szerzetesek az emberi társadalom mivelődésének érdekében. Töméntelen szellemi kincs van itt lerakva, összehordva hangyaszorgalommal. És azért minden korban előjöttek a hősök, kik a készet szeretik, s ostrom alá vették. Mölk nem egy ágyugolyót kapott oldalába, s nem egyszer mászták meg falait szuronyos hadfiak. Napoleon, a nagy, midőn e falak között volt, lelkületét igen jellemzőleg mondá: „Oly szép és fényes itt minden, hogy csodálom, hogy eddig *el nem vették tőletek.*” Még mutatják egyik teremben a padlaton azon égés-foltot, melyet az ádáz francia sas okozott, midőn hadifutárja egy kedvezőtlen harczy hirt hozott a jelenkor Caesarjának, s az azt haragjában meggyujtván a földre veté. Különben más emlékekben is gazdag Mölk. Senki sem bánja meg, ha közelebb s tüzetesen megtekinti.

Mölk a sebesen futó hajóról tekintve úgy tűnik föl, mintegy tünde álom, mely elragad, de alig néhány percz múlva már nem marad belőle más, mint az emlékezet. Gyorsan, mintegy váratlanul jelenik meg, néhány pillanat alatt kitarja egész festői szépségét, azután mint a ködfátyolkép, lassankint szétoszlik.

— Most jövünk a Wachau-ba, — hálám tündérem szavát. Ama nagyszerű romok a borzasztó hirű Aggstein rablóvárnak maradványai. Voltak idők, midőn e pontja a Dunának rémletesebb, ijesztőbb volt, mint a greini zátony és örvény. Ott csak gonosz vízi tündérek lestek prédára, de itt egy gonosz ember, az aggsteini Schreckenwalt, ki századokon át megőrzé borzasztó hirnevét. A többi szanaszét szórt rablóvárak urai csak legények voltak, az aggsteini volt a mester. Azért a Schreckenwalt nevet egyik birtokos a másiknak hagyta örökségképen. A strudeni, werfensteini, hollenburgi sat. várurak csak raboltak s az ellenállót egyszerűen kejté hasiták; az aggsteini ur azonban bizonyos bravourral gyakorlá mesterségét. A kifosztott, megrablott nyomorult utasokat felvitette sásfészkébe s ott az alsó várfal egy kicsiny kapuján kibocsátá a szabadba. — Menj, ugymond — én szabaddá teszek! A szerencsétlen, ki azt hitte, hogy megszabadult, ott fen a szédítő magasban egy alig három négyszögölnyi téren találta magát; háta mögött a magas várfal, néhány lépésnyire előtte a borzasztó mélység. Ott volt tehát a szabadban, de hacsak repülni nem tudott, ott veszett el éhen, nyomorultan. Ilyen humánus urak voltak a Schreckenwaltok. Csak egyetlenegy menekült meg csodásan.

Borzasztó vihar támadt azon éjjelen, melyen a várszolgák kilökték a szük térre, s bár nyár szakában történt, azon éjen hó esett. A szerencsétlen, egy dúsgazdag kereskedő, hanyattvetve magát a meredéken, lassan alácsúszott. Merőben seb volt féltette, mire leért, — de nem veszett el. A megszabadult ember, amint baját kiheverte, maga ment el a birodalom első férfiához panaszt teendő az aggsteini brutalitás ellen. Az urak meghallgatták a jámbort s gratuláltak neki hogy megszabadult: azután elment föl egész a császárig s az épen VI. Henrik, a költő volt. Igen kegyesen fogadta s megígérte hogy elégtételt szolgáltat neki, s csodás menekülését meg fogja — énekelni. Ilyen hatalmas urak voltak az aggsteini lovagok.

Aggsteintől Dürrensteinig a Duna völgymentében folyik s ez az ugynevezett Wachau. Itt voltak a Duna örei. Szép hivatal, kivált a XIII. században midőn ezt a Kuenringek gyakorolták. Az egyik kuenringi gróf Aggsteinben a másik Dürrensteinben székel. Hadmár és Henrik grófot a két felvigyázó kutyának nevezték azon korban. Derekasán felvigyáztak, azt nem lehet tagadni; miattuk török, tátarcsorda lejöhett volna a Dunán, — a világért sem bántották, — de ha a gazdag, háromszoros menedéklevéllel ellátott s dúsan megrakott kereskedő-dereglyék mu-

tatkoztak, azokra legott rajta ütöttek s megkönnyíték terheitől. A jámbor kalmár hiába mutogatta lógós pecséttel ellátott pergamenjét; rá sem hederitettek — a kuenringiek. Ha már igen kíváncsiak voltak a menedéklevél tartalmára, egyszerüen elvették s azt mondták, majd elolvastatják a göttweichi barátok által, ott vannak emberek, a kik nem nemesek és lovagok ugyan, de tudnak olvasni. Ha van az írásban valami igazság, hát akkor tessék visszajönni. Természetes, hogy volt annyi eszük a kalmároknak, és egy sem jött vissza.

Spitzzel szemben van a kised, s a hegyektől beárnyalt S.-Johann. Midőn tekintetem oda vetém, újra megszólalt tündérem.

— Az a kicsiny hely gazdag legendákban. Ama karcsú tornyú templom alatt nyugszik sz. Nothburga, hajdan e vidék legszebb, legszorgalmasabb leánya. Anynyira munkás volt, hogy vásár- és ünnepnapokon is kijárt a rétre sarlójával. Hiába inték őt, hogy e nap szent, s azt illik megbecsülni. Nothburga azt felelte: „Majd ha sarlóm a légben függve marad, megszünöm dolgozni.“ S a mint e szavakat mondá, a nap épen leáldoztában volt s ime, utolsó arany sugarán a sarló függve maradt. A leány megrémülten látá e jelt, s magába tért. Azontul példás, szent életével tündökölt. Ez a st.-johanni templom

legendája. De van más is. Itt van szent Albinus szobra is, fából faragva, mely arról nevezetes, hogy azt képes bármily kis gyerek fölemelni, míg ártatlan; bűnös ember azonban nem képes helyéből megmozdítani. Egy izben egy utazó fiatal házaspár, hallván sz. Albinus szobrának csodaszerű hatalmát, melylyel a hitvesi hűség ellen elkövetett vétket napnál világosabban fölfedezi, kiszállott e helyütt, hogy próbát tegyen. Az ifju nő rémülése leirhatlan volt midőn észrevette, hogy hű élte párja minden erőlködése mellett sem képes a szobrot helyéből kimozdítani. A lesujtott sápadt férjnek azonban sz. Albinus szobra elégtételt szolgáltatott. A nő sem tudta megmozdítani.

— Ugy gondolom, hogy ha ezen csodában hinni lehet, mai világban kevesen birnának vele.

— Ugy is van. S azért egy idő óta kevés kísérletet tesznek vele. Hanem érdekesebb még ennél is a tornyon lévő szélkakas. Ez nem mutatja a széljárását, hanem arra mutat, a merre baj van. Most már évek óta — Magyarország felé mutat.

A legendahős szélkakasnak igazat kelle adnom; mert a merre mutat, ott van baj — elég. Azt hiszem azonban, jelenben akár merre mutatna, nem hozná rossz hirbe jós tehetségét.

A Wachau végén áll Dürrenstein.

A legszebb romok egyike a Duna mentében.

— Midőn a szerencsétlen kimenetelű kereszties hadjárat után, mely alatt Lipót osztrák örgróf arszlánszivű Richárd angol királylyal a zászló miatt összeveszett, s az egész hadsereg szétzüllődten haza kotródott, Richárd is, a dalnok és király, az ünnepeelt troubadourok egyike, nagy bolyongtában Bécsbe tévedt s ott az örgróf konyhájába bejutott. A rongyos lovagnak a kuktasereg egy nyársat adott kezébe, hogy azt forgassa. Tréfát űztek vele. Az egyik alszakács azonban észrevette, hogy a rongyos lovag ujjait drága kövekkel ékesített gyűrűk fődik. Rögtön jelentést tett urának, s az örgróf felismerte Richárdot, egy fakalitkába záratva előbb Greifensteinbe, utóbb Dürrensteinbe csukató. Itt epedt a nagy király szomorú fogságban, bánata enyhét a költészetben, a dalban keresvén. Itt bukkant rá hű fegyvernöke, a szintén jeles költő és troubadour Blondel. Ott, hol a fekete falak üregei most ránk bámulnak, tört rést a bátor dalnok, hogy urának szabadságát visszaszerezze. S ez sikerült. Dürrenstein romba dőlt, s a nagy Richárdra nem emlékeztet más mint a greifensteini fakalitka, melyből századok óta hordanak emlékül utazó angolok lemetezett darabkákat, s melyet azóta huszszor is megreperáltak, csakhogy az angol

főuri pietásnak eleget tehessenek, s mely mai napig is azon állapotban vagyon, melyben Richárd király használá.

Feltekinték a várra s annak porladó romjai saját szerű benyomást tévének rám. Szerettem volna álmódolni régi multról, régi dicsőségről. A troubadourok korszaka oly szép és lélekemelően nagy; egy világ tele ábránddal, költészettel, nagy erényekkel: szerettem volna a poitiersi grófnak, a montadauni barátnak, Bertran de Born, Cabestaing, Blacatz, Ventadour örök és hervadhatlan koszorúinak leveleit számlálni, fölemelkedni amaz eszményi szép világba, hol oly tiszta minden gyönyör, oly fényes minden gondolat, oly nagy minden eszme, s ime, a hajó pinczére oda áll elém s vigyorgó arcczal nógat, hogy siessek le a table d'hôte-hoz. mert a levest már megették.

Tullnnál voltunk midőn az ebédnek vége volt; a niebelungi hősök Tullménéjél, — mely nem vala képes a nap közben tett kellemes benyomásokra folytatást nyújtani. A szép fekvésű város hidegen hagyja a szemlélőt s én bámulám, hogy Tullnon alól, hol a Duna vidéke ismét vonzóvá válik, utitársaim velem együtt elveszték azon érdeklődést, melyet eddig mutattak. Még a kreuzensteini régi ódon kastély sem érdekelt senkit. Csak midőn a háttérben a Kahlenberg csupa sz sziklái fel-

tüntek, hallottam közelemben az elragadtatás felkiáltását: „Hála Istennek közel vagyunk Bécshez.“

Közelemben egy tisztos úr állott, kivel az ebéd unalmaít elfecsegetem, mellette ülén. Midőn láttam utitársaimon a szörnyű apathiát, egy nemét a lehangoltságának, s láttam, hogy ezeket már most Bécsen kívül semmi sem érdekli, nem állhattam meg, hogy oda ne forduljak szomszédomhoz.

— Nézze! mondám, e roppant változást. Valahányan a földözeten vannak, mindannyi vagy szundikál vagy unatkozik.

— Azt természetesnek találom! válaszolá.

— Természetesnek?

— Igen. A legjobb szót mondtam; mert ritka ember az, ki lelkesülni tud, — ebéd után.

Igaza volt. Magam is elvonultam, attól tartva, hogy az emésztés művelete alatt még rám ragad az unalom. Ismét leültem a kormánykerék mellé, hogy hallhassam a hullámok fecsegését.

S azok fecsegetek Kornneuburgig, Klosterneuburgig, Nussdorfig, s én egy szót sem érték azokból. A tündér kötekedni akart velem, próbára tette türelmemet. Igaz, hogy egy kissé nálam is alább hagyott a lelkesedés, de azért nem voltam tehetetlenné téve. Vártam türelmesen s

minél inkább közelgett a percz az elválásra, annál nehezebbnek érzém szívemet. Már megpillantám a távol ködében a bécsi dóm hegyes tornyát, mely messze kimagaslott a láthatárból, midőn tündérem elvégre megszólalt:

— Évszázadok hosszú sora tünt tova, és én megyek utamon, folyton, akadálytalanul. Láttam partjaimon feltüni nagy nemzetek napját, s láttam leáldozni azt. Voltak, nincsenek, de én vagyok, — és leszek. Én láttam fajodat bölcsőjében, láttam vésteljes küzdelmeiben léteért, nehéz harcaiban nemzetiségeért, láttam hullai vérét jogaiért. Most már vége van a költészet és ábrándnak. Egy költője nemzetednek, hazád könyének nevezett. Az leszek. Sok év fog elmúlni, és én nem látok boldog népet a magyar földön. A hazaföld szivdobbanása nem a régi többé. Sok nálatok a nagy ember, de kevés a hazafi. Mit emeltek szobrot, követ nagy embereiteknek, ha nem követitek példáikat? Tanuljatok újra, mint egykori eleitek, szeretni Istent, hazát és emberiséget!

Azután elhallgatott s nem szólt többé. Ezek voltak bucsúszavai.

Gondolkoztam e szavak fölött sokszor és gondolkozom most is.